

K otázkám rozvoja sociológie práce, priemyslu a podniku na Slovensku¹

JOZEF MIHALIK

Vysoká škola ekonomická, Bratislava

Príspevok o problémoch rozvoja sociológie práce, priemyslu a podniku na Slovensku nekladie si za cieľ vyčerpať celú problematiku sociológie práce, priemyslu a podniku. Chce len poukázať na niektoré problémy, ktoré by sa mali riešiť, zamyslieť sa nad niektorými otázkami jej ďalšieho rozvoja a tým dať vlastne podnet do diskusie.

1.

V súčasnom štádiu orientácie štúdia a výskumu sociológie práce, priemyslu a podniku je dôležité si ujasniť a rozdiskutovať štyri hlavné okruhy otázok. Sú to: a) objasnenie predmetu ako vednej disciplíny, b) vymedzenie okruhu otázok pre výskum z hľadiska potrieb teórie a praxe, c) konfrontovanie doteraz dosiahnutých výsledkov a napokon d) vytýčenie koncepcie práce tých pracovísk alebo skupín, ktoré sa s problematikou sociológie práce, priemyslu a podniku zaoberajú, a to jak z hľadiska zamerania, tak z hľadiska úrovne.

Sociológia ako samostatná veda a jej disciplíny má už uznané miesto v spoločenských vedách. Vieme tiež doceniť ich význam pri rozvíjaní vedeckých základov politiky strany, vedenia a riadenia spoločnosti. To však nestačí. Je treba, aby marxistická sociológia hrala aktívnejšiu úlohu v systéme spoločenských vied a spoločenskej praxe. Pravda, to závisí od úrovne rozvoja sociológie ako vedy a sociologických výskumov a rastu samotných sociológov.

V súvislosti s potrebou rozvoja sociológie a rastu dobre fundovaných sociológov vzniká otázka, ako rýchlejšie zabezpečiť tento rozvoj. Z viacerých možností najschodnejšou sa ukazuje cesta špecializovaného prístupu k pestovaniu sociológie

a rozvíjania sociologických výskumov. To znamená cestou rozvíjania jednotlivých sociologických disciplín rozvíjať a obohatovať sociológiu ako takú.

Spoločenské potreby vyžadujú sústrediť sociologický výskum na pomerne široký okruh problémov. Z hlavných možno uviesť: a) výskum otázok spojených s rozvojom materiálnotechnickej základne spoločnosti, b) výskum sociálnych premien v dôsledku rozvoja charakteru práce, c) výskum problémov sociálnej štruktúry, d) výskum problémov spojených s rozvojom riadenia spoločnosti, e) výskum problémov spojených s kultúrnou a technickou revolúciou.

Celý tento komplex problémov je predmetom skúmania tak všeobecnej sociológie, ako aj jednotlivých sociologických disciplín. Nebudeme problematiku jednotlivých disciplín širšie rozvíjať. Z nášho hľadiska je dôležité rozlíšiť vzájomný vzťah sociológie práce, priemyslu a podniku.

Ide o skupinu veľmi príbuzných sociologických problémov navzájom súvisiacich a prelínajúcich sa, ktoré môžu byť rozvíjané v jednej sekcii. Vedná disciplína, sociológia práce, priemyslu a podniku, možno hovoriť tiež o vedných disciplínach — je to otázka diskutabilná —, je v celosvetovom meradle relatívne mladá veda, a v Československu, môžeme povedať, sa len konštituuje. Nemáme ešte vyjasnené, či ide o jednu sociologickú disciplínu, alebo o tri navzájom súvisiace. Vyhranené stanovisko nie je ani v svetovej literatúre. Napr. J. H. Smith v práci *Les sciences sociales dans l'enseignement supérieur — Sociologie industrielle*² zastáva názor, že názov „sociológia priemyslu“ trochu znepokojuje určitú časť sociológov, ktorí vyslovili názor, že výraz „sociológia práce“ alebo „sociológia organizácie“ by

¹ Z referátu na ustanovujúcej schôdzi sekcie sociológie práce, priemyslu a podniku pri Slovenskej sociologickej spoločnosti v Bratislave.

snáď bol presnejší a lepšie vyhovujúci, keďže vedecké bádanie už dávno prekročilo hranicu priemyselného odvetvia. Ďalej možno citovať najnovší zborník francúzskych sociológov, spracovaný pod vedením Georgesa Friedmanna *Sociológia práce*.³ Friedmann napríklad hovorí, že sociológiu práce musíme chápať v jej najširšom zmysle, ako štúdium všetkých ľudských kolektívov, ktoré sa ustanovujú pri pracovnej činnosti, ako štúdium rôznych aspektov práce, a ďalej: „Každý pracovný kolektív... implikuje pracovné vzťahy či už v priemysle, alebo obchode, alebo poľnohospodárstve“. Tak isto podrobil kritike nevhodnosť ponímania doteraz všeobecne používaného názvu „sociológia priemyslu“. Vzhľadom na to, že veľká časť výskumov – hlavne v oblasti ľudských vzťahov – sa prevádzala v priemyselných organizáciách, veľa ľudí, zvlášť v priemysle, sa domnieva, že štúdium osobných vzťahov v rámci pracovnej skupiny je synonymom sociológie priemyslu. Sociológiu práce tu prezentuje ako vedu stretávajúcu sa s človekom, ktorého správanie sa zďaleka nemožno vysvetliť len ekonomickými pohnútkami. Ide jej o skúmanie všetkých aspektov činnosti človeka a ľudských kolektívov, ktoré sa vytvárajú v súvislosti s pracovným procesom, bez ohľadu na odvetvie.

Bolo by preto správnejšie hovoriť o sociológii práce v priemysle, obchode, poľnohospodárstve atď.; spoločným menovateľom sociológii odvetví sú totiž pracovné vzťahy v ich najširšom slova zmysle, i keď každé odvetvie má svoje špecifikum.

A. Hegedüs vo svojej práci *Moderná buržoázna sociológia a spoločenská skutočnosť*⁴ uvádza, že sociálny výskum priemyslu sa v podmienkach moderného kapitalizmu koná pod rôznymi názvami, ako: Human Relations, sociológia priemyslu, ekonomická sociológia, veda o práci, podniková sociológia atď. R. Dahrendorf tak isto uvádza vo svojej práci *Priemyselná a podniková sociológia*⁵, že názvy „Industrial Sociology“ a „Sociology of Work“ sa používajú v anglosaských zemiach, „Sociologie du travail“ sa použí-

va vo Francii, a v nemeckých hovoriacich oblastiach sa používajú názvy „Industrie-soziologie“, „Betriebssoziologie“ a „Arbeitssoziologie“. Od seba sa rozlišujú len vecne málo významnými nuancami, skôr sa líšia čo do šírky skúmanej oblasti.

Bežný náhľad je ten, že najširšiu tématiku má *sociológia práce*, ktorá skúma všetky javy práce, všetky situácie vznikajúce pri práci a pracovných procesoch; skúma sociologické javy vytvárajúce sa v dôsledku pracovných vzťahov v podnikoch a to v podnikoch akéhokoľvek druhu, ako aj javy, ako práca prevádzaná v kolektívoch pôsobí na širšie komunity a na spoločnosť a opačne zase, vplyvom širších komunít a spoločnosti na prácu v týchto kolektívoch či už formálnych alebo neformálnych; ďalej sa zaoberá z celospoločenského hľadiska sociologickými aspektami otázok zamestnanosti, usmerňovania a tvorby povolání, rozdeľovaním a znovurozdeľovaním pracovných síl, vývojom techniky a jeho dopadom na sociálny život, na vývoj práce a na organizáciu podnikov atď. Ide tu, ináč povedané, o skúmanie okruhu týchto otázok: sociologicko-psychologický aspekt zamestnanosti, ako je napr. motivácia pohybu pracovných síl za prácou a zmena zamestnania, sociologické aspekty vývoja populácie vo vzťahu k zdrojom pracovných síl, sociologický aspekt ženskej zamestnanosti so všetkou problematikou, ktorú táto prináša, sociologický aspekt veku zamestnaných pracovníkov a odchodu do dôchodku; ďalej sociálne premeny v materiálno-technickom charaktere práce, najmä z hľadiska vybavenosti, pracovného prostredia, zložitosti práce, kvalifikácie; sociálne podmienky a dôsledky rozvoja pracovnej sily, hlavne pokiaľ ide o špecializáciu, voľbu povolání, prípravu kvalifikovanej pracovnej sily, uplatnenie nekvalifikovanej a kvalifikovanej pracovnej sily; sociálne podmienky a dôsledky v charaktere pracovného dňa so zreteľom na jeho dĺžku; ďalej striedanie činnosti v zamestnaní, fluktuáciu a absenciu; sociálne podmienky a dôsledky zmien v spoločenskom charaktere práce, najmä v ko-

² J. H. Smith: cit. dielo, Unesco 1961, str. 31 a nasl.

³ Georges Friedmann a kolektív: *Traité de sociologie du travail*, Armand Colin, Paris 1964, II. vydanie, str. 26 a str. 28.

⁴ A. Hegedüs: *Moderná buržoázna sociológia a spoločenská skutočnosť*, SVPL, Bratislava 1963, str. 109.

⁵ R. Dahrendorf: *Industrie- und Betriebssoziologie*, Berlín, 1965, III. vydanie, str. 13.

operácii a delbe práce, vo formovaní pracovných kolektívov a vzájomných vzťahov ľudí; vývoj zmien v práci telesnej a duševnej, vývoj zmien vzťahov k práci, účasti pracujúcich na riadení, účasti pracujúcich v socialistickom sufažení; sociálne dôsledky rozdeľovania cez mzdu a spoločenské spotrebné fondy; sociologická problematika: človek — pracovisko — rodina — voľný čas.

Sociológia priemyslu má užšiu tématiku. Zahrňuje štúdium sociálnych procesov vyvolaných formami priemyselnej výroby, priemyselnými inštitúciami a priemyslom ako celkom, a ich vplyvom na ľudí a spoločnosť.

Sociológia podniku, do ktorej vždy je dovedená sociológia určitého odvetvia — v našom prípade priemyslu —, zahrňuje štúdium podniku z hľadiska sociálnych aspektov vyplývajúcich z koncentrácie ľudí. Téma sociológie podniku je obmedzená na podnik, ale sem sa obvykle zahrňujú aj nepriemyselné podniky, resp. závody. Sociológia podniku pojednáva v rámci podniku nielen o pracovných vzťahoch v užšom zmysle, ale z hľadiska štúdia mikroštruktúry sa snaží doplniť i výsledky sociológie práce.

Pri riešení sociálnych otázok v podniku sociológia nutne musí využiť psychológiu práce. Spolupráca psychológa práce je nevyhnutná v rámci psychologickéj problematiky týkajúcej sa najmä týchto tematických okruhov:

- riešenie psychologických otázok v pracovnom procese (ide o riešenie a overovanie otázok tvorby pracovných schopností, zručností a návykov, a spôsobov i faktorov, ktoré ovplyvňujú ich vypracovanie: prevádzanie psychologických rozborov pracovných úkonov so zameraním na adaptáciu jedincov na prácu, pracovné úkony a prispôbovanie pracovných prostriedkov človeku, štúdium a riešenie problematiky správneho normovania pracovných úkonov, skúmanie problémov spojených s prechodom na automatizáciu niektorých výrobných zariadení, vplyvu práce na človeka a jej odraz v psychike);
- riešenie otázok organizácie práce a úpravy pracovného prostredia (ide najmä o psychologické otázky pracovného režimu, striedanie práce a odpočinku, pracovné prestávky, aktívny odpočinok,

skúmanie možnosti optimálnej úpravy pracovného prostredia i pracovných postupov, sledovaní vplyvu fyzikálnych činiteľov na psychiku človeka v procese výroby, otázky skultúrňovania pracovného prostredia);

- sociálna psychológia práce a otázky riadiacej činnosti (tu ide hlavne o psychologické faktory vzniku a priebehu medziľudských vzťahov v pracovnej skupine, osobnosť vedúceho, psychologické predpoklady pre úspešný výkon funkcie vedúcich hospodárskych pracovníkov, rozlíšenie psychologicky vhodných a nevhodných spôsobov jednaní s ľuďmi, hygienu duševnej práce);

Po načrtnutí týchto problémov týkajúcich sa predmetu sociológie práce, priemyslu a podniku sa v ďalšom zameriame na niektoré otázky, ktorým by bolo treba venovať zvýšenú pozornosť najmä z hľadiska sociologických výskumov.

2.

Z hľadiska potreby riešenia špecifických problémov Slovenska v oblasti sociálnych aspektov v zamestnanosti najzávažnejším sa ukazuje sociologický výskum otázok pohybu pracovných síl za prácou, najmä medzi politicko-etnickými celkami (české kraje, Slovensko).

Sociologický výskum pohybu pracovných síl za prácou ukáže, ktoré hlavné motívy pôsobia na rozhodnutie pracovníka meniť zamestnanie. No nielen to. Ukáže k akým zmenám sociálnym a ekonomickým pritom dochádza tým, že sa stráca alebo mení povolanie a zamestnanie. Do akej miery výhody, pre ktoré sa prevážna väčšina ľudí rozhoduje meniť povolanie aj zamestnanie, sú výhodami, alebo len zdanlivými výhodami, keď tieto zmeny sú doprevádzané stratou kvalifikácie, veľkými nákladmi na presun pracovných síl, na vybudovanie nových bytov, zaťaženie dopravy a pod. Sociálne zmeny pri presunoch vystupujú s problémami pracovníka a rodiny, pracovných podmienok, životných podmienok, pracovných kolektívov, územnej a vekovej štruktúry obyvateľstva atď. Ďalšie aspekty ukážu, aké sú spoločenské dôsledky na životnú úroveň týchto ľudí. Výsledky prieskumu ukážu, ako sociologické aspekty môžu ovplyvniť rozsah, formy a metódy pohy-

bu pracovných síl za prácou. Doterajšie veľké presuny nie sú zhodnocované zo sociologických aspektov, aj keď tento aspekt má podstatný význam pri riešení problémov pohybu pracovných síl za prácou. Možno uviesť napr. problém Kysúc, východného Slovenska, južného Slovenska.

Ďalšie sociologické výskumy by bolo treba zamerať na problémy ženskej zamestnanosti, redistribúciu mužov za ženy, motivácie a mieru zamestnanosti žien a pod. Sú oblasti, kde 15 žien pripadá na jedného muža (Partizánske). Na druhej strane v niektorých sa koncentruje mužská zamestnanosť (Martin). Veľký rozsah zdrojov žien na Slovensku pri nedostatku pracovných príležitostí pre nich (iba 32 % celkového rastu zamestnanosti sa má v r. 1966–70 realizovať v odvetviach s priaznivými podmienkami pre prácu žien, aj keď ženy v tomto období budú tvoriť 65 % celkového prírastku zdrojov) vyvoláva veľa sociologických problémov v súvislosti s uplatňovaním žien v spoločenskej výrobe.

Mnoho sociologických problémov je spojených s veľkým presunom pracovných síl do práce a z práce v tzv. malej dochádzke (do 50 km). Nie je možné trvalo prehliadať, že v celoštátnom meradle z miesta bydliska dochádza do práce plných 42 % pracovníkov. Možno ľahko pochopiť, aký to má vplyv na regeneráciu síl a na problém únavy.

Sociologické výskumy motivácie voľby povolania môžu ukázať, prečo niektoré povolania sú obľúbené a je o ne záujem a o iné nie. Banické, poľnohospodárske a stavebné povolania sú už tradične nepriťažlivé. Podobne do pedagogických inštitútov mnoho študentov ide len z núdze. Veľa problémov je spojených s postavením a uplatnením absolventov škôl. Výskumy môžu podstatne pomôcť riešiť tieto problémy v záujme jednotlivcov a spoločnosti.

Nemožno podrobnejšie rozviesť celý okruh otázok, ktoré by bolo treba v sociológii práce, priemyslu a podniku riešiť. Je ich veľmi veľa, pretože skoro všetky vecné problémy z tejto oblasti treba dotiahnuť do sociologických polôh a vyvodiť z nich patričné sociologické závery. Ide o skupinu sociálnych problémov typických pre celú ČSSR, avšak – vzhľadom na osobitosti vo vývoji hospodárskej a

spoločenskej štruktúry na Slovensku – vyznačujúcich sa určitými špecifickými zvláštnosťami na Slovensku.

Mnoho možno očakávať od sociologického výskumu zmien sociálnych podmienok a výsledkov na vzájomné vzťahy ľudí v pracovnom procese. Výskum otázok, ako je napr. postavenie vedúcich pracovníkov, ich pomer k ľuďom, zmeny vzťahov medzi ľuďmi vyplývajúce z administratívneho a ekonomického spôsobu riadenia, nároky na kvalifikáciu, osobné schopnosti a vlastnosti ľudí v určitých povolaniach a funkciách, vzájomné ľudské vzťahy na pracoviskách a mimo nich a pod., pomôže účinnejšie nielen riadiť prácu ľudí, ale ukáže na niektoré dosiaľ menej známe vzťahy, ktoré si bude treba všimnúť a riešiť v politike, sociológii, psychológii a v ekonomike.

Ďalej je tu skupina sociálnych problémov súvisiacich s hmotnými a morálnymi stimulmi a motívmi k práci. V tejto súvislosti sú dôležité otázky iniciatívy, podnikavosti a súťaženia vo vzťahu k plánu, k hospodárskym výsledkom a ich rozdeleniu pre individuum a spoločnosť. Napr. sociologický výskum socialistického súťaženia pomôže overiť si motívy súťažiacich a všetky vzťahy ekonomické, politické, sociálne a psychologické, do ktorých pracujúci pri súťažení vstupujú. Výsledky ukážu na zdravé a na formálne vzťahy v súťažení a pomôžu účinnejšie organizovať rozvoj socialistického súťaženia.

Veľmi dôležitou oblasťou sociológie práce je výskum industrializácie Slovenska a jej vplyv na politickú, sociálnu, ekonomickú a kultúrno-technickú úroveň ľudí v jednotlivých oblastiach.

Ďalšia skupina problémov sa dotýka otázok riadenia, organizácie a účasti jednotlivých organizačných a riadiacich zložiek na riadení. Ide najmä o vzťahy medzi hospodárskym vedením navzájom a tiež o vzťahy medzi hospodárskym vedením a politickými a odborárskymi orgánmi. Možno tu spomenúť napr. účasť výrobných výborov ROH na riadení a ich vplyv na kvalitu riadiacej práce, iniciatívu a výkony pracovníkov a pod. Tu patrí výskum otázok demokratického a autoritatívneho alebo voľného, v podstate anarchického spôsobu a štýlu riadenia.

V bezprostrednom výrobnom procese pôjde predovšetkým o štúdium dôsledkov

techniky, najmä pásovej výroby a mechanizácie a automatizácie na výrobu, ľudské vzťahy a spokojnosť ľudí pri práci (pracovné tempo, únava, zaujímavosť, hluk a pod., problémy s preškolením ľudí atď.). Z hľadiska sociológie podniku je dôležitý výskum sociálneho prostredia podniku, podrobná analýza práce osobného oddelenia (hlavne prijímania ľudí, spôsobov jednaní, systémov podnikového školenia) a výskumy zamerané na to, ako možno rýchle a kvalitne uplatniť výsledky sociologických výskumov a nové poznatky v podniku.

Nebudeme pokračovať vo vymenovaní ďalších otázok, ktoré by bolo treba v sociológii práce, priemyslu a podniku riešiť. Je ich mnoho a na všetky ani nebudeme hneď stačiť. Niektoré sociologické výskumy sa už urobili. Niektoré sa pripravujú.

3.

Z doteraz prevádzaných alebo pripravovaných sociologických výskumov možno uviesť hlavne:

- a) výskum uplatnenia a prípravy absolventov VŠE v Bratislave, na ktorom pracuje Katedra práce VŠE v Bratislave;
- b) výskum uplatnenia absolventov chemicko-technologickej fakulty SVŠT, na ktorom pracuje Katedra vedeckého komunizmu tejto fakulty;
- c) výskum stabilizácie pracovných síl v Ostrave, na ktorých pracuje Katedra práce VŠE v Bratislave;
- d) výskum niektorých problémov socialistického súťaženia, ktorý organizuje národohospodárske oddelenie SOR v Bratislave;
- e) výskum Československého ústavu práce zameraný na problémy mládeže, ktorá končí stredné všeobecne vzdelávacie školy.

O týchto výskumoch sa podrobnejšie informujeme, až budú kompletne zhodnotené.

Veľa nových možností, ale aj problémov prináša rozvoj sociológie u nás. Pravda, dnes sociológia je akousi módou. Mnoho inštitúcií sa pokúša robiť výskum, žiaľ často dosť neodborne.

Sociológia je veda náročná na teoretickú analýzu a syntézu. Vyžaduje vedecké metódy skúmania, určitý prístup, voľbu poradia, formy ankiet, kvalifikovanú interpretáciu. Sociologické výskumy treba robiť na základe prepracovaných koncepcií na potvrdenie určitých hypotéz a záverov. Je potrebné, aby na sociologickom výskume pracoval ekonóm, sociológ, psychológ a štatistik, prípadne aj iní odborníci, podľa povahy výskumu. Napr. v USA výskumy, ktoré sa týkajú personálnych otázok, robia tímy skladajúce sa zo 60 % psychológov, 11 % sociológov, ostatní sú ekonómovia, pedagógovia, matematici a pod.

Skutočnosť, že dnes máme málo poznatkov z rozvoja sociológie všeobecnej, aj zo sociológie práce, ešte neznamená, že začíname úplne od začiatku. V oblasti ekonomiky práce boli spracované niektoré práce, ktoré zovšeobecňujú teóriu a prax výstavby socializmu. Mnohé z týchto spracovaných vecných otázok ekonomiky práce treba dotiať do určitých polôh sociologických. Podobne je to na úseku ekonomiky priemyslu a podniku. Niektoré problémy treba nastoliť a skúmať ako nové. Metódy výskumov treba spracovať za použitia najnovších matematických poznatkov a technických vymožeností.

Nemožno ani povedať, že ide o preberanie sociológie zo západu. Naväzujeme na naše doterajšie poznatky, dopĺňujeme ich poznatkami zo socialistických štátov a nebudeme sa brániť preberať aj niektoré progresívne poznatky, ktoré sú spracované na západe.

4.

Dôležitou súčasťou práce sekcie sociológie práce, priemyslu a podniku bude úloha sprostredkovať výmenu skúseností medzi jednotlivými pracoviskami a skupinami, ktoré sa zaoberajú otázkami sociológie práce, priemyslu a podniku. Zatiaľ väčšiu aktivitu na Slovensku vyvíjajú tieto pracoviská: skupina sociológov práce pri SAV, sociologická skupina ČSVÚ práce v Bratislave, Katedra vedeckého komunizmu na chemicko-technologickej fakulte SVŠT, národohospodárske oddelenie SOR v Bratislave a Katedra práce na VŠE v Bratislave. Ďalšie menšie skupin-

ky alebo jednotlivci študujúce sociológiu práce, priemyslu a podniku, a robiace prvé prieskumy, sú na rôznych podnikoch a inštitúciách.

Pôjde o to, usmerniť tieto kolektívy a jednotlivcov pri rozvíjaní sociológie prá-

ce, priemyslu a podniku v smere orientácie štúdiá a výskumov, aby sa dosiahla koordinovaná činnosť zameraná na významnejšie problémy, bez duplicít, a tiež ustrážiť určitú úroveň výskumov a práce sociológov na úseku tejto sekcie.

**Orientační schéma sociální struktury
průmyslového závodu.
(Z teoretického projektu výzkumu)**

**LIBUŠE HÁKOVÁ - ZDENKA ŠTASTNÁ -
RUDOLF BATTĚK - IVAN FIŠERA -
MIROSLAV PURKRÁBEK - DRAGOSLAV
SLEJŠKA - VLADIMÍR SOLECKÝ**

Sociologický ústav ČSAV

Výzkumný tým, který přistupuje k dlouhodobému sociologickému výzkumu na téma *Člověk v průmyslovém závodě*, je postaven hned na počátku před nutnost vyčlenit, vymezit a předběžně utřídit základní strukturální složky závodu. Jde o úkol náročný, ale současně nezbytný, protože bez něho není myslitelná teoretická orientace nutná při zpracovávání výzkumných hypotéz, metodiky a samozřejmě i při provádění příslušných terénních výzkumů. Proto náš výzkumný tým, vybudovaný na bázi oddělení pro studium pracovních skupin Sociologického ústavu, považuje za účelné předložit své orientační schéma, i když v současné přípravné fázi výzkumu nemůže mít ještě hotovou podobu. Je součástí širšího teoretického rozkladu. Zpracování předcházelo studium poměrně rozsáhlé sociologické literatury polské (Matejko, Kowalewski, Hirszowiczová, Kulpińska, Doktor, Baurman, Sarapata, Tulski, Weselowski, Jaroszová), maďarské (Hegedüs, Markusová), sovětské (Osipov, Jadov), NDR (Puschmann, Berger, Schulz, Braunreuther, Klein), Jugoslávie (Tanić, Županov, Fiamengo), NSR (Dahrendorf, Neuloh, Claesens, Dahl, Knebel, Popitz, Bahrtdt, Friedeburg, Fürstenberg, Adorno, Hartmann), švýcarské (Atteslander), francouzské (Friedmann, Naville, Touraine), americké (Bendix, Mayo, Roethlisberger, Dixon, Seashore, Tannenbaum, Kahn, Kolaja, Lewin, Veblen), a také již naší (Kohout, Weiner, Jodl, Slejška, Machonin, Blucha).

Výzkum se bude zakládat na *sociologické systémové analýze* vztahů v socialistickém průmyslovém závodě a na *sociálně psychologické postoje analýze* zařazenosti osobností pracovníků do tohoto systému. Závod je z tohoto hlediska především *sociálním systémem*. To znamená:

1. Závod je skladebnou složkou širšího sociálního systému globální společ-

nosti. Širokým systémem společnosti rozumíme množinu makrosociálních vztahů, které se opírají o své mikrosociální složky a současně vytvářejí rámec jejich fungování a vývoje, vnitřně je ovlivňují. Vlivy, které na rovině vlastního systému závodu se jeví jako vnější, pronikají do tohoto systému nejrůznějšími způsoby; přitom se zvnitřňují, neboť integrují společenské vztahy závodu spolu se společenskými vztahy množství jiných objektů do širšího společenského systému.

2. Závod má nejenom množství skladebných prvků (jako každá struktura), ale je svého druhu superstrukturou. Jako společenský systém se člení v celou řadu komplexních i dílčích struktur. Proto jej nelze jednoznačně zařazovat do sítě mikrosociologických strukturálních vztahů. Svým způsobem stojí na prahu společenské makrostruktury a mikrostruktury, má tedy mezostrukturální ráz. Mikrosociologickou povahu ve vlastním slova smyslu mají pouze malé pracovní skupiny.

3. Mezi skladebnými prvky i strukturami závodu jsou organické vazby. Matice jeho superstruktury představuje systém dialektických kauzálních i funkčních vztahů mezi jednotlivými strukturami.

4. Závod má celostní charakter. Na jedné straně je nedílnou totalitou svých struktur, bez níž by žádná z nich nemohla existovat. Závod jakožto sociální systém tvoří tudíž kompaktní sociální prostředí, i když je vnitřně rozporně diferencováno. Na druhé straně, i když je integrální složkou širšího společenského systému, závod se výrazně specifikuje od ostatních jeho složek (formálně vyhraněné osazenstvo, teritoriální umístění, institucionální pravomoc atd.).

Celostní charakter závodu se projevuje i v tom, že sociální systém závodu je nadřazen systému ekonomickému a admi-

nistrativnímu. Oba tyto systémy po svých podstatných stránkách vystupují jako strukturální složky sociálního systému závodu. Naproti tomu je třeba odlišovat sociální a technický systém závodu jako dva souřadné strukturální celky na sebe vnitřně navazující. Výzkum sociálního systému závodu ovšem předpokládá též přihlížet k jeho systému technicko-funkčnímu a vysondovat vzájemné podmínění obou systémů.

Sociální systém závodu charakterizujeme jako množinu vnitřních vztahů závodu jakožto sociálního objektu, které se opírají o vztahy mezi jeho pracovníky a pracovními skupinami a ve kterých se protínají společenská makrostruktura a mikrostruktura.

Jakožto sociální systém je závod zároveň určitou *společenskou skupinou*, jejíž členové jsou ve vztazích součinnosti a vzájemného působení. Jejich společenské úlohy i činnosti, vykonávané v rámci závodu, směřují ke kooperační syntéze. Proto je závod zintegrováným celkem vzájemného působení, rolí a systémů hodnot. Je reálným souborem lidí, jejichž společenské postavení je určováno celkovým fungováním závodu, kteří vykonávají určité společenské nebo návazné činnosti a mají v důsledku toho určité společenské zájmy. Závod je dobře fungujícím systémem, tou měrou, jakou se stal integrovanou společenskou skupinou, tou měrou, jakou dosáhl proces adaptace a identifikace členů se závodem určitého, k optimu blízkého stupně, tou měrou, v jaké se ve vnitřních skupinových vztazích závodu maximum koheze pojí s minimem stagnace.

Systémově analytický přístup k výzkumu vztahů mezi pracovníkem a závodem odpovídá potřebě konkrétně diferencovaného studia daného problému. Budeme-li studovat daný vztah „vůbec“, tj. budeme-li pojímat závod jako nečleněnou entitu, bude výzkum příliš paušalizovat a výsledkem by asi byly pouhé všeobecnosti a banality, které by sotva čím přispěly teorii a praxi. Proto bude přínosnější — a v dané etapě vůbec nezbytné — brát sociální systém závodu v rozčleněné podobě. Především tedy zjišťovat nikoliv základy procesu identifikace pracovníků se závodem jako s celkem, ale

jejich začleňování do jednotlivých strukturálních složek.

V tomto ohledu se nabízí celá řada badatelských problémů.

1. Stupeň rovnoměrnosti a nerovnoměrnosti začleňování pracovníků do různých strukturálních složek.

2. Odlíšení struktur, které pro proces identifikace pracovníků se závodem hrají rozhodující či dominující úlohu, od struktur, jejichž úloha je v daném kontextu spíše okrajová, pomocná.

3. Vyznačení vnitřně rozporných tendencí uvnitř každé struktury, projevujících se v tom, čím daná struktura podněcuje proces identifikace a čím naopak jej brzdí.

4. Zjištění možností vzájemné substituce struktur, plynoucí z jednoty jejich společného fungování v rámci celého systému.

Výzkum ovšem nesetrvává na této „atomizující“ úrovni. Detailní systémová i postojová analýza bude východiskem syntetického pojetí vztahu: člověk — sociální systém závodu.

Sociální systém závodu se diferencuje po dvou linkách:

A. na sociální systémy organizačních složek závodu (provozů, dílen, malých pracovních skupin, administrativních odborů, oddělení atd.),

B. na obsahové struktury, které mají průběžný charakter v tom smyslu, že tak či jinak prolínají všemi organizačními složkami, malou pracovní skupinou počínaje a celým závodem konče.

Z hlediska první linie diferenciací proces identifikace pracovníků se závodem vystupuje jako *proces zprostředkovaných adaptací*. Prostřednictvím adaptace k malé pracovní skupině se pracovník včleňuje do kolektivu dílny, prostřednictvím adaptace k sociálnímu prostředí dílny se včleňuje do kolektivu provozu a nakonec do celého kolektivu závodu. Cílem výzkumu bude zjistit:

1. Míru shody a rozběžnosti adaptačních procesů vůči těmto různým organizačním složkám. Konkrétně bude např. zjišťováno, jak se stupeň koheze a referenčnosti malé pracovní skupiny projevuje ve stupni identifikace jejích členů se závodem jako celkem. O tom, že na úrovni pracovních skupin je kolektivní zájem většinou velmi silný a intenzivně

uvědomělý, není pochyb. Zato již u dílny (a tím spíše u provozu) je utváření kolektivního zájmu komplikováno tím, že vystupuje spíše po své institucionální stránce. Je sice „my“, ale v čele již není „někdo z nás“, nýbrž mistr jako představitel řídící administrativy.

2. Způsoby a prostředky, jimiž začlenění do zájmového okruhu nižších organizačních složek otevírá cestu k posílení zájmového okruhu celého závodu, i způsoby a prostředky, jimiž ji přehrazuje.

Problém *zájmové návaznosti* malých a poté stále komplexnějších společenských skupin v závodě je významný zejména pro tu stránku identifikačního procesu, která z hlediska subjektu vystupuje jako alienace a její překonávání (dezalienace). Překonávání odcizení není záležitostí vztahů bezprostředně mezi jednotlivci a společenským celkem, ale celého komplexu vztahů, zprostředkovaných mezičládky skupinové hierarchie společnosti.

Pro hypotézu výzkumu má podstatný význam orientační charakteristika obsahových průběžných struktur, které tvoří druhou linii diferenciace sociálního systému závodu. Tato diferenciace je přinejmenším dvoustupňová.

Její vyšším stupněm je dichotomická diferenciace sociálního systému závodu ve dvě komplexní struktury.

1. *Institucionální struktura (tzv. formální)*, která představuje síť oficiálně stanovených, právními předpisy předpokládaných, předepsaných a regulovaných vztahů mezi pracovníky závodu, zaměřených k provádění těch společenských činností, které jsou nutné k zajištění produktivně účelové funkce závodu, případně k navazování kontaktů s dalšími závody a jinými společenskými objekty. V podmínkách socialismu je institucionální struktura závodu silně poznamenána soustředěným charakterem ekonomických vztahů.

2. *Pospolitostní struktura (tzv. neformální)*, která představuje síť dobrovolně vznikajících a spontánně se utvářejících vztahů mezi lidmi, mezi jednotlivci a skupinami i mezi skupinami, buď navzájem přitahovanými společnými materiálními, kulturními a jinými zájmy, zálibami a aspiracemi, anebo odpuzovanými v důsledku zájmových rozporů a antipatií. Z toho je zřejmé, že pojmu „pospolitost“ neužíváme v hodnotícím smyslu. Je jed-

notou více i méně soudržných i naprosto nesoudržných vztahů. Za socialismu je pospolitostní struktura silně poznamenána kolektivitou ekonomických vztahů. Utváření neformálně pospolitostních vztahů má význam jak pro plnění výrobně účelové funkce závodu, tak i pro zajišťování mimopracovních zájmů pracovníků a nakonec i pro upevňování mikrostrukturálních základů širokého systému společnosti.

Dělítko mezi těmito strukturami tedy nevedeme tak, že jedna z nich by se týkala primárních a druhá sekundárních (resp. terciárních) společenských skupin. Ani tak, že jedna z nich by se týkala pouze norem a předepsaného chování, druhá skutečných vztahů. Nakonec ani tak, že vůči jedné z nich by byl jednotlivec pasivní, vůči druhé aktivní. Obě struktury pronikají jak primárními (malá pracovní skupina), tak i sekundárními skupinami. V obou působí určité normy a obě jsou ve svém hlavním jádru stejně skutečné. Obě předpokládají aktivitu jednotlivců. Hlavním dělítkem je míra spontánnosti, respektive právně zakotvené oficiálnosti.

Základní zájmový rozpor v závodě probíhá mezi institucionálními vztahy a pospolitostními vztahy různých skupin osazenstva závodu. Utváření podnikového zájmu předpokládá permanentní řešení tohoto rozporu. Jedním z ústředních objektů výzkumu tedy bude vztah mezi institucionálními a pospolitostními vztahy v závodě, jejich dynamická stabilita, stále porušovaná a znova získávaná rovnováha.

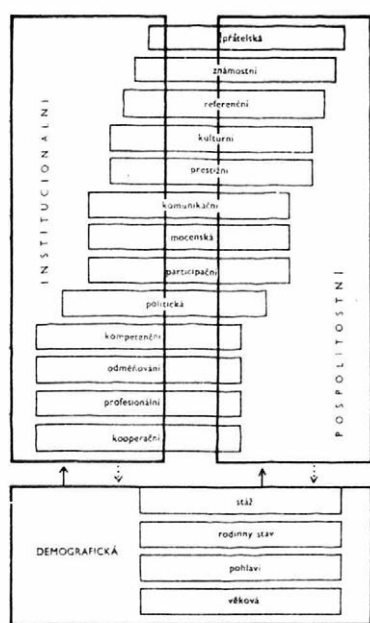
Dichotomické členění sociálního systému na institucionální (formální) a pospolitostní (neformální) strukturu vyvolávalo kritiku poukazující na to, že struktura závodu i jiných sociálních objektů je mnohem členitější a daná dichotomie systémové vztahy zjednodušuje. Vskutku, spojit se s ní nelze. Kritiku však nelze vést tak daleko, aby byla popřena zásadní dialektická rozpornost institucionálních a pospolitostních vztahů jakožto metodologické východisko analýzy. Institucionální a pospolitostní vztahy se nerozplývají beze zbytku v množství specifitějších struktur, zůstává mezi nimi výraznější strukturální předěl.

Na druhé straně je jisté, že existuje

přechod mezi institucionální a pospolitostní strukturou. Projevuje se to existencí celé řady detailnějších struktur, které oběma komplexními strukturami ve větší či menší míře prolínají a tím dávají jejich vzájemným souvislostem kontinuální charakter. V každé z jednotlivých dílčích struktur jsou určité prvky institucionální formalizace i určité prvky neformálně pospolitostní. Rozdíl je ovšem v důrazu na dosah jejich působnosti.

Vycházíme tedy z toho, že institucionální a pospolitostní struktura jsou strukturami komplexními, jimiž prolíná celá řada dílčích struktur sociálního systému závodu. Uvádíme 14 detailních struktur tohoto typu. Máme za to, že míra spjatosti prvků institucionální komplexní struktury s prvky komplexní struktury pospolitostní je podstatným příznakem při podávání jejich charakteristiky. Proto jsme se (zcela předběžně a pouze orientačně) pokusili o seřazení jednotlivých detailních struktur podle této míry. Tuto stupnici symbolicky znázorňuje schéma č. 1:

Schéma č. 1

Jak ukazuje toto schéma, nepovažujeme za možné vřadit demografickou strukturu závodu do rámce vztahů mezi institucionální a pospolitostní strukturou. De-

mografická struktura je vůči jejich kvalitativním rozdílům v podstatě neutrální. Je populační bází obou ostatních komplexních struktur (znázorněno plnými šipkami) a v určité míře je jimi zpětně ovlivněna (přerušované šipky). Jde tedy nakonec o tři komplexní struktury sociálního systému závodu. Každá z nich je na schématu znázorněna silně orámovaným obdélníkem.

Slabě orámované podlouhlé obdélníky znázorňují dílčí struktury. V rámci demografické komplexní struktury to jsou čtyři nejdůležitější struktury dílčí: věková, podle pohlaví (podíl mužů a žen v osazenstvu), podle rodinného stavu (včetně kritéria daného počtem dětí), struktura podle stáří (délka práce na závodě, případně v pracovní skupině nebo v jiné organizační jednotce závodu).

I. STRUKTURA DEMOGRAFICKÁ

představuje tedy rozdělení pracovníků závodu do skupin podle těchto příznaků. Přiřazujeme k ní též rozdělení do skupin podle národnosti, která však v našich podmínkách nemá podstatný strukturotvorný význam. Rozdělení podle stupně vzdělání již přechází do sféry struktury kulturní.

Institucionální a pospolitostní komplexní struktury nejsou navzájem mechanicky odděleny. Proto každé grafické znázornění musí působit zjednodušujícím dojmem. K poznání procesu prolínání však nejvíce pomáhá vyjádřená okolnost, že komplexní struktury prolínají všemi strukturami dílčími.

Některé dílčí struktury mají výrazněji institucionální charakter, jiné výrazněji pospolitostní charakter, další prolínají oběma komplexními strukturami ve víceméně vyrovnané podobě. Umístění příslušných malých obdélníků v relaci k velkým, silně orámovaným obdélníkům vyjadřuje velmi hrubě, zda v dané dílčí struktuře převládají prvky komplexní struktury institucionální či pospolitostní, nebo zda se prvky obou struktur v jejím rámci přibližně vyrovnávají. Podle tohoto kritéria můžeme tedy příslušné strukturální složky sociálního systému závodu utříditi do tří větších skupin. (Členění navazuje na charakterizovanou již strukturu demografickou.)

II. STRUKTURY S VÝRAZNOU PŘEVAHOU INSTITUCIONÁLNÍCH PRVKŮ.

1. *Struktura kooperační*, tj. síť vztahů faktické spolupráce a pracovní návaznosti mezi pracovníky, pracovními skupinami a dalšími organizačními složkami závodu. Zahrnuje rozdělení pracovníků k jednotlivým výrobním procesům, strojním systémům a strojům, a to jak podle hlediska technologického, tak i prostorového (umístění v dílnách) a nakonec i časového (rozdělení do směn při návazné práci). Touto strukturou navazuje sociální systém závodu bezprostředně na systém technický.

2. *Struktura profesionální* představuje rozdělení pracovníků závodu do skupin podle příznaku povolání, včetně stupně kvalifikace, tj. podle relativně ustáleně vykonávaného druhu pracovní činnosti, jež je předpokladem jejich materiální existence a stává se jejich sociálně psychologickou vlastností. Profesionální struktura se v zásadě řídí potřebami struktury kooperační, odpovídá jí však pouze aproximativně.

3. *Struktura odměňování* představuje rozdělení pracovníků závodu do skupin podle výše a formy odměn za práci (mezd, platů, prémie, naturálních požitků atd.). Navazuje na celospolečenskou spotřební strukturu v širokém smyslu.

4. *Struktura kompetenční* (administrativní) představuje rozdělení pracovníků závodu podle jejich umístění v hierarchické síti vztahů podřízenosti a nadřízenosti, předepsané organizačním řádem závodu.

5. *Struktura politická* představuje rozdělení pracovníků, pracovních i jiných skupin závodu podle jejich příslušnosti k odborovým i politickým (KSC, ČSM) organizacím působícím na závodě i podle aktivity (výkon funkcí i nárazových úkolů) v těchto organizacích realizované. Tato struktura má aspekty organizační a ideologicky hodnotové. Dosah pospolitostních prvků je v ní značně vyšší než v předcházejících čtyřech. Proto tvoří již přechod k další skupině.

III. STRUKTURY S PŘÍBLIŽNĚ VYROVNANÝMI INSTITUCIONÁLNÍMI A POSPOLITOSTNÍMI PRVKY.

7. *Struktura participační* představuje rozdělení pracovníků a pracovních skupin

závodu podle jejich aktivity v životě závodu vůbec, a v účasti na řízení zvláště. V té míře, v jaké bude účast na řízení přecházet v samosprávu, bude se participační struktura ztotožňovat se strukturou mocenskou. Zatím se však značně odlišují, což působí nepříznivě na participační aktivitu.

8. *Struktura mocenská (vlivu)* představuje rozdělení pracovníků a pracovních skupin závodu podle jejich reálného vlivu na zaměření různých činností v závodě vykonávaných a podle autority, která je předpokladem tohoto vlivu. Mocenská struktura je vůči kompetenční struktuře přibližně ve stejném vztahu jako kooperační struktura vůči struktuře profesionální. V zásadě se řídí potřebami struktury kompetenční, odpovídá jí však pouze aproximativně. (Na vrcholu mocenské hierarchie závodu nemusí být ředitel, ale jeho energičtější náměstek nebo jiný funkcionář.)

9. *Struktura komunikační*, tj. síť institucionálních (závodní rozhlas, časopis, schůze, oběžníky, příkazy) a pospolitostních (neformální rozhovory, přátelská sdělení atd.) kontaktů, jejichž prostřednictvím se mezi pracovníky závodu šíří informace. Pracovníky lze dělit podle toho, jaká místa v této struktuře zaujímají a jaký je stupeň jejich informovanosti o záležitostech závodu.

IV. STRUKTURY S VÝRAZNOU PŘEVAHOU POSPOLITOSTNÍCH PRVKŮ.

10. *Struktura prestižní* představuje rozdělení pracovníků závodu i některých skupin (např. profesionálních) podle toho, jaké autority či úcty požívají buď oni sami osobně, jejich práce a jiná činnost, anebo pozice jimi zaujímané v sociálním systému závodu. Spolu s participační a mocenskou strukturou ovlivňuje možnosti sebeuplatnění pracovníků závodu.

11. *Struktura kulturní*, tj. síť vztahů, utvářejících se na podkladě kulturních zájmů i společenských hodnotových postojů pracovníků i rozličných skupin existujících na závodě.

12. *Struktura referenční* představuje síť postojů jednotlivých pracovníků vůči různým skupinám existujícím na závodě (a to jak k těm, jejichž je členem, tak i k těm, jejichž členem není, avšak může

na členství v nich aspirovat). Základním kritériem těchto postojů je vztah k hodnotám příslušných skupin jako ke vzoru (či ne-vzoru) vlastního chování.

13. *Struktura známostí* je síť osobních vzájemných vztahů mezi různými jednotlivci dané organizace s různým stupněm racionálního poznání. Z hlediska jednotlivce vystupuje jako okruh pracovníků závodu, jejichž existence si je s tou či onou mírou intenzity vědom.

14. *Struktura přátelství* je síť osobních vzájemných vztahů mezi různými jednotlivci dané organizace s vyšším stupněm racionálního poznání, výrazným emocionálním momentem a vyšší frekvencí mimoslužebních kontaktů.

Jednotlivé strukturální složky závodu nejsou odděleny od globální společenské struktury. Jsou její organickou součástí. Tak jako sociální systém závodu je součástí systému globální společnosti a je tímto systémem všestranně ovlivněn, podobně jsou demografická, institucionální i pospolitostní struktury závodu součástí příslušných struktur globální společnosti.

Na druhé straně se člení do demografických, institucionálních a pospolitostních struktur jednotlivých provozů, dílen a pracovních skupin, a nakonec se projevují

v příslušných sociálních charakteristikách jednotlivých pracovníků.

Totéž platí i o dílčích strukturách. Věková struktura prolíná globální společností, závodem, provozem, dílnou, pracovní skupinou a věkovou charakteristikou jednotlivého pracovníka. Podobně dílčí struktury profesionální, politické, atd.

Spolehlivě podložený strukturální model společenského systému závodu bude až výsledkem výzkumu. Zde jde pouze o první orientaci. Řazení struktur bude nutno v průběhu výzkumu promýšlet z hlediska různých kritérií. Tak např. není pochyb, že struktury kompetenční, mocenské, prestižní a participační tvoří dohromady velkou skupinu struktur pozicních (či statusových). K dané skupině se z velké míry přimykají též struktura odměňování a struktura politická.

Jako první krok ke zpřesnění daného přehledu byly v teoretické hypotéze zpracovány o každé struktuře stručné teze, které ji blíže charakterizují, ukazují její podíl na komplexních strukturách, hypoteticky naznačují příznivé a nepříznivé faktory identifikace pracovníků s danou strukturou (spolu s motivacemi), její vztahy vůči širokému systému globální společnosti, a též předběžně navrhuji nejadekvátnější metodický postup při studiu.

Tato stať má být pokusem o vytvoření rámcové koncepce pro empirická zkoumání společensky podstatných okolností a způsobů chování z hlediska sociologie práce.

I. „Organizace“ jako sociologická instituce

Organizace je zde chápána jakožto instituce a má být zpřístupněna sociologickému zkoumání v podmínkách vysoce industrializované společnosti, což je pro NDR charakteristické. Ukazuje se, jak nutná je sociologická teorie organizace (která dosud chybí) jakožto podklad pro vědecké řízení hospodářství. Sociologický rozbor organizace není totožný se všeobecným rozbohem organizace, k němuž však rozhodujícím způsobem přispívá. Při tomto východisku nechápu organizaci pouze jako jev sociologický; organizace však zahrnuje mnoho sociologických jevů, které je nutno zkoumat zvlášť. Moderní socialistická průmyslová společnost je tak proorganizována, že se skládá z množství institucí, které lze obecně označit jako organizace. Prozkoumat tento jev organizace je úkolem marxistické sociologie.

Sociologie vychází ze sociálně ekonomických změn ve společnosti, z vývoje produktivních sil a jejich působení na společenskou strukturu. V oblasti sociologie práce se snaží zdůvodnit zákonitou souvislost mezi sociálně ekonomickou strukturou společenských tříd a vrstev a strukturou zaměstnání, povolání a vzdělání v podmínkách vědeckotechnického vývoje. Sociologický rozbor organizace se jeví pro řešení této problematiky obzvlášť vhodným.

Při tom se berou v úvahu výsledky zkoumání sociálně ekonomické struktury

společnosti a změn této struktury. Zároveň jsou zpracovávány s tím souvisící strukturální změny chování, výsledky sociologického výzkumu skupin. Sociologický rozbor organizace přispívá k budování a dobudování teorie sociální mobility, sociologické teorie skupin a chování.

Sociologie organizace není sice samostatnou disciplínou, zaujímá však v rámci sociologie významné místo. Zahrnuje, pokud si lze toho času o tom učinit přehled, čtyři prolínající se odvětví. V sociologickém rozboru organizace je však z metodických důvodů záhodno nejdříve zkoumat každé z těchto odvětví zvlášť.

Jsou to:

1. organizace jako sociologicky relevantní instituce;
2. sociální pozice a realizace role;
3. rozhodování v oblasti společenského působení organizace a
4. konflikt a konfliktová situace.

Formulaci těchto čtyř aspektů i celé pojednání je nutno chápat hypoteticky. Pracovní hypotéza je však nutná, aby bylo lze konat empirické zkoumání, která mohou napřed být pouze studiemi pokusnými. Při zpracovávání této studie jsem využil všech stimulů, které mi byly známy.¹⁾

Jak odpovídá charakteru této koncepce, je nutno považovat také sociologické termíny a kategorie, kterých jsem použil a jichž se v marxistické vědě o společnosti ještě málo používá, za kategorie pracovní. To platí zvlášť o „skupině“, „způsobu chování“, „struktuře“ a „cili organizace“, kteréžto pojmy je nutno považovat za důležité kategorie rozboru organizace.

Bylo by předčasné definovat pojem

¹ Z mnoha sociologů, kteří dali autorovi podnět k tomuto pokusu, budtež jmenováni pouze: kolegové na Ústavě filosofie a sociologie Polské akademie věd, z CSSR a Maďarské lidové republiky; Hans Hiebsch a Manfred Vorwerk z Ústavu psy-

chologie na Universitě Friedricha Schillera v Jeně a spolupracovníci skupiny sociologie v Ústavě hospodářských věd Německé akademie věd v Berlíně. Dále budíž uvedena *Soziologie der Organisation* Renaty Mayntzové, Hamburg 1963.

organizace s konečnou platností už dnes. Západoberlínská socioložka organizace Renate Mayntzová jí rozumí „... účelně zformované společenské útvary i s jejich „neformálními“ aspekty“², jako např. podniky, školy, nemocnice, trestnice, spolky a strany atd.

Mimoto poznamenává: „Předmět rozboru organizace a jednotnost jeho zkoumání leží mezi rovinou individuální a celospolečenskou“³. To přibližně naznačuje oblast, v níž se organizace hojně institucionalizují. Zůstává však otázkou výzkumu, zda organizace nemohou být institucionalizovány také celospolečensky. Při definování organizace je však racionální přihlédnout k momentu účelného formování.

Přihlédnu-li k dosavadním pracím, odpovídala by v průmyslové oblasti kategorie organizace asi tomu, co Georg Klaus — v daleko vyšší kybernetické abstrakční rovině — rozumí pod dynamickým a samoregulačním systémem⁴. Toho lze ovšem použít pro to, čím se zabýváme, totiž pro průmyslově relevantní organizaci, pouze jako podnět. K empirickému zkoumání konkrétních organizací v průmyslové oblasti mohou dát kybernetická hlediska ovšem jen popud. Sociologie organizace musí však při zkoumání vedoucí činnosti v organizaci dbát jak na stránku tvůrčí, tak na stránku formovanou či formovatelnou, protože organizace je zřejmě zároveň institucí i životním procesem. Je však nutno upozornit, že není úkolem sociologie slepě přijímat v konkrétním systému organizace status quo a pouze mu pomáhat k vyššímu stupni dokonalosti. Jen v tom netkví společenská funkce sociologie, která nemůže přijímat při rozboru organizace — zvláště v průmyslové oblasti — daný stav věci bez přezkoumání.

Sociologický výzkum průmyslu rozeznává organizace různého řádu vzhledem k velikosti, jako pracovní skupiny, dílny, závody a sdružení národních podniků, které zároveň představují různé roviny rozhodování. Aby se na prvních stupních výzkumu rozeznala specifičnost *sociologického* rozboru organizace, je výhodné

zkoumat organizace s určitou historickou tradicí. Domnívám se, že jsou k tomu vhodné takové organizace, jako je seřaďovací nádraží, železniční opravny, poštovní úřady, spořitelny atd. Výrobně důležité organizace s tradicí ozřejmují společenskou proměnu od kapitalismu k socialismu obzvláště zřetelně. Historický prvek má pro konkrétní organizace velký význam, který většina vedoucích, přetížených současnými úkoly, málo vidí nebo oceňuje. To neznámá, že sociologický rozbor organizace by se měl zastavit před organizačními systémy s poměrně malou tradicí. Je tedy nutno zahrnout také výzkumné organizace, jako výzkumné ústavy atd., které se pro průmyslovou praxi stávají stále významnějšími. To také platí o společenských útvarech, které popřípadě ještě nejsou právně sankcionovány a v přísném slova smyslu zformovány, jako např. o skupinách novátorů, kteří ještě nejsou zapojeni do aktivů. Zda je použitelný pojem organizace pro takovéto ještě nezformované útvary, je vždy nutno v tom kterém okamžiku přezkoušet. Rozdíl ve stupni, do něž se organizace staly institucemi, je v každém směru důležitý pro teorii i praxi. Ať už leží hranice organizace kdekoli, průmyslová výroba probíhá ve zformovaných systémech a v dílčích systémech, na něž se hodí pojmový obsah pracovní kategorie „organizace“. Účelnost organizace, stupeň efektivnosti a sociální dynamika, které se projevují v daném konkrétním jednání jakož i v náběhu k novým způsobům jednání, patří rovněž k předmětu sociologického rozboru organizace.

K sociologickému rozboru konkrétní organizace patří zkoumání její struktury. Aby bylo lze zkoumat daný organizační systém, musí se rozlišit faktory, které v něm působí, podle objektivního a subjektivního charakteru. Mimo to je nutno rozlišit faktory, které působí na organizaci zvnějšku, a ty, které vznikají uvnitř organizace, přičemž lze zatím pominout úvahu, zda působí na organizaci kladně, záporně či neutrálně. Totéž pak platí o působení neformálních skupin uvnitř organizace. Skupinu je nutno považovat

² R. Mayntz: *Soziologie der Organisation*, Hamburg 1963, s. 147.

³ Tamtéž, s. 148.

⁴ Srovnej Georg Klaus: *Kybernetik in philosophischer Sicht*, Berlin 1961, s. 27.

za základní prvek v sociologickém rozboru organizace. Vypracování použitelné definice skupiny získává tím na aktuálnosti. Přitom nesmí být skupina včleněna do podnikového dění tak, aby se tím společenské skutečnosti činilo násilí. Strukturu skupiny je nutno odvodit z reálně zjištěných a vymezitelných interakcí. Skupina musí být charakterizována jistým prokazatelným způsobem chování nebo strukturou způsobů chování. Způsoby chování mohou být sice pro proces výroby lhostejné, pro sociologické zkoumání jsou však relevantní, protože sociologie zkoumá průmysl jako podstatnou a výraznou složku celého společenského života. Sociologická studie rodiny, časový rozvrh hospodárných, sociologický výzkum umísťování starých průmyslových dělníků, kteří už nejsou v pracovním procesu, názory babiček vychovávajících vnoučata, všechny tyto otázky nepatří bezprostředně do oblasti úkolů vedoucího činitele v průmyslu, patří však jistě do úkolů marxistické sociologie práce. Zatím víme velmi málo o tom, které celospolečenské faktory působí v průmyslové oblasti života a které faktory vznikají v této životní oblasti a odtud teprve působí celospolečensky. Ve společenském životě jsou rutiněři, kteří zahalují pláštíkem objektivitu svá subjektivní, vědecky nepodložená mínění a rozhodnutí a prosazují je jako teorie, s použitím kategorického imperativu atd. Při tom se obvykle zúčastněných zmocňuje v tempu událostí pouze nejasný pocit, že „zde něco nehraje“, jak se pak občas skutečně ukáže, když už je pozdě. Sociologie je však přece vědeckou školou pro demokratickou praxi. V neposlední řadě z tohoto důvodu je záhodno studovat působení vnitřních a vnějších faktorů na skupiny. Pro řízení hospodářství mají příslušné vědomosti bezprostředně praktický význam. Také systém vzorů, které v naší společnosti mizejí a vznikají, působí v tomto směru. Totéž platí pro fluktuaci. Flukuační jevy mají různou strukturu. Zkoumat je rozbořením motivů však znamená zůstat jednostranně v mikrosociální oblasti. Uvedeme-li však fluktuaci v sou-

vislost s teritoriální a sociální mobilitou, tedy v makrosociální oblasti, lze zjistit způsoby chování, jejichž platnost daleko přesahuje rámec malých skupin a průmyslových organizací, které je integrují. Při zkoumání těchto otázek je nutno vysvětlit, v jaké rovině rozhodování a s jakým vymezením kompetencí a odpovědnosti musí být řešeny tyto úkoly pomocí moderní metodiky řízení v činnosti vedoucích orgánů.

Pro rozbor skupin už vykonala důležitou průpravnou práci *sociální psychologie*. Proto lze pro sociologický rozbor organizace převzít podle mého mínění pojetí a charakteristiku skupiny se zřetelem k

1. činnosti a úloze,
2. členění a
3. komunikaci,

jak byly vypracovány v Ústavě psychologie University Friedricha Schillera v Jeně sociálními psychology Hansem Hiebschem a Manfredem Vorwergerem. Zvláště popis vzoru komunikací je vhodný pro výzkum v oblasti sociologie práce. K tomu se říká: „Existence určitého (formálního nebo neformálního) vzoru komunikací řídí v konkrétních skupinách zprostředkování informací, nutné pro spolupráci, a zprostředkování informací vznikající mimo tento okruh na základě jiných potřeb“⁵. A dále: „Optimální vzor komunikací musí vyhovovat hlavní podmínce: vyžadovaného nebo chtěného výkonu musí být dosaženo v poměrně krátké době a jeho jakost musí být poměrně vysoká. Přitom by však neměla zůstat bez povšimnutí podmínka, která je pro výkon sám vedlejší: spolupráce má vést k tomu, aby každý člen pocítoval pokud možno hluboké uspokojení z práce. Splnit obě tyto podmínky současně není lehké, jak každý dobrý vedoucí ví.“⁶

Jestliže Hiebsch a Vorwerg vidí pro sociálně psychologickou mikroskupinu čtvrtou důležitou podmínku, totiž „*prostorově časovou koexistenci členů*“⁷, zdá se mi to příliš úzké i pro sociální psychologii, v každém případě však pro sociologii. Ostatně není v současné době pro

⁵ H. Hiebsch, M. Vorwerg: *Versuch einer Systematisierung des sozialpsychologischen Forschungsbereichs*, Philosophie, Berlin, sešit 5/1964, s. 555.

⁶ Tamtéž, 5/1964, s. 555 n.

⁷ Tamtéž, s. 557.

vlastní práci sociologie i sociální psychologie nijak zvlášť nutné vytvářet překotně a násilně společný jazyk. Pro spolupráci je však důležité, aby se každá ze zúčastněných disciplín seznámila s obsahem kategorií sousedních věd.

Společnému zkoumání není nijak na závadu, jestliže se v sociologii uplatňuje kategorie skupiny na poli makrosociologickém, ačkoliv se to musí v průběhu empirických výzkumů stále přezkoumávat.

Sociologie práce používá též v oblasti sociologického rozboru organizace kategorií formální a neformální skupiny.

Za formální skupinu lze při rozboru organizace z hlediska sociologie práce označit tu skupinu, která slouží provozním účelům. To může být také skupina novátorů, která v organizaci práce ještě nemá institucionální charakter. V sociologickém výzkumu průmyslu musí být považovány za formální skupiny také strany a masové organizace, neboť v širokém slova smyslu slouží též provozním účelům. Jejich bezprostřední působení na cíl organizace je však stupňovitě odlišné.

Pro sociologii práce, především však pro rozbor organizace, je formální skupina určena nejen provozními účely, nýbrž též cílem výzkumu, zaměřeného na konkrétní organizaci uvnitř závodu. Pro použití kategorie formální skupiny je důležité, která struktura je pro tu kterou organizaci relevantní.

Působení neformálních seskupení na cíl organizace je všeobecně známo. Proto se nelze zříci používání kategorie neformální skupiny. Při sociologickém výzkumu rodiny je nutno považovat rodinu za formální skupinu. Jestliže se však zjišťují rodinné vztahy při výzkumu podniku, pak je účelné označit je za neformální.

Určitá soustava formálních skupin většinou bývá propletena s množstvím soustav neformálních skupin. Jestliže vezme za kritérium pro hodnocení zjistitelných neformálních skupin jejich vliv na cíl organizace, pak jsou zde tři možnosti:

1. Existence a působení neformálních skupin, i když se nezabývají účelem a cílem organizace, jsou vzhledem k realizaci cíle organizace hodnoceny kladně.
2. Existence a působení neformálních skupin se ze stejných hledisek hodnotí záporně.

3. Jsou možné neformální skupiny, které vzhledem k realizaci cíle organizace nelze hodnotit ani kladně, ani záporně. Takové skupiny se chovají neutrálně v tomto ohledu. Způsoby chování, vlastní těmto skupinám, bývají v určitém vývojovém stadiu ovlivňovány hodnotami, které do dění v organizaci nezasahují a také jím zůstávají nedotčeny. Zda to platí absolutně a natrvalo, je nutno vždy znovu zkoumat.

Všechny dílčí problémy sociologického rozboru organizace i metodické problémy výzkumu nesmějí svádět k tomu, aby praktické cíle organizačního systému zůstaly nepovšimnuty. Z toho důvodu má pro organizaci i pro skupiny v ní zahrnuté zásadní důležitost:

1. jak se skutečný cíl organizace kryje s představami členů skupiny o cíli organizace a jaký postoj k němu zaujímají;
2. v jakém poměru je funkcionální struktura ke skutečné struktuře autority, nebo v jakém poměru je formální pravomoc rozhodovat ke skutečné moci rozhodovat;
3. zda je struktura organizace a skupiny způsobila dosáhnout optimálního výkonu;
4. jak se uskutečňuje komunikace jakožto základ vertikálního i horizontálního proudu informací a jak se má utvářet a
5. v jakém poměru je struktura sociálních znaků k pyramidě vedení a zda případné diskrepance mezi oběma mají vliv na proces rozhodování.

II. „Společenská pozice“ a výkon funkce v organizaci

Pyramida řízení v organizačním systému je předně pyramidou funkcí s různými rovinami rozhodování a pravomoci. Rozhodnutí se musí nejen vydávat, nýbrž též prosazovat. Tento proces neprobíhá bez frikce. Díváme-li se na něj sociologicky, obsahuje množství problémů, z nichž některé už byly uvedeny. Lidé, kteří působí v tomto procesu, mimo jiné používají pravomoci, jež jim byla více nebo méně propůjčena. Část funkcionářů využívá svých možností plně, jiná část jich nevyužívá, třetí část pak je překračuje, aniž by se v právním smyslu provinila osobováním úřední moci. Nevyužívání pravo-

moci naprosto nemusí být způsobováno subjektivní neschopností, tkvící v osobnosti nositele funkce. Kategorii společenské pozice lze objasnit některé z těchto otázek, které se v praxi hojně vyskytují. Tato kategorie není totožná se svěřenou funkcí, může se však v jednotlivých případech s ní kryt. Zdá se, že se v socialistické společnosti rýsuje objektivní tendence k povolnému splývání funkce v hlavním povolání a společenské pozice. Je to však proces plný protikladů.

Používání pojmu „pozice“ jakožto společenské pozice je už dlouhý čas běžné. Při námluvách byl dříve ženich dotázán asi v tom smyslu: „Jakou máte pozici?“ Tato otázka byla do jisté míry podobná jiné: „Máte zajištěnou existenci?“ Zatímco druhá otázka je zaměřena převážně na ekonomické zajištění v přítomnosti i v budoucnosti, zasahuje první otázka dále. Obsahuje dotaz na přítomný i budoucí ekonomický stav, na povolání, na společenské postavení, na možnosti postupu a zaopatření ve stáří, na společenský prestiž, který musel být stejný nebo větší v souhlase se společenským postavením nevěstiny. Zároveň v tom byla zahrnuta otázka, „nakolik člověk mohl do věci mluvit ve vlastní firmě“. Myslelo se také na objektivní možnosti i subjektivní schopnost jich využít. Obzor a společenská měřítka byly omezeny příslušností k vesnici, maloměstu, městské úřednické vrstvě, vrstvě středních továrníků apod. Otázka, kladená z hlediska buržoazie nebo maloměšťáctva, často vyplývala z kastovního ducha, který byl literárně zachycen v románu Gustava Freytaga *Soll und Haben*. Pro městské průmyslové dělníky nebyla *takto* kladená otázka celkem typická, i když se tu a tam objevila. Povolání a postavení v povolání i výše odměny hrály ovšem také u nich významnou úlohu. Zdatnost v povolání byla pro postavení dělníka co politického činitele právě tak důležitá, jako pro jeho postavení co kandidáta ženitby. Dnešní akademická mládež si dělá v tomto ohledu poněkud romantické představy o tehdejší dělnické třídě. Buď jak buď, posuzování připravovaného sňatku kotvilo u politiky vyspělých dělníků ve všeobecném třídním stanovisku a u dělníků méně třídně uvědomělých zpravidla alespoň v třídních zvyklostech. Takovéto soudy nebyvaly

mezi dělníky vyjadřovány záplavou slov, jako společenská skutečnost byly však respektovány.

Jestliže se dnes zeptáme starších lidí na společenskou „pozici“, kterou zaujímali během života oni a jejich rodinní příslušníci, dostaneme stále ještě výpovědi tak podrobné, že zároveň vědomky či nevědomky svědčí o postoji, v němž sociolog může rozeznat třídní rozdělení staré společnosti. Pojem pozice nebyl definován, a přece poskytoval možnost porozumět se o jistých životních otázkách, které se týkaly postavení jednotlivých lidí a jejich rodin v hierarchii třídní společnosti.

V NDR máme co činit se společností, v níž padly třídní závory kapitalismu. Pojem společenské pozice je, jak se zdá, velmi vhodný k tomu, aby osvětlil řadu otázek, které vyplývají ze změn v naší společnosti, jako např. otázky sociální mobility, volby povolání, volby postavení v povolání, posouzení volitelné funkce v povolání, volby cesty ku vzdělání, výchovných zásad v rodinách, volby manželského partnera, a ještě řadu dalších otázek. Proto je nutno používat při sociologickém rozboru organizace kategorie společenské pozice, třebaže ještě nelze podat její konečnou definici.

V socialistické společnosti vládne jistý výkonnostní princip. Nová ekonomická soustava plánování a řízení národního hospodářství přisuzuje otázce materiální zainteresovanosti – včetně otázky individuální materiální zainteresovanosti – velký význam. Jestliže materiální i morální podněty jsou v naší společnosti velmi závažné, přičemž materiální podněty v sobě zahrnují i morální element, pak otázka *takto* stavěná zároveň předpokládá, že ve společnosti socialistické práce jsou společenské pozice nutně ještě velmi rozdílné. Podaří-li se nám společenskou pozici dostatečně vystihnout, pak může být tato pracovní kategorie pro empirická zkoumání velmi vhodná.

Naše společnost má určitou sociálně ekonomickou strukturu vrstev. Úroveň pozice členů sociálně ekonomické vrstvy však není stejná, i když sociálně ekonomické znaky jsou stejné. Ani ve staré společnosti žádným způsobem nezaznamenala příslušnost k jedné třídě nebo k určité sociálně ekonomické vrstvě rovnost společenské pozice. Už následkem pohlav-

ních rozdílů jsou společenské pozice muže a ženy rozdílné, i když v některých výzkumech společenské pozice musí být použito jednotky „manžele“. To platí i pro společnost socialistickou, v níž se vede a musí vést energický boj o pozvednutí společenské pozice žen. Existuje však též rovnost společenských pozic členů různých sociálně ekonomických vrstev. Společenská pozice mistra v některém výrobním odvětví průmyslu může být stejná jako společenská pozice vysoce kvalifikovaného agronoma v JZD, ačkoliv oba patří k různým sociálně ekonomickým vrstvám. Potud lze shrnout nositele společenských pozic různých sociálně ekonomických vrstev v těch sociálních vrstvách, v nichž je úroveň pozic stejná. Z toho též vyplývá, že společenská vrstva a sociálně ekonomická vrstva nejsou totožné. Na druhé straně musí zkoumání mobility nositelů pozic vést k novým výpovědím o sociální změně různých jak společenských, tak sociálně ekonomických vrstev. Důsledné a jednotné zavedení principu výkonnosti ve společnosti vyžaduje mj. přesnou znalost této problematiky, aby použití principu výkonnosti např. v jednom průmyslovém odvětví nerušilo hmotné páky nasazené v jiných průmyslových odvětvích a aby nevyvolávalo nežádoucí národohospodářské důsledky. Kategorie společenské pozice umožňuje

1. pochopení jistých jevů sociální dynamiky;
2. skutečnost, že se společenské silové pole mezi společenskými pozicemi, v němž probíhá všední život země, sídliště, podniku atd., jeví autorovi realistickým způsobem pochopitelnější, než tomu bylo dříve.

I kdyby se snad nepodařilo v dohledné době kvalifikovat sociální pozice, lze pomocí této kategorie objasnit vztah mezi pozicemi empirickými výzkumy. Tak lze pochopit změny sociální distance a dokázat uskutečnění socialistické společnosti také v tomto směru. Lze prokázat – v jejích dynamice – na jedné straně vzestupný sociální pohyb, typický pro socialistickou společnost, na druhé straně pak zmenšení sociálních distancí mezi členy společnosti. V systému určité organizace by mohl tento druh přístupu přispět k lepšímu posuzování morálního působení

mzdového systému, fluktuace, ovzduší v podniku apod. I když odpovědní vedoucí neberou na takovéto otázky ohled, činí tak členové organizace, vědomě či nevědomě.

Společenská pozice člena organizace závisí na jeho povolání, na postavení v povolání, na osobní zdatnosti a bezúhonnosti, na veřejně uznávaném vědomí odpovědnosti a pili, na moci rozhodovat, dané postavením, na veřejném uznávání vykonávané funkce, na domnělé délce doby, po kterou vykonává funkci, na předpokládaných možnostech postupu v povolání, na dosažené individuální životní úrovni, na možnostech kvalifikace atd. Tím není dáno pořadí jednotlivých momentů. Může být velmi různé, neboť je určováno ani ne tak individuálními schopnostmi toho, kdo má pozici, nýbrž daleko více superindividuálním hodnocením, uznávaným většinou nebo rozhodující částí společnosti. Jednotlivci budou ovšem posuzovat společenskou pozici různě. Na tom se podílejí předsudky, stupeň vzdělání, vědomí historické perspektivy, tradiční představy o posuzované pozici a stereotypy odporující objektivnímu stavu věcí. Pro jednoho posuzovatele je důležité, zda společenská pozice dává dosti místa k individuálnímu rozvoji, jinému je to lhostejné, nachází individuální uspokojení ve volném čase, třeba v zahrádkaření. Společenskou pozici lze chápat staticky, ale také dynamicky, tedy v perspektivě podmíněné technickým vývojem. Soubor *velkého množství* subjektivních soudů je však nutno hodnotit jako objektivní skutečnost zvláštního druhu. Povolání, jemuž se člověk vyučil a jež vykonává, je znakem, jemuž přísluší uvnitř kategorie společenské pozice ústřední místo. Právě povolání má v socialismu daleko větší význam než v kapitalismu. Jestliže byl dříve průmyslový dělník vytvářen především továrnou a třídním bojem, je dnes jeho typické chování určováno také jeho závodem, nadto ale, a především, jeho povoláním. Avšak i když je povolání ústřední otázkou marxistické sociologie práce, nelze je proto ztotožňovat se společenskou pozicí.

Třídní přehradý kapitalismu vázaly na svou obranu, ale především na své odstranění, mnoho společenské energie. Touto energií lze v socialismu disponovat,

protože lidé dnes mohou prosazovat své individuální zájmy dalekosáhle a úspěšněji. Tím lze měřit sociální pokrok v socialismu. Hojně a cílevědomě se začínají připravovat pro jistou společenskou pozici už mladiství, a existuje jakási společenská soutěž, která se plně neprojevuje pouze napjatou situací pracovních sil v NDR. Touhu po vzestupu je nutno hodnotit jako přirozenou tendenci, kterou je nutno řídit politicky a především ekonomicky, neboť uplatňuje-li se touha po vzestupu za nevhodných, nedokonalých a nepřehledných podmínek, není nikterak vyloučeno promarnění společenských energií. Ani politicko-mravní výchovná práce nesmí ignorovat tyto skutečnosti.

I když se v socialistické společnosti předpokládá politická, právní a mravní rovnoprávnost jejích členů, neexistuje proto ještě v současném historickém stadiu společnosti sociální rovnost. Pojetí společnosti, jak je vyjádřeno v nové ekonomické soustavě plánování a řízení národního hospodářství, počítá s touto skutečností. Jinak nelze v různých oblastech společenského života provést vhodná opatření, aby byly uvedeny v soulad hmotné a ideální zájmy jednotlivců s objektivními historickými zájmy společnosti. Jde o to, že jednatel vykonává svěřenou mu společenskou funkci v zájmu celé společnosti. Proto se musí řídit změnami reálných podmínek společenského života, a jejichž spoluvytváření je nutno ho přimět. To platí jak pro angažovanost jednotlivého člověka ve společnosti, tak pro organizaci, jejímž je členem.

III. „Rozhodování“ na poli společenského chování

Rozhodováním odpovědných vedoucích se v konkrétní organizaci obvykle rozumějí pokyny, co se má a co se nemá dělat. V zásadě, jde-li např. o organizaci průmyslového podniku, se to neděje libovolně.⁸ Je důležité, jak členové organizace spolupůsobí v různých rovinách rozhodování, mimo jiné při přípravě rozhodnutí; princip osobní odpovědnosti tím zůstává právně nedotčen. Při tom jde v podstatě o to, jaký při svém celkovém zaměření

zaujmou postoj ti, kteří mravně spolu-rozhodují, k otázce, o níž se má rozhodnout, jakož i k otázkám souvisejícím s otázkou, o níž se má rozhodnout. Vedle stupně pochopení pro souvislosti rozhodnutí hrají pro efektivnost rozhodování důležitou roli též takové znaky chování, jako jsou kupř. úcta k vedoucím, „náhlada“ v podniku, stupeň zdravotního stavu v podniku, stupeň spokojenosti s povoláním, pracovním místem a možnostmi postupu, spokojenost se mzdou, vlastní prestiž atd. O všechny tyto otázky se jednotliví členové stejně nezajímají, a nejsou pro ně stejně závažné. Celá řada podobných otázek hraje však úlohu při prosazování takových rozhodnutí, která jsou podstatná pro sociologický rozbor organizace. Příkaz může být vykonán ochotně nebo s pasivní rezistencí. K posouzení příslušné situace patří znalost systému společenských pozic a postoj členů organizace k němu. Vedle oficiální pyramidy funkcí v konkrétní organizaci existuje ještě neoficiální, ale fakticky uznávaná pyramida společenských pozic. Problém rozhodování je mnohvrstevný, politický, ekonomický, pedagogický, psychologický a v neposlední řadě také dosud málo prozkoumaný problém sociologický. Při sociologickém „rozhodování“ jde o kategorii způsobů chování, která je důležitá pro rozbor organizace. K rozhodnutím dosaženým vnitřní spoluprací se ve skupinách dochází řidčeji slovně, daleko častěji tichou dohodou, podle toho, jak jednotlivý člen organizace hraje svou sociální roli ve skupině. U sociální role nejde vlastně ani tak o výkon funkce, jako daleko spíše o to, jak je funkce podle společenské pozice jejího nositele plněna.

Také právní posouzení nejasného jednání není přitom příliš podstatné. Nositel funkce např. může v nutném případě za nepřítomnosti nadřízeného vedoucího činitele vydat nařízení, k němuž není právně zmocněn. Protože však nařízení samo je věcně správné a protože se jím vyřeší vážná situace, schvaluje se toto jednání a dostává se mu faktického společenského uznání. V neformálních posudcích se vyvedá „občanská odvaha“ funkcionáře, i když to znamená, že ve složení organi-

⁸ Srovnej Walter Ulbricht: *Das neue ökonomische System der Planung und Leitung der Volkswirt-*

schaft in der Praxis, Berlin 1963, nakl. Dietz Berlin.

zace cosi není v pořádku. Na tom však nezáleží, jednání je schvalováno — funkcionář, který tak jednal, to též mlčky očekával a nabyl tím odvahy k překračování vlastní kompetence. Jeho sebevědomí při jednání spočívalo na správném zhodnocení důvěry, kterou, jak tušil, k němu v jeho organizaci chovají. Tím však vůbec není řečeno, že jeho nadřízený po návratu jeho jednání schválí. Avšak i členové organizace mohli neschvalovat ne sice jednání samo, avšak způsob jeho provádění. Uvedený příklad má jen pomoci osvětlit, že schvalované vykonávání společenských rolí v hierarchii organizace je konec konců určováno právě tak funkcí, jako společenskou pozicí. Je nutno upozornit, že není jisté, zda termín „společenská role“ bude napříště pro naše účely vhodný. Prozatím ho musíme používat jako souborného termínu pro dvě skupiny faktorů, vyjádřené pracovními kategoriemi „funkce“ a „společenská pozice“, k sociologickému posouzení situací, v nichž se rozhoduje. Je pravda, že skupiny neposuzují způsob, jakým jednotlivec hraje svou roli, bez praktických důsledků, a jednotlivec to musí respektovat. Nerespektuje-li tento stav věci, musí se vypořádat s následky. V jakém rozsahu to učiní, záleží podle mého mínění a) na jeho chápání širších souvislostí, b) na jeho intelektu, c) na jeho charakteru a d) také na jeho zdravotním stavu. Jednotlivec může mít správné mínění a též potřebnou odvalu, aby je hájil, ale necítí se zdravotně tak, aby obstál v možné diskusi; v této otázce potřebuje sociologie vědecké pomoci jak medicíny, tak i psychologie. Z této prakticky i teoreticky nastíněné souvislosti vyplývá, že sociologie je sice orientována převážně na zákonitosti chování typického pro skupiny, ale nemůže proto nechat bez povšimnutí individuální členitost skupiny. To platí i pro aspekty demografické, neboť rozčlenění skupiny podle stáří a pohlaví je důležité pro posouzení komunikačních procesů při přípravě a provádění rozhodnutí. Vedoucí činitel musí znát členy organizace, za niž je odpovědný, jako individuální osobnosti, a musí mít představu o průměrném chování např. formální skupiny, aby dával jednotlivcům i skupinám příkazy, odpovídající účelu, jehož má být dosaženo. Přitom musí dbát nejen na účel a cíl, jež má sledovat, ale též na výchovu členů

skupiny v kolektivu. Skupinu je nutno vychovávat v kolektiv politicky uvědomělých lidí, v němž se osobnost jednotlivce může rozvíjet podle svých schopností. Musí tedy znát stále se měnící *průměrný vzor* chování skupiny. Tento průměrný vzor je výslednicí individuálního chování jednotlivců. „Vzorem“ zde není míněn „příklad“, ač by bylo velmi záhodno usilovat o příkladný průměrný vzor. Průměrný vzor chování je společenskou skutečností. Je to skupinové chování, které se v konkrétní organizaci skutečně vytváří, uplatňuje a většinou mlčky uznává. Bedlivému pozorovateli společenského života nemůže ujít, že takové průměrné vzory chování existují jako komplex způsobů chování, vyskytujících se v organizaci všeobecně nebo převážně. Individualita jednotlivých osobností je fakticky posuzována podle svého vztahu k tomuto průměrnému vzoru. Individualita členů skupiny nemůže být zachycena ve svém celku ani příslušným vedoucím, ani sociologem. Individualita určitého člověka se projevuje jinak v rodině, ve sportovním klubu, při kopané, v pěveckém sdružení, v zahrádkářské kolonii, v domácím společenství, v politické organizaci, než např. v podniku, v němž pracuje. Jednotlivec vykazuje jako zaměstnanec podniku jistou individualitu, jako člen spolku však individualitu jinou. Jeho celková individualita je sotva homogenní a v každém případě je nanejvýš složitá. Ve skutečnosti existují v jednotlivých skupinách, přicházejících v úvahu při posuzování člověka, zpravidla také jiné průměrné vzory. Jestliže máme na očích tuto skutečnost, pak se nedivíme, že diskuse na organizované schůzi má jiný charakter než rozhovor mezi přáteli cestou domů z této schůze. Také referuje-li se o tom v rodinném kruhu, není kladen důraz na tytéž věci jako na schůzi. Z toho plyne, že sociologie není v současné době s to zachytit ani jedinou osobnost v jejím celku a v její plně rozvinuté individualitě. V sociologickém rozboru organizace je však možné a nutné empiricky zachytit individualitu členů organizace tak, jak se projevuje v organizaci: jako odchylku od průměrného vzoru organizace. Domnívám se, že to může vědecky zachytit sociologie spolu s vědou o organizaci, politickou ekonomikou, filosofií, sociální psychologií, pedagogikou

dospělých, medicínou (sociální hygienou, lékařskou sociologií) a podle potřeby i s jinými disciplínami. Nebude možno toho dosáhnout bez námahy. Kdo chce pohodlnou sociologii, ten ať od ní, jako od každé jiné vědy, dá ruce pryč.

Odchylku individuálního chování od průměrného vzoru typického pro skupinu lze vzhledem k cíli organizace posuzovat kladně nebo záporně. Raději se však vystríhejme hodnocení! Pokud je ovšem činí skupina, je sociologickou skutečností, přičemž je lhostejné, zda je toto posouzení správné či chybné. Alternativa se však v praktickém životě zřídka vyskytuje v čisté podobě. Individuální odchylka od průměrného vzoru může též vést ke konfliktu jednotlivců se skupinou, avšak tohoto momentu si zatím nebudeme všimnout.

Vzory průměrného chování podléhají historickým proměnám, jsou proměnlivé. Za současného vědeckotechnického rozvoje musí vedoucí vykonávat pedagogicky velmi cílevědomou práci, aby zformoval z daných skupin kolektivy a učinil je schopnými uskutečňovat nová a nutná rozhodnutí. Musí se proto pokoušet měnit dané průměrné vzory způsobem vědecky podloženým a lidsky taktním. K tomu je nucen, má-li být dosaženo vytčených cílů v zájmu společnosti a má-li být jeho společenská pozice — také perspektivně — zajištěna.

V tomto článku pomíjíme cizorodé, individuální, vědecky těžko zachytitelné vlivy na rozhodování různého druhu, aniž tím přehlízíme jejich význam. Důležitější je nejdříve prozkoumat, o které momenty v činnosti vedoucího má sociologie zájem. Podle mého názoru to jsou:

1. Vypracování koncepce celkové práce organizace nebo části organizace, kterou má vést;
2. prosazování koncepce v běžné práci;
3. pozorování a respektování všech činitelů, kteří celkovou práci podle uvedené koncepce podporují nebo ruší, aby bylo možno podle okolností provést potřebné korektury;
4. běžná kontrola formálního organizačního systému pokud se týče jeho schopnosti plnit společenské úkoly;
5. výběr, školení a výchova odpovědných lidí, vybavených kompetencí a odpovědností, a

6. cílevědomá namátková kontrola v oblasti těch prací, které se ve svém průběhu účelně zformalizovaly.

Přitom se předpokládá, že organizační systém, který se má sociologicky prozkoumat, vyhovuje požadavkům obecné vědy o organizaci. V tomto článku je nutno upustit od vylíčení štábní práce, nutné pro rozsáhlou a složitou organizaci.

Vedoucí činitele obvykle zdržuje při výkonu hlavních úkolů to, že chybí dobře fungující a úměrná správa odpovídající cílům organizačního systému. Často je vedoucí zároveň příliš správcem, protože důležitá funkce správce, který je odpovědný za nutné, ne sice produktivní, avšak v každém případě nepostradatelné mechanické práce v oblasti správy, bývá podceňována také při plánování míst. Správce musí mít do jisté míry vlastnosti vedoucího a především musí být odborníkem ve všech oborech správní techniky. Správa je organizačně vymezená část organizačního systému, která umožňuje vedení, aby se soustředilo na cíle organizace. Při vši znalosti věci a omezené pravomoci musí např. účetnictví přesnou práci zajistit vedoucí činnost, nesmí však být s vedením zaměňováno. Pronášet zde podceňující úsudky je chybné a nebezpečné. Nutnost a spolehlivost správy v průmyslovém organizačním systému je při vedení lidí nutno stále znovu zdůrazňovat. Často se však kancelářská práce chybně a škodlivě označuje hodnotícím pojmem „byrokracie“. Mladí vedoucí, kteří ještě neodvykli škamnám vysokých škol a kteří jsou ve vlastním oboru zdatní, si sami škodí, jestliže podceňují oblast správy.

Byrokracií se v sociologickém rozboru organizace nerozumí jen nadvláda správy nad účelem, pro něž byla organizace vytvořena. Byrokracie je zároveň parazitní zbytnění, vznikající ze správní činnosti, která se odcizila původnímu a vymezenému účelu. Rozumíme-li tomu takto, pak brzdí byrokracie tvůrčí řídicí práci daleko více než nedostačující správa. Tak je tomu zvláště tehdy, když se správy nadřízených organizačních systémů pokoušejí podle zvykového práva zastávat vůči podřízeným dílčím organizacím řídicí funkce, které jim nepřísluší. I když jsou procesy, o nichž zde pojednáváme, ještě nedostatečně prozkoumány, přece jen lze konstatovat, že se zesílenou byrokratizací

podle okolností nastupuje fetišizace činností v tomto smyslu nezavedených. To může vést k tomu, že pomocné aparáty organizace ovládají lidi působící v jejich okruhu činnosti. Fetišizace byrokracie způsobuje, že takovéto procesy se už nedostanou do kritického vědomí a pak se už jen těžko mohou měnit. V činnostech původně vědomě řízených začíná působit jistý automatismus, který se zdokonaluje, a řídicí činnost, původně nadřazená, regulující, odpadá. Tím nastane jisté odcižení lidí vůči jednomu dílčímu systému organizace. Výrazem tohoto společenského procesu bývá záplava popsaného papíru, která už nemá s cílem organizace nic společného. Protože byrokracie umožňuje vytváření společenských pozic, může vzniknout v poměrně krátké době.

Tyto výklady nemají být namířeny proti přísnému řádu, který slouží vlastnímu cíli organizace, a nechtějí se ani obracet proti nezbytnosti činností do jisté míry formalizovaných, tedy probíhajících podle pevných pravidel, a tak je přenechat anarchické svévoli. Jsou to obvykle právě byrokratické zásahy, které nedovolují poznat, že jisté procesy nutně probíhají podle pravidel. Ze strany byrokracie se tu a tam uspořádaný trvalý proces hanobí jakožto „byrokratizování“, protože jím bývá byrokracie odhalena a stává se zbytečnou.

Ať už nyní vidím tento proces správně či chybně, sotva lze popírat, že jde o záležitost, která by neměla ujít pozornosti badatele, jenž vědecky zkoumá procesy rozhodování, vzniknuvší na poli sociologie. Protože zde také jde o velké národohospodářské rezervy, považují za nutné zkoumat sociologické komplexy řízení, správy a byrokracie, ať už jsou definovány jakkoli, ve vzájemné souvislosti i odděleně.

V této práci nemohly být probrány pro nedostatek místa všechny otázky patřící ke komplexu „rozhodování“. Problémy informace, stylu vedení a také nutné vyměnitelnosti nositelů funkce pro zajištění kontinuity v procesu rozhodování byly vědomě pominuty. I takové otázky jako: Jaký typ funkcionáře odpoví

vidá optimálnímu vzoru komunikace? Připouští odchylka jeho individuálních způsobů chování od vzoru průměrného chování vedoucích pracovníků, aby se v budoucnosti uplatnil? Není pro vedoucího dokonce žádoucí jistá odchylka jeho osobního chování od průměrného vzoru skupiny, kterou má řídit? — a mnohé další otázky mají být při rozboru organizace zkoumány a osvětlovány pod heslem „sociologie rozhodování“.

IV. Konflikt a konfliktová situace

Zde nemáme na mysli konflikty vznikající z antagonistických třídních poměrů, nýbrž ty, které vznikají v organizaci socialistické společnosti. Pro zjednodušení v modelu se zde prostě předpokládá, že účastníci konfliktu vědomě zastávají zájmy společnosti, konkrétní organizace a cíle organizace. Ale i když tomu tak je, bývají mínění i stanoviska na nich založená a konkrétní chování uvnitř jedné organizace mimořádně odlišná.

Pro sociologický příspěvek k rozboru podniku v rámci vědy o organizaci⁹ nehraje zpravidla komplex „konflikt a konfliktová situace“ jako samostatný obor zvláštní roli. Při systemizaci sociologického rozboru organizace však nelze tuto důležitou problematiku obejít. V rámci sociologického výzkumného tématu bude muset být zaměřena pozornost na tyto věci, neboť konflikty a konfliktové situace jistého stupně jsou normálními jevy všedního dne. Ignorovat tuto skutečnost je vědecky právě tak málo přípustné, jako by bylo chybné dělat z ní přehnanou senzaci. Mnoho jevů v životě organizace, které vyjadřují přinejmenším nespokojenost spolupracovníků, ukazuje na existenci konfliktových situací.

Výrok: „Tady se mi tapety už dlouho nelíbí; dám výpověď!“ vyjadřuje tuto skutečnost právě tak, jako úsudek skupiny, který je možno tu a tam zaslechnout: „Tady to smrdí!“

Takové chování nelze odbýt stereotypními frázemi jako: „Nedostatečná uvědomělost!“ nebo „Maloměstácká citlivost!“ Avšak právě tak málo vhodné je povrch-

⁹ Srovnej Dipl. Ing. oec. H. Tröger: *Die Organisationswissenschaft und ihr Zusammenwirken mit der Soziologie und Sozialpsychologie*, v *Soziologie*

und Wirtschaftspraxis, příloha k čís. 2/1965 týdeníku *Die Wirtschaft*.

ně a unáhleně obviňovat vedoucího, který sice nese právní odpovědnost za kritizované poměry, bojuje o jejich změnu, nemá však při rozhodování takovou pravomoc, aby mohl situaci změnit.

Témata „podnikové klima“ a „fluktuace“ pojednávají rozsáhle o konfliktových situacích, které při spontánních způsobech nejsou vždy z hlediska podniku a národního hospodářství rozřešeny účelně. Sociologie se zabývá touto tematikou, aby mohla dát při řídicí práci v organizaci vhodná doporučení, zabránit pokud možno konfliktovým situacím a nalézt řešení výhodná pro lidi i hospodářství. Považuji touhu odstranit beze zbytku konfliktové situace za utopii. A předkládat utopické teze znamená dezorganizovat vědecky podloženou pomoc společnosti. Sociologie se proto musí také zabývat otázkou, jak lze odstranit nevyhnutelné konfliktové situace k co největší spokojenosti zúčastněných. Především bude v individuálně vzniklých konfliktových situacích někdy nutno vyjmout ty členy organizace, kteří na sebe uvnitř určité skupiny bezprostředně narážejí, z formálních vzájemných vztahů. V praxi se tak také často postupuje, i když většinou už příliš pozdě, než aby skutečná řešení mohla být vždy lidsky únosná. Ponejvíce musí ten, kdo má slabší společenskou pozici, vzít na sebe nepohodlnější část řešení konfliktu.

Günter Stolpmann má zcela všeobecně tento názor: „Stojí-li v popředí společné zájmy, může být neantagonistický protiklad řešen také neantagonistickým způsobem, tedy bez konfliktu.“¹⁰

Konflikt může být řešen, ale třeba jde o řešení neefektivní, jestliže se např. „řešením“ rozumí rozvázání pracovního poměru pro rušení míru v organizaci. Celospolečensky existují pro konflikty, které se vyskytují uvnitř nějakého konkrétního organizačního systému, vždy řešení: ta však velmi často nejsou totožná s řešeními v tomto organizačním systému.

Existují konflikty, které se stávají bezpředmětnými a odumírají při změně podmínek, které je vyvolaly, přičemž změny nebyly provedeny s ohledem na příslušné konflikty.

Existuje-li konflikt, který již narušuje pořádek v chodu organizace, musí padnout rozhodnutí. Předpokládá se ovšem, že už jde o otevřený konflikt. Existují však též situace, v nichž konflikty zůstávají latentní, protože se v konkrétní organizaci oficiálně neprojednávají, nebo popřípadě ani projednávat nemohou, protože odpovědní vedoucí o nich nemají dostatečné znalosti. Takový stav se nejčastěji projevuje jako brzda výkonnosti organizačního systému a výchovné práce v něm. Souhlasím se Stolpmannem, že musí být „oba pojmy, protiklad a konflikt, jasně rozlišený“¹¹, a že „konflikty jsou čistě lidskou záležitostí.“¹² Nemohu však pochopit — a k tomu také chybí ve Stolpmannově článku empirický materiál —, že prý není „slepá, náhodná srážka bez činů, jimiž by se zúčastnění snažili vypořádat se mezi sebou, ... konfliktem“¹³. Tím se vylučuje celá oblast latentních, avšak naprosto aktivních konfliktů. Prozatím je relativně veliký okruh lidí, kteří se v konfliktové situaci vyhnou přímému slovnímu vypořádání buď vědomě, nebo také z nedostatku sebedůvěry, z nesprávné představy o právech a povinnostech socialistického člověka, anebo z neznalosti společensky uznávané techniky takového vypořádávání, popř. pro ještě nepřekonané předsudky.

Je nutno trvat na tom, že konflikt existuje i tehdy, jestliže se účastníci formálně vyhnou vypořádání. V takových případech je konflikt sice dalekosáhlý, není však zcela latentní, neboť soubor lidí, v jehož okruhu se „tiché“ konflikty odehrávají, je zpravidla dostatečně bystrý, aby vpozoroval tento stav. Takovému skutečnosti zachytí sociolog jen tehdy, jestliže použije při empirickém zkoumání metodické pomůcky formálních i neformálních aspektů skupin a jejich způsobů chování. Nadto musí mít dostatek životních zkušeností.

Otevřené i tiché konflikty jsou konflikty zájmů mezi lidmi, kteří mají plnit určité úkoly. Konfliktové situace mohou vzniknout, jestliže cíle organizace nejsou jejím členům známy, nebo jsou jim známy jen nedostatečně. Konflikty mohou

¹⁰ Günter Stolpmann: *Wesen und Funktion des Konflikts*, Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 12/1964, s. 1419.

¹¹ Tamtéž, s. 1414.

¹² Tamtéž, s. 1414.

¹³ Tamtéž, s. 1415.

zesílit, jestliže představy vedoucích o cíli nejsou členy organizace přijímány. To může tkvět i v tom, že cíle jsou sice jasné, avšak členové jim nerozumějí.

Organizace může mít určité potíže, které brání přesvědčivé formulaci její perspektivy. U vedoucího pak mohou nastat tyto konflikty svědomí: Má či nemá zamlčet před členy skutečnost, která nemá nutně mobilizující ráz? Ačkoliv je pro pravdivou a správnou informaci, přece jen se obává, že by se po oznámení určitých skutečností dostavily následky nepříznivé pro efektivitu běžné práce. Při zasedání celého vedení se pak snad vyskytnou různá mínění, což nelze řešit formálním hlasováním. A pak se řekne: „Ty jsi vedoucí, rozhodni si to ty!“

Existují i konflikty tohoto typu: vedoucí dostane příkaz, aby převzal vyšší funkci, domnívá se však, že na tuto funkci nestačí. Naznačí se mu, že po ruce není jiný kandidát, a že je proto jeho mravní povinností ji převzít. Kandidát nyní musí volit mezi dvěma druhy konfliktů: konfliktem s nadřazeným a konfliktem mezi povinnostmi a svými možnostmi. Tento konflikt musí vybojovat sám se sebou. Snad rozhodne o přijetí funkce kandidátova manželka, když mu naznačí, že se má chopit nabízené příležitosti; konflikt však přesto zůstává. Přenese-li se rozhodování do intimní sféry, může vystoupit ještě dodatečný konflikt, a to tehdy, jestliže manželka vytyčí alternativu: žádná vysoká funkce, nýbrž „harmonický rodinný život“; nebo vysoká funkce, zato však rodinný život, o němž „před svatbou ani nesnila“. Také iluze jsou v daném případě společensky působícími skutečnostmi.

Konflikty tedy mohou vzniknout za podmínek veřejně známých. Důležitými se však mohou stát i okolnosti, ležící v intimní sféře zúčastněných, jejichž existenci veřejnost většinou jen tuší. Jestliže se konflikty vysvětlují běžné a správně jako srážky, nemusí to názorné a lidové představě „srážky“ odpovídat. Konflikt povinností je dnes velmi rozšířen u lidí přetížených funkcemi, kteří trpí tím, že se nemohou všem povinnostem věnovat ve stejném míře.

Konflikty vznikají též často ze změny cílů organizace, jak se může stát při ná-

rodohospodářsky oprávněných změnách výrobních programů. Zaměstnanci mohou být vesměs přesvědčeni o nevyhnutelnosti a účelnosti přebudování výroby, pro jednotlivce však z toho plyne, že se musí vzdát povolání, jemuž se vyučili, jestliže chtějí zůstat v podniku. Chybí-li pochoopení či sebedůvěra, přichází pro ně v úvahu alternativa přestupu do jiného podniku. Proti tomu se však staví přichylnost k podniku, na nějž jsou po řadě let zvyklí, nebo, je-li nutno změnit místo, otázka bytová. To jsou právě konfliktové situace, které se vyskytují v celkovém vývoji perspektivně zajištěném a většinou účastníků příznivě posuzovaném. Pomoci zde nějakým zásahem, jak je v socialistické společnosti zvykem, vyžaduje však přesné znalosti konkrétní situace.

Jestliže konfliktové situace, které jsem nastínil, nebyly podány tak soustavně, jak by bylo zapotřebí, pak příčina tkví také v daném stavu výzkumu. Považoval jsem za vhodné zdržet se zvláště v této oblasti definicí snad zužujících a kategorií přeháhleně formulovaných. V sociologické oblasti konfliktů však zřejmě jde o skupinu otázek, s kterými se vedoucí denně setkává a které, i když se nutně projednávají s příslušnými a k tomu povolanými kolektivy, musí být rozhodnuty podle volného uvážení vedoucích, protože ti mají v první řadě co činit s jejich důsledky. Nadto však ještě jde o konflikty, které jednotlivce, pokud je s to, vnitřně řeší či potlačuje. Sociolog, který musí zodpovídat společenské otázky svého oboru také pokud možno v příslušných zákonitých souvislostech, není oprávněn ignorovat takovéto problémy. Většina konfliktů, ať už jakkoliv vypadají a vystupují jako konflikty individuální, je pravděpodobně přece jen redukovatelná na několik základních forem a tedy více či méně typická pro společensky relevantní chování v určitých situacích. Konflikty proto patří k předmětu sociologického výzkumu chování, přičemž je nutno pojímat problematiku konfliktů všeobecně i jako zvláštní výrazové formy v jejím historickém vývoji v rámci vývoje celospolečenského.

*

V. Závěr

Sociologický rozbor organizace zkoumá v současném počátečním stadiu svého vý-

voje především konkrétní organizace. Z hlediska účelného bádání bude při něm stát v popředí především efekt řízení a výkonnost konkrétních organizací. V této souvislosti bude moci sociologický výzkum poskytnout v daném časovém úseku modely organizace v té či oné modifikaci prakticky uskutečnitelné.

Při základním výzkumu se však musí organizace pojímat i jako část celé společnosti, i jako část problematiky společenských mikroskupin. Společenské makrostruktury i mikrostruktury existují v různé podobě též v organizaci. Proto je nutno se dívat na organizaci nejen jako na účelný a k jistému cíli zaměřený společenský útvar, nýbrž zároveň též jako na systém společenských pozic, podléhajících zákonům sociální mobility, které v naší době ještě nejsou dostatečně známy. Zvláštní pozornost musí být při tom věnována procesu zmenšování distance mezi společenskými pozicemi, který je spojen se zánikem antagonistických tříd.

Organizace jsou nejdříve skutečností sociální, nezávislé na názoru badatele. Způsoby chování, které se v nich uplatňují a vyvíjejí, patří k všeobecnému předmětu sociologie. Způsoby chování, které je nutno speciálně zachytit, je nutno zkou-

mat v souvislosti se změnou celospolečenského chování jak v sociálně ekonomických aspektech, tak v podobách podmíněných vědeckotechnickým vývojem. Nejefektivněji to lze předběžně pozorovat na procesech rozhodování, důležitých pro konkrétní organizace. V tomto pokuse bylo možno vypracovat sociální problematiku těchto otázek jen neuspokojivě. V současném stadiu úvah nelze vždy přesně oddělit hlediska organizace jakožto historicky konkrétní instituce pro jednotlivý případ v určitém vývojovém okamžiku, a organizace jakožto hypotetické instituce, která se jistě vytvořila z určitých typických způsobů chování a u níž by snad byla v zájmu experimentu doporučitelná opatrnost. Logické zachycení postupu výzkumu bude muset být odlišeno od logických a systematických výkladů budoucích výsledků. V tomto pokuse jsem při nastiňování vlastních úvah ještě nemohl v každém případě jasně rozlišovat.

Abyste bylo možno zdokonalit tento koncepční rámec sociologického rozboru organizace, očekávám vědeckokritickou diskusi.

Přeložil: M. B. Chleborád

Revizi překladu provedla: V. Rybáčeková

V přípravných pracích na nové soustavě řízení národního hospodářství se zaměřila katedra sociologie a psychologie na Institutu národohospodářského plánování Vysoké školy ekonomické v Praze na aplikaci sociologie v řízení průmyslového podniku. Rovněž naše pedagogická práce v kursech vedoucích hospodářských pracovníků vyžaduje neustálou konfrontaci teoretických principů sociologie s konkrétním vývojem ekonomické praxe. Nutnost spojení teorie a praxe ke zvědečení řízení podniku si nikoli náhodou nejdříve uvědomují vedoucí hospodářští pracovníci technicky nejvyspělejších podniků.

Z iniciativy oddělení výchovy kádrů základního závodu (s. Dolníček) v Pardubicích byla navázána spolupráce tohoto závodu s katedrou sociologie a psychologie INHPL VŠE. Pracovníci katedry přednášeli vedoucím hospodářským pracovníkům, zajistili speciální školení mistrů a v průběhu roku 1965 provedli sociologický průzkum.

1. Charakteristika závodu:

Tesla Pardubice je jedním z nejvýznamnějších podniků slaboproudé elektrotechniky v ČSSR, což je dáno jak výrobní tradicí, tak soudobým výrobním programem.

Podnik byl založen po první světové válce (1922–1923) jako „Telegrafia a spol.“ s výrobním programem telegrafních a telefonních přístrojů a ústředen, později i radiopřístrojů a za okupace válečné spojovací techniky (vysílače pro lodě a ponorky, telekomunikace atd.).

Po osvobození se Tesla významně podílí na telefonizaci válkou zničených krajů v republice a realizuje výrobu prvního radiopřijímače Liberátor. Později získává prvenství v konkursu podniků a zahajuje výrobu tzv. národního přijímače „Klasik“. Intenzivní práce v oblasti výzkumu vedly k úspěchu i v oblasti přenosu obrazu — v tomto podniku se zrodil první česko-

slovenský televizní řetěz od kamery až po přijímač, zde se uskutečnil první televizní přenos i první veřejné vysílání televizního programu (r. 1948).

Od r. 1955 je Tesla Pardubice výrobcem televizorů a později i magnetofonů. Řada značek výrobků tohoto podniku je široce známa nejen v ČSSR, nýbrž i v zahraničí.

Technologií výroby je dáno (zejména u montážního pásu televizorů), že podnik zaměstnává značné procento žen, že jednotlivé části pracovního procesu jsou vysoce specializované a že tedy změny výrobních programů vyžadují značného přeškolení pracovníků jakož i řešení celé škály vztahů interpersonálních, vztahů v sociálních skupinách i mezi nimi, vztahů vedení a kolektivů atd.

2. Cíl průzkumu:

Úkolem průzkumu nebylo zabývat se jednotlivým sociologickým problémem, jehož řešení někdy podniky navrhnou a považují za klíč k řešení řady složitých otázek podniku (např. problém fluktuace zaměstnanců). Jestliže jsme chtěli získat soustavu poznatků, kterých by bylo možno využít právě ke zvědečení procesu řízení, nebylo možno sledovat jen jediný, jakkoliv sociálně důležitý jev, nýbrž bylo nutno usilovat o komplexní zachycení vztahů v sociální struktuře podniku. Protože chceme průzkum opakovat v nových podmínkách řízení, zvolili jsme místně a technologicky ucelený provoz výroby televizorů. Opakování průzkumu po zavedení nové soustavy řízení může posloužit i ke konkrétním zjištěním o změnách v jednání, postojích a hodnotách různých sociálních skupin, tvořících sociální systém průmyslového podniku.

Průzkum byl konzultován se stranickými orgány v Pardubicích a přihlédl i k řešení celé řady praktických problémů podle požadavku vedení podniku Tesla Pardubice.

3. Charakteristika použitých výzkumných metod a technik:

Vzhledem k nutnosti analyzovat komplexněji vztahy k řízení bylo použito i kombinace různých metod a technik.

Použité metody:

1. statistická — byla použita ve třech etapách:

- a) k získávání statistických údajů o zkoumaném vzorku
- b) při zpracování průzkumu ve strojně početní stanici
- c) při statistickém rozboru získaného materiálu;

2. srovnávací — (typologická) — při zkoumání pozic a rolí, postojů a hodnot jedinců a sociálních skupin v zachyceném vzorku;

3. monografická (kauzální) — při zkoumání uceleného provozu výroby televizorů z různých hledisek.

Použité techniky:

Dotazník byl konstruován dlouhodobě. Po diskusích ve výzkumném týmu byl prověřen v předvýzkumu v závodě Tesla Strašnice v Praze. Po něm byl doplněn a přepracován. Výzkumný tým je si ovšem vědom, že i tak jsou některé jeho položky příliš abstraktní a půjde o to tyto nedostatky odstranit při opakovaném průzkumu po zavedení nové soustavy řízení národního hospodářství.

Kromě hlavního dotazníku byla provedena i speciální anketa

- a) k průzkumu učňů
- b) pro zjištění podmínek a hodnocení stravování zkoumaných pracovníků v závodě.

Pracovníci výzkumného týmu prováděli standardizované i nestandardizované interviewy, studium dokumentů v závodě i o závodě, sociometrická měření a konali přímá pozorování.

4. Výzkumný tým:

Statisticko-matematické metody, jichž bylo použito při průzkumu, byly konzultovány s doc. inž. Františkem Koudelou, proděkanem INHPL VŠE, technický projekt průzkumu vypracoval inž. M. Laitl, vedoucí strojně početní stanice VŠE, v níž byl výzkumný materiál zpracován podle korelačních tabulek navržených výzkum-

ným týmem katedry sociologie a psychologie INHPL VŠE. Tento tým pracoval ve složení: Jaroslav Kolář CSc., odborná asistentka Jaroslava Bauerová (sociologie), prof. dr. Jan Kučera, dr. Eva Bidlová (psychologie), inž. Stanislav Diatka, externí spolupracovník katedry sociologie a psychologie (ekonomika práce), inž. Miloslav Tomšík, asistent katedry sociologie a psychologie, s. J. Dolníček, vedoucí oddělení výchovy kadrů, J. Kvaček, vedoucí osobního oddělení a vedoucí odboru hygieny práce OHES, MUDr. J. Šírl.

Výzkumný tým vedl doc. dr. Jaroslav Kohout, vedoucí katedry sociologie a psychologie INHPL VŠE. Tým kolektivně připravil koncepci průzkumu a projednal jeho vyhodnocení.

5. Charakteristika zkoumaného vzorku

Průzkum byl proveden v předvýrobě televizorů, předmontáži, montáži a středisku vývoje a konstrukce.

Hlavní dotazník byl rozdán 694 pracovníkům, vráceno bylo 491 exemplářů, tedy návratnost 70,7 %.

Anketní list byl rozdán 454 učňům, vráceno 331 exemplářů. Dotazník ke stravování byl rozdán 80 pracovníkům, vráceno 70 exemplářů.

Korelační tabulky vycházejí z hlavního dotazníku, vzorek 491 je považován za základní a v dalším se týká charakteristika právě jeho.

Závod na výrobu televizorů představuje klasický příklad moderní dělby práce: početné vývojové a konstrukční oddělení, v němž pracují převážně muži se střední a vyšší odbornou kvalifikací, a předvýroba a montáž, v nichž pracují převážně ženy po zaučení, tedy s nízkou odbornou kvalifikací. Vedoucí funkce v před-

Tabulka 1

Povolání	Počet	%
Dělník	387	78,81
Mistr	3	0,61
Technik	88	17,92
Úředník	9	1,83
Ved. hospodářský pracovník	4	0,81
Celkem	491	100,00

výrobě a montáži jsou zastávány rovněž muži. Tato dělba práce v podstatě určuje i pozice a role jednotlivých skupin zaměstnanců.

Z toho bylo 338 žen a 153 mužů, 346 ženatých či vdaných, 145 svobodných a rozvedených.

Věkové složení zkoumaného vzorku je uvedeno v tab. 2.

děna po skončení výroby televizorů při využití dosavadního zařízení závodu.

Kvalifikační struktura proto bude tento proces značně ovlivňovat, protože je známo, že přijatý nový program je technicky náročnější, a proto se mu lépe přizpůsobí lidé kvalifikovanější. Kvalifikační strukturu ukazuje tab. 3.

Skutečnost, že oproti 4,6 % mužů je

Tabulka 2

Věk	Celkem	%	Muži	%	Ženy	%
15—19 let	41	8,4	5	3,3	36	10,7
20—24	117	23,9	40	26,1	76	22,6
25—29	71	14,5	31	20,3	40	11,9
30—34	53	10,8	22	14,4	31	9,2
35—39	54	11,0	26	17,0	28	8,3
40—44	65	13,2	12	7,8	53	15,7
45—49	31	6,3	3	2,0	28	8,3
50—54	37	7,5	6	3,9	31	9,2
55—59	9	1,8	4	2,6	5	1,5
60—64	4	0,8	—	—	4	1,2
Neudali	9	1,8	4	2,6	5	1,5
Celkem	491	100,0	153	100,0	337	100,0

Nejsilněji jsou zastoupeny skupiny do 39 let, tedy většina zaměstnanců může ještě řadu let v závodě pracovat a udržovat tak základní kvalifikované jádro osazenstva. Současně se však naprostě většiny zaměstnanců týká nutnost přeškolení na novou výrobu, která bude zavá-

45,5 % žen jen se základním vzděláním, ukazuje jednostrannost pásové výroby, v níž se ženy zaučí poměrně snadno na několik jednoduchých úkonů a sám výrobní proces a výrobní zařízení nevyžaduje zvýšení kvalifikace.

Sociální pozice dvou velkých skupin

Tabulka 3

Vzdělání	Celkem	%	Muži	%	Ženy	%
Základní	160	32,6	7	4,6	153	45,5
Střední všeobecné	54	11,0	3	2,0	51	15,1
Střední odborné	37	11,6	39	25,0	18	5,3
Vysokoškolské	28	5,7	28	18,3	—	—
Základní + vyučen	109	22,2	30	19,6	79	23,4
Střední všeobecné + vyučen	27	5,5	14	9,1	12	3,6
Střední odborné + vyučen	31	6,3	26	17,0	15	4,5
Vysokoškolské + vyučen	3	0,6	3	2,0	—	—
Neudali	22	4,5	3	2,0	19	5,6
Celkem	491	100,0	153	100,0	337	100,0

mužů a žen s rozdílnou kvalifikací a rozdílnou úlohou ve výrobním procesu je vyjádřena i jejich *platovým zařazením*.

Zatímco jádro mužské části osazenstva se pohybuje kolem průměrného platu v národním hospodářství (kolem 1 500 Kčs), je většina žen hluboko pod tímto průměrným platem. (Viz tab. 4.)

ženské postavy. Převládá pracovní poloha vsedě, výšku sedaček lze přizpůsobit. Negativně bylo hodnoceno tvarování některých pracovních nástrojů, zejména pájedla, a nedostatečná vzájemná vzdálenost pracovníků u pásu.

Celkově je fyzická práce na zkoumaném pracovišti hodnocena jako lehká až

Tabulka 4

	Měsíční výdělek					
	muži	%	ženy	%	celkem	%
Do 800	2	1,3	77	22,8	79	16,3
Do 1000	11	7,2	215	63,8	226	46,0
Do 1200	30	19,6	39	11,6	69	14,1
Do 1400	31	20,3	1	0,3	32	6,5
Do 1600	30	19,6	—	—	30	6,2
Do 2000	38	24,8	—	—	38	7,7
Do 2500	8	5,2	—	—	8	1,6
Nad 2500	1	0,8	—	—	1	0,2
Neudali	2	1,3	5	1,5	7	1,4
Celkem	153	100,0	337	100,0	491	100,0

Toto srovnání dokazuje dvojnásobnou organizovanost u mužů než u žen. Je to další údaj potvrzující nižší sociální roli žen v podniku. (Viz tab. 5.)

mírná, s kalorickým výdajem 500—1 000 netto Kcal.

Průzkum se zabýval také úrovní a podmínkami stravování. Bylo zjištěno, že po

Tabulka 5

Příslušnost zaměstnance	Muži	%	Ženy	%	Celkem	%
Člen KSČ	31	20,26	36	10,68	67	13,6
Nečlen KSČ	120	78,43	287	85,16	407	82,9
Neudali	2	1,3	15	4,15	15	3,0
Celkem	153	100,00	338	100,00	491	100,0

6. K charakteristice fyzického a pracovního prostředí

Na základě provedených měření bylo konstatováno, že tepelná pohoda pro člověka produkujícího 100 cal/hod., normálně oblečeného, je $K = 4 - 6$ Mcal/cm². V zásadě bylo na zkoumaných pracovištích těchto hodnot dosaženo.

Rovněž světelné poměry byly hodnoceny pozitivně s menší výhradou u vnitřních pásů. Barevná úprava stěn a stropů byla hodnocena dobře.

Na jednotlivých pracovištích je pracovní prostor řešen tak, aby vyhovoval somatickým a fyziologickým vlastnostem

zrušení příspěvku na obědy nastal dosti značný pokles strávníků v závodní jídelně (z 2 000 na 1 500).

Pracovní proces je organizován ve dvou směnách. Práce základních dělníků jak v předvýrobě, tak při montáži televizorů není náročná na odbornou přípravu, jde spíše o získání stereotypních návyků. O to náročnější je však práce techniků, kteří výrobu připravují a řídí. Průzkum ukázal, že počet chyb ve výrobních operacích je v odpolední směně podstatně vyšší než v dopolední. Převážná většina práce v páse je zařazena v jedné třídě a pracovníci jsou hmotně postihováni prakticky jen za

nedodržení kvality a stanoveného výkonu. Odměňování nepodněcuje nadprůměrné uplatnění schopností pracovníků pro dosažení vyšších výsledků.

Vzhledem ke komplexnímu charakteru průzkumu je zřejmé, že byla studována řada oblastí života závodu, jako je výchova učňů, přijímání a zařazování nových pracovníků, interpersonální vztahy v pracovních skupinách atd. Závěry z průzkumu těchto oblastí budou publikovány zvlášť. V této stati se soustředíme zejména na problematiku sociálního systému závodu.

7. Sociální systém závodu

a) SOCIÁLNÍ SOUDRŽNOST ZAMĚSTNANCŮ:

Důležitým faktorem ovlivňujícím fungování sociálního systému závodu, zvláště pak pozice a role jednotlivých skupin zaměstnanců, je koheze těchto skupin. Čím větší je horizontální mobilita dané skupiny (tj. fluktuace uvnitř závodu i mimo závod), tím menší je role, kterou tato skupina má v životě závodu.

Stabilita zaměstnanců má vzestupnou tendenci s růstem pozice. Nejvyšší je stabilita vedoucích hospodářských pracovníků (75 % pracuje v nynějším zařazení více než 10 let), nejnižší je u dělníků (jen 15,8 % pracuje v nynějším zařazení více než 10 let). Poměrně značná je stabilita techniků (43,1 % nad 10 let). Podle středisek je nejméně stabilní skupinou skupina na montáži, kde pracují převážně ženy.

Podle doby zaměstnání v závodě je složení zkoumaného vzorku toto:

Do 1 roku	53	10,75 %
Do 5 let	151	30,75 %
Do 10 let	165	33,60 %
Nad 10 let	109	22,19 %
Neudal	13	2,44 %
Celkem	491	100,00 %

Podle středisek je největší stabilita zaměstnanců ve středisku „Vývoj a konstrukce“, kde pracuje 43,7 % zaměstnanců více než 10 let. Zajímavý je rozdíl mezi středisky montáže, kde na středisku 314/315 pracuje nad 10 let 23,52 %

zaměstnanců, na středisku 315/515 pak jen 12,93 % zaměstnanců.

Dalším ukazatelem stability zaměstnanců je *spokojenost s prací* podle délky zaměstnání v závodě. Ukazuje se, že s růstem doby práce v závodě klesá počet nespokojených zaměstnanců, přičemž největší rozptyl hodnocení je v době do 5 let. Lidé velmi spokojeni převyšují ty, kteří jsou rozhodně nespokojeni, zhruba pětkrát. Největší počet nespokojených je ve skupině zaměstnanců pracujících v závodě méně než 5 let (23,84 % + 3,97 %). V tomto období zřejmě probíhá proces sociální adaptace.

Výrazně menší procento nespokojených je ve středisku vývoje a konstrukce.

Dalším srovnáním, které je také určitou kontrolou údajů, je *spokojenost s prací* podle povolání. Největší rozptyl v hodnocení je u techniků. Z nich je 18,2 % velmi spokojeno a jsou pokryta všechna hlediska.

Zajímavé jsou údaje o *spokojenosti s prací* podle výše výdělku. Rozhodná nespokojenost s prací končí u průměrného měsíčního platu Kčs 1400,—. Současně však v kategorii mezi Kčs 1200—1400 je nejvíce nespokojených (28,2 %).

Korelátém *spokojenosti s prací* v závodě jsou údaje o tom, za jakých podmínek by jednotlivé skupiny zaměstnanců odešly ze závodu. Zvýšení platu začíná působit bez rozdílu povolání (a tudíž i průměrného platu) až u zvýšení o 300,— korun měsíčně. Za těchto předpokladů by odešlo ze závodu 4,9 % dělníků, 11,35 % techniků.

Zde se ukazuje negativní vliv platové nivelizace na stabilitu kvalifikovaných pracovníků. Důležité je i zjištění, že 4,13 % by odešlo, kdyby dosáhlo lepší pracovní doby. Jde o zaměstnance ženy, pro něž příznivější pracovní doba se stává hodnotou, převažující hodnoty až dosud dominantní (např. mzda).

b) SOCIÁLNÍ HODNOTY

Významnou součástí sociálního systému závodu jsou sociální hodnoty, především ty životní hodnoty, které zaměstnanci preferují. Korelace životních hodnot s povoláním ukazují, že základní životní hodnotou dělníků je zdraví (33,33 %), u mistrů klid (66,6 %), u techniků blahobyt (23,8 %), u úředníků spokojenost (66,6 %).

Hierarchie hodnot úzce souvisí s prací a životním stylem zaměstnanců; jak ukazují i jiné údaje, je skupina techniků nejdynamičtější — proto také zdůrazňuje blahobyt jako výraz pracovního úspěchu. Pro fyzicky pracující dělníky je zřejmě stále hlavní hodnotou zdraví.

Rozdíl mezi řazením blahobytu na poslední místo u dělníků (6,4 %) a u techniků na první místo (23,8 %) lze vysvětlit tím, že pro dělníky (nebo ještě více pro dělnice) má slovo „blahobyt“ příliš měšťácký, skoro až pejorativní zvuk, kdežto pro lidi vzdělanější je představa blahobytu konkrétnější, označuje prostě jakousi vyšší životní úroveň, čili je i oprávněnější.

Technici a úředníci kladou na čelná místa klid a spokojenost. To může být důsledkem toho, že jejich zaměstnání je neklidnější a víc znervózňující, nežli je práce dělníků. Toto zjištění je ve shodě se světovou literaturou, zdůrazňující vyšší neurotizaci vliv duševní práce. Životní hodnoty podle věku svědčí o tom, že i věk lidí silně ovlivňuje stupnici hodnot. Zdraví jako základní životní hodnotu udává jen 7,32 % lidí mezi 15—19. rokem, po dosažení 45. roku pak tento údaj prudce stoupá nad 50 % a v kategorii lidí mezi 60—64. rokem již činí 75 %. Svědčí to o tom, že hodnoty úzce souvisí s potřebou a že jejich škála je vytvářena na základě životních podmínek. Naproti tomu zase blahobyt je stažen na prvé místo spíše mladšími lidmi. Věk 15—24 staví nejvyšš blahobyt u 12 %, věk 25—34 u 15,3 %, avšak věk 45—54 si nejvíce cení blahobyt pouze u 2,9 %.

S přibývajícím věkem pozbývá zjevně hmotný blahobyt svou přitažlivost, poněvadž starší lidé jsou již většinou materiálně vybaveni a mají na základě svých životních zkušeností jiné pojetí životních hodnot.

Velmi nápadné jsou také rozdíly mezi stupnicí životních hodnot a výší příjmů. Pracovníci s nižším příjmem, zejména do 1000 Kčs, avšak také do 1200 Kčs, jednoznačně staví na prvé místo opět zdraví. Do 1000 Kčs je to plných 35 %, od 1000 Kčs do 1200 Kčs je to také ještě 29 %. Pak následuje prudký pokles v nadřazování zdraví, neboť pracovníci s vyšším příjmem preferují především klid. Do 1400 Kčs 28,2 %, do 1600 Kčs 30 %, do

2000 Kčs 26,4 %. Tento zjev je možná ovlivněn tím, že zdraví je mnohdy brzdou vyšších výdělkových možností, na druhé straně pak zase kvalifikovanější a více vydělávající pracovníci tíže nesou náročnější a více rozčilující práci, a proto touží po klidu, v němž vidí žádoucí životní hodnotu.

Souhrnem hodnocení vlastních možností a vykonávané práce je *postoj k práci*. Z tabulky vyplývá, že ve všech příjmových kategoriích neklesá počet spokojených zaměstnanců pod 60 %. Rozhodně nespokojených je nejvíce v příjmové skupině do 800 Kčs měsíčně (7,6 %), což svědčí o tom, že nejde jen o nespokojenost s prací, ale i s odměnou, která je s touto prací spojena. Platí však také souvislost nízké mzdy a nejjednodušších prací, které přirozeně mohou poskytovat i menší uspokojení z vykonávané práce.

Anglosaská sociologická literatura často upozorňuje na nebezpečí subjektivismu v hodnocení sociologů, kteří promítají své postoje a hodnoty do myšlení zkoumaného pracovníka a tak dospívají až k závěru o neúnosné monotónnosti nekvalifikované práce, kterou však praktický život vyvrací. Tento problém je teoreticky významný a zasloužil by zvláštní pozornosti, což ovšem přesahuje rámec této stati.

V našem průzkumu vyjádřilo 381 respondentů (tj. 67,58 %) spokojenost s vykonávanou prací v prvním nebo druhém stupni („velmi spokojen“, „spíše ano“). Naproti tomu jen 107 respondentů (tj. 21,78 %) vyjádřilo negativní hodnocení ve stupni prvním nebo druhém („spíše ne“, či „rozhodně ne“).

Skupina pozitivních odpovědí se vnitřně člení podle povolání takto:

Dělníci	289 (tj. 74,7 %)
Techn. admin. pracovníci (mistrři, technici, úředníci, ved. hosp. pracovníci)	90 (tj. 23,3 %)

Skupina negativních odpovědí:

Dělníci	95 (tj. 24,5 %)
Techn. admin. pracovníci	17 (tj. 13,5 %)

Výsledkem hodnocení vlastní práce a jistou sociologickou kontrolou je pak údaj o tom, jak oceňují zaměstnanci *vhodnost svého povolání pro své děti*. Z dělníků (převážně žen) by na své povolání dalo syna 8,75 %, dceru 17,06 %. Z techniků (převážně mužů) by na své povolání dalo syna 60,22 %, dceru 18,18 %. Práci u pásu tedy nepovažují za vhodnou pro své děti ani ženy, které jsou s ní — pokud jde o ně — spokojeny. Spokojenost s prací podle povolání (u žen) udává spokojenost číslu 6,2 % velmi spokojených a 70,8 % spíše spokojených.

Určitým symptomatickým údajem je i hodnocení vhodnosti vlastního povolání pro své děti u úředníků. Negativní hodnocení vysoko převládá, ať už jde o syna (77,77 %) nebo o dceru (66,67 %). Svědčí to o ztrátě prestiže úřednického povolání, v němž se silně projevuje nesoulad mezi kvalifikací a odměňováním. Přitom však tato skupina zaměstnanců vykazuje dobrý vztah k závodu. Podle ní je v závodě spokojeno dělníků 59,17 % (tedy méně, než je spokojeno s prací, tj. 6,5 a 68,2 %), techniků 40,9 % (s prací spokojeno 18,2 % + 72,7 %), úředníků 77,7 % (s prací spokojeno 11,1 % + 66,7 %).

c) KOMUNIKACE

O pracovních úkolech je nejčastěji informován dělník od mistra, technik od svých spolupracovníků. Poměrně značnou úlohu v tomto směru mají schůze (23,6 % informací) a závodní časopis (14,7 %). Přitom z údajů vyplývá, že závodní časopis je nejčastěji zdrojem informací pro techniky (25 %) a pro úředníky (22,2 %).

Důležitou součástí sociálních vztahů v závodě je i vzájemná znalost pracovních a životních problémů a pomoc při jejich řešení. Znají-li podřízení úkoly svého představeného, zvyšuje to dobrovolnou kázeň a snahu ulehčit mu jeho práci.

A naopak vědomí podřízeného, že představený zná jeho problémy, mu ulehčuje situaci a umožňuje snáze překonávat konflikty v práci.

Úkoly mistra a vedoucího hospodářského pracovníka znají většinou jen někteří jeho nejbližší podřízení. Pokud jde o úředníky a techniky, převládá u nich horizontální organizace práce, takže nemají většího přímého podřízeného.

Zajímavé je zjištění, podle něhož se $\frac{2}{3}$

zaměstnanců domnívají, že představený zná jejich pracovní problémy (16,7 % + 30,7 % + 20,60 %); $\frac{1}{4}$ zaměstnanců je přesvědčena, že představený zná jejich rodinné problémy; $\frac{1}{4}$ zaměstnanců uvádí, že jim představený pomáhá jejich problémy řešit. Tato skutečnost je nejvýraznější ve skupině techniků (58 %).

Zde přirozeně nejde o projev a požadavek jakéhosi platného filantropismu, nýbrž o zcela reálný nedostatek právě z hlediska řízení, jak se prokáže vždy, když se rozhoduje o stanovení délky pracovní doby, o zařazování žen s mnoha dětmi a dojíždějících do druhých směn, apod.

Ukazatelem reality vzájemných vztahů zaměstnanců je i to, jak sami hodnotí chování spolupracovníků. Jako přátelské hodnotí chování spolupracovníků všechny úřednice, 80 % žen mezi techniky a 76 % žen ve skupině dělníků. Pouze ve skupině dělníků se objevuje hodnocení chování spolupracovníků jako nepřátelské (2,18 %).

Mezi muži je hodnocení vztahu spolupracovníků poměrně vyrovnané, nejvyšší hodnoty jsou u techniků. Poměrně značné procento lhostejného chování je u dělníků (11,1 %).

Celkově 18 respondentů (tj. 3,66 %) považuje vztahy svých spolupracovníků k sobě za důvěrné. Převládající většina — 388 respondentů (79,02 %) za přátelské. Úhrn pozitivních odpovědí — 406 (82,68 procent).

d) SOCIÁLNÍ VAZBY VE VOLNÉM ČASE

jsou ovlivněny stylem života, bydlištěm a rodinnými vztahy.

Vzhledem ke koncepci průzkumu byly studovány určité specifické stránky problematiky volného času. Šlo např. o studium vlivu různých sociálních prostředí a institucí na subjekt a možnost ovlivnění např. kvalifikace konkrétními komunikačními prostředky přes tato prostředí a instituce. Šlo dále o zkoumání materiálních předpokladů k využití volného času pracovníka.

Pokud jde o materiální předpoklady k vytváření volného času, jsou zde podmínky stejné jako v ostatních odvětvích průmyslu tohoto technického vybavení. Spíše však šlo o zjištění, jaké materiální předpoklady mají pracovníci zkoumaných provozů k naplnění již dnes existujícího volného času. Při tak vysokém stupni za-

městnanosti žen v tomto podniku a zatěžujícím dojíždění měl zvláštní význam údaj o využívání služeb organizovaných pro zaměstnance samotným podnikem (opravna bot a punčoch, prádelna, kantina).

Tento kladný projev péče závodu o své zaměstnance je zřejmě ještě organizačně nedomyšlen, neboť pouze 110 respondentů (22,44 %) těchto služeb využívá. Z tohoto počtu je 71, tj. 64,5 % žen.

K využití volného času je významným faktorem zajištění možnosti rekreace, a tedy i vlastnictví dopravních prostředků, rekreačních míst apod.

Domácnosti zkoumaných zaměstnanců jsou poměrně dobře vybaveny předměty dlouhodobé potřeby. Respondenti mají nebo užívají:

domek	75	15,27 %
zahradu	41	8,35 %
chatu	6	1,22 %
auto	24	4,88 %
motocykl	73	14,86 %
moped	18	3,66 %
celkem	237	48,2 %

Televizor má ze zkoumaného vzorku 381 zaměstnanců, tj. 77,75 %. Údaje o bydlení a dojíždění nebylo možno vyhodnotit.

Významným prvkem při studiu naplně a struktury volného času i metod působení na pracovníka v mimopracovní době jsou analýzy sociálních vazeb pracovníka. Celkově se zkoumaní pracovníci ve volném čase nejčastěji stýkají s vlastními příbuznými — 119 respondentů (24,33 %), a dále s lidmi mimo závod — 77 respondentů (15,58 %). Poměrně vysoký je počet odpovědí „s nikým“ — 67 (13,64 %), a konečně s nejbližšími spolupracovníky v závodě — 41 (8,35 %). V řadě studií v oblasti průmyslové sociologie ve světě se konstatuje podobný trend vazeb na domácí a sousedské prostředí po práci a vyvozují se závěry pro podnikovou politiku ve smyslu metod „public relations“. Prakticky tedy, jde-li např. o nábor nových pracovních sil, se experti podniku obracejí spíše do bydlíš, než aby působili na veřejnost přes vlastní podnikový klub apod.

Se spolupracovníky se stýkají ve volném čase nejčastěji úředníci, nejméně technici, s jinými zaměstnanci závodu

opět nejvíce úředníci, nejméně dělníci, s jinými lidmi pak nejvíce technici. Celkově u dělníků převládá orientace na příbuzné, u techniků zřejmě orientace podle zájmů. Tato skutečnost souvisí s větším množstvím zájmů u duševně pracujících techniků a s většími povinnostmi vůči rodině u žen, které tvoří většinu ve skupině dělníků. Komunikace také ovlivňuje sociální orientaci jednotlivých skupin zaměstnanců. Ukazuje se, že u dělníků je zaměřena k orgánům ROH, u techniků a úředníků převládá orientace na představeného.

Sociální roli podnikového klubu byla věnována pozornost i v tomto průzkumu, a prokázalo se, že jeho sociální dosah je omezen. Z celkového počtu odpovědí pouze 15 (tj. 3,06 %) prokázalo, že ví, jaký byl program klubu v minulém měsíci. 182 respondentů (37,14 %) odpovědělo negativně, 294 (59,8 %) se nevyjádřilo. Rovněž otázka po vlastním návrhu programu klubu do budoucna zůstává prakticky zcela nezodpověděna.

Konečně výzkum proěřoval i účinnost působení některých makrokomunikací v souvislosti s možností působit např. na vývoj kvalifikace. Byly vybrány pořady rozhlasu a zkoumána četnost jejich poslechu ve volném čase. Ukázalo se, že tato forma působení má rovněž velmi relativní sociální dosah. Pracovníci ve volném čase očekávají vesměs od rozhlasu různé formy zábavy, rozhlas má plnit relaxační a rekreační funkce. Nejméně jsou poslouchány pořady poučné a vzdělávací. Odpovídající relace jsou dány těmito čísly

Ve volném čase poslouchá pořady	
zábavné	461 respondentů (93,8 %)
zpravodajské	341 respondentů (77,1 %)
sportovní	341 respondentů (69,4 %)
vzdělávací	227 respondentů (46,2 %)

e) ASPIRACE NA VYŠŠÍ FUNKCI

Dynamickou stránku sociálního systému představují snahy a cíle zaměstnanců, především aspirace na vyšší funkci. Tato aspirace je velmi žádoucí, protože stimuluje pracovní výkonnost a umožňuje vyvírat schopné vedoucí z osazenstva závodu. Využíváním aspirací, dobrou personální politikou je podporována vertikální mobilita v závodě, která dává lidem mož-

nost růstu a závodu možnost nahrazovat úbytek kvalifikovaných sil z vlastních zdrojů. Aspirace na vyšší funkci jsou výrazem srovnávání práce, příjmu, prestiže a stylu života v pozici zastávané a pozici vyšší. Cílem správné personální politiky je vytvořit systém podnikové kariéry, který by umožňoval zaměstnancům možnosti osobního růstu. Nedostatek této možnosti vede k fluktuaci nebo apatii.

Ve zkoumaném vzorku je *stupeň aspirace na vyšší funkci* velmi nízký. Aspirace na vyšší funkci podle původního povolání u žádné kategorie nepřesahuje 8 ‰, a spíše se pohybuje kolem 2 ‰. Svědčí to o velké nivelizaci v odměňování. Velká většina zaměstnanců je přesvědčena, že se za současné situace nevyplácí usilovat o postup ve funkci. Přitom nízký stupeň aspirace není důsledkem podceňování vlastních schopností, jak by se snad mohl tento jev vykládat. Svědčí o tom skutečnost, že podstatně vyšší počet zaměstnanců by přijal funkci s určitou podmínkou. Mají tedy zřejmě vlastní představy o možnostech zlepšení této situace, přemýšlejí o řízení podniku. Je příznačné, že nejvyšší počet těchto podmínek je u techniků (34,8 ‰) a u zaměstnanců, kteří přišli do závodu po absolvování školy nebo ze služeb, tedy u lidí s vyšší kvalifikací. Stejně závěry vyplývají z korelace: aspirace na vyšší funkci podle povolání a aspirace na vyšší funkci podle vzdělání. Ukazuje nejvyšší ochotu k zastávání vyšší funkce s event. podmínkou u zaměstnanců s vyšším vzděláním s výjimkou středního všeobecného vzdělání, jehož neúplnost pro práci v závodě si jeho absolventi zřejmě uvědomují. Je-li však toto vzdělání spojeno s vyučením, aspirace roste. O tom, že zaměstnanci většinou správně hodnotí své schopnosti, svědčí i údaje týkající se zaměstnanců se základním vzděláním, z nichž jen 6,9 ‰ (a to ještě s podmínkou) aspiruje na vyšší funkci. Vyšší aspirace (s podmínkou) vykazují skupiny zaměstnanců, kteří jsou vyučení, než ti, kteří vyučení nejsou, i když obě skupiny mají stejné vzdělání. Lidé vyučení a vzdělání jsou zřejmě pro závod nejcennější.

Dalším vztahem je korelace mezi platem a aspirací na vyšší funkci. Tu se ukazuje, že ochota vykonávat vyšší funkci končí u platu Kčs 1 600,— měsíčně, přičemž však nejvíce podmínek je ve skupi-

nách do 2 500 Kčs (50 ‰), do Kčs 1 900,— (37,3 ‰) a do Kčs 1 600,— (36,7 ‰), tj. opět u kategorií techniků a vedoucích, kteří mají vlastní představy o možnostech úpravy sociálního statusu vedoucího.

Aspirace na vyšší funkci podle věku ukazuje, že největší ochota přejít na vyšší funkci je ve věku 25—29 let (28,2 ‰) a 30—34 let (5,7 ‰ + 15,1 ‰). Vyhodnocení je poněkud ztíženo velkou absencí. Srovnání aspirací podle věku mezi muži a ženami dokazuje vyšší aspirace u mužů (4,6 ‰ + 32 ‰) než u žen (0,9 ‰ + 8,1 ‰), přičemž aspirace u mužů končí 59. rokem, u žen 49. rokem.

Aspirace na vyšší funkci *podle doby práce v závodě* je u mužů rozdělena do všech kategorií rovnoměrně, u žen je nejvyšší ve skupině do 5 let zaměstnání v závodě. Adaptace ženy k práci pak zřejmě způsobuje spolu s růstem věku pokles ochoty měnit povolání. Ochota žen přizpůsobovat se novým podmínkám, která by znamenala vyšší funkci, zřejmě klesá v časnějším věku než u mužů.

Vztah aspirací ke společenské aktivitě ukazuje korelace s politickou příslušností a výrobní aktivitou. Svědčí o tom, že aspirace mužských členů KSČ jsou větší než bezpartijních (6,4 ‰ + 48,4 ‰ : 4,16 ‰ + 27,50 ‰); u žen je poměr vyrovnán (0 ‰ + 8,3 ‰ : 1,04 ‰ + 7,65 ‰). Z korelace aspirací na funkci s aktivitou na výrobních poradách vyplývá, že ženy jsou pasivnější než muži (vůbec nediskutuje 35,29 ‰ mužů a 46,58 ‰ žen), ve vztahu k podstatně vyšší kvalifikaci mužů je však jejich převaha aktivity na výrobních poradách malá. Aspirace přitom nejsou spojeny s výrobní aktivitou — 55,3 ‰ mužů diskutuje, ačkoliv nemají žádné aspirace (celkově je úplně pasivních 43,97 ‰ zaměstnanců, přičemž nejméně těch, kteří vůbec nevystupují na schůzích k výrobním otázkám, je ve skupině 55—59 let (22,2 ‰) a 15—19 let (34,1 ‰)).

Spokojenost s prací podle názoru na postup pak klasifikuje názory na podmínky postupu. Jedna čtvrtina zaměstnanců uvádí, že postup závisí na vyšším vzdělání, 12,62 ‰ na delší době zaměstnání v závodě. Zajímavé je, že více lidí se domnívá, že postupu lze dosáhnout větší politickou aktivitou (5,09 ‰) než vyšším pracovním výkonem (3,25 ‰) nebo vyšší kvalitou práce (3,36 ‰). Svědčí to o tom, že

se u postupu někdy více uplatňují mimo-
pracovní hlediska, což potvrzuje i údaj
o tom, že 9,77 % lidí se domnívá, že po-
stup závisí na oblibě u vedoucího. Po-
měrně vysoký je počet těch, kteří se do-
mnívají, že již mají uzavřenu cestu dal-
šího postupu (14,25 %).

— — —

Komplexní sociologický průzkum v pod-
niku Tesla Pardubice umožnil zachytit
před zavedením nové soustavy řízení ši-
roké spektrum sociálních vztahů. Výzkum-
ný kolektiv na základě statistického zpra-
cování vypracoval 165 korelačních tabulek
(kromě speciálních tabulek z průzkumu
učňů) a řadu sociogramů. *a pomoci*

Jsme si ovšem vědomi toho, že přes již
vykonanou práci v první etapě vyhodno-
cování průzkumu bude možno závažnější
závěry vyvodit až po provedení druhé
etapy průzkumu (tj. po zavedení nové
soustavy řízení). Přesto se však výzkum-
ný tým snažil, aby již nyní poskytl vedení
podniku některé důležité poznatky k bez-
prostřední aplikaci v řízení podniku. Tyto
závěry byly projednány s vedoucími hos-
podářskými pracovníky podniku, vedoucí-
mi funkcionáři stranické a odborové or-
ganizace. Výsledkem bylo přijetí konkré-
tních závěrů a doporučení pro náměstky
ředitele podniku i předsedy organizací,
jejichž realizace splyne se zaváděním no-
vé soustavy řízení národního hospodářství
v tomto podniku. V druhé etapě průzku-
mu bude tedy možno provést i hodnocení
praktické realizace některých závěrů so-
ciologického průzkumu z roku 1965, a to
zejména v těchto směrech:

1. Většina zaměstnanců hodnotí kladně
úroveň řídicí práce v závodě. Velká
část však uvádí, že představený nezná
jejich životní problémy a nepamáhá je
řešit. Tato znalost je však nutná při
rozhodování o jednotlivých lidech při
jejich zařazování do pracovního proce-
su i při jeho řízení.
2. Znalost pracovních skupin i jednotlivců
je třeba vytvářet již v celém adaptač-
ním procesu, a to již při uvádění no-
vých pracovníků do práce (přechod
učňů do závodu, přijímání nových pra-

covníků). Zaměřit v tomto směru čin-
nost personálních útvarů. Z 491 dota-
zovaných uvádí 363, tj. 73,9 %, že s ni-
mi od jejich nástupu do závodu nikdo
nemluvil o jejich osobních problémech
a plánech. Nová koncepce práce perso-
nálních útvarů vyžaduje změnu obsahu
i stylu práce těchto útvarů.

3. Převážná většina pracujících je spoko-
jena s vykonávanou prací bez větších
rozdílů podle povolání i výše mzdy.
Podstatně menší část (zvláště techniků)
je spokojena v tomto závodě. Přitom
zvláště skupina techniků má pro další
rozvoj závodu v současné etapě životní
význam. Řídící orgány by tedy měly
všestranně analyzovat příčiny tohoto
postoje a hledat způsoby jeho změny,
pokud jsou v možnostech závodu.
4. Stupeň aspirace na vyšší funkci je vel-
mi nízký, včetně vysokoškolsky vzděla-
ných lidí, v žádné kategorii nepřesa-
huje 8 %. Podstatně vyšší počet za-
městnanců by přijal vyšší funkci s ur-
čitou podmínkou. Doporučili jsme proto
vedení závodu zkoumat možnosti zlep-
šení sociálního statusu vedoucích. Tak
např. při zvyšování jejich kvalifikace
umožnit častější cesty do ciziny, vypi-
sovat závodní stipendia aj.
5. Nejdynamičtější je skupina zaměstnan-
ců mezi 25—34 lety a projevuje nejvyš-
ší aspirace. Této skupině je třeba vě-
novat cílevědomou péči, a to zejména
z hlediska výběru schopných pracovní-
ků na vedoucí místa, kádrových záloh,
vysílání na vysoké školy atd.
6. Výsledky průzkumu ukazují, že i v ú-
pravě fyzického prostředí a organizace
práce je možno využít určitých rezerv
ke zvýšení produktivity práce (hluk,
osvětlení, větrání, plynulý přísun ma-
teriálu stejné kvality apod.). Je třeba
překonat názor, že v této oblasti již ne-
existují rezervy.
7. Průzkum potvrdil, že v procesu moder-
ní výroby vzrůstá úloha *sociálního* pro-
středí, v němž člověk pracuje, a inter-
personálních vztahů. Je jim proto třeba
věnovat praktickou pozornost (např. vy-
užití neformálních skupin při vyhledá-
vání vedoucích kádrů).

ANKETNÍ LIST I.¹

Tesla Pardubice 1965

1. Jaké je Vaše nynější pracovní zařazení?
Podtrhněte: dělník, mistr, technik, úředník, ved. hosp. pracovník
2. Jaké je Vaše původní povolání?
3. Jak jste se svou prací spokojen?
Podtrhněte: velmi, spíše ano, spíše ne, rozhodně ne.
4. Co se Vám na Vaší práci líbí?
5. Co se Vám na Vaší práci nelíbí?
6. Jak můžete ve Vašem zaměstnání dosáhnout zvýšení platu?
7. Na čem podle Vašeho názoru Váš postup především závisí?
Podtrhněte jednu odpověď:
na vyšším vzdělání
na delší době zaměstnání v závodě
na vyšším pracovním výkonu
na vyšší kvalitě práce
na větší politické aktivitě
na oblibě u vedoucího
na spravedlivém hodnocení
na odchodu staršího pracovníka do důchodu
na zvýšení mzdových fondů závodu
na jiné možnosti (které?)
nevidím žádnou možnost vzestupu
8. Co byste v současné době nejvíce potřeboval?
Podtrhněte jednu odpověď: zdraví, blahobyt, uznání, klid, spokojenost
9. Odešel(šla) byste ze závodu, kdybyste tím dosáhl(a):
odpovězte ve všech rubrikách: ano — ne
vyššího platu o 100 Kčs
vyššího platu o 200 Kčs
vyššího platu o 300 Kčs
lepšího bytu
zajímavější práce
lepšího pracovního prostředí
lepšího jednání ze strany nadřízených
lepší pracovní doby
zkrácení cesty do práce
možnosti vzdělávat se
jiné (které?)
10. Chtěl byste vykonávat vyšší hospodářskou funkci?
proč ne;
za jakých podmínek ano:
11. Myslíte, že by některé části Vaší práce měl dělat někdo jiný?
12. Jak se k Vám chovají Vaší spolupracovníci?
Podtrhněte jednu odpověď:
důvěrně
přátelsky
odměřeně
hostejně
nepřátelsky
13. Jak myslíte, že zná Váš představený Vaše problémy?
- Podtrhněte:
pracovní:
velmi dobře
dobře
povrchně
nezná
nevím
životní a rodinné:
velmi dobře
dobře
povrchně
nezná
nevím
Pomáhá Vám je řešit? Ano. Ne.
14. Jestliže jste vedoucí, vědí Vaší podřízení, jaké úkoly jsou s Vaší prací spojeny?
Podtrhněte:
všichni
někteří
nejbližší podřízení
15. Jste rád, že pracujete ve Vašem závodě?
16. Jste-li dělníkem: jako často s vámi hovoří mistr?
vickrát denně
alespoň 1krát denně
většinou 1krát denně
ne každý den, ale alespoň 1krát za týden
méně než jednou za týden
17. Jste spokojen s tím, jak mistr řídí práci?
18. Hovoří s Vámi funkcionáři o výrobních otázkách i mimo schůze?
ane — ne
vedoucí stranické skupiny
vedoucí skupiny ČSM
úsekový důvěrník ROH
19. Od koho se dovídáte o výrobních plánech a úkolech závodu nejpřesněji?
Podtrhněte:
od spolupracovníka
od mistra
od úsekového důvěrníka ROH
ze závodního časopisu
na schůzích (jakých)
20. Kdo s Vámi od Vašeho nástupu na závodě mluvil o Vašich osobních problémech a plánech?
21. Co se Vám na dosavadním systému řízení závodu nelíbí?
22. Vznikají u Vás neshody mezi spolupracovníky? Jestliže ano, v jakých otázkách?
23. Koho považujete za nejlepšího pracovníka Vašeho pracovního úseku?
24. Stýkáte se ve volném čase raději:
Podtrhněte:
s nejbližšími spolupracovníky
s jinými zaměstnanci závodu
se sousedy v bydlíšti
s příbuznými
s jinými lidmi
s nikým
25. Kdybyste měl(a) (nebo máte-li) děti, chtěl(a) byste, aby dělaly stejnou práci jako Vy? Podtrhněte:
syn: ano — ne dcera: ano — ne

¹ Pro úsporu místa otiskujeme pouze otázky z formuláře dotazníku užitého při komplexním sociologickém průzkumu v Tesle Pardubice.

26. Jaké povolání by se Vám nejvíce líbilo u:
syna:
dcery:
27. Jaké noviny a časopisy čtete? Podtrhněte:
Rudé právo, Práce, Mladá fronta, Lidová
demokracie, Svobodné slovo, Květy, Vla-
sta, Dikobraz, Kulturní tvorba, Literární
noviny, Zápisník, Nová mysl, Svět mo-
torů, Plamen, Svět techniky, Lidé a ze-
mě, Svět Sovětů, Technické noviny, jiné:
28. Máte televizní přijímač? Ano — ne
29. Které pořady rozhlasu (televize) sledujete?
zábavné
zpravodajské
vzdělávací
sportovní
(Podtrhněte ty, které sledujete, tj. třeba
všechny 4 řádky)
30. Kolikrát jste viděl(a) odborné filmy o Va-
ší práci? Kde?
31. Na koho byste se obrátil(a), kdyby Vám
Váš přímý představený křivdil?
32. a) Podal jste zlepšovací návrh? (Ano - ne)
Jestliže ano, byl projednán? (Ano - ne)
Byl přijat? (Ano - ne)
b) Jste s vyřizováním podnětů pracuji-
cích spokojen? Ano — ne
Jestliže ne, proč?
Dostal jste včas odměnu?
33. Kolik je Vám let? Podtrhněte:
15—19, 20—24, 25—29, 30—34, 35—39,
40—44, 45—49, 50—54, 55—59, 60—64.
34. Jaké máte vzdělání? Podtrhněte:
základní, vyučen, střední všeobecné, střed-
ní odborné, vysokoškolské.
35. Jste ženatý, vdaná, rozvedený(á), svobod-
ný(á)? Podtrhněte.
Kolik máte dětí?
36. Jaký máte byt? Podtrhněte:
závodní, státní, družstevní, v rodinném
domku, podnájem, bydlím u rodičů.
Kolik místností má Váš byt? (Kuchyň
počítejte jako 1 místnost).
Kde bydlíte:
V Pardubicích,
ve vesnici do 10 km od Pardubic,
ve vesnici přes 10 km od Pardubic,
v jiném městě.
37. Máte doma odbornou literaturu z Vašeho
oboru? Ano — ne.
38. Jak dlouho v závodě pracujete? Pod-
trhněte:
do 1 roku
do 5 let
do 10 let
- nad 10 let
- Jak dlouho pracujete v nynějším zařaze-
ní? Podtrhněte:
do 1 roku
do 5 let
do 10 let
nad 10 let
39. Jaký je Váš průměrný měsíční výdělek?
Podtrhněte: do 800, do 1.000, do 1.200, do
1.400, do 1.600, do 2.000, do 2.500, nad 2.500.
40. Jste členem: Podtrhněte:
KSC, ROH, ČSM, Svazarmu, Svazu čs.
žen, jiné strany NF
41. Máte vy osobně (nebo Vaše rodina): Pod-
trhněte:
domek, zahrádku, chatu, auto, motocykl
(skútr), moped, kolo
42. Byl jste již někdy v některém jiném zá-
vodě slaboproudé elektroniky? Podtrhně-
te: Ano — ne
Jestliže ano: Z jakého důvodu?: zaměst-
nán, exkurze, služební cesta, náhodou.
43. Byl(a) jste již v zahraničí? Podtrhněte:
Služebně, u známých, na rekreaci, z ji-
ných důvodů.
44. Diskutujete na schůzích k výrobním pro-
blémům?
Často, někdy, zřídka, vůbec ne
Jestliže ne, proč?
45. Kolik volného času Vám denně asi zbý-
vá? (Mimo práci a spánek).
Čemu jej hlavně věnujete?
Čemu byste jej nejraději chtěl(a) věnovat?
46. Který televizor Vašeho podniku považu-
jete za největší úspěch?
Proč?
47. Používáte pravidelně služeb v závodě?
Které služby byste navrhoval(a) v závodě
zavést?
48. Co bylo na programu Závodního klubu
minulý měsíc?
Na jaké programy chodíte do Závodního
klubu?
Jaké programy by tam měly být uváděny?
49. Považujete za spravedlivé:
přidělování závodních bytů ano — ne
rozdělování rekreačních poukazů ano — ne
přijímání dětí do závodních
jeslí a mateřských škol ano — ne
přijímání dětí do
pionýrského tábora ano — ne
50. Kolik času strávíte denně dojížděním do
zaměstnání a ze zaměstnání?
Kolik km dojíždíte?

I. Úvod

Západní průmyslová sociologie i sociální psychologie důrazně vyzvedávají význam praktického působení pracovních skupin v kapitalistickém průmyslovém podniku a z toho důvodu věnují značnou pozornost i teoretickému zobecnění vztahů a postojů, které vznikají mezi členy jednotlivých pracovních kolektivů, mezi jednotlivými skupinami a mezi skupinami a nadřízenými pracovníky.

Může snad být otázkou, do jaké míry lze postihnout obdobné vztahy lidí ve výrobě z hlediska pracovních skupin v socialistickém průmyslu. Nepovažuji za účelné předem vyslovovat svůj názor k takto obecně formulované otázce. Je nesporné, že přes veškeré zkušenosti, které poskytují dosavadní výzkumy v zahraničí, my sami budeme muset projít cestou základních sociologických výzkumů, které ověří některé naše dosavadní představy a závěry a umožní další praktická opatření.

Pracovní skupiny v průmyslovém podniku jsou konečným článkem, k němuž může dojít řídicí příkaz nejvyšší podnikové složky. Jsou místem, kde se rozhoduje o jeho plné nebo částečné realizaci nebo nerealizaci. Navíc pracovní skupiny představují jednu z nejrozšířenějších forem společenského soužití a vzájemného působení převážné většiny členů národní kolektivity.

To samo o sobě je jistě dostatečným důvodem, aby výzkumu těchto skupin byla věnována zvýšená pozornost odborných pracovníků. Výsledky dlouhodobého zkoumání pracovních skupin by měly přispět nejen k přesnější generalizaci celkového mechanismu společenských vztahů, ale také k hlubšímu poznání a pochopení jejich praktického významu pro řídicí činnost a humanizaci práce v průmyslovém podniku.

Předkládaný příspěvek chce být jedním z pokusů ukázat některé prvky, jež

v současné průmyslové výrobě nejen ovlivňují společenské vztahy a jednání lidí, ale značnou měrou se podílejí na konkrétních výsledcích výrobního procesu. Příspěvek je v podstatě *mikrosociologickou studií, ukazující působení dvou pracovních skupin údržbářů generátorových plynáren hutního závodu.*

Vlastním účelem této práce je ukázat na základě porovnání obou skupin vlivy a faktory, které podmiňují určitá rozhodnutí a postoje ve skupinách, a pokusit se současně o vyslovení některých hodnotících hledisek na činnost skupin, na utváření osobních vztahů uvnitř skupin i na jejich objektivně společenský význam, a dále upozornit na některé obtíže při řízení skupin ze strany bezprostředních i dalších nadřízených pracovníků.

Při rozboru obou skupin nejde o samostatnou komplexní analýzu skupin, ale spíše o *postihu jevů, jimiž se činnost a působení skupin odlišují a které do značné míry vyplývají z rozdílů jejich neformálních struktur.* Posuzování práce a vztahů v obou skupinách pouze podle formální organizace by vůbec neumožnilo objasnit některé nápadné rozdíly ve vnitřním životě, činnosti a dynamice skupin.

Autor se nepokouší na základě tohoto výzkumu o nějaká zásadní teoretická zobecnění, protože se domnívá, že jeden výzkum tohoto druhu k takovým zobecněním neopravňuje. K zobecňujícím závěrům bude možno přistoupit na základě celé řady dalších výzkumů, které budou předem dobře materiálně i personálně vybaveny a které bude možno současně porovnat s obdobnými výzkumy a výsledky v zahraničí.

Některé důležité skutečnosti, které byly vlastním důvodem této práce, považuji za nutné zdůraznit už v úvodu:

1. Obě pracovní skupiny údržbářů pracovaly *v jednom závodě, ale místně odděleny jako samostatné pracovní jednot-*

ky: Každá skupina v jedné ze dvou generátorových plynáren, což znamenalo, že vlastní pracovní náplň obou skupin měla v podstatě stejný charakter, až na některé — z našeho hlediska podružnější — rozdíly, vyplývající z částečné rozdílnosti technické úrovně vybavení a velikosti výrobní kapacity. Obě skupiny spadaly pod jednoho formálního vedoucího (mistra) a každá skupina měla svého samostatného bezprostředního vedoucího.

2. Zatímco v první skupině měly neformální vztahy velmi labilní a nevýraznou formu a žádný člen této skupiny nepřebíral úlohu neformálního vedoucího, ve druhé skupině se vytvářela výrazná neformální struktura se silně integrujícím činitelem, jímž byla právě působnost neformálního vedoucího, který se v tomto případě nekryl s formálním vedoucím.

3. Obě skupiny vykazovaly ve své působnosti, vlivu, soudržnosti, kultuře a celkové dynamice řadu rozdílů, které se projevovaly v mnoha konkrétních situacích (mezní situace, konflikty).

Metoda a technika výzkumu. V podstatě šlo o dlouhodobý terénní výzkum, při němž bylo používáno techniky pozorování a rozhovorů (participant observation) s možností aktivního ovlivňování průběhu některých událostí¹. Výhodou takového výzkumu byla možnost sledovat pracovní buňku a rozvíjení vztahů ve skupině za nejrůznějších situací *vnitřku skupiny*, což vyloučilo apriorní nedůvěru a opatrnost, které vždy doprovázejí každé pozorování zevnějšku nebo záměrně připravený rozhovor.

Za nedostatek z hlediska přísné objektivní by bylo možno považovat subjektivní zainteresovanost jedince, který se za daných podmínek o takový výzkum pokouší. I když autor nevylučuje, že tento fakt hrál v průběhu výzkumu svou úlohu, domnívá se, že nutnost jednat, myslet, rozhodovat se a ovlivňovat jako každý člen skupiny nezabránila shromáždit dostatek objektivně cenného materiálu, který nemá

jen omezený význam bez širšího dosahu.

Pozorování probíhalo časově neomezeně během celé pracovní doby s tím, že autor ovšem musel plnit běžně přidělené pracovní úkoly a nemohl si pro svůj účel vybírat děje, rozhovory, konflikty a události, ke kterým ve skupinách docházelo. V mnoha případech se pozorování neomezovalo jen na pracovní dobu, ale i na styk s pracovníky skupin po pracovní době.

Rovněž rozhovory s jednotlivci byly navazovány v rámci běžných osobních vztahů a nebylo třeba se obávat podezřívavosti ze strany členů skupin. Takováto pozorování a rozhovory umožnily naopak vnikat do intimních názorových oblastí a do značné hloubky sondovat postoje pracovníků.

II. Základní data o struktuře a funkcích instituce, v níž skupiny pracovaly

Pro správné pochopení funkcí a vnějších souvislostí sledovaných skupin by nestačilo zaměřením výzkumu jen na bezprostřední sledování dynamiky obou skupin, aniž bychom postihli jejich souvislost s širším prostředím a okolím, v němž skupiny pracovaly. Proto bude nutno alespoň rámcově ukázat organizační strukturu a funkce instituce, v našem případě generátorových plynáren, představující onu širší společenskou strukturu, v jejímž rámci se skupiny uplatňovaly.

Připojené schéma (obr. 1) ukazuje liniovou organizaci provozu plynáren a současně specifické postavení skupin údržbářů, vyplývající z povahy jejich práce a jejich dvojí podřízenosti.

Hlavním výrobním úkolem obou generátorových plynáren je zajišťování výroby a dodávek generátorového plynu do hlavních provozů hutní výroby (oceláren, válcoven, kováren) a dalších provozů.

Vedoucí oddělení topných plynů řídí obě generátorové plynárny. V čele každé plynárny je *vedoucí provozu (hlavní mistr)*, jemuž jsou podřízeni čtyři *směno-*

¹ Autor měl možnost sledovat činnost obou skupin jako jejich řadový člen po dobu dvou a půl roku, přičemž v obou skupinách strávil přibližně stejný čas. Jako člen skupin, nechtěl-li se vyřazovat z kolektivu, musel zaujímat postoje a vyslovovat se k nejrůznějším situacím, i když jeho vedlejší záměr (analýza činnosti skupin) ho nutil zachovávat si trvalou možnost objektivního výzkumu, jehož předpokladem bylo získat důvěru většiny kolektivu, respektive důvěru neformálního

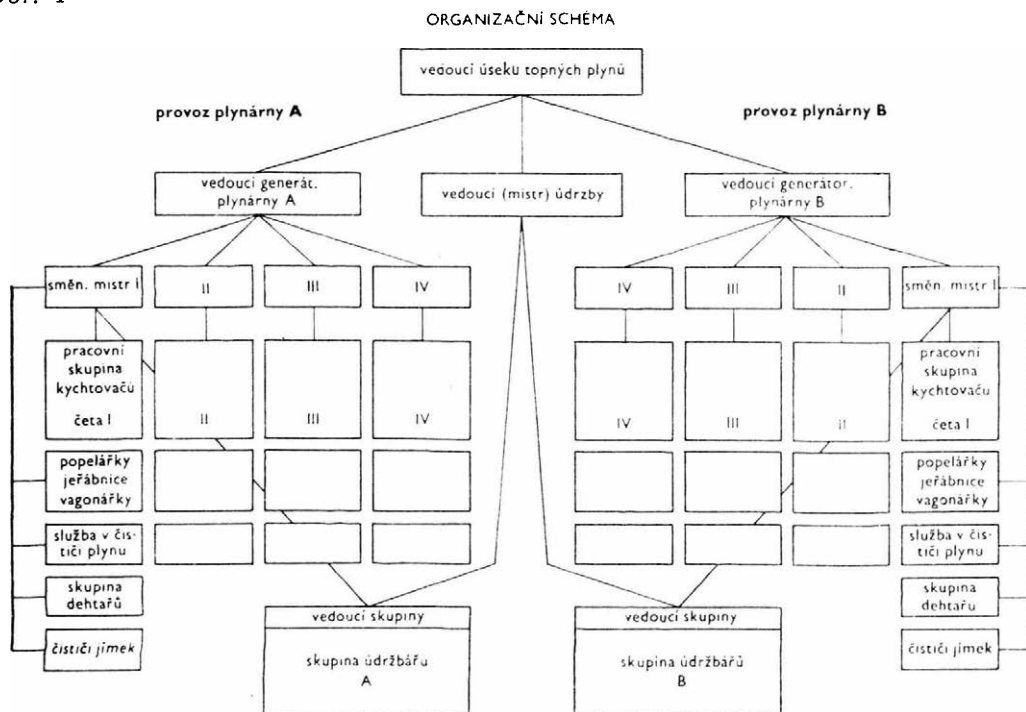
vedoucího ve skupině druhé. Bez toho by bylo došlo k izolaci, a tím k podstatnému snížení informací a informovanosti, případně k vyřazení ze skupiny vůbec.

Reciprocita námahy a časové náročnosti takového výzkumu vzhledem k výsledkům může být sporná. A i když nelze možnosti této výzkumné techniky přeceňovat, má podle názoru autora svoje oprávnění, obzvláště v našich podmínkách vytváření základů moderní sociologické práce.

ví mistři, bezprostředně odpovídající za provoz plynárny. Každý směnový mistr řídí skupinu kychtovačů, jeřábníků, popelářek, dehtařů, čističů jímek, vagonárek a služeb v čističích plynu.

smlouvu podepsat na další období. V poslední době projevovalo vedení závodu snahu o trvalé získání brigádnických pracovníků. Počet brigádníků dosahuje v těchto skupinách až 50⁰/₀, což samo o sobě

Obr. 1

Rozložení pracovních skupin. Vyhraněné pracovní skupiny tvoří jednotlivé čtyři kychtovače obsluhující generátory. Funkce kychtovače je základní profesí při výrobě generátorového plynu. Každá ze čtyř čet kychtovačů v obou plynárnách tvoří samostatnou skupinu, jejíž velikost je dána množstvím generátorů, které členové obsluhují. Počet členů těchto skupin se pohybuje od 7 do 13 pracovníků (výlučně mužů). Každá skupina má jednoho předního dělníka (parfáka). Během pracovní doby je skupina nezávislá na jiných skupinách a tvoří určitý specializovaný celek, jaký ve stejné době existuje ještě jen v druhé plynárně.

Charakteristickým rysem těchto skupin je značný počet tzv. brigádníků, tj. pracovníků, kteří podepsali závazek pracovat v daném závodě 1—3 roky. Po této lhůtě mohou odejít nebo brigádnickou

působí značně odstředivě na soudržnost skupin. Brigádník vidí dočasnost svého působení ve skupině a více nebo méně zjevně hledá možnost, jak pro sebe relativně nepříjemněji odpracovat svůj závazek. Pracovní motivace brigádníků souvisí buď se snahou po vyšším výdělku, nebo z různých příčin pracovník neměl možnost jiné volby zaměstnání.

Věkové složení těchto skupin je značně rozptýlené. Tato skutečnost působí v některých případech na nižší integraci členů z hlediska delší časové perspektivy. Jiný důležitý jev ve skupině působí jednoznačně ve směru integračním. Kychtovači pracují na generátorové plošině a po obsluze přidělených generátorů mají možnost po delší dobu zůstat pospolu, což umožňuje bohaté kontakty, časté rozhovory, vzájemné působení a ovlivňování.

Postavení směnového mistra, který je formálním nadřízeným (vedoucím) skupi-

ny, může být posuzováno, alespoň u některých mistrů, jako členství ve skupině. Spojení mistra se skupinou je velmi těsné. Některé směnové mistry je možno považovat také za neformální vedoucí, nehledě k tomu, že často tráví značnou část pracovní doby mezi ostatními členy kolektivu.

Na tyto základní pracovní skupiny provozu se napojují další pracovníci specializovaných profesí², jako jeřábníci (většinou ženy), popelářky, vagonářky a čističi jímek (výhradně muži), kteří během vykonávání svých pracovních úkolů jsou relativně osamoceni.

Za pracovní skupinu s určitou vyhraněností je možno považovat dehtaře (jenom muži), pracující při vybírání dehtu a fenolové vody z odkalovacích mís a vodních uzávěrů plynovodní sítě. Také několik pracovníků, vykonávajících ve směnách službu v čističích plynu, je relativně izolováno od ostatních pracovníků plynárny a jejich spojení se společenským jádrem plynárenského provozu nepravidelně obstarávají pracovníci údržby, dehtaři a někteří pracovníci z jiných provozů.

Prostředí, v němž pracovníci plynáren pracují, klade značné nároky na fyzickou odolnost i na psychickou adaptaci. Obojí hraje důležitou úlohu zvláště u nových pracovníků v souvislosti s rozdíly oproti předchozímu pracovišti.

Pro ilustraci vyjmenuji stručně hlavní „nečistoty“ a ostatní faktory, které více či méně obtěžují pracovníky, ztěžují práci a ovlivňují zdravotní stav pracovníků. Jsou to: generátorový plyn, který je trvale ve větší či menší koncentraci přítomen v ovzduší plynárny i její bezprostřední blízkosti a závisí na ročním období, tlaku vzduchu, síle a směru větru atd., dále unikající pára, popel, dehet, vazelína, olej, voda, nadměrná teplota, nadměrný chlad, bláto, otevřený oheň, hlína, saze, popílek, kouř. Přesto, že pracovníci mají pro svou potřebu příslušné ochranné pomůcky, které jsou povinni používat (údržbáři např. kyslíkové aparáty, filtry, hadicové masky, ochrannou obuv, nehořlavé montérky atd.), nelze zcela elimino-

vat negativní působení vyjmenovaných faktorů.

Je pochopitelné, že ztížené pracovní prostředí vytváří i značnou rizikovost pracoviště. Zase jen stručně uvedu hlavní nebezpečí úrazu: otrava plynem, opaření, popálení, pády z větších výšek, úrazy při explozi a jiné.

III. Diferenční analýza společenských vztahů zkoumaných pracovních skupin

Přecházíme nyní k vlastnímu jádru výzkumu — *k rozboru činnosti a sociální působnosti* pracovních skupin údržbářů v obou generátorových plynárnách. Postavení pracovníků zabývajících se údržbou v hutním podniku má svoje zvláštnosti, které jsou dány povahou úkolů a také kvalitou skladby údržbářských čet. Důležitost funkce pracovníků údržby v hutních provozech je dána tím, že větší na hlavních provozech v hutích (ocelárny, vysoké pece, koksovny, válcovny) jsou nepřetržité provozy, v nichž se pracuje na tři směny, což předpokládá maximální péči o provozní zařízení (běžná údržba, střední a generální opravy, operativní zásahy při poruchách, rekonstrukce).

Zatímco velké procento pracovníků provozu tvoří nekvalifikovaní (zaučení) zaměstnanci, pracovníci údržby jsou převážně vyučení řemeslníci a tvoří v určitých případech jakousi „výraznější“ složku v celkové struktuře dělníků v hutích.

S podobným stavem se lze setkat i v plynárnách, když se pokoušíme posoudit mínění dělníků údržbářů a dělníků provozních o sobě navzájem. Čety údržbářů — plynárenských zámečníků se skládají až na jednotlivé výjimky z pracovníků vyučených svému nebo alespoň příbuznému oboru, zatímco výrobní dělníci (kychtovači) v plynárnách jsou v naprosté většině zaučení dělníci nejrozličnějších předchozích profesí (cukrář, rolník, statkář, právník, účetní, řidič a jiní).

Jak je vyznačeno na organizačním schématu (obr. 1), pracuje v každé generátorové plynárně jedna skupina zámečníků — údržbářů, jejíž práci bezprostředně řídí vedoucí skupiny (parťák). Obě skupiny *podléhají jednomu mistru údržby* a pracují pouze v ranní směně, zatímco větší-

² Nejde o povolání vyžadující předepsanou učební dobu (výuční list).

na provozních zaměstnanců plynáren pracuje na tři směny. Úřčitou zvláštností z hlediska řízení je skutečnost, že skupiny údržbářů *nejdou podřízeny jen svému mistru údržby*, ale také *směnovému mistru provozu*, který může přímo u vedoucího skupiny požadovat provedení potřebných zásahů.

Obě skupiny údržbářů provádějí opravy a údržbu generátorů a veškerých plynovodů, dále rozvodu vzduchu, páry a vody, údržbu a opravy v čističích plynu a na ostatním technickém zařízení (dopravníkové pásy, odkalovače, odvodňovače). V zimním období provádějí kontrolu plynovodní sítě s ohledem na nebezpečí zamrzání.

Přidělení práce provádí na počátku každé směny vedoucí skupiny podle hlášených poruch a závad, které zaznamenali směnoví mistři odpolední a noční směny, a rovněž určuje pracovníky do menších skupin podle potřeby a charakteru práce. Jenom některé opakující se práce jsou zajišťovány stabilně určenými pracovníky (kontrola popelového dopravníkového pásu, mazání strojních částí generátorů apod.).

Charakter práce ve skupinách je převážně kolektivní. Většinu pracovních úkolů provádějí nejčastěji tři nebo alespoň (z bezpečnostních důvodů) dva pracovníci. Jen některé nejjednodušší práce plní jeden pracovník. V tom smyslu lze hovořit o *kolektivní povaze práce* vykonávané ve sledovaných skupinách³. Pokud jde o typologii skupin, lze označit obě skupiny za *strategické*⁴.

Pro další potřebu budeme označovat skupinu zámečníků — údržbářů v jedné plynárně jako „skupinu A“, v druhé plynárně jako „skupinu B“. Rovněž jednotlivé pracovníky budeme označovat A1, A2 atd., B1, B2 atd.

Průměrný stav pracovníků *ve skupině*

A je 7—9 osob, přičemž za sledované období se ve skupině vystřídal 16 pracovníků (z toho 5 brigádníků), jejichž věk se pohyboval od 22 do 59 let. Průměrný věk ve skupině byl 37 roků.

Ve skupině B je průměrný stav 12—14 pracovníků a za sledované období se ve skupině vystřídal 19 pracovníků (z toho 4 brigádníci) ve věku 18—58 let při průměru 33 roků.

Nejzkušenější pracovníci v obou skupinách jsou pověřováni vedením podskupin (part), přičemž přidělení pracovníků do těchto podskupin je prováděno jen formálně a vždy se mění podle okamžité potřeby.

Vedoucí skupiny mimo bezprostřední vedení skupiny vyřizuje nejnnutnější administrativu, ale současně také v případě nutnosti pracuje fyzicky. Je ve styku s mistrem údržby a přenáší na skupinu jeho příkazy a pokyny.

Struktura osobních vztahů v obou sledovaných skupinách je graficky vyjádřena v sociogramech (obr. 2), které jsou výsledkem

1. dlouhodobého pozorování

- a) běžných vztahů ve skupinách *na základě pracovních úkolů* (přidělování práce, určování pracovníků ke společné práci, provádění přidělených úkolů),
- b) běžných vztahů vznikajících z *jiných než pracovních zájmů* (morální postoje, společenská kritika, rodina, trávení času po práci, vztah ke kultuře, krátkodobé cíle, které si pracovníci kladli),
- c) *mezích (konfliktních) situací* (odmítnutí provedení práce, vyloučení pracovníka ze skupiny, úrazy při práci, rozpory mezi pracovníky, nespokojenost pracovníků s odměnou atd.);

³ Ch. Walker a R. Guest rozlišují ve své práci *The Man on the Assembly Line* tři situace pracovníka na základě vztahu ke spolupracovníkům: a) izolace, b) práce individuální (mezi jinými pracovníky, ale bez jejich spolupráce), c) práce kolektivní. Viz A. Matejko, *Sociologia przemyslu w SZA*, Warszawa 1962, str. 156.

⁴ Autor se opírá o členění L. R. Saylese (*Behaviour of Industrial Work Groups*, Wiley, New York 1958, viz A. Matejko *Sociologia przemyslu w SZA*, PWN, Warszawa 1962, str. 158), který rozlišuje čtyři druhy pracovních skupin podle druhu vykonávané práce a jejich aktivity: a) apatické, b) proměnné, c) strategické, d) konzervativní. Stru-

glecké skupiny se podle Saylese skládají z kvalifikovaných pracovníků vykonávajících poměrně důležité práce, dobře placených, ale bez širších perspektiv na služební postup. Tyto skupiny vyznačují velmi promyšlená a chladná kalkulační výhoda ztrát, jaké může poskytnout společná akce. Vykonávané práce lze velmi obtížně normovat. Pracovníci jsou si vědomi své důležitosti pro podnik a využívají možnosti tlaku na vedení za účelem zlepšení své situace. I když je nutno mít na mysli, že Saylesovo členění se opírá o výzkum tří set pracovních skupin v kapitalistických podnicích, lze Saylesovu charakteristiku s určitými korekturami použít i pro námi zkoumané skupiny.

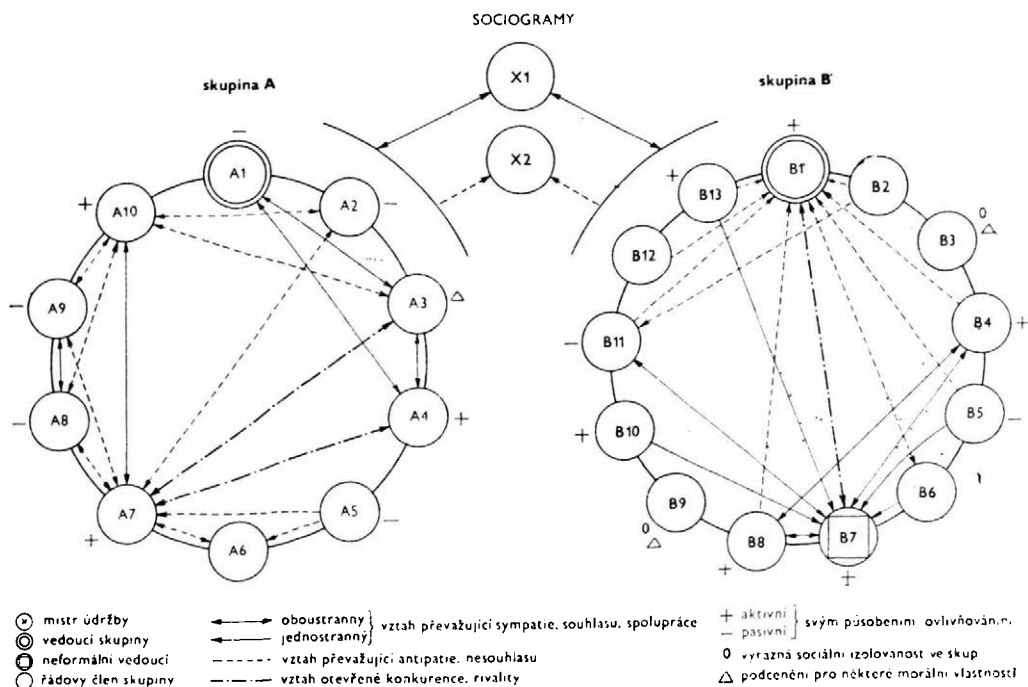
2. rozhovorů s jednotlivými pracovníky, a to jak

- nepřipravených, tak i
- záměrně navozovaných.

Nikdo jiný ve skupině z mnoha dílčích důvodů nemá předpoklady pro to, aby převzal neformální řízení skupiny.

Skutečnost, že skupina nemá jedno-

Obr. 2

V sociogramech jsou zachyceny jen nejvýraznější vzájemné postoje pracovníků, které rozhodným způsobem určovaly sociální strukturu skupin.

Následující analýza podle jednotlivých bodů vychází z posouzení jejich významu a důležitosti, jak se jeví autorovi výzkumu N⁵.

1. Vedení skupin. Ve skupině A si formální vedoucí (A1) nezískává dostatek autority u ostatních členů skupiny. Je nedůrazný, má nedostatek zkušeností v řízení lidí, je měkký při zastávání vlastních názorů a rozhodnutí, takže rozdělování práce probíhá vždy jakousi formou dohadování, v níž hlavní slovo připadá služebně nejstaršímu a nejzkušenějšímu pracovníku (A5), který má teoreticky největší předpoklady stát se neformálním vedoucím skupiny. Tuto úlohu nepřebírá pro nedostatek důrazu a pro určitou pasivitu.

značné a pevné vedení (ani formální, ani neformální), má celou řadu záporných důsledků pro činnost skupiny (snížená produktivnost, ztrátové časy, organizační obtíže, individuální pokusy některých agresivních jednotlivců (A7, A4) řídit některého pasivního člena skupiny (A8, A6), malá stabilita a soudržnost a další).

Ve skupině B je situace jiná. Vedoucím skupiny je pracovník (B1) odborně dostatečně zkušený, energický, schopný jednoznačně rozhodovat, který však pro značnou agresivitu i pro řadu negativních rysů své povahy a nezkušenost v jednání s lidmi si nezískal důvěru ostatních členů skupiny (trvalý antagonismus vůči jeho osobě ze strany ostatních členů skupiny).

Ve skupině naproti tomu plní úlohu neformálního vedoucího pracovník B7, který má řadu pozitivních vlastností pro tuto funkci (má zájem o individuální sta-

⁵ Autor konfrontoval toto členění s rozбором podle J. K. Hemphilla, *Group Dimensions for*

their Measurement, Bureau of Business Research, Ohio State University, Columbus 1956.

rosti pracovníků, schopnost i zájem vysvětlovat problémy, které pracovníky zajímají, usměrňovat a hájit zájmy skupiny, pomáhat lidem, je pracovně dostatečně zkušený). Získává důvěru převážné většiny pracovníků. Za dané situace je mezi oběma těmito pracovníky (B1 a B7) trvalý stav rivality a konkurence, který je dominantou sociální struktury skupiny.

Rozdíly v osobnostech vedoucích pracovníků⁶ skupin a ve formách řízení jsou prvním podstatným rozlišujícím znakem obou skupin, na něž navazují další rozdíly dobře ilustrující obtíže, nedostatky a omyly, jejichž poznání má značný praktický dosah ekonomický a psychosociální.

2. Stabilita a velikost skupin. Ve zkoumaném období prošlo skupinou A 16 pracovníků, což při evidenčním stavu 7–9 pracovníků představuje 100% fluktuaci. Ve skupině B se ve stejném období vystřídalo 19 pracovníků při průměrném evidenčním stavu 12–14 pracovníků, takže fluktuace byla pouze 50%.

V sociogramech nejsou uvedeni všichni pracovníci, kteří skupinami prošli. Jsou uvedeni jen ti, kteří podstatnějším způsobem a po delší dobu zasahovali do osudu a dynamiky skupin. Někteří z uvedených pracovníků ze skupiny odešli dříve (A4, A6), než do ní další nastoupili (A10). Tento nesoulad v časové linii se projevil hlavně ve skupině A, která měla podstatně nižší stabilitu než skupina B, v níž všichni pracovníci uvedení v sociogramu společně pracovali a znali se.

O značných obtížích stabilizace skupiny A svědčí dvě skutečnosti:

a) Ze sedmi pracovníků skupiny A na počátku zkoumaného období zůstali na konci období pouze tři pracovníci (42,8 %), zatímco z 12 pracovníků skupiny B zůstalo na konci zkoumaného období ve skupině 10 pracovníků (83,3 %).

b) Druhou skutečností je fakt, že ze skupiny A odcházejí dva pracovníci (A4 a A6) proto, že ovzduší, které ve skupině panuje, je pro ně neúnosné (za jiných okolností by byli zůstali) a 2 pracovníci jsou dokonce ze skupiny vyloučeni (A7, A10). Tyto důvody odchodu se ve skupině

B nevyskytují. Odchody ostatních pracovníků jsou motivovány ukončením brigády, přeložením, odchodem do důchodu, nemoci nebo úrazem.

Proces stabilizace skupiny A je mnohem obtížnější, přestože počet členů skupiny je menší a více odpovídá optimálnímu počtu, udávanému podle některých zahraničních výzkumů počtem kolem 9 osob. Tato hranice je uváděna z hlediska možnosti co nejvyšší integrace a komunikace členů skupiny. Skupina B s průměrným stavem 13 pracovníků má v tomto směru situaci ztíženější, ale přesto jádro skupiny mnohem účinněji a trvaleji dovede napojovat ostatní členy.

3. Sociální členění a kultura skupin. V tomto směru nejsou mezi pracovníky obou skupin podstatné rozdíly. Převážná část pracovníků v obou skupinách pochází z vesnického nebo maloměstského prostředí. Také proces kulturizace dosahuje u většiny pracovníků přibližně stejné úrovně. Většina členů prošla 8 nebo 9 lety základní školy, dobou učení a další prací ve svém oboru. Tomuto průměru se vymykají pouze dva pracovníci. Ve skupině B pracovník B7, u něhož lze zaznamenat vyšší přirozenou inteligenci, celkový kulturně společenský rozhled, vyšší vzdělanost a trvalý zájem o současné dění. K tomu přistupuje jeho pracovní a sociální zkušenost podložená dobrou praktickou znalostí psychologie svého okolí. Ve skupině A pracovník A10, který projevuje zvýšenou zvidavost, hledá pro sebe perspektivu dalšího vývoje a uplatnění a usiluje o další sebevzdělání. Pro své mládí, nezkušenost a nejasnost postoje ke svému okolí se však dostává do ostrých osobních konfliktů a nemůže tak přispět ke stabilizaci a vyšší úrovni skupiny.

Určitou praktickou ukázkou úrovně, respektive tendencí, které se ve skupinách v tomto směru projevují, jsou témata rozhovorů vedených ve skupinách. Jde o rozhovory, které jsou vedeny v přítomnosti všech nebo alespoň většiny členů skupin. V průběhu směny se taková příležitost vyskytuje hlavně na počátku směny před přidělením práce, dále v průběhu svačiny a před ukončením směny. Příležitost

⁶ Podle běžné terminologie lze charakterizovat vedoucího skupiny A jako typ *laissez-faire* a vedoucího skupiny B jako typ autoritativní.

k rozhovorům mají pracovníci obou skupin prakticky po celou směnu, ovšem v omezeném počtu dvou — tří jednotlivců, kteří společně provádějí přidělenou práci na různých místech.

V obou skupinách lze vyčlenit některá „převažující“ témata rozhovorů: a) sport, b) alkohol, c) vztah k druhému pohlaví (sex), a dále v pořadí — bez ohledu na četnost výskytu — d) příprava na splnění pracovních úkolů, e) kulturní tematika (film, televize, knihy, noviny, divadlo, výstavy), f) politicko-ekonomické otázky, g) zájmová témata (technika, sběratelství, úprava a zařizování domova a jiné), h) sociální otázky skupiny (vztahy mezi pracovníky, strategie skupiny), i) vtipy.

Témata a) b) c) jsou častým námětem v obou skupinách. Ve skupině B se však dostává do popředí četba denního tisku, kulturních týdeníků, a tím také diskuse o aktuálních společenských otázkách. Mnozí pracovníci (B8, B4, B3) sami kladou otázky a dožadují se informací o problémech, které je zajímají a o nichž chtějí vědět více. Rovněž nákup knih je ve skupině B mnohem častějším zjevem než ve skupině A, kde pravidelně knihy nenakupuje ani jeden člen, zatímco ve skupině B alespoň dva pracovníci. Spora-dicky se v obou skupinách vyskytly některé pornografické tisky.

Otázka společného postupu skupiny v některých důležitých otázkách (strategie) není ve skupině A téměř probírána, zatímco ve skupině B je častým tématem.

Závěrem lze k tomuto bodu shrnout: sociální a kulturní vybavení členů obou skupin je v podstatě stejné, ale přesto se vlivem bohatších neformálních vztahů a vlivem pozitivního působení neformálního vedoucího objevují ve skupině B prvky rozšiřujících se zájmů a úsilí po ucelenějších poznatcích. Tendenci k prohlubující se kulturizaci vlivem působení skupiny lze zaznamenat u většiny pracovníků skupiny B (výrazně u pracovníků B8 a B4). Ve skupině A se roztržitost vztahů ve spojitosti s nedůrazným vedením skupiny odráží v určité stagnaci, kterou nemohou překonat pracovníci, u nichž lze

sice postihnout značnou aktivitu a snahu o změnu vztahů (A7, A10), ale jejichž mládí, způsob jednání a malá zkušenost nezískávají žádnou autoritu.

4. Pracovní prostředí skupin. Obecně bylo o pracovním prostředí v ply-nárnách hovořeno ve II. kapitole. Zde půjde jen o detailnější porovnání. Údrž-bářská dílna skupiny A byla prostornější a měla k dispozici samostatnou místnost pro sklad. Rovněž prostory v šatnách a umývárkách byly rozsáhlejší než u sku-piny B.

Pracovníci skupiny B se v důsledku adaptačních prací museli přestěhovat, si-ce jen dočasně, ale na delší dobu, do malé dílny (méně než 1 m² na jednoho pracov-níka), kde byly pouze dva svěráky na 13 pracovníků. Některé pracovní stoly byly umístěny v polootevřených prostorách, kde zvláště v zimním období byly pra-covní podmínky velmi ztíženy.

Z našeho hlediska je zajímavé, že nikdo z pracovníků nepociťoval tento krajně ne-příznivý stav jako něco nenormálního a nepříjemného. Nikdo také nijak zvlášť nedůrazňoval ztížené podmínky a všichni se velmi rychle s danou situací smířili jako s nutností. Přesto, že nedostatek pracovního prostoru vyvolával někdy roz-pory a hádky, nedošlo nikdy k žádným trvalejším disonancím mezi členy skupiny. Tyto samy o sobě obtížné pracovní pod-mínky se ještě abnormálně zhoršily po explozi vzduchovodu v bezprostřední blízkosti dílny⁷.

Uvedené skutečnosti potvrzují řadu po-znatků z jiných výzkumů o tom, že samo *hmotné prostředí (fyzické podmínky) pra-coviště není rozhodujícím faktorem, ovliv-ňujícím nejen výkonnost, ale i soulad a sociální soudržnost pracovních skupin.*

5. Vztahy jednotlivců uvnitř skupin. V sociogramech jsou v obou skupinách vyznačeny určité charakteris-tické postoje pracovníků k sobě navzá-mem. Z grafického znázornění lze vyčíst některé skutečnosti přispívající k hlubší-mu posouzení rozdílů obou pracovních skupin.

⁷ Došlo k přerušení dodávky páry a elektřiny, takže dílna v období silných mrazů nemohla být vytápěna a neměla osvětlení. Teplota i světlo byly zpočátku nahrazovány jen trvalým udržováním ohně v kovářské výhni, což bylo krajně nedo-

statečné a podstatně zhoršovalo ovzduší v dílně. Ani za tohoto stavu se u nikoho z pracovníků neprojevovala žádná přehnaná nespokojenost nebo pracovní nekázeň.

Skupina A: Vedoucí pracovní skupiny A, pracovník A1, nesoustřeďuje na sebe žádnou významnou pozornost ostatních pracovníků. V počátcích zkoumaného období se vyvíjí výrazné spojení pracovníků A1, A3, A4. Tato podskupina ani svými jednotlivci, ani jako celek nedokázala rozhodným způsobem ovlivnit činnost a vývoj skupiny, a po odchodu pracovníka A4 ze skupiny se rozpadá.

Nedůrazné řízení skupiny způsobuje její značnou rozkolísanost. *Celý další vývoj skupiny je poznamenán stavem, ve kterém z daných pracovníků nikdo nebyl schopen v rámci neformální struktury nahradit její vedení.* Tato skutečnost je hlavní příčinou celé řady dalších obtíží skupiny.

Největší snahu ovlivnit existující vztahy projevuje pracovník A7, který však pro svůj postup negativní kritiky a útočnosti zůstává bez podpory. Odpor proti tomuto pracovníkovi představuje téměř jediný případ, kdy většina členů skupiny se aktivně sjednocuje, a to i pracovníci A8 a A9, kteří se jinak vyznačují pasivitou a opatrností.

V takto vyhrocené situaci nemůže ovlivnit postoje lidí ve skupině ani navenek se projevující rivalita mezi pracovníkem A7 a pracovníky A3 a A4, protože žádný z nich nemá předpoklady získat přirozenou autoritu uvnitř skupiny.

Situaci zostrňuje do krajnosti příchod pracovníka A10 do skupiny. Tento mladý, nezkušený pracovník cítí celkovou slabost a rozháranost skupiny a nedostatky jednotlivců, ale svou agresivností v individuálních potyčkách volí způsob, který nemůže pozitivně rozhodnout o zcelení skupiny.

Doslovné zauzlení vztahů ve skupině nastává, když se pracovníci A7 a A10 spojili. Přestože oba tito pracovníci mají celou řadu (také potencionálně i perspektivně) kladných vlastností morálních a pracovních, nikdo uvnitř skupiny není schopen stát se pro ně autoritou natolik, aby je usměrnil k dobrovolnému podří-

zení se zájmům skupiny a jejím pracovním úkolům. A také nikdo z nadřazených pracovníků, kteří jsou nuceni zabývat se celkovou situací ve skupině, to nemůže dokázat, protože *není s těmito pracovníky v každodenním styku*, který je předpokladem jakéhokoliv trvalého ovlivnění⁸.

Pracovníci A7 a A10 jsou nakonec ze skupiny vyloučení. Přestože pro zbývající pracovníky je to určitá psychologická úleva, *těžiště obtíží tím vyřešeno není, protože je nadále bez pevného řízení.*

Skupina B: Podstatně odlišná je situace a dynamika skupiny B. Zatímco skupina A chřadne na „nedostatek“ schopných vedoucích, má jich skupina B „nabýtek“⁹.

Obtíže skupiny spočívají ve zcela jiné rovině. Upozornili jsme už, že zjevný antagonistický vztah mezi formálním a neformálním vedoucím (B1, B7) je dominantou sociální struktury skupiny a také poměr většiny pracovníků skupiny k oběma těmito pracovníkům je tímto vztahem určován. Většina pracovníků má kladný poměr k neformálnímu vedoucímu a převažující záporný postoj k formálnímu vedoucímu, který je sice dostatečně energický a pracovní zkušeny, ale zcela postrádá schopnost uspokojovat mnohé další potřeby členů skupiny (poradenství v soukromých i pracovních obtížích, intelektuální vedení, životní perspektivy, zjevné nedostatky v jednání s lidmi, organizace pracoviště atd.). Pracovníci nemají ve svém vedoucím oporu a nemohou se na něho spolehnout.

Za této situace se vytváří významná úloha neformálního vedoucího, který ovlivňuje skupinu převážně pozitivně. Pracovník B7 se stává neformálním vedoucím přesto, že je ve skupině kratší dobu než většina ostatních pracovníků a také odbornou kvalifikaci si teprve v průběhu práce ve skupině doplňuje. Nicméně jeho autorita vzrůstá tím, že *dovede skupině vtisknout vědomí sounáležitosti a plní ty sociální funkce, které skupina postrádá u formálního vedoucího.*

⁸ Jako drastický příklad toho, kam může dospět problematické řízení činnosti pracovní skupiny, uvádím poznámku, kterou napsal dílovedoucí jednomu z těchto pracovníků do zápisníku bezpečnosti práce: „Až na další nepovolují chůzení na práce v kyslíkovém přístroji, protože je nebezpečí, že pracovník by mohl v rizikové situaci ponechat svého spolupracovníka bez pomoci.“ Tento případ za mnohé jiné ukazuje, jak složitá a

vážná je problematika sociálních vztahů na pracovišti a jak nutné je zajistit systematické působení sociálních odborníků v průmyslu.

Jinou ukázkou toho, jaké silně neurotizující prostředí může ve skupině nastat, je prohlášení jednoho staršího pracovníka ve skupině: „Já se za tohoto stavu doslova bojím přijít ráno do dílny.“

⁹ Jejich charakteristika je podána na str. 563.

Je paradoxní, že rivalita, která mezi pracovníky B1 a B7 panuje, má do určité míry i kladné důsledky (snaha dobře provádět přidělené úkoly, aby na nikoho vedoucí nemohl). Vzájemné hlídání se a čekání na chybu druhého se přenáší ovšem z pracovníků B1 a B7 i na ostatní pracovníky skupiny a vede také k neustálé snaze formálního vedoucího o rozdělení skupiny. Ve svých konečných důsledcích se tento stav, ve skupině jeví jako záporná položka pro soustředěné plnění pracovních úkolů i pro psychosociální vyrovnanost skupiny.

6. Soudržnost a soulad ve skupinách. V obou skupinách je možno postihnout určité obdobné rysy sociální konfliktnosti, ale přesto jejich vyhocení probíhá v obou skupinách různě. Zatímco ohniskem neklidu jsou ve skupině A řadoví pracovníci (nejdříve pracovník A7, později se k němu připojuje pracovník A10), proti nimž stojí ostatní pracovníci skupiny, ve skupině B je těžištěm rozporů vztah mezi dvěma vedoucími (formálním a neformálním).

Mezi jednotlivci ve skupině A objevíme jen velmi málo trvalých a pevných svazků, přesahujících míru běžného styku, kromě pokusu o vytvoření trojúhelníkového jádra (A1, A3, A4), které však zůstává bez trvalého vlivu, protože se ve skutečnosti vytváří neuvědoměle a bez rozhodného zaměření působit na skupinu. Je zajímavé, že všichni tři pracovníci (A4, A7, A10), v sociogramu označení jako „aktivní svým jednáním a ovlivňováním“, ze skupiny odcházejí. Pracovník A4 pro určitý osobní nezdár (v opačném případě by byl zůstal) a pracovníci A7 a A10 byli ze skupiny vyloučeni (také oni by byli v opačném případě ve skupině zůstali). Ze skupiny odchází ještě pracovník A6, který by byl za jiné sociální situace ve skupině také zůstal. Ze zbývajících pracovníků, označených jako „pasivní“, se nikdo nepokouší o převzetí formálního nebo neformálního řízení skupiny. Rozkolisanost a nepevnost vztahů je důsledkem toho, že *skupina byla ponechána fakticky bez vedení a inspirujícího řízení.*

Ve skupině B antagonismus mezi formálním a neformálním vedoucími nenaru-

šuje soudržnost natolik, aby došlo k takové destrukci osobních vztahů, končící vyloučením některých členů, jako tomu je ve skupině A. Je to hlavně proto, že skupina se převážně a trvale orientuje na neformálního vedoucího (v opačném případě by jím fakticky nemohl být) a vůči formálnímu vedoucímu zachovává odstup, který je pouze někdy, a jenom dočasně, některým pracovníkem porušován. Členové skupiny jsou si vědomi toho, že vedoucí může různou formou ztížit pozici jednotlivého pracovníka (má v rukou některé hmotné [finanční] podněty a rozhoduje o přidělování práce)¹⁰.

Prvkem, který zvyšuje soudržnost uvnitř skupin, je určitá *míra demokratizace v přidělování práce*. Ve skupině A byli např. z některých finančně výhodných prací určití jednotlivci vyřazeni (A6), zatímco ve skupině B je prosazována v tomto ohledu „rovnost práv“.

Obdobně lze sledovat rozdíl v solidaritě skupin. Příkladem může být snaha některých pracovníků ve skupině A (A3, A4) zbavit se pracovníka (A7) „využitím“ chyby, které se dopustil. Podobná situace ve skupině B, kdy jeden z mladších pracovníků (B2) se dostává do rozporu se zákonem, není řešena formou „likvidace“ pracovníka, ale skupina mu poskytuje pomoc, aniž by falešně kryla jeho jednání.

Ve sledovaném období došlo také ke dvěma jiným konfliktním situacím, ilustrujícím rozpory mezi skupinou a nadřazeným vedením. Protože jde o závažné a ze sociologického hlediska zajímavé reakce skupin, popíšeme tyto okolnosti blíže:

1. *případ:* V obou skupinách provádějí pracovníci některé poměrně časté a pravidelné práce, za něž dostávají zvláštní příplatek, tvořící relativně značný podíl z celkové mzdy. Vedení plynáren oznámilo pracovníkům skupin, že výše dosud vypláceného příplatku neodpovídá platným předpisům a že nadále bude postupováno přesně podle vyhlášky, což ve skutečnosti znamenalo podstatné snížení příplatku. Reakce pracovníků byla veskrze negativní. Přesto se pracovníci ve skupině A se změnou smířili. Ve skupině B však došlo k nepřímému odmítnutí provádět práci za nových podmínek. Když

¹⁰ Např. na obtížnou rizikovou práci může přidělit vedoucímu pracovníkovi podskupiny dva

méně zkušené pracovníky, a tak zúžit provedení práce a odpovědnost za její výsledek.

se ukázaly některé nejasnosti v předpisech, vedení nakonec souhlasilo s opětovným vyplácením příplatku v původní výši. Neposuzujeme oprávněnost nebo neoprávněnost výše vypláceného příplatku. Z našeho hlediska nám jde o rozdíl v reakcích obou skupin.

Skupina A zřejmě není v daném složení schopna volit nějaký jiný postoj než přijmout nové nařízení, zatímco skupina B se rozhodla nesouhlasit a vyvinula určitý taktický tlak na vedení, který se v tomto případě ukázal jako prakticky úspěšný. Motivací tohoto postupu lze jmenovat několik:

- nespokojenost s očekávaným snížením mzdy (hlavní motiv),
- názor, že dosavadní výše příplatku je přiměřená riziku a obtížnosti práce,
- obavy, aby se případ nestal preceden-tem pro další opatření,
- zjištění, že dosavadní platné předpisy nejsou jednoznačné,
- vědomí pracovníků o nenahraditelnosti vlastní práce a nemožnosti tuto práci ze strany vedení třeba jen na kratší dobu přerušit¹¹.

Výsledek tohoto konfliktu značně pozvedá sebevědomí členů skupiny. Autor podrobněji neposuzuje kvalitativní stránku rozhodnutí (nařízení a odvolání) učiněných vedením, které se v této souvislosti jeví jako problematické.

2. *případ* je ukázkou toho, jak určité momentální vyhrocení (kumulace) antipatií vůči nadřízenému pracovníkovi může vést ke značným ztrátám ve výrobě.

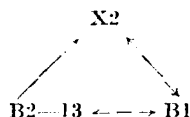
V důsledku některých pravidelných oprav nebo vzniklých poruch dochází ke přerušení taveb v siemens-martinských pecích. Před opětovným zahájením taveb provádí skupina plynárenských údržbářů určité operace na plynovodním potrubí, nutné k zajištění přívodu plynu do pecí. Potřebu zásahu údržbářů na určitou hodinu oznamuje mistr z ocelárny mistrovi údržby v plynárnách, který přenáší požadavek na příslušného vedoucího skupiny.

Ve sledovaném případě byl skupině údržbářů hlášen požadavek zásahu na do-

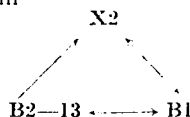
bu po skončení směny. To samo o sobě nebylo nic mimořádného, protože tyto nutné práce se provádějí vždy podle potřeby v kteroukoli dobu denní nebo noční jako přesčasová práce, prováděná skupinou tří nebo čtyř pracovníků. V důsledku určitých rozporů a averzí mezi mistrem údržby na jedné straně a vedoucím skupiny a ostatními pracovníky skupiny na straně druhé se vytvořila situace, v níž všichni, kdož pro požadovanou práci připadali v úvahu, nepřímě odmítli zůstat po směně k dispozici¹². Ve svém rozhodnutí setrvali i přes osobní intervenci mistra a po skončení směny odešli domů. K provedení potřebné práce došlo nakonec tak, že příslušní pracovníci byli ve večerních hodinách továrním vozem svezeni ze svých domovů do továrny.

Schéma tohoto konfliktu lze vyznačit takto:

Trvale vykrystalizované vztahy před konfliktem

Vývoj vztahů vedoucích ke konfliktu s časovým řazením

- = rozpor (antipatie, nesouhlas, antagonismus)
 ——— = souhlas (sympatie, totožnost zájmů)

Prvý mikrosociogram ukazuje stabilizované postoje tří v našem případě sledovaných činitelů před vznikem konfliktu. Vedoucí skupiny (B1) má antagonistický vztah ke svému nadřízenému mistrovi údržby (X2) a současně antagonistický postoj vůči pracovníkům skupiny, kterou řídí (B2—13). Rovněž u členů skupiny lze zaznamenat převážné antipatie vůči mistrovi (X2), ale také vůči svému vedoucímu (B1).

Tyto převažující postoje se částečně narušují v průběhu uvedeného konfliktu, jak

¹¹ Viz Saylesovu charakteristiku strategických skupin (pozn. 4).

¹² Práce, o níž šlo, se provádí v ochranném kyslíkovém aparátu. Jestliže pracovník prohlásí,

že se necítí z různých důvodů (např. slabost, únava, bolest hlavy, nevyspalost, kašel a jiné) pro tuto práci momentálně schopen, nemůže k ní být nucen.

vyznačuje druhý mikrosociogram. Mezi mistrem (X2) a vedoucím skupiny (B1) vzniká konkrétní neshoda-nedorozumění (I), pod jehož dojmem předává vedoucí skupiny (B1) příkaz mistra k provedení práce v ocelárně členům skupiny. Způsob, jakým je příkaz pracovníkům skupiny předáván, vede k tomu, že v tomto konkrétním případě dochází k dočasné shodě zájmů a názorů (II) mezi členy skupiny a vedoucím, což má za následek odmítnutí zůstat po směně v práci (III) a provést požadovaný zásah v ocelárně.

Neformální vedoucí skupiny si uvědomuje, že osobní antipatie vůči mistrovi nelze projevovat neplněním úkolů, které jsou zájmem výroby a nikoliv kapricem mistra, ale nestačí už přemluvit nikoho ze skupiny, aby v práci zůstal, a nakonec také odchází.

Společenská škodlivost takovýchto konfliktů je očividná. V důsledku převládnutí osobních, individuálních zájmů nad zájmem společenským (zajistit včasné zahájení taveb) dochází k výrobním ztrátám.

7. Vztah pracovníků skupin k nadřízenému mistrovi. V průběhu výzkumu obou skupin se ve funkci mistra údržby vystřídal dva pracovníci (X1 X2). Vztah skupin k působení obou těchto mistrů byl v podstatě stejný. K mistrovi X1, který reprezentoval vedoucího typu laissez-faire, měli pracovníci obou skupin převážně přátelský, pozitivní vztah. Nikdy nedošlo k žádným konfliktům mezi jednotlivými pracovníky skupin nebo skupinami jako celkem a mistrem. Svou řídicí funkci plnil spíše jako funkci kontrolní a funkci převaděče příkazů a požadavků. Nikdy nevnucoval skupině způsob realizace úkolů, ale ponechával je na vůli skupiny, spoléhaje na dlouhodobou zkušenost řady pracovníků. I při řešení některých neběžných prací neprosazoval svůj návrh, spíše jej uváděl jako jeden z možných.

Mistr X2 byl naopak typem tíhnoucím k autoritativnímu řízení a svým jednáním nezískal sympatie ani jedné skupiny.

Jeho působení vynikalo obzvlášť kontrastně, protože přebíral funkci po pracovníkovi X1, který činil minimální zásahy do plnění úkolů skupin. Kontroverze, neshody i hádky s novým mistrem se objevovaly velmi brzo po jeho nástupu. Jeho snaha všechno řídit, do všeho zasahovat a u všeho být byla pocíťována jako značné porušování dosavadních zvyklostí a omezování pravomoci skupin. V počátcích své funkce neměl nový mistr dostatek teoretických ani praktických znalostí a zkušeností, které teprve v průběhu doby získával.

Jeho osobní styk se skupinou A byl mnohem častější (svým pracovištěm byl skupině A blíže, a tato skupina se svým nedůrazným vedením také jeho zásah spíše potřebovala), zatímco ve skupině B se objevoval jen sporadicky a svůj vliv na skupinu uskutečňoval hlavně prostřednictvím vedoucího. Znamenalo to značné oslabení osobních kontaktů a tím také menší znalost pracovníků skupiny a možnost dorozumění. Jako příklad je možno uvést případ, kdy mistr chtěl získat jednoho pracovníka skupiny pro svůj návrh rekonstrukce určitého technického zařízení. Dotyčný pracovník při konzultaci tohoto návrhu uváděl mistrovi řadu překážek a považoval realizaci v navržené lhůtě za neuskutečnitelnou. Ve vyhrocené diskusi došlo k ostré kontroverzi zakončené v osobním tónu a výsledkem bylo, že nutná záležitost zůstala bez řešení.

Na tomto případě lze dokumentovat, jak je někdy nemožné prosadit určitý návrh, i kdyby byl objektivně správný a realizovatelný, *jen z titulu formálního postavení nadřízeného, schází-li schopnost získat pro uskutečnění návrhu také pracovníky, kteří ho budou realizovat*¹³.

IV. Zhodnocení a závěr

V této stati jsou uvedeny jen ty výsledky výzkumu, které charakteristickým způsobem umožňují porovnat rozdíly ve společenské struktuře obou skupin. Je to

¹³ V některých případech, nejde-li o pracovní skupiny s tak specializovanými úkoly jako je tomu u plynárenské údržby, je takový formální příkaz k provedení určité práce možný – zvláště tam, kde jde o práce jednodušší s možností normo-

vání. Ale i zde platí požadavek osobní zainteresovanosti, souhlasu a zájmu na jeho provedení ze strany těch, kdož úkol budou bezprostředně realizovat.

pouze dílčí, i když *nejvýznamnější* výsledek výzkumu⁴⁴.

Samotné rozdíly mezi různými pracovními skupinami nejsou jistě zvláštností. Za významné a z praktického hlediska poučné lze pokládat to, že v našem případě šlo o skupiny, které

- a) vykonávaly stejnou práci ve stejném úseku podniku (plynárny),
- b) ale byly místně odděleny (každá skupina v jedné ze dvou plynáren), takže vzájemný styk jednotlivců z obou skupin byl jak v pracovní době, tak po pracovní době minimální,

c) byly řízeny bezprostředně týměž mistrem.

Při porovnání jednotlivých členů obou skupin nenalezneme žádnou tak vyhraněnou charakteristiku, která by se nevykytovala ve druhé skupině (např. značné agresivní pracovníci A7 a A10 měli rovnocenné protějšky v pracovnících B8 a B13).

Rozhodující otázkou tedy je, *proč jedna skupina prochází mnohem obtížnějším a rozpornějším vývojem než skupina druhá — proč se ukázaly některé výrazné rozdíly mezi oběma skupinami.*

Tab. 1

Znaky	Skupiny		Poznámky
	A	B	
I 1 Hmotné prostředí 2 Velikost skupin 3 Osobnost vedoucích	[+] [+] + —	— — — +	Lepší ve skupině A než ve skupině B. Ve skupině A je výhodnější; skupina B je větší. Projevuje se v obou skupinách jako problematická v obráceném poměru dvou základních vlastností: vztah k lidem — odbornost.
II Vztah členů skupin 4 K mistrovi X1 K mistrovi X2 5 K vedoucímu skupiny 6 K sobě navzájem	+ + [+] —	+ + — [+]	V obou skupinách převládá sympatie k mistrovi X1 a antipatie a negace k mistrovi X2. Ve skupině A je podstatně kladnější než ve skupině B. Ve skupině B je podstatně lepší než ve skupině A.
III 7 Neformální struktura	—	[+]	Bohatší neformální vztahy ve skupině B včetně výrazné funkce neformálního vedoucího.
IV 8 Stabilita skupin 9 Soudržnost skupin 10 Konfliktnost 11 Kultura skupin	— — + —	[+] [+] [—] [+]	Značně vyšší ve skupině B. Vyšší ve skupině B. Ve skupině A je vyšší kvantitativně i kvalitativně. Skupina B vykazuje řadu kladnějších prvků.

Znaménka jsou pouze relativním vyjádřením kvality uvedeného znaku. Znaménko + značí vyšší, lepší nebo kladnější kvalitu příslušného znaku v poměru ke druhé skupině a naopak. Závorky označují pozitivní význam posuzovaného znaku pro skupinu.

⁴⁴ Postižení a uvědomění si specifických zvláštností a rozdílů mezi oběma skupinami bylo pochopitelné možné až po určité době, kterou autor strávil ve druhé skupině. V té době získával zprávy o životě prvé skupiny jen z rozhovorů s jednotlivými členy této skupiny, protože nebylo prakticky možné, aby pobyt v obou skupinách střídal. Autor také nemohl při nejlepší vůli zůstat jen objektivním pozorovatelem v některých složitých a lidsky vážných situacích, zvláště když se některé členové skupin na něho obrátili o radu a po-

moc. I v takových případech se však snažil posuzovat postoj různých stran s maximálně možnou objektivností. Tato osobní účast by mohla být posuzována jako porušení požadavku vědecké objektivnosti. Postavení autora jako zcela integrovaného člena skupin však znemožňovalo vždy respektovat tento požadavek, což ale naopak umožňovalo sdílet některé nejosobnější projevy důvěry různých členů skupin a nalézt složitě cestu prolínání mnoha osobních i skupinových postojů, cílů a snah.

Než tuto otázku zodpovíme, provedme zhuštěnou rekapitulaci hlavních zkoumaných znaků obou skupin (tab. č. 1):

Znaky 8–11 jsou jakousi kvalitativní charakteristikou obou skupin. Ve všech těchto znacích se ukazuje skupina B jako vyspělejší kolektiv, i když dva objektivní znaky (1. hmotné prostředí, 2. velikost skupin) jsou příznivější pro skupinu A, zatímco vedoucí skupin (znak 3) mají v obráceném poměru řadu negativních i pozitivních vlastností, takže vliv a působnost jednoho z nich nelze nadřazovat nad vliv a působnost druhého.

Ve vztazích obou skupin k mistrům převažoval jednak kladný vztah k jednomu mistrovi (X1) a antipatie a negace k druhému (X2). K vedoucímu skupiny A měli členové mnohem kladnější poměr než členové skupiny B ke svému vedoucímu (znak 5). Přesto byly vzájemné vztahy uvnitř skupin mnohem vyrovnanější ve skupině B než ve skupině A (znak 6).

Znak 7 — neformální struktura skupin — se v tomto konkrétním výzkumu projevil jako znak, který v rozhodující míře podmiňuje rozdíly v dalších základních znacích (8–11) mezi oběma skupinami.

Nelze se domnívat, že sama existence bohatších neformálních vztahů v pracovní skupině je zárukou její dobré společenské funkce, stejně jako existence neformálního vedoucího vedle formálního vedoucího. Důvod spočívá v tom, že i časté a bohaté neformální vztahy mohou být zaměřeny protispoločensky a tím mohou ztrácet svou pozitivní hodnotu; také působnost neformálního vedoucího vedle formálního může být někdy zdrojem napětí a proto nemusí být také žádoucí.

V některých případech může vedoucí plnit obě funkce (formální i neformální). Taková situace nebyla v žádné z obou sledovaných skupin. Ukazuje se však, jakou rozhodující úlohu hraje pracovník plnící funkci vedoucího skupiny. Jeho celková působnost, vliv na členy skupiny, jeho ideová, myšlenková a kulturní vyspělost a jeho schopnost získat přirozenou autoritu zpravidla rozhoduje o charakteru, vývojových tendencích, ale i o zájmech, růstu a pracovních výsledcích celé skupiny i jednotlivých členů. *Výběr, přípravu a pak vlastní činnost vedoucího pracovní skupiny lze považovat za jednu z nejcitlivějších otázek řídicí činnosti prů-*

myslového podniku. Pro každého nadřízeného je důležité znát atmosféru pracovní skupiny, vztahy, které v ní panují, a hlavně nalézt optimální řešení při obsazování funkce vedoucího skupiny.

Lze tedy říci, že skupina B se projevila jako celkově stmelnější a integrovanější kolektiv ne proto, že shodou okolností se tam sešli vhodnější jedinci, ale proto, že měla ve svém středu člena, který byl schopen postupně převzít funkci neformálního vedoucího a plnit některé oprávněné potřeby kolektivu, které skupina postrádala u svého vedoucího.

V tomto případě se *neformální řízení skupiny ukázalo jako společensky kladné*, protože vedlo k hlubšímu uvědomění úkolů, zájmů a postavení každého člena skupiny vůči ostatním členům i nadřízeným pracovníkům, dále vedlo k rozšiřování kulturní základny každého jednotlivce a uvědomování si širších společenských souvislostí.

Vědomí společenských zájmů a ještě nesmělé formule a představy o životních perspektivách, překračující drobné zájmy každodennosti, vedly k pevnější soudržnosti a stabilitě skupiny, vylučující konflikty, které by hluboce narušovaly vzájemné vztahy uvnitř skupiny.

* * *

Z řady faktů této studie vyplývá, že ani společenství v socialistickém průmyslovém podniku nejsou ušetřena nejrůznějších kritických situací vyplývajících jednak z individuálního psychického vybavení členů každého kolektivu, jednak z bohatých, složitých a mnohotvárných sociálních vztahů v nejrůznějších rovinách podnikové organizace.

Je zřejmé, že i po opadnutí „horečky“ sociologizování zde zůstanou oprávněné potřeby lidí sdružených více méně náhodně v nepřehledné řadě pracovních kolektivů, pracujících pro určité plánované cíle a tyto cíle uskutečňujících prostřednictvím každodenních styků, v nichž se odráží rozpornost, oscilující mezi sympatií a antipatií, sobectvím a obětavostí, souhlasem a nesouhlasem, osobním a společenským, pravdou a lží, rezignací a zápasem.

Vědomí nutnosti zahrnout psychosociální fakta do běžných úkolů a práce průmyslového podniku proniká velmi pomalu do ustálených technicistních a simplifiko-

vaných představ mnohých vedoucích pracovníků, přestože o takové potřebě přesvědčuje každodenní společenská praxe závodů.

Stejně nebo podobné pracovní skupiny, jako jsou skupiny zkoumané v této studii, nejsou výjimkou. Všichni vedoucí pracovníci, kteří se spolupodílejí na ovlivňování a řízení pracovních skupin, nesou hlavní díl odpovědnosti nejen za pracovní výsledky skupin, ale i za jejich společenskou stabilitu a soudržnost, které v první

řadě mohou předcházet nežádoucím konfliktům, a uvádět konflikty, kterým z různých důvodů zabránit nelze, na úrovni nenarušující společenský zájem¹⁵.

Proto je tak nutné, aby každý vedoucí pracovník nejenom „prošel“ školením zabývajícím se otázkami řízení, psychologie práce, osobnosti a sociologie podniku, ale aby tyto otázky, jejich význam a nutnost zabývat se jimi zakalkuloval do své běžné denní praxe.

¹⁵ Každý konflikt nemá jen zápornou stránku. Nezdravé tlumení konfliktu někdy zhoršuje napětí ve skupině a často svými neurotizujícími vlivy postihuje celý kolektiv. Někdy je otevřený kon-

flikt formou, již se vyrovnává sociální hladina skupiny, když předtím existoval ve skupině trvalý stav na pokraji krize.

Jméno Maxe Webera se nejčastěji spojuje se sociologickým rozbořem světových náboženství, zejména s analýzou vztahu protestantské etiky a kapitalismu, v poslední době pak s výzkumem byrokracie a různých forem moci. Dokumentem jeho velkého zájmu o význam politiky a o profesionalizaci politiky je jeho pojednání *Politika jako povolání*, které bylo jako jedno z mála přeloženo do češtiny. Méně známé jsou u nás jeho úvahy o metodologii sociálních věd a z nich zejména spis *Věda jako povolání* z roku 1918.¹ V něm vyjádřil — po svém způsobu — v nejhutnější podobě smysl vědy v soudobé civilizaci a kultuře. Dnes, kdy uplynulo od zveřejnění *Vědy jako povolání* téměř půl století a kdy se pod tlakem rozvoje exaktních metod ve společenských vědách vracíme zdánlivě paradoxně znovu k novému promýšlení významu takových pojmů jako je „řízení“, „rozhodování“, „kritérium“, „rozhodovací funkce“, „společenská manipulace“, nebude na škodu, když seznámíme naše sociology s rozsáhlou polemikou o funkci společenských věd, která začala slavným Methodenstreitem mezi C. Mengerem a G. Schmollerem v 80. letech minulého století, a svým způsobem vyvrcholila *Vědou jako povoláním* M. Webera a odezvou na tuto studii. Nejde při tom o akademický spor — i když se právě akademiků týkal —, nýbrž o jednu z nehlubších otázek současnosti, to jest o místo vědy v celku života jednotlivce i společnosti, o vztah odbornosti a demokracie a o problém vědeckého řízení společnosti.

Pro soudobou sociologii měla tato polemika i další význam. Přispěla k formování teorie o sociálním jednání a lze říci, že bez ní by sociologické systémy T. Parsonse a také R. K. Mertona měly jinou podobu. Není rovněž náhodou, že v minulém roce byl znovu vydán více než 80 let sta-

rý Mengerův spis *Untersuchungen über die Methoden der Sozialwissenschaften und Politischen Ökonomie ins besondere*.

Cílem tohoto článku je především zasadit Weberovu úvahu do kontextu evropského sociologického myšlení konce 19. a začátku 20. století a ukázat na odezvu, kterou vyvolala. Poznání metodologických stránek jeho díla je do jisté míry klíčem k pochopení jeho sociologických teorií, bez jejichž znalosti nelze rozumět soudobé sociologii v Západní Evropě a ve Spojených státech.

I.

V 19. století došlo v Německu k vyrovnávání a vzájemnému prolínání dvou velkých sociálně filosofických proudů, které se v pozměněné formě projevovaly i v našem století: hegelianismu a historické školy, která byla reakcí na Německu cizí a neorganické osvícenství. Ke konci století proniklo však toto osvícenství, v pozměněné podobě, do ustáleného složení německého filosofického pole. Obnovený Kant a s rozvojem přírodních věd spojený pozitivismus se vklínili do německého myšlení. Tak byla tato země jevištěm utkání čtyř tak výrazných filosofii, o kterých můžeme oprávněně tvrdit, že v pozměněných podobách trvají dodnes. Všechny čtyři směry měly svůj zvláštní postoj k otázce vztahu mezi teorií a praxí. První dva zdůrazňovaly těsné sepectí, ne-li přímo jednotu praxe a teorie. U filosofů a sociologů navazujících na Hegela bylo vždy zdůrazňováno, že teorie a praxe jsou jen dva aspekty jednoho a téhož totálního sociálního procesu; historická škola se svým důrazem na organičnost, přirozenost historie, která je konec konců vytvářena něčím, co není racionální povahy, byla proti „chirurgickým“ zásahům do společnosti. Odmítala vlastně po-

¹ *Wissenschaft als Beruf*, přednáška z roku 1918; vydána u Dunckera a Humblotta v Mnichově 1919

— později otištěna v *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, J. C. B. Mohr (P. Siebeck) 1922.

litickou „teorii“. Každý politický čin měl nenásilně dorůst a neměl být proveden před svou dobou.² Nespokojenost liberálů s danou situací a jejich snahu o přeměnu společnosti odmítala s poukazem na nepřipravenost doby.³ Kant obojí, tj. poznání skutečnosti a jednání, ostře oddělil a přitom zdůraznil, že teoretické poznání samo o sobě k činu nevede. Také z něho jednoznačně vždy nevyplývá jen určitá akce. Pozitivisté byli přesvědčeni, že stále se zvětšující množství pozitivních znalostí nám bude stále víc a více umožňovat racionálnější zásahy do reality. Pokud tedy prozatím máme neúspěchy v naší sociální praxi, pokud se nám nedaří vybudovat racionální sociální technologii, je to proto, že máme stále málo znalostí o objektivní sociální realitě. Teorie je zde zárukou úspěšné praxe, a z ní, až bude dosti propracovaná, budou jednoznačně vyplývat naše činy. Jestliže i pak se občas vyskytne neúspěšný praktický čin, bude to hlavně následek omylu v poznání.

Taková byla asi situace, když došlo k utkání mezi Mengerem a Schmollerem⁴. Schmoller zastupoval první dvojici, především konzervativní historismus, jenž byl spojen s odporem vůči ostrému oddělení teoretických částí politické ekonomie od částí praktických a s přesvědčením o „etičnosti“ politické ekonomie. Na druhé straně stál Menger se svým kritickým poměrem vůči historické metodě v politické ekonomii, který jakoby strukturálně souvisel s názorem, že mezi praktickými a teoretickými vědami je v logickém slova smyslu nepřeklenutelný rozdíl. Polemika skončila tenkrát vítězstvím Mengerovým, tedy úspěchem pozitivismu, neboť Menger byl přesvědčen o tom, že politická ekonomie je vůči politicko-ekonomické praktické vědě v téměř poměru,

jako fyziologie vůči medicíně jako praktické vědě. K této polemice došlo v osmdesátých letech minulého století a přesto, že historická škola národohospodářská trvala na svém etickém přístupu k politické ekonomii, všude jinde v Evropě bylo přijato stanovisko Mengerovo.⁵ Ovšem je nutno zdůraznit, že tenkrát nešlo výlučně a hlavně o tento spor, nýbrž především o poměr historické a nehistorické metody v sociálních vědách, zvláště v politické ekonomii. Poměr teorie a praxe se stal středem pozornosti až teprve v dalším velikém německém Methodenstreitu, když Verein für Sozialpolitik uspořádal o tom veřejnou diskusi a když právě Max Weber při změně redakce časopisu Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik roku 1904 napsal svůj známý článek: *Die Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis*.

Přes Schmollerův požadavek, aby politická ekonomie byla vědou etickou, už v devadesátých letech se ozývaly mezi německými vědci hlasy proti směšování vědy a politiky. Nebyli to jen ekonomové, sociologové nebo právníci, stojící mimo Verein, nýbrž i uvnitř Vereinu samého vzniklo dvojí stanovisko.

Celková situace byla v tomto sporu asi taková: jeden směr byl proti politickým názorům a linii Vereinu vůbec, bojoval proti katedrovému socialismu. To byli většinou liberalističtí ekonomové a z jiných důvodů i marxističtí ekonomové. Druhou velkou skupinu tvořili ti, kteří sice souhlasili se sociálně politickými názory Vereinu, avšak žádali z metodologických důvodů oddělení politiky od vědy.⁶ Max Weber v jisté době patřil mezi tuto skupinu jak politicky, tak pokud jde o názor na metodologii. Zůstal jistě do konce svého života stoupencem směru, jenž odděloval poznání od hodnocení, ne-

² Nejlépe to bylo vidět ve sporu mezi Savignym a Thibautem. Dobrý přehled o celé otázce je u Albiona W. Smolla: *Origins of Sociology*, Chicago 1924.

³ „Historická škola“, ať již národohospodářská nebo právní, vždy vytýkala liberálům, že jsou utopičti – že odtrhují ideál od skutečnosti. To je znát např. i u F. Lista: „Podle našeho názoru je ta forma vlády nejlepší, která odpovídá duchu a poměrům národa a zvláště vývojovému stupni, na kterém stojí“. *Das nationale System der politischen Ökonomie*, 2. vyd. předmluva str. LXVI.

⁴ Carl Menger: *Untersuchungen über die Methoden der Sozialwissenschaften und Politischen Ökonomie ins besondere*, 1883; C. Menger: *Die Irrthümer des Historismus*, 1884. – Gustav Schmoller:

Zur Methodologie der Staats- und Sozialwissenschaften, Schmoller's Jahrbücher 1883.

⁵ Svědčí o tom také např. i jedna z nejlepších starších knih o metodách politické ekonomie – John Neville Keynes: *The Scope and Method of Political Economy*, 1891. „... zdá se jasné, že není důvodů, proč bychom nemohli popisovat ekonomické jevy, aniž bychom je hodnotili, aniž bychom vyslovili svůj soud o jejich etické hodnotě, nebo aniž bychom stanovili cíle pro hospodářský vývoj ...“, str. 38, a dále: „... tak jako psychologie uznává existenci a působení morálních motivů, aniž by je eticky hodnotila, tak i politická ekonomie může uzнат existenci etických motivů v hospodářském světě, aniž by se stala etickou vědou“, str. 45.

boť ještě roku 1917 napsal do časopisu Logos⁷ opět příspěvek, který byl novou upřesněnou obhajobou téhož stanoviska, jež zastával už roku 1904: *Der Sinn der „Wertfreiheit“ der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften*.

Na počátku své akademické činnosti měl však Weber na celou tuto věc názor poněkud jiný než roku 1904. Lze to dobře poznat z jeho nástupní řeči ve Freyburku z roku 1895, jež měla název: *Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftslehre*⁸, v níž národohospodářská nauka a národohospodářská politika stojí na jedné úrovni. Proneseme-li hodnotící soud, je to stejně oprávněné a stejně „hodnotné“ jako kauzální výklad a empirická analýza. Měřítka a hodnoty nelze získat ovšem z vědosloví, ta jsou v nás, v lidech:

„Politická ekonomie jako vykládající, vysvětlující a analyzující věda je mezinárodní, avšak jakmile má hodnotit, je vázána na ty projevy lidství, jež nalézáme v naší vlastní podstatě“.

Dále pak napsal:

„Národohospodářská politika německého státnictví, právě tak jako měřítko hodnot německého národohospodářského teoretika, mohou být jen německé“.⁹

Jak naprosto odlišně psal Weber později právě o těchto věcech! Z uvedených slov čiší celé ovzduší nacionalistického a imperialistického Německa z konce XIX. století a začátku XX. století, kterému podlehl i německá sociální demokracie. Nalezlo mezi členy Vereinu své stoupence a Weber sám se dovedl z něho vymanit jen pozvolna. Změna jeho politických názorů znamenala i změnu hlediska na funkci politické ekonomie a na poměr teorie a praxe v sociálních vědách.

Když po dvaadvaceti letech ve svém článku v časopisu Logos psal o Schmollerovi, odsoudil vlastně i sám sebe:

„Příznivé hledisko profesora Schmollera na katedrové hodnocení se mně jeví jako ohlas veliké doby, již on a jeho přátelé pomáhali tvořit a je to pro mne zcela pochopitelné. Avšak myslím, že i jemu mohlo být jasné, že se změnily na příklad čistě věčné poměry pro mladší generaci. Před

40 lety byla rozšířena v kruzích učenců naší disciplíny víra, že v oblasti prakticko-politického hodnocení může být jediným správným stanoviskem tzv. etické hledisko. To však, jak lze lehce zjistit u obhájců hodnocení na katedře, dnes už neplatí. Nejsou to etické požadavky, jejichž (relativně) přímé postuláty spravedlnosti by byly vyslovovány a na jejichž základech by byla nyní hájena legitimita hodnocení, nýbrž je to pestrá kytice „kulturních hodnot“, někdy ve skutečnosti subjektivní nároky na kulturu, nebo jindy zcela přímo údajné „právo osobnosti“ učitele, jež se skrývají za požadavkem práva hodnotit“.¹⁰

Podle Weberova názoru by byl požadavek důsledného práva hodnocení z katedry jen tehdy úplný, kdyby bylo zajištěno, že všechna stanoviska budou mít zaručeno právo uplatňovat se na katedře. Avšak tak tomu nebylo. Bylo to ostatně ze Schmollerova stanoviska důsledné, považoval-li marxisty a manchesteriány za neoprávněné mít akademické stolice. Sám ovšem nepatřil mezi ty vědce, kteří nedovedli ocenit vědecké zásluhy právě těchto dvou směrů. Weber však minil:

„Právě v tomto bodu jsem nemohl sledovat našeho váženého mistra“.

I když v devadesátých letech byl blízko Schmollerovi, nikdy nesouhlasil s tím, jak postupovali ve svých přednáškách Treitschke nebo Mommsen, a už jako student obdivoval Gneista, jak uměl spojit pevné přesvědčení, o kterém nikdo nepochyboval, s vědeckým, nedemagogickým způsobem přednášení na právnické fakultě. Ovšem ještě nebezpečnější než toto, jak říkal Weber, otevřené „temperamentní“¹¹ hájení a prosazování vlastního politického názoru na katedře bylo podle Webera nepřímé a utajené stanovisko, jež „dávalo mluvit skutečností samotným“.¹²

Universitní studium sleduje podle Weberových názorů dva základně možné účely: a) vštěpovat lidem politické, etické, umělecké, kulturní nebo jiné smýšlení, b) akademické posluchárny mohou plnit své poslání jen odborným školením odborně školenými učiteli, a z toho vy-

⁷ K první skupině patřili národohospodáři Julius Wolf, Ehrenberg, Ludwig Pohle, A. Voigt, k druhé především Max Weber, Werner Sombart, Adolf Weber, Karl Diehl. Do debaty zasáhl i filosofové, např. Eduard Spranger článkem do Schmoller's Jahrbuch-u.

⁸ *Der Sinn der „Wertfreiheit“ der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften*. Logos, sv. 7.,

1917. Znovu otištěno v *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen 1922.

⁹ *Gesammelte politische Schriften*, Mnichov 1921.

¹⁰ Cit. dílo str. 19.

¹¹ *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen 1922, str. 454. V dalších citacích bude tato kniha označována zkratkou WL.

plývajícím cílem vysokoškolského studia je pak „intelektuální počestnost“ jako jediná možnost¹³. Weber hájil tuto druhou možnost, neboť profesor na vysoké škole mu nebyl vůdcem, nýbrž učitelem, jak napsal ve *Vědě jako povolání*.

„Omyl, jehož se jistá část naší mládeže dopouští, je to, jestliže na to vše odpovídá takto:

Ano, avšak přicházíme do přednášek proto, abychom prožili něco jiného než pouhé analýzy a zjišťování fakt. Spočívá v tom, že hledají v profesorovi něco jiného než to, co se jim předkládá — chtějí vůdce a nikoliv učitele. Avšak my jsme na katedrách jako učitelé.“¹⁴

Weber dospěl k těmto názorům ovšem po rozboru obou možností, a po osobním prozkoumání filosofických předpokladů obou stanovisek našel svou odpověď.

Než bude možno odpovědět na otázku, zda se má nebo nemá ve vysokoškolských přednáškách hodnotit, je podle něho nutno si ujasnit, co vlastně rozumíme pod „hodnotícím soudem a hodnocením“. Sám na to odpovídá takto:

„Pod hodnocením... rozumíme praktická oceňování jevů, jež mohou být naším jedním ovlivněny, jako zavrženíhodné nebo jako žádoucí“.¹⁵

„Se slovem »hodnotící soud« je spjata nekonečné neporozumění a neplodný terminologický spor, jenž nepřinesl nic k ujasnění věci. U hodnotících soudů jde, jak již bylo úvodem řečeno, zcela nedvojznačně o praktické oceňování sociálních skutečností z hledisek etických, kulturních nebo jiných. Že chce věda dosáhnout 1. hodnotných, tj. — logicky a věčně oceňováno — správných výsledků, dále, že chce dosáhnout 2. hodnotných, tj. ve smyslu vědeckého zájmu významných výsledků, a dále, že již výběr látky obsahuje hodnocení, je samozřejmé. Přesto se neustále ve vší vážnosti objevují proti tomu námitky. Neméně pochopitelné je to, že se objevuje silné nedorozumění, jakoby empirická věda nemohla pojednávat o subjektivních hodnoceních lidí jako o objektu, ačkoliv sociologie a v politické ekonomii nauka o hraničním užítu spočívají na tomto předpokladu. Jde však jen a jen o zcela všední požadavek: že vědec má bezpodmínečně oddělovat zjišťování empirických skutečností (včetně zjištěného hodnotícího chování zkoumaných empirických lidí) a své stanovisko prakticky hodnotící, tj. to, jež hodnotí tyto skutečnosti (včetně hod-

nocení empirických lidí) jako potěšitelné a nepotěšitelné. Jde totiž o dva zcela heterogenní problémy.“¹⁶

Historický rozbor ukazuje, že původně byly všechny sociální vědy jen a jen praktické. Jejich jediným cílem bylo vytváření hodnotících soudů o jistých hospodářsko-politických opatřeních státu. Byly „technikou“ asi v tom smyslu, v jakém jsou jí klinické disciplíny lékařské vědy. Tento přístup k objektu těchto věd se postupně měnil, ačkoliv ještě nebylo provedeno důsledné oddělení poznání toho, „co jest“, od toho, „co má být“¹⁷. Má-li se stát politická ekonomie nebo sociologie vědou, musí tato dvě hlediska čistě oddělovat a vždy přiznávat, kdy jí jde jen o poznání a kdy jen o hodnocení. Teoretická (empirická) věda pak ovšem nemůže nikoho naučit, co „má“ dělat, nýbrž jen to, co „může“ dělat, a za jistých podmínek to, co „chce“ dělat.

Abý mohl Weber toto tvrdit, musil se vyrovnat se sociologickým objektivismem — ve smyslu neotického —, jenž hájil myšlenku, že lze poznat objektivně platné zákony společenské jako celek a že lze tedy vlastně předvídat budoucí stavy společnosti. Příkladem takovéhoho objektivismu byla Weberovi Hegelova filosofie dějin a také Comtův zákon tří stadií. Aby se vyhnul etickým následkům sociologického objektivismu, musil, jak je pochopitelné, zdůrazňovat částečnost všeho poznání. Na tomto předpokladu pak spočívá i jeho pojetí oddělování teoretických věd od věd praktických a odpor proti směřování poznání toho, co je, s hodnocením. V článku o objektivitě přímo zdůraznil, že nemůžeme dosáhnout definitivní objektivní analýzy kulturního života:

„Neexistuje nějaká zhola objektivní vědecká analýza kulturního života nebo — snad poněkud úžeji vyjádřeno — není analýza sociálních jevů bez speciálních a jednostranných hledisek, podle nichž jsou, ať již vědomě nebo nevědomě, vybírány předměty bádání a podle nichž jsou také analyzovány a vykládány. Důvodem této jednostrannosti je zvláštnost cílů poznání každé práce sociálně vědecké“.¹⁸

Všechno poznání lidské reality konečným lidským duchem spočívá podle We-

¹¹ WL str. 451.

¹² WL str. 451.

¹³ WL str. 453.

¹⁴ WL str. 547.

¹⁵ WL str. 451.

¹⁶ WL str. 461–2.

¹⁷ WL str. 148.

¹⁸ WL str. 171.

bera na mlčky přijatém předpokladu, že jde jen o část skutečnosti, kterou poznáváme a kterou někdy příliš ochotně pokládáme za celek.

Proti tomu se dříve domnívali, například i členové historické školy národohospodářské, že ideálem sociálních věd je dospět tak daleko, že by se ustavil systém pouček, z nichž by se skutečnost — budoucnost vydedukovala. Proto bylo rovněž tolik pokusů o to, aby se psychologie stala jakousi základnou všech sociálních věd, neboť se předpokládalo, že se může nejlépe a nejrychleji stát deduktivní vědou. Podle míry dedukce v jednotlivých vědách měřil i Schmoller, který byl zaměřen historicky a statisticky (tj. vlastně empiricky), „vědeckost“ jednotlivých věd.

Avšak takovýto ideální stav není vůbec dosažitelný. Sociální vědy se nestanou nikdy úplně deduktivními — to by totiž znamenalo, že by se neobjevovaly nové skutečnosti, jež by bořily dogmatické systémy, a dále, že by nevznikaly nové hodnoty, nové zájmy, nové cíle, jež ovlivňují svým obsahem „vztahování k hodnotám“, tj. výběr a pořádání fakt. Ostatně žádná empirická věda není deduktivní vědou a nemůže se v ni přeměnit.

Starší pojetí poměru poznání toho, co je, a toho, co by mělo být, jež dávalo oběma směrům splynout, vycházelo z myšlenky, že buď a) hospodářský život je řízen nezměnitelnými přírodními zákony, takže poznání těchto nezměnitelných zákonů znamená i poznání toho, co si přejeme, anebo b) hospodářský život je ovládan jednoduše vývojovým principem, takže to, co má být, splývalo s tím, „co se stane“:

„... je tudíž to, co má být, v prvním případě rovno nezměnitelně jsoucím, anebo v druhém případě nevyhnutelně vznikajícímu (unvermeidlich Werdende)“.¹⁹

S tím však Weber nemohl souhlasit, neboť v důsledku toho, že naše poznání je v každém okamžiku partikulární a selektivní, nemůžeme ani ve statickém, ani v dynamickém směru poznat úplně všechny souvislosti a zákonitosti.

Nelze-li tedy „poznat“ to, co má být, z toho, „co je“, znamená to, že každý

poctivý vědec musí vždy upozornit na to, kdy přestává ve své práci analyzovat empirickou skutečnost a začíná projevoval své praktické přesvědčení, jež nesplyvá nutně s etickým, neboť praxe neznamenala pro Webera jen praxi v etickém významu. Právě proto, aby zdůraznil nutnost volby, existenci praktických konfliktů, složitost lidského rozhodování, vyzdvihoval Weber nutnost pečlivého oddělování poznání a hodnocení. Rozhodně ne proto, jak to bývá obvykle chápáno, aby se sám vyhnul vyjádření svého etického, politického, hospodářského a sociálního přesvědčení. Právě naopak, pokládal typ vysokoškolského profesora, jenž chápe svou práci jako odborné školení, jenž zdůrazňuje věcné studium nějakého sociálního konfliktu a jenž neusiluje o to, aby sám navodil svým žákům určité řešení, nýbrž chce, aby každý posluchač předně věděl, o čem vlastně jde v jednotlivých situacích a v jednotlivých návrzích na jejich řešení, za eticky mnohem hodnotnější než „treitschkiány“, jak jim říkal, kteří s universitní katedry přednášejí politické projevy. Kdo znal Weberovo nezakorýtlé zastávání vlastních politických názorů, nemohl pochybovat o skutečném účelu jeho boje proti vysokoškolské politice bismarckovského a vilémovského Německa.

Noetické východisko teorie objektivit sociálních věd musil Weber nutně doplnit i vyjádřením svého soudu o problému hodnot. Empirické pozorování skutečnosti a pokus odvodit z tohoto pozorování etiku vede nutně k „polyteismu“ hodnot, jak to už zjistil Mill:

„Pokud se týče hodnot, nejde jen o pouhé alternativy, nýbrž vždy a všude o nepřeklenutelný smrtelný boj, jako mezi ďáblem a bohem. Mezi nimi není relativizace a kompromisů“.²⁰

„Plodem stromu poznání“, jež je vši lidské pohodlnosti nepřijemný, avšak nutný, je vědění o těchto protikladech a nutnost vidět, že každé jednotlivé důležité jednání a tudíž i život jako celek, jestliže nemá být chápán jako plynutí nějakého přírodního děje a jestliže nemá být vědomě veden, znamená řadu posledních rozhodnutí, jimiž duše, jako u Platona, volí svůj osud, což znamená smysl své činnosti a bytí“.²¹

¹⁹ WL str. 148.

²⁰ WL str. 469.

²¹ WL str. 469–70.

A nejde jen o konflikt těchto posledních hodnot, nýbrž i o konflikt mezi prostředky k stanovenému cíli, nebo o problém, do jaké míry světi určitý cíl prostředky, nebo do jaké míry mají být přijaty nechtěné vedlejší účinky. To vše je rovněž věcí volby nebo kompromisu:

„Není žádného (racionálního nebo vědeckého) postupu jakéhokoli druhu, jenž zde může učinit nějaké rozhodnutí“.²²

Hodnoty jsou Weberovi relativní, jsou vždy vztahem k něčemu, nejsou úplně určovány předměty, zvláště ve sféře kulturní; a protože může být táž skutečnost posuzována a hodnocena jak kladně, tak i záporně, znamená to, že mezi tím, co pokládají lidé za pozitivní hodnoty, je onen stálý boj, který byl nazván J. St. Millem polyteismem hodnot.

„Neboť z kulturního života nelze vyloučit boj. Lze změnit jeho prostředky, jeho předmět, dokonce jeho hlavní směry a nositele, avšak jej samotný nelze odstranit. Může se stát z vnějšího zápasu sobě nepřátelských lidí o vnější skutečnosti vnitřním zápasem milujících se lidí o vnitřní hodnoty a může nahradit vnější donucování vnitřním, nebo se může přeměnit ve vnitřní boj v duši jednotlivce — vždy však tu je a často tím úspěšnější, čím méně o něm víme, čím více má jeho průběh charakter tupého přijímání nebo iluzionistického sebepodvádění“.²³

Nyní je rovněž pochopitelné, proč Weber odmítal teorie, jež chtěly určit objektivně etické hodnoty rozbořen vývojových tendencí a jež nacházely objektivitu kulturních hodnot také na základě teorie „přizpůsobení“. Z částečnosti našeho poznání sociální skutečnosti vyplývalo, že nelze nikdy odhadnout úplně směr sociálního vývoje. V tomto ohledu se neliší sociální skutečnost, jak v jiné souvislosti dokazoval, od objektu jiných věd, například přírodních. Roztříštění balvanu při jeho pádu a směr pádu jednotlivých úlomků, jejich počet, jejich dopad, atd. nejsou o nic méně předvídatelné než chování nějaké lidské skupiny. Proto poměr hodnocení a konstruování směru vývoje společnosti není jednoduchý a obě činnosti nelze spojit v jednu.

„Stále ještě je rozšířen názor, že máme, musíme nebo můžeme odvodit návody pro praktické hodnocení z vývojových tenden-

cí. Avšak i z nejjednoznačnějších vývojových tendencí lze získat jednoznačné imperativy jednání jen pokud jde o nejvhodnější prostředky při daných stanoviscích. Stanoviska samotná nelze však takto získat“.²⁴

Weber ukazuje na příkladu, jak to myslí. Lze si jistě představit používání pojmu „pokrok“ úplně bez hodnocení, avšak většinou tomu tak není. Takový pokrok, jež považujeme za hodnotu, je prostě ztotožněním záměny určitých skutečností s našimi přáními a představami o tom, jaká má budoucnost být. V opačném případě jde o pouhou změnu. Ovšem empiricky lze zjistit v každé situaci představa a perspektiv více. A nejen to: když se na příklad tvrdí, že je pokrokem

„větší diferenciací života, rozšíření jeho možností, jeho rozpětí, nelze empirickým způsobem dokázat, že toto přibývající vnitřní bohatství je pokrokem“.²⁵

Podobně nesouhlasí s přenášením pojmu „přizpůsobení“ do etiky a se slučováním hodnocení s nalezením vhodných prostředků pro dané cíle. (Přizpůsobení zde chápe jako přizpůsobení prostředků cílům.) Především tvrdí, že pojem „přizpůsobení“ je dvojsmyslný:

„Přizpůsobení prostředků k stanovisku v dané situaci (reálpolitika v užším slova smyslu) nebo přizpůsobení jako výběr základních stanovisek se zřetelem na jejich skutečné nebo zdánlivé šance“.

Ovšem tím nejsou vyčerpány všechny možnosti, Weberovi však jde hlavně o tyto dvě.

Celá otázka přizpůsobení má v kulturních vědách význam jen tehdy, když je převedena na poměr a vyrovnání prostředků, účelu a vedlejších účinků.²⁶ A jen tam, kde se hledají prostředky k danému cíli, lze podle Webera hovořit o přizpůsobování:

„Kde se při jednoznačně daném cíli ptáme na vhodné prostředky, jde o otázku, kterou lze empiricky rozřešit. Věta: x je jediným prostředkem pro y, je ve skutečnosti pouhým obrácením věty: po x následuje y. Pojem »být přizpůsoben« nám však nedává — a to je rozhodující — v žádném případě poučení o základních hodnotách, jež pouze zahaluje, jako podle mého názoru nejasný pojem »lidské ekonomie«. Být přizpůsoben je v lidské oblasti podle toho,

²² WL str. 470.

²³ WL 479.

²⁴ WL str. 474.

²⁵ WL str. 489.

jak tento pojem chápeme, buď vše nebo nic.²⁷

Tyto úvahy o nemožnosti vybudování etiky s naprosto objektivní platností na základě empirického pozorování vedly Webera k příkrému oddělení funkcí poznávacích a hodnotících. Proto také v jeho pojetí věda, hlavně její teoretická část, není návodem k jednání a nedává „recepty“ pro praxi.

Empirickým disciplinám jde o to, aby ukázaly, že platnost nějakého praktického imperativu a pravdivost nějakého zjištění skutečnosti leží na úplně nesouvisejících rovinách, a že jejich směřování je na újmu oběma sférám. To byla podle Webera chyba Schmollera a jeho žáků, kteří se mimo jiné domnívali, že studium vlivu faktických etických nebo náboženských přesvědčení znamená, že máme tato přesvědčení buď odmítnout nebo považovat za hodnotná v kladném slova smyslu. To není správné, právě tak jako domněnka, že vyjadřující souhlas s nějakou etikou hodnotou říkáme také něco o jejím faktickém vlivu. Svě hledisko na tuto věc vyjádřil Weber takto:

„Popírám velmi důrazně, že by nějaká realistická věda o mravnosti, tj. zjištění faktických vlivů, jež mají v nějaké skupině lidí převládající etická přesvědčení, produkovala nějakou etiku, která by mohla vůbec někdy říci něco o tom, co má platit.“²⁸ „Domníváme se, že nemůže být úkolem nějaké empirické vědy nalézat závazné normy a ideály a tím dávat recepty praxi.“²⁹

Jak tedy může sloužit věda jednání, a zvláště jak pomáhají při rozhodování vědy sociální? Proč tedy stále zdůrazňujeme nutnost rozsáhlých empirických znalostí o sociálních skutečnostech?

Odpověď je v přednášce *Věda jako povolání*. Tam je závěrečná formulace Weberových názorů o významu a charakteru vědy.

Zde se především praví, co věda nemůže nikdy splnit. Mnozí se totiž domnívali, že to bude právě ona, jež odhalí definitivní smysl skutečnosti:

„Co je smyslem vědy za těchto jejích vnitřních předpokladů³⁰, když všechny

dřívější iluze, které v ní byly kladený: »cesta k pravému bytí«, »cesta k pravému umění«, »cesta k pravé přírodě«, »cesta k pravému štěstí« zmizely? Nejjednodušší odpověď na to dal Tolstoj slovy: neukazuje smysl, neboť neodpovídá na jedinou pro nás důležitou otázku: „Co máme dělat? Jak máme žít?“ Skutečnost, že takovou odpověď nedává, je naprosto nepopíratelná. Otázkou ovšem je, v jakém smyslu nedává „žádnou“ odpověď, a zda přece jen tomu, kdo otázku správně kladde, nemůže něco dokázat.“³¹

Řešení tohoto problému musí však předcházet úvaha o tom, co Weber nazval „vnitřními předpoklady“ vědy. Znovu je nutno zdůraznit ono základní metodologické stanovisko Weberovo, že totiž nikdy nedosáhneme definitivního poznání totality společenských jevů. Z toho zcela nutně vyplynuly všechny jeho úvahy o „ideálním typu“ jako pojmovém nástroji k zvládnutí sociální i historické skutečnosti. Dějiny sociálních věd a historické vědy jsou příkladem toho, jak byly v minulosti používány tyto ideálně typizující konstrukce, jež měly zachytit, poznat složení a vývoj společnosti. Dějiny kterékoliv vědy jsou postupem od jedné relativní formulace k další relativní formulaci. Nepopírá se tím pokrok vědy a našeho poznání, avšak zároveň se tento proces považuje za principiálně nekonečný. To Weber krásně vyjádřil ve svém srovnání vývoje vědy a umění:

„Proti určitým společným předpokladům umění a naší práce stojí zvláštní osud, který tuto práci od umělecké práce hluboce odděluje. Věda je »vetkána« do plynutí pokroku. V oblasti vědy jde skutečně o pokrok, v oblasti umění není — v tomto smyslu — pokroku. Není pravda, že by nějaké umělecké dílo určité doby stálo umělecky výše pro nové technické prostředky, kterých bylo použito, nebo pro objevení zákonů perspektivy. Nestojí výše ve srovnání s jiným jen pro tato technická zdokonalení.

— — — Umělecké dílo, které je skutečně splněním (Erfüllung), nebude nikdy překonáno, nikdy nestárne — — — nikdo nebude moci o něm říci, že bylo jiným uměleckým dílem, jež je také splněním, překonáno.

²⁶ „Jede denkende Besinnung auf die letzten Elemente des sinnvollen menschlichen Handelns ist zunächst gebunden an die Kategorien „Zweck“ und „Mittel“. WL str. 149.

²⁷ WL str. 479.

²⁸ WL str. 464.

²⁹ WL str. 149.

³⁰ Weber zde myslí na skutečnost neustálého pokroku vědy, který dokazuje, že každé naše schéma, jež má „vyjádřit“ skutečnost, má jen omezenou platnost.

³¹ WL str. 540.

Naproti tomu každý z nás ve vědě ví, že to, na čem pracoval, bude v 10, 20, 50 letech zastaralé. To je onen osud, ano: to je smysl práce vědy, kterému je ve zcela specifickém smyslu podřízena: každé vědecké »naplnění« znamená nové otázky a bude překonáno a zastará. S tím se musí smířit každý, kdo chce vědě sloužit. Vědecké práce mohou zůstat významné jako výrazy své umělecké kvality, nebo jako prostředky — školení k práci. Avšak být vědecky překonán je — a to musí být opakováno — nejen osud nás všech, nýbrž cíl nás všech. Nemůžeme pracovat, aniž bychom doufali, že jiní dojdou dále než my. Principiálně jde tento pokrok do nekonečna.³²

Ke zkoumání vnitřních předpokladů patří i jeho úvaha o tzv. bezpředpokladovosti vědy.

„Dnes se mnoho mluví o vědě, jež nemá žádné předpoklady. Jde o to, co se tím rozumí. Při každé vědecké práci se vždy předpokládá platnost logických pravidel a metodiky — těchto obecných základů naší orientace ve světě. Avšak tyto předpoklady jsou při nejmenším problematické. Předpokládá se dále, že to, co bude výsledkem vědecké práce, bude důležité ve smyslu: hodno vědění. Tento předpoklad ovšem není opět možno dokázat prostředky vědy.“³³

Věda, a hlavně přírodní vědy, nám dávají odpověď na otázku, co máme dělat, když chceme ovládat život technicky. Chceme-li to však, a má-li to konec konců smysl, se již vymyká jejich možností, anebo se to již předpokládá. Podobné, a spíše ještě složitější, je to u všech věd sociálních. Tam Weber naprosto bezpodmínečně popíral možnost „vědeckého“ zastupování praktických stanovisek, kromě případů stanovení prostředků k nějakému pevně danému účelu. Kromě toho popíral možnost konečného řešení etických otázek, neboť různé hodnoty stojí vůči sobě v neřešitelném boji.

Věda je tedy v tomto případě hlavně nejdokonalejším prostředkem orientace ve skutečnosti, znalostí techniky ovládání života, vnějších věcí a dokonce i jednání lidí pomocí předpovědi a kalkulace. Konečně věda také učí metodě myšlení, ovládání nástrojů, a nakonec, což je velmi důležité, dopomáhá nám k jasnosti — chceme-li ji ovšem; nemůže však svými prostředky toto „chtění“ vyvolat.

Jak již bylo zdůrazněno, Weber nepatřil

k onomu novoromantickému hnutí v sociálních vědách, jež bylo ideologickým představitelem iracionalistického pojetí politiky, spoléhajícího na intuitivní, učním nepřenositelné schopnosti, jež mají třídy, které jich nabyly dlouhou zkušeností vlády. Naprosto bezvýhradně zamítal novoromantické smíšení předmětu a metody, jež znamenalo prosazování intuice do sociálních věd — věda nemůže být jiná než racionální. Velmi kriticky byl také vůči jejich „naivnímu“ názoru na dějiny, který se snažil pochopit dějiny v jejich bezprostřednosti.

Věda je nezbytnou součástí naší moderní civilizace, její význam pro naše ovládání přírody je nesmírný a rovněž jednání ve společnosti je dnes, oproti dřívějšímu, nemožné bez neobvykle dlouhé odborné přípravy. V tom byl Max Weber blízko těm myslitelům, kteří usilují o vytvoření racionální techniky i v oblasti společenské. To je smyslem jeho slov o rostoucí intelektualizaci a racionalizaci života, jež neznamená rostoucí obecnou znalost životních podmínek, nýbrž to,

„že, když chceme, můžeme kdykoliv zkusit, že nejsou žádné tajemné, nevypočitatelné síly. Naopak můžeme — alespoň v principu — všechny věci kalkulací ovládnout. To ovšem znamená »odkouzení« světa“.³⁴

Moderní věda také umožňuje pomocí své analýzy poznání našich vnitřních konfliktů, motivů a kromě toho je nejlepším prostředkem k odstraňování všech našich iluzí, byť sebemilejších. Nemůže však být ničím jiným než skvělým nástrojem pro ovládání reality. Čeká-li od ní někdo více, bude zklamán.

Cílem Weberových prací o objektivitě sociálních věd bylo vlastně ukázat, jak je hranice mezi hájením vlastního přesvědčení a konstatováním tohoto přesvědčení „jemná jako vlas“. Máme-li vyjádřit stručně v několika bodech jejich význam, dostaneme se k těmto výsledkům:

1. Sociální vědy ukazují na základní hodnotící východiska, z nichž vycházejí sobě protichůdné názory. Nemýlíme se totiž jen o protivnících, nýbrž často i o tom, co chceme. Často totiž spojujeme nesourodá přání, jež se vlastně vylu-

³² WL str. 535.
³³ WL str. 541.

³⁴ WL str. 536.

čují. Vědec může a má tyto vnitřní spory objevovat a má také popřípadě ukázat na vnitřní bezespornost určitých stanovisek.

2. Vědec má dedukovat pravděpodobné důsledky hodnotících stanovisek, jež vyplývají z jistých základních axiomů, jestliže budou jen tato a žádná jiná stanoviska vzata k výkladu nějakých sociálních situací.

3. Vědec má zjišťovat faktické následky, jež praktické provádění určitého programu nutně má. Musí ukázat:

- a) na prostředky, jichž bude zapotřebí k dosažení stanovených cílů, a
- b) na nutnost jistých, nechtěných následků. Tato práce vědy má velkou hodnotu etickou, neboť umožňuje odpovědnému politikovi, aby upozornil své stoupence na rizika vlastního programu.

4. Vědec musí upozornit na možná nová stanoviska, jichž si zástupce nějakého programu nevšiml a k nimž nezaújal poměr, i když provádění jeho programu ho k nim vedlo.

Weber spojoval toto pojetí vědy s novým etickým postojem, jež si vyžaduje naše schopnost domyslet si relativní jistotou následky našich činů. Byl-li dříve základním tónem etik (např. antických) důraz na osudovost, na zkušenost, že jsme jen osobami v jakémsi světovém dramatu, a později (například v etice křesťanské) přesvědčení o možnosti zásahu do skutečnosti z vnitřní, mravní nutnosti, jakési utvoření nové skutečnosti z našeho rozhodnutí, v současnosti platí, že ten, kdo jedná, musí mít kromě vnitřní jistoty a přesvědčení o mravní hodnotě svého poslání a svých činů i pocit zodpovědnosti za své činy. Nesmí měřit dobro nebo zlo jen svou vnitřní jistotou, musí vidět, že každý jeho čin bude mít následky a že on má mravní povinnost a odpovědnost vůči všem, koho se jeho činy týkají.³⁵

Nyní je již zřejmé, proč vyzdvihoval úkol vědy pro praktické rozhodnutí. Etika přesvědčení nepotřebuje tolik rozboru situace, v níž se jedná, nepotřebuje zkoumání následků činů, neboť mravní

hodnota je zde vázána jen na vnitřní jistotu, na přesvědčení o mravně kladné hodnotě činu. Etika následků musí používat všech poznatků o kauzálním spojení událostí, a rozhodnutí o tom, co se má nebo nemá dělat, musí být učiněno až po rozvážení všech myslitelných možností.

Ovšem toto rozhodnutí už nejde vyčíslit, nejde „poznat“. Tam stojíme všichni před stále se opakujícím bojem, jenž je nedílnou součástí našeho života.

5. Stále a stále se u Webera opakuje myšlenka, že vědec musí vždy poctivě oznámit, kdy přestává vykládat a kdy začíná rozlišovat mezi „zlým“ a „dobrým“; je to základ jeho intelektuální i mravní poctivosti vůči posluchačům a čtenářům a je to, pokud jde o sociální vědy, jeho povinnost, aby při rozboru vlastních prací ukázal na to, kde se jeden pohled zaměřuje za druhý.

Neexistuje ovšem nestranné poznání v tom smyslu, že by nebylo vázáno vztahem k hodnotám, neexistuje tedy ona nestrannost vědy, jež se skrývá za rozdělením na poznání „vědecké“ a „nevědecké“, přičemž o prvním platí, že je objektivní, kdežto druhé je považováno za více nebo méně subjektivní. Neexistuje objektivita člověkem dosažitelná v tom smyslu, že by byl jakýsi všem názorům nadřazený princip, jenž by rozhodoval o vzájemně protichůdných názorech. Paradoxním, avšak zcela nutným důsledkem tohoto nedostatku úplné objektivity (v noetickém významu) je požadavek „objektivit“ a „svobody od hodnocení“ v sociálních vědách. Tento požadavek je právě důsledkem existence rozmanitých teorií, filosofii a životních perspektiv či programů. Přímé hodnocení je tudíž potom jen „sloužením tomu nebo onomu bohu“:

„Každé hodnocení cizího »chtění«, má-li mít smysl, musí být kritikou z půdy vlastního světového názoru, musí být porážením cizího ideálu vlastním ideálem.“³⁶

II.

Závažnost Weberových názorů je zřejmá z toho, že přes zcela pochopitelné úsilí o vytvoření myšlenkové jednoty poráže-

³⁵ Weber k tomuto rozlišení užívá pojmů: etika přesvědčení a etika zodpovědnosti (Verantwortungsethik, Gesinnungsethik).

³⁶ WL str. 157.

ného národa dokázal studentům tohoto národa říci, že etické a tudíž i politické problémy nejsou jednou provždy a jednoznačně řešitelné. A hlavně to, že se nemohou při tom skrýti za „vědecké pravdy“, neboť i ty jsou v sociologii a s ní související politice vždy jen omezené. Je proto pochopitelné, že reakce na jeho myšlenky byla často jen radikálnějším příklonem k směru, který vznikl v Evropě již před I. světovou válkou, tj. k novoromantismu. Nové metody poznání, které se tento směr snažil uplatnit i v sociologii a které Max Weber tak houževnatě potíral, měly nahradit racionální prostředky, jež zklamaly při budování jednotné metafyzické koncepce³⁷. Literární debata, která se vyvinula po vydání *Vědy jako povolání*, měla čtyři hlavní účastníky: Ericha von Kahlera, Artura Salze, Ernesta Troeltsche a Maxe Schelera.

Kahlerova kniha³⁸ je jakýmsi válečným manifestem úplně „nové“ vědy proti celé „staré“ vědě, proti intelektualismu, historismu a specialismu vysokých škol. Kahler mluví, jak o něm napsal Troeltsch, ve jménu

„mládeže, která u vědomí naprosté nutnosti duchovní reorientace usiluje o jasně a metodicky jistě univerzální znovuvybudování vědy“.³⁹

Weber je podle něho pravým zástupcem „staré“ vědy — je představitelem spojení pozitivismu s novokantismem. Jeho práce vedou k úplnému intelektualizování postoje vůči světu, k „odkouzlení“ světa a přiblížení se ke kauzálnímu pojetí celku. Proti úplnému naturalismu je chráněn převedením kauzality na formální apriori rozumu, který pracuje na jakési nevy-světlitelné a nikdy neurčitelné látce. Duševní život a jeho obsahy se za těchto podmínek stávají praktickými kategoriemi, hodnotami, mezi kterými může volit jen osobní volní rozhodnutí. Svět skutečnosti a svět hodnot, toho, co má být, je nespojen. Všechna metafyzika je pro Webera lží a náboženství, ač nikoliv úplně odmítnuto, je převedeno na temný, téměř zuřivý skepticismus.

Znovu a znovu opakuje Kahler, že tyto myšlenky jsou v souvislosti s demokracií a s vypínavostí víry v pokrok. To ovšem ještě více zvětšuje jeho odpor vůči teoretickým východiskům těchto důsledků.

Z této tragedie intelektualismu a „hry satyrů“ dnešní universitní vědy je prý jen jedna cesta: nové osobní vůdcovství a spojení vědy se životem, tedy právě to, co Weber považoval za součást doby proroků a za to, co je dnes nemožné:

„Lebendig einen Zusammenhang und lebendig ein Gesetz zu suchen ist die Aufgabe“.

Jde o to opět nalézt spojení toho, co jest, s tím, co má být. V dnešním světě to bude poněkud jiné než v Řecku. Toto spojení se nemůže stát v jednoznačné, klidné jednotě Demiurga, nýbrž v plynoucí, trvajícím jednotě života. Avšak typ filosofie, kterou ukazoval Bergson, mu nestačí, neboť je bezesměrná. Kahler ostře kritizuje filologicko-historickou metodu v duchovědách jako zdroj analytického specialismu a proti tomu staví studium organických celků a vzájemných souvislostí.

Salzova kniha⁴⁰ je kritickou odpovědí Kahlerovi. Kahlerovo vědění je jen esoterickou vírou a není žádnou vědou. Důsledky jsou jasné: buďto prosazování nenesitelného diletantismu, hravé virtuozity, žurnalismu, nebo návrat ke katolicismu, ke kterému již vede Scheler se svými podobnými historickými konstrukcemi. Avšak sám také není daleko od některých Kahlerových názorů. I on spojuje příliš úzce vědu s filosofií, úplně ignoruje matematiku a přírodní vědy, nezná žádná imanentní kritéria vědy, činí vědu závislou na životních potřebách a chápe potom v Diltheyově duchu dějiny evropské vědy jako výsledek měnících se životních pocitů a zážitků evropského člověka.

Ernest Troeltsch v jednom ze svých posledních článků před smrtí rozebírá základní novoromantické tendence v Německu (kruh Stefana George, novokatolicismus) a připojuje poznámky k spisům Kahlera a Salze. Jeho závěrečná slova

³⁷ Roscher und Kntes und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie, Schmollers Jahrbücher, ročník 27, 29, 30, 1903–1906.

Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, sv. 22. 1905.

³⁸ Erich von Kahler: Beruf der Wissenschaft, 1920.

³⁹ Ernest Troeltsch: Die Revolution in der Wissenschaft, str. 83, srv. pozn. 41.

⁴⁰ Artur Salz: Für die Wissenschaft gegen die Gebildeten unter ihren Verächtern, 1920.

o celé této „revoluci vědy“, která chce odstranit starou vědu a která usiluje o nalezení vůdčí osobnosti, životní původnosti, pohyblivosti a vztahu k organickému toku života, vyjadřují, myslím, dobře charakter tohoto hnutí:

„Tato revoluce vědy je ve skutečnosti začátek veliké světové reakce proti demokracii a socialistickému osvícenství, proti racionální důvěře organizujícího rozumu, který se pokouší ovládnout bez zastavení skutečnost, a proti vždy při tom předpokládanému dogmatu o rovnosti lidí.“⁴¹

Je to novoromantika jako kdysi v Sturm und Drangu, avšak má po ruce mnohem propracovanější, vědecké prostředky. Jde při tom také o nalezení zákona o dogmatu, přičemž stoupající úsilí o jeho obnovení vede stále víc a více buď k novému racionalismu nebo k mystickému osobnostnímu kultu. Troeltsch, jak plyne z jeho předcházejících slov, je velmi nedůvěřivý k tomuto pokusu. V závěru svých slov o Kahlerovi vyjádřil svůj názor takto:

„Je symptomatické, že Kahler slučuje tři věci, které duchovní vývoj ostře oddělil, a které ve skutečnosti jsou hluboce odlišné: pozitivní, více nebo méně exaktní vědy, filosofii směřující k celku, a politické a prakticko-osobní životní stanovisko. Všechny tyto tři věci chtějí mladí pánové přeskóčit jedním skokem; třetí je ve skutečnosti pro ně nejdůležitější. Tímto násilným zjednodušením docházejí k tajemné mystice, která může spočívat jen na vízi a vnuknutí... Avšak tato esoterika má být zároveň vědou; má formovat celý německý národ a má ho také spasit... Ve skutečnosti však musí být tyto tři tendence pečlivě oddělovány — přes Kahlerův protest.“⁴²

„Věda může být jen pozitivní a musí být speciální vědou — v tom se přiznávám cele ke staré vědě, protože vedle ní neexistuje žádná jiná. To, co o ní říká Max Weber ve své jasnosti a mužnosti, je jediné pravdivé. O tom nechci ztrácet ani jedno slovo. Něco úplně jiného je samozřejmě filosofie, která není exaktní a pozitivní vědou; ta si proráží z určitého bodu cestu k zachycení celku a musí teprve potom získat vztah k jednotlivostem. O ní mám zcela jiný soud než Weber a věřím, že některé myšlenky Kahlerovy jsou

blíže pravdě než Weberův pro mne nemožný skepticismus a jeho heroismus, jenž schvaloval hodnoty násilné.“⁴³

V článku, který se vztahoval k sociologii vědění, vyjádřil i Max Scheler své stanovisko k Weberovi.⁴⁴ To, co napsal Max Weber o vědě a jejím významu pro tvoření „světového názoru“, není podle Schelera jen pouhý „document humain“, nýbrž otřásající dokument celé doby..., a tato doba je bohužel naší dobou. To vysvětluje, proč Weber není ve svých názorech sám a proč jeho vliv byl tak veliký i mimo odborný okruh. Scheler totiž mluví i o Jaspersovi a Radbruchovi jako o odchovancích Maxe Webera.⁴⁵ Jeho pojetí objektivitě vědy se rozšířilo v Německu téměř obecně.

Scheler takto shrnuje hlavní body Weberovy přednášky:

1. pozitivní odborné vědy nemají pro vytváření světového názoru žádný význam. Musí být přísně nehodnotící a „weltanschaulich voraussetzungsfrei“. Jejich historický vývoj směřuje do nekonečna.

2. Přesto člověk potřebuje světový názor, je nutno jistým „bohům“ sloužit a jiné vylučovat. To je konec konců důležitější než všechna věda.

3. Filosofii chápe Max Weber v duchu novokantismu jen jako čistě formální nauku o poznání a o hodnotách. Od dob Kantových není možná žádná pozitivní metafyzika. Filosofie takto pochopená nemůže ovšem dát člověku žádný „světový názor“.

4. Místo filosofie má být vyplněno filosofickou naukou o světových názorech, srovnávací „idealtypologií“ postojů člověka vůči světu a snahou „rozumět“ pomocí všech dostupných metod stupňům lidského myšlení v jeho vývoji.

5. Metafyziku, která byla vždy základem vši filosofie, má nahradit to, co Scheler nazývá „profetickou filosofií“. Weber se mu v tom jeví jako „nominalistický voluntarista s kalvínskou myšlenkovou strukturou bez kalvínské víry“⁴⁶. Mluví v této souvislosti o „démonech“

⁴¹ Ernest Troeltsch: *Die Revolution in der Wissenschaft*, Schmollers Jahrbücher, sv. 45., ročník 1921.

⁴² cit. dílo str. 89.

⁴³ cit. dílo str. 90.

⁴⁴ *Weltanschauungslehre, Soziologie und Weltanschauungssetzung* in Moralia — Schriften zur So-

ziologie und Weltanschauungslehre Bd. 1., 1923.

⁴⁵ K. Jaspers: *Psychologie der Weltanschauungen*, 1919. Gustav Radbruch: *Rechtsphilosophie*, 3. vyd. 1932.

⁴⁶ *Weltanschauungslehre, Soziologie und Weltanschauungssetzung*, str. 4.

v člověku, kteří optují pro ta neb ona božství.

6. Konečně však Weber konstatuje smutnou skutečnost: nežijeme v době „proroků“, „prorok“ a „vykupitel“ zde není. Nezbyvá nic jiného než jeho eschatologické očekávání a bolestná trpělivost v absolutní „tmě“, v „noci“, jež nás obklopuje. V této noci můžeme dělat jen asketickou vědu a nehodnotící nauku o světových názorech.

Scheler v některých bodech s Weberem souhlasí, hlavně v tom, že věda je nedůležitá pro kladení světového názoru. Kritizuje na tomto místě Kahlerovu knihu, kterou jinak považuje za velmi oprávněnou. Kahler totiž:

„nevidí grotesknost svého pokusu chtít v budovat zcela nové základy a metody pro odborné vědy, ať už induktivní nebo deduktivní, jež tvoří dva tisíce let starou součást dějin západu“.⁴⁷

Věda totiž skutečně nemůže splnit onen veliký úkol, který byl na ni položen, totiž být výlučným zdrojem činu a světového názoru. Je tomu tak z těchto důvodů: k podstatě vědy patří mnohost vyplývající z dělby práce. „Die“ Wissenschaft existiert nicht. Jsou jen „vědy“. Avšak světový názor vyžaduje jednotu. Věda, ať již postupuje induktivně nebo deduktivně, je vždy nehotová. Světový názor naproti tomu chce něco „evidentního“, chce celek, který by reprodukoval pomocí „otevřeného“ nebo „uzavřeného“ systému věčné strukturální formy světa.⁴⁸ To ovšem nemůže být výsledkem kolektivní a v čase rozložené vědecké práce, neboť, a v tom prý spočívá Weberova největší chyba,

„... jen osobní forma poznání je s to ukázat světový celek a jen pro ni je přístupný absolutní stupeň jsoucnosti všech věcí. Zfalšoval s Kantem (tj. Weber) ideu absolutní shody se skutečností („pravdu“ v přisném slova smyslu) s ideou pouhé „obecné platnosti“ pro všechny lidi“.⁴⁹

Toto místo dobře ukazuje, jak Troeltsch jasně viděl nebezpečí kultu osobnosti,

kteřá odhaluje pravdu. Jaký je však poměr metafyziky vůči vědě? Scheler ovšem ví, že přes veškeré úsilí není „Metafyzika“, nýbrž jsou mnohé metafyzické systémy. V jakém vztahu jsou vůči vědě, jež pokračuje do nekonečna? Na to odpovídá, když mluví o vývoji filosofie, takto:

„Metafyzika nemá kontinuitivní pokrok, avšak nemá také kontinuitivní znehodnocování každého stupně vědění stupněm dalším, tak jak to nutně činí věda.“⁵⁰

„Kromě toho roste filosofie ještě v druhé dimenzi: tím, že každý z jejích možných typů usiluje o to, aby zahrnul do své stavby rozšířeně a stále rostoucí vědomosti pozitivních věd a aby je pronikl svým duchem. Jen v tomto posledním smyslu je metafyzika také „výrazem doby“, tj. historicky podmíněna. Jinak je však — právě pro svou metodu poznání — „philosophia perennis“.⁵¹

Scheler ani ostatní nebyli poslední, kdo se vraceli k Weberovým myšlenkám, avšak čtyři příspěvky, které napsali, dosti výrazně vyjadřují různá možná stanoviska.

Na knihách a člancích, které se objevily po Weberově přednášce, je vidět, že byly znovu rozvířeny otázky, které již před tím tak mnoho zajímaly všechny sociology a národohospodáře, uvažující o významu své vlastní vědecké práce. Bezprostřední reakcí nebyly vyčerpány náměty, které byly obsaženy ve Weberově díle a v jeho pracích o metodologii sociálních věd. Německá sociologie po I. světové válce byla silně Weberem ovlivněna, hlavně sociologie práva a vědění. Zcela správně se označuje např. dílo Karla Mannheim⁵² za spojení Maxe Webera a Karla Marxe; kromě toho i celá škola tzv. nauky o ideologiích⁵³ má Weberovi mnoho co děkovat.

Většina důkladnějších prací o metodologii sociálních věd se vyrovnává s Maxem Weberem. Tak např. Felix Kaufmann v obou vydáních své knihy o metodách sociálních věd⁵⁴ probírá znovu to, co bylo předmětem Weberových článků. Dokonce ještě roku 1949 odpovídá We-

⁴⁷ cit. dílo str. 8–9.

⁴⁸ cit. dílo str. 9.

⁴⁹ cit. dílo str. 11–12.

⁵⁰ cit. dílo str. 15.

⁵¹ cit. dílo str. 16.

⁵² Karl Mannheim, hlavně *Ideologie und Utopie*, 1929, a všechny články o „sociologii vědění“. Vlastní přehled o celém problému podal v článku *Wissenssoziologie* v *Handwörterbuch der Soziologie* hsgb. von A. Vierkandt, 1931, IV. sv., str. 659–680.

⁵³ Srv. o otázce Mertlův článek *Ideologie v dnešní politice*, Sociální problémy, ročník I, 1931. Tam je také přehled o celém tomto směru výkladu politických doktrín; z německých pramenů sem patří hlavně: P. Szende: *Verhüllung und Enthüllung*, 1922; G. Salomon: *Historischer Materialismus und Ideologienlehre*, Jahrbuch für Soziologie, hsgb. von G. Salomon, II. sv., str. 386 a d., 1926; také H. O. Ziegler: *Ideologienlehre*, ASP, sv. 57., str. 657 a d., 1927.

berovi na jeho odmítání hodnocení ve vědách článkem v *Social Research*⁵⁵, kde zcela správně vystihl nejhlubší východisko Weberovo pokud jde o názor na objektivitu sociologie. „Doplňkem názoru, že etické soudy jsou subjektivní, je doznání, že základní etické problémy nejsou řešitelné.“⁵⁶ Kaufmann je přesvědčen, že i dnes se dohodneme o základních etických hodnotách, že však jsou spory o relativní pořadí obecně přijatých norem. Právě tak to chápe Weber, když mluví o boji hodnot, jenž nikdy není definitivně skončen.

V politické ekonomii, sociologické nauce o etice a také u historiků a metodologů politické ekonomie našel Weber velký ohlas i mimo Německo. Svědčí o tom např. dílo anglického národohodopodáře L. Robbinse⁵⁷, švédského ekonoma G. Myrdala⁵⁸, německého sociologa v. Wiese⁵⁹, amerického sociologa T. Parsonse⁶⁰ a mnoha dalších.⁶¹

III.

Proč se zabýváme Weberovou interpretací funkce společenských věd a jejich objektivitu téměř po padesáti letech od její formulace ve *Vědě jako povolání*? Historické důvody a snaha porozumět tomu, co bylo obsahem jedné z velkých metodologických debat počátku našeho století, jsou jedním z motivů tohoto zamýšlení. Weberův problém však je a bude stále živý a proto se v pozmeněné formě znovu a znovu vrací. Bezprostřední reakce Kahlera, Salze, Schelera a Troeltsche neuzavřela diskusi. Na tomto místě nelze uvést vyčerpávajícím způsobem všechny

pozdější protichůdné výklady smyslu Weberovy teorie objektivitu sociálních věd. Je však zajímavé, že na jedné straně byl obviněn z otevření dveří iracionalismu⁶² — což byl důsledek jeho přesvědčení o existenci konfliktu mezi hodnotami, mezi kterými nelze racionálně a vědecky vybírat — a tím ve svých důsledcích i z přípravy fašismu, a na druhé straně byl fašistickými filosofy, jako byl Carl Schmitt⁶³ a Christoph Steding⁶⁴, obviňován z toho, že je jedním z nejvýraznějších představitelů „choroby evropské kultury“ — neutralismu. Steding ho spojoval duchovně s Thomase Mannem. Jejich dílo je mu posledním projevem buržoazního ducha: je kapitalistické, urbánní, abstraktní, nominalistické, neutralistické, novokantovské. Tato *reductio ad Hitlerum* nebo naopak obviňování z neutralismu jsou často doplňovány výtkami, podle kterých Weber zavedl společenské vědy do „marasmu relativismu“⁶⁵, nebo podle kterých je představitelem „ušlechtilého nihilismu“. Je zřejmé, že všem těmto výtkám je společné právě to, proti čemu Max Weber bojoval, to jest nerozlišování vědy a filosofie a příliš optimistické přesvědčení, že mravní hodnoty tvoří harmonický, případně hierarchický celek, v němž není boje, zápasu a vzájemného popírání.

Závěrem bych chtěl zaujmout stanovisko k tomuto velkému problému, jak se nám jeví po zkušenostech a aplikaci dogmatismu na teorii i praxi sociologie.

Weberovy otázky jsou v podstatě otázkami o smyslu sociologie. Mají při tom tři úrovně. Řeší 1. vztah sociologie a filosofie, 2. vztah autority a různých fo-

⁵⁵ *Methodenlehre der Sozialwissenschaften*, Vídeň 1936, a *Methodology of the Social Sciences*, Oxford 1944.

⁵⁶ Felix Kaufmann: *The Issue of Ethical Neutrality in Political Science*, *Social Research*, sv. 16, č. 3, ročník 1949.

⁵⁷ tamtéž str. 349.

⁵⁸ Lionel Robbins: *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, II. vyd., 1935. „Ekonomie jedná o zjištění faktů — etika o hodnocení a závazcích. Tato dvě pole zkoumání nejsou na téže úrovni zkoumání. Mezi generalizací pozitivních a normativních studií je logická propast, kterou nemůže překlenout žádná duchaplnost.“ Str. 148.

⁵⁹ Gunnar Myrdal: *Das politische Element in der national-ökonomischen Doktrinenbildung*, 1932.

⁶⁰ Leopold von Wiese: *Ethik* 1947.

⁶¹ Rozdíl mezi sociologickým a etickým postojem k nějaké věci je v tom, že první usiluje ukázat pomocí zkušenosti, pokud možno pomocí experimentu, že jestliže budeme jednat tak a tak, budou následovat za určitých podmínek ty a ty ná-

sledky. Čtenáři nebo posluchači se přenechávají na vůli, jak se rozhodnout. Etik naproti tomu je tak naplněn přesvědčením o hodnotě a následcích svých činů, že znovu a znovu vyslovuje své: „Běda, jestliže neuděláte to, co jsem vám radil.“ Str. 39.

⁶² Talcott Parsons: *The Structure of Social Action*, 1937.

⁶³ Srv. např. Stanislaw Warynski: *Die Wissenschaft von der Gesellschaft. Umriss einer Methodenlehre der dialektischen Soziologie*, 1944.

⁶⁴ Georg Lukacs: *Die Zerstörung der Vernunft*, Berlin 1955, zejména str. 474–88.

⁶⁵ Carl Schmitt: *Der Begriff des Politischen*, 1927.

⁶⁶ Christoph Steding: *Politik und Wissenschaft bei Max Weber*, Breslau 1932.

⁶⁷ Leo Strauss: *Natural Right and History*, Chicago 1953, a Eric Voeglin: *The New Science of Politics*, Chicago 1952. Dobrý přehled o tom podává Guenther Roth v článku: *Political Critiques of Max Weber: Some Implications for Political Sociology*, *American Sociological Review*, April 1965, No. 2, str. 213–223.

rem moci na jedné straně a společenských věd na straně druhé, čili směřují k problému akademických svobod apod., a 3. vztah jednotlivých koncepcí sociologie, která bývá někdy chápána úzce jako technokratické sociální inženýrství, avšak také jako sociální kritika a nejhluběji jako teorie společnosti.

Domnívám se, že Weber správně zdůrazňoval nebezpečí ztotožňování filosofie s odbornými vědami. Snažil se ukázat na vnitřní hodnoty vědy, kterým musí být vědec oddán, chce-li pěstovat vědu. Proto je mu také věda „povoláním“ (vocation, Beruf). Společenské vědy, zejména pak sociologie, jsou mladými vědními obory a hledají svůj poměr vůči filosofii, praktické politice a řízení. Jedno je však jisté, posuzujeme-li sociologicky je samotné: Jsou novým sociálním subsystémem, který vznikl v důsledku vývoje samotné společnosti. Věda — a tudíž také sociologie, chce-li být vědou — má jistá pravidla, metodologické principy, které nelze ztotožňovat s metodami filosofickými, teologickými, uměleckými. Převádět jedno na druhé znamená obvykle deformaci jednoho z těchto subsystémů. To však neznamená, že mezi nimi jsou „vodotěsné“ přepážky. Filosofie, politické ideologie i politická praxe působí rozhodujícím způsobem na výběr jejich témat, toho, co je důležité. Jakmile se však z filosofického a politického problému stane předmět vědecký, mění se způsob jeho zpracování. Násilné překlenutí tohoto rozdílu je na filosofické úrovni možné jen nějakým uzavřeným systémem pozitivní metafyziky, kterým byla např. Hegelova filosofie, na nefilosofické úrovni pak tím, že věda posluhuje krátkodobým mocenským cílům.

Je samozřejmé, že jak dílčí, tak i obecnější vědecké teorie společnosti podléhají změnám a vývoji. Existují a v budoucnosti budou existovat různé stupně generalizace, různé koncepce sociologické teorie a různé přístupy k výkladu společnosti. To je přirozený stav vědy, nikoli její přechodné stadium. Nepřirozeným stavem, který signalizuje nebezpečí, je stagnace sociologické teorie, potlačení kritického poměru k dosažené úrovni generalizací. Trvalý pohyb ve vědě je, jak známo, způsoben dvěma momenty: 1. nově zjištěná fakta a jejich zobecnění vedou

k přeformulování dosavadních teorií, 2. mění se však také samotné teorie a generalizace a perspektiva vedoucí k spojování fakt. Tato poslední změna je, jak nás poučuje sociologie vědění, způsobena společenským vývojem. Tatáž fakta se stávají znovu a znovu surovinou jiných a nových teorií, které opět vedou k objevení dalších, dosud opomíjených fakt. To je nesporně zákonitost vývoje vědy. Filosofickou otázkou je, zda toto přeformulování je trvalým a zároveň lineárním pokrokem, nebo jen ideologickým doprovodem společenských změn. Domnívám se, že nejde jen o vystřídání jednoho „falešného vědomí“ druhým. Přes všechnu ideologickou příměs jednotlivých stupňů sociologického poznání přináší každá skutečně vědecká teorie nový pohled, který rozšiřuje a prohlubuje naše vědomosti o společnosti. Složitě dějiny společenských věd jsou důkazem pokroku, který bych nejobecněji charakterizoval jako postupné a složité prohlubování a zároveň rozšiřování znalostí o struktuře i pohybu společnosti. Vždy však budou jednotlivé teorie zabarveny parciálností svého pohledu, jak je tomu ostatně i v přírodních vědách. Není hotové vědy. Existuje jen proud vědeckých zobecnění. V sociologii je tento moment nadto zesilován tím, že její předmět je mnohem více historický než ve vědách přírodních. Společnost je pohyblivý, měnící se systém, jehož vnitřní řád se neustále přeskupuje. Její historičnost je tedy dalším důvodem potřeby stále nových pokusů o její poznání, a zde vystupuje do popředí specifická funkce sociologie, která bývá zanedbávána. Sociologie je autoreflexí společnosti, především soudobé společnosti, která toto zrcadlo „potřebuje“ pro svůj rozvoj. To ovšem nevylučuje hlubší poznání a nové pohledy na minulost.

Myslím, že budeme s Weberem souhlasit také v tom, že podmínkou organického vývoje vědy, ve kterém by byly uvolněny všechny možnosti poznání, je trvalý boj myšlenek, kritika a diskuse. To je nutný důsledek relativity dosažených stupňů vědění. Kdo nesnese tuto skutečnost a chce od vědeckého poznání jistotu nahrazující jistoty náboženské nebo světonázorové, by neměl vědu pěstovat. Charakter vědy je především instrumentální, a jako každý nástroj musí být doplněna

intelektuální činnosti, která stanoví cíle a účely našeho jednání. Každá společnost je znovu a znovu stavěna před tuto volbu v různé míře. Snad se můžeme odvážit tvrzení, že se stále zvětšuje oblast této volby a tím zároveň i svobody a odpovědnosti za tato rozhodnutí. Weberovi vděčíme za to, že tak tvrdošíjně zdůrazňoval skutečnost, že z toho, co jest — a to zjišťuje právě věda —, nelze odvodit to, co býti má. Sebedokonalejší znalost stavu věcí neobsahuje návod k řešení, k činnosti, i když obojí není bez této znalosti možné. Řečeno ještě jinak, v minulosti není nikdy budoucnost obsažena celá. To má ovšem řadu praktických důsledků. Především to znemožňuje chápat vztah teorie a praxe v sociologii tak, jak bývá formulován v tzv. sociálním inženýrství, za druhé to také znamená, že sociologie nemůže být přímým návodem k jednání, jak je to u nás nyní často požadováno. Může ovšem učinit rozhodnutí týkající se společnosti racionálnější, neboť nám dává maximální jasno o tom, co sami chceme a o tom, co jest. Ovšem ani to nenahrazuje hodnocení a vytyčování cílů, kterých se má ve společenské oblasti dosáhnout. Jak upozornil Z. Bau-

man:⁶⁶ „Řešení problému, co je pro skupinu dobré a co špatné, závisí na tom, jakou hierarchii hodnot skupina uznává... Volba hodnot nemůže být »zdůvodněna empiricky«, nemůže být »pravdivá« ani »nepravdivá«, může být pouze uznána jako správná nebo nesprávná. Volba hodnot patří k mimovědeckým činnostem“. Dodejme, že je v podstatě funkcí světového názoru, náboženství, politické ideologie nebo jiného normativního systému, který existuje v každé společnosti.

Max Weber tak jako málokdo v dějinách společenských věd promyslel rozdíl mezi poznáním a hodnocením. Domnívám se, že jeho rozbor nesměřoval k tomu, aby byl pouze rafinovanou obhajobou společenského „statu quo“, jak se mu často vytýkalo. Své politické názory, jež se vyvíjely od konzervativního nacionalismu až po sympatie k německé sociální demokracii po 1. světové válce, vyjadřoval, jak známo, velmi přímo jako politické postoje a hodnotící soudy. V jeho metodologických spisech i v knize *Věda jako povolání* mu však šlo především o to, aby obhájil autonomii a svobodu vědy. A v tomto ohledu nám zůstává blízký i dnes.

⁶⁶ Zygmunt Bauman: *Sociologie*, Praha, 1965, str. 18.

Nad ukončeným sociologickým dílem G. Gurvitche¹

ZDENĚK STRMIŠKA
Sociologický ústav ČSAV

¹⁾ Vzhledem k úmrtí G. Gurvitche a potřebě alespoň stručně zhodnotit jeho životní sociologické dílo, redakce Sociologického časopisu odsunuje ohlášené a připravené konzultace k teoretickým otázkám sociologie; tyto konzultace budou zahájeny až v pátém čísle letošního ročníku.

Omlouváme se za tuto změnu našim čtenářům.

Redakce SČ

V období, kdy jsme promýšleli možnost vydat v českém překladu obsáhlejší výbor ze sociologického díla G. Gurvitche, nás zastihla zpráva, že G. Gurvitch zemřel dne 12. prosince 1965, podlehnuv srdeční krizi. Náš plán projednat s autorem osobně výběr statí z jeho rozsáhlého díla, vhodných pro český překlad, zůstane již navždy nenaplněným záměrem; dílo Gurvitchovo je uzavřeno a můžeme se nad ním zamýšlet jen retrospektivně.

Gurvitch představuje nepochybně jednu z nejvýznamnějších postav v současné světové sociologii naší doby. Jeho život a dílo představují ohniska, v nichž se střetávají velmi protikladné a namnoze vnitřně rozporné vlivy naší doby, jež se Gurvitch snaží zvládnout a ztvárnit v jednotu koherentního teoretického systému, přičemž jeho úsilí je namnoze úspěšné, někdy také marné. Těžisko Gurvitchova významu tkví nepochybně v obecné sociologické teorii, i když se vedle ní Gurvitch věnoval řešení problematiky řady speciálních sociologických disciplín a speciálních tematických okruhů, zejména otázkám sociologie práva, morálky a poznání. Vyslovené teoretická a vyhraněná pokroková orientace Gurvitchem uplatňovaná jak v jeho teoretické práci, tak i ve veřejném a občanském životě, je nepochybně příčinou toho, že Gurvitchův přínos sociologii je u velké části současných nemarxistických sociologů podceňo-

ván nebo přímo přehlížen. Všestranné kritické zhodnocení Gurvitchova díla z marxistického hlediska zůstává dosud nesplněným úkolem. Jestliže se dnes především zastavujeme a zamýšlíme nad Gurvitčovými sociologickými koncepcemi, činíme tak v přesvědčení, že Gurvitchovo sociologické dílo je i pro marxistické sociology významným zdrojem poučení a podnětů, ať již v pozitivním nebo v negativním smyslu; jejich správné využití může účinně napomoci řešení řady teoretických otázek a celkovému rozvoji naší sociologické práce.

* * *

George Gurvitch se narodil 20. října 1894 v Novorosijsku v Rusku. Studoval v Rostově, Rize a Petrohradě; v r. 1919 se stal soukromým docentem na právnické fakultě v Tomsu, kde se zabýval otázkami filosofie práva. Aktivně se účastnil proticarských bojů v r. 1917, avšak v r. 1921 emigroval ze Sovětského svazu. V r. 1921–1926 žil v Praze, kde pracoval od r. 1922 jako docent katedry dějin filosofie práva na tehdejší Ruské právnické fakultě. V roce 1926 přesídlil do Francie a stal se později francouzským státním občanem. Od roku 1929 přednášel na Sorbonně mimořádné kursy. Později vyučoval na střední škole, učil jako zastupující profesor v Bordeaux a v r. 1932 se stal profesorem sociologie na universitě ve Strasbourgu. Válečná léta prožil v USA, kde přednášel a pracoval na Svobodné škole vysokých studií v New Yorku. Po válce se vrátil do funkce profesora sociologie na universitě ve Strasbourgu, později se stal profesorem na Sorbonně a prvním ředitelem Centre d'Etudes sociologiques v Paříži. Gurvitch založil a po dlouhou dobu řídil vydávání Cahiers-Internationaux de Sociologie a zastával řadu funkcí v sociologických institucích a organizacích francouzských i mezinárodních.²

Z bohaté publikační činnosti G. Gurvitche uvádíme jen několik nejdůležitějších knižních titulů. Jsou to zejména:

— *Fichtes System der konkreten Ethik*, Tübingen, Mohr, 1924, stran 375

² Základní životopisné údaje čerpáme z redakční statí publikovaných v *Révue Française de Sociologie* (1966, č. 1, str. 3–4); archivní doklady, které by poskytl informace o činnosti Gurvitche v praž-

ském období, nejsou přístupny. Proto děkujeme prof. Florovskému, který nám poskytl základní informace o činnosti G. Gurvitche v období jeho pražského pobytu.

- *Les tendances actuelles de la philosophie allemande*, E. Husserl, M. Scheler, E. Lask, M. Heidegger, Paříž, Vrin, 1930, stran 235
- *L'idée du droit social. Notion et système du droit social. Histoire doctrinale depuis le XVIIe siècle jusqu'à la fin du XIXe siècle*, Paříž, Sirey, 1932, stran 713
- *Morale théorique et science des mœurs. Leurs possibilités. Leurs conditions*, Paříž, Alcan, 1937, stran 206
- *Éléments de sociologie juridique*, Paříž, Aubier, 1940, stran 268
- *Sociology of Law*, New York 1942, Londýn 1947
- *La sociologie au XXe siècle*. Vydáno pod vedením G. Gurvitcha ve spolupráci s E. W. Moorem. Sv. I: *Les grands problèmes de la sociologie*; sv. II: *Les études sociologiques dans les différents pays*, Paříž, Presses Universitaires de France, 1947, stran 763
- *Industrialisation et technocratie* (Travaux de la Première Semaine sociologique), Paříž 1949
- *Traité de sociologie*. Vydáno pod vedením G. Gurvitcha, 2 svazky, Paříž, Presses Universitaires de France. Sv. I. 1958 — stran 514; sv. II. 1960 — stran 466
- *Dialectique et sociologie*, Paříž, Flammarion, 1962, stran 243
- *La vocation actuelle de la sociologie*, Paříž, Presses Universitaires de France, 1963. Sv. I. — *Vers la sociologie différentielle*; sv. II. — *Antécédents et perspectives*.
- *Déterminismes sociaux et liberté humaine. Vers l'étude sociologique des cheminement de la liberté*, Paříž, Presses Universitaires de France, 1963, stran 327.

Jednoznačným těžiskem Gurvitchovy pozornosti v celém jeho životním díle jsou otázky *sociologické teorie*, které Gurvitch řeší na vysoké úrovni obecnosti, takže se dostává — zejména v určitých obdobích vývoje západní sociologie — do vysoké míry mimo její hlavní proudy, vyznačující se důrazným příklonem ke konkrétní společenské empirii a poznamenané krajní empirickou, antiteoretickou orientací. Je určitým paradoxem, že Gurvitch, který své základní stanovisko v sociologii sám označuje jako „dialektický hyperempirismus“, si musí stěžovat, že velkou částí sociologů není pokládán za sociologa, nýbrž spíše za filosofa.

Je však nesporným výrazem síly a převahy Gurvitchových stanovisek, že nepřestává zdůrazňovat, že sociologie a sociologický výzkum nemohou existovat „bez ujasněného konceptuálního aparátu“, bez rozpracované sociologické teorie, a že toto

své stanovisko hájí bez ohledu na hluboký odliv teoretických zájmů a s ním spjatý pokles prestiže teoretické orientace, které charakterizovaly západní sociologii v minulých desetiletích. Gurvitch orientuje své vědecké úsilí právě na vypracování obecné sociologické teorie a na řešení obecných teoretických a metodologických problémů.

Gurvitch sám si uvědomuje, že předmětem sociologie není jen jedna stránka nebo jeden okruh společenských jevů — jak je tomu u zvláštních společenských věd —, nýbrž že sociologie se zabývá totalitou společenské skutečnosti, že jejím objektem jsou „totalní společenské jevy“. Zdůrazňuje, že tato totalita je velmi složitá a mnohostranná, je ve své podstatě mnohorozměrná a hierarchizovaná.

Základní součástí obecné sociologie v Gurvitchově pojetí je *hloubková sociologie* (sociologie en profondeur). Tato součást obecné sociologie ukazuje, že společenská skutečnost se skládá ze soustavy vrstev či hloubkových úrovní (paliers en profondeur). Tyto hloubkové úrovně se ve společenské skutečnosti vzájemně pronikají, vytvářejí procesy napětí a podmiňují stavy vratké rovnováhy, které se neustále porušují a obnovují. Kritérium pro vymezení těchto hloubkových úrovní vidí Gurvitch zcela v gnoseologické oblasti: „Hlubší vrstvy sociální skutečnosti jsou prostě ty, které vyžadují větší úsilí k tomu, aby mohly být postizeny a vědecky studovány“.³ Na základě stupně zprostředkovanosti a složitosti poznávacího procesu dospívá Gurvitch k rozlišení řady hloubkových úrovní, seřazených podle uvedeného kritéria; jsou to morfologický a ekologický povrch, sociální organizace, sociální modely (tj. pravidla, kolektivní signály a znaky), kolektivní chování, sociální role, postoje, symboly, ideje a hodnoty, a konečně psychické stavy a akty. Tímto postupem dospívá Gurvitch k dosti vnějšímu zřetězení a spojení různých prvků sociální skutečnosti, jež jsou vyňaty z jejich organického kontextu. Vnucuje se zde také otázka nebo přímo námitka, zda — alespoň v zásadě — tato Gurvitchova klasifikace hloubkových úrovní neřadí společenské jevy spíše

³ *La vocation actuelle de la sociologie*, sv. 1., str. 65.

z hlediska jejich materiálnosti, objektivnosti a subjektivnosti, tj. z hlediska vztahu subjektu a objektu ve společenském životě.

S těmito hledisky je spjata závažná problematika vztahů společenských činností a kulturních produktů v nejširším slova smyslu, problematika vztahů objektivace a subjektivace ve společenském životě. Tento komplex otázek se vztahuje nepochybně k velmi významné dimenzi společenské skutečnosti, přičemž Gurvitchova analýza přináší mnoho cenných podnětů právě pro řešení těchto otázek.

Všechny „totální sociální jevy“ podle Gurvitche obsahují aktuálně nebo potenciaálně uvedené hierarchie ve specifické podobě, přičemž jednotlivé vrstvy se uplatňují v různé formě a plní různé role. Gurvitch přejímá termín totálních sociálních jevů od M. Mause, reinterpretuje jej však v tom smyslu, že za totální jev nepokládá jen extenzivní úhrn společenských jevů, nýbrž každý konkrétní sociální jev, který má — alespoň v potenci — všechny podstatné aspekty nebo všechny podstatné dimenze sociálního jevu. Z tohoto hlediska rozlišuje Gurvitch tři typy *sociálních útvarů* (cadres sociaux), které vesměs odpovídají uvedenému postulátu.

Jsou to:

1. projevy sociability, tj. mikrosociální jevy a procesy;
2. společenské skupiny, ať již zvláštní společenské skupiny nebo třídy;
3. globální společnosti (kmeny, města, státy, říše, národy apod.).

Jednotlivé typy sociálních útvarů se liší jak svým charakterem a místem v celku sociální reality, tak také svým charakterem z hlediska strukturovanosti. *Formy sociability*, jež Gurvitch definuje jako „různé způsoby vazby v celku a celkem“, jsou mikrosociální jevy a jsou skladbným elementem všech složitějších sociálních skutečností; Gurvitch je proto srovnává s mikročásticemi a elementárními poli nukleární fyziky. Gurvitch vypracovává svou teorii forem sociability ještě v období, kdy je velmi výrazně zasazen vlivy fenomenologie; jeho popis se soustřeďuje zejména na subjektivní psychické aspekty projevů sociability a na přímé postižení a popis subjektivních aspektů těchto mikroprocesů sdružování.

Rozlišuje typy sociability za prvé podle toho, zda jsou založeny na pouhém komunikaci symboly, nebo zda v nich dochází k určité vnitřní vazbě, k vnitřnímu spojení nebo téměř splnutí společenských subjektů; v posledním případě vzniká částečná identifikace jedinců, jež se projevuje jako „my“. Gurvitch uvádí tři typy sociability, založené na částečné identifikaci; jsou to: „masa“, „pospolitost“ (communauté) a „společenství“ (communion). Tyto typy sociability se liší zejména měrou přitažlivosti nebo tlaku, jímž působí a jež jsou navzájem v nepřímém poměru.

Vedle těchto projevů sociability, pramenící z částečné identifikace, popisuje Gurvitch typy sociability, spočívající na částečné opozici; jsou to vztahy mezi určitým „já“ nebo „my“ a určitým „druhým“, tj. „ty“ nebo „on“. Ať již jde o vztahy interpersonální nebo meziskupinové tohoto typu, je vždy jejich základem sociální distance; přitom však může jít o dynamické vztahy přibližování, vzdalování nebo o smíšené vztahy. Vedle toho rozlišuje Gurvitch formy sociability podle jejich aktivity nebo podle pasivity a podle dalších kritérií.

Jak je vidět, nepokládá Gurvitch projevy sociability za jednoduché elementy, které by nezahrnovaly vnitřní kvalitativní diferencovanost a určitý pohyb. Přitom však jim s důrazem upírá jakoukoli strukturovanost, pokládá je za jevy bytostně astrukturní nebo přímo „antistrukturní“, tj. za naprosto nestrukurovatelné. Zdůvodnění vidí zejména v tom, že projevy sociability nepřipouštějí „krystalizaci“, že jsou nekonečně poddajné, nejisté a nahodilé, takže v nich neexistuje skutečná hierarchizace uvedených momentů a jednotlivých hloubkových rovin, jež obsahují aktuálně nebo potenciaálně.

Další části své obecné sociologické teorie věnuje Gurvitch studiu *společenských skupin, společenských tříd a globálních společností*. Teprve v těchto kapitolách dospívá jeho teoretická koncepce k svému vrcholení. Gurvitch zde usiluje o vypracování komplexního systémového modelu těchto složitých skutečností, který by reprodukoval jejich základní dimenze a aspekty a který by tudíž mohl sloužit jako určitý program a vodítko pro studium konkrétních společenských skutečností. Postupuje při tom tak, že se snaží

přesně vymezit soustavu vzájemně spjatých hledisek, kterým odpovídají určité stránky multidimenzionální skutečnosti, mohli bychom naši terminologii říci určité „proměnné“. Tyto proměnné vykazují určité hodnoty, které jsou ve své základní kvalitativní odlišnosti východiskem pro vypracování kvalitativní typologie. Patrně v žádném jiném úseku není sociologická práce Gurvitchova tak podnětná, jako při řešení této problematiky.

Teprve na této úrovni makrosociální skutečnosti pokládá Gurvitch za možné mluvit o sociální struktuře. Společenské skupiny jsou makrokosmem složeným z projevů sociability a jsou podle Gurvitche vždy strukturovatelné, i když v některých podmínkách nemusí být aktuálně strukturovány, nebo mohou být strukturovány jen v malé míře. Naproti tomu společenské třídy a globální společnosti jsou makrokosmy složené z makrokosmů nižšího řádu (společenských skupin), jsou nejen strukturovatelné, nýbrž jsou vždy strukturovány.

Sociální struktura podle Gurvitche existuje jen tam, a) kde jsou dány mnohé hierarchie, jež jsou namnoze ve vzájemném napětí nebo přímo v rozporu; b) kde existuje rovnováha mezi těmito hierarchiemi, i když zpravidla rovnováha vrátká, vyžadující stálého úsilí k svému zachování a obnovení; c) kde se uplatňují kulturní výtvoři jako určitá „výztuž“, jež zpevňuje tuto rovnováhu, a tím působí proti její konstruktivní vratkosti; d) kde konečně probíhají procesy strukturační, destrukturační a restrukturační nebo procesy rozbití struktury; tyto pohyby spojují strukturu se „společností v aktu“.

Gurvitch neztotožňuje společenskou strukturu a totalitu společenské skutečnosti; jejich vzájemný vztah vykládá do vysoké míry jako v podstatě vnější. Za společenskou strukturu hledá Gurvitch „totální společenské jevy“, jejichž dílčím projevem za určitých podmínek je právě struktura. Hlavní zdroj společenského pohybu nespátřuje proto Gurvitch ve společenských struktuře, nýbrž v totálních společenských jevech, které mohou být k sociální struktuře v různém vztahu: mohou společenskou strukturu předbíhat nebo se za ní opožďovat apod.

Pojetí společenské struktury u Gurvitche patří v některých svých aspektech

mezi nejpromyšlenější v současné západní sociologické literatuře. Jeho nedostatkem však je, že nevychází z explicitně formulovaných filosofických předpokladů, takže zacházení s kategorií struktury má u Gurvitche určité rysy libovolnosti nebo nedostatečné zdůvodněnosti v některých svých postupech. Sotva lze pokládat za zcela oprávněný Gurvitchův požadavek vázat aplikaci kategorie struktury na rozvinutou hierarchizaci elementů a na jejich krystalizaci, tzn. na vysoký stupeň jejich objektivace. Oba tyto znaky představují podle našeho názoru spíše vlastnost struktur určitého typu, zejména struktur vysoce rozvinutých. Proto se nám nejeví jako přijatelné Gurvitchovo stanovisko, které upírá jakoukoli formu strukturační tzv. mikrosociálním jevům. Rovněž nepokládáme za zdůvodněné, že Gurvitch výslovně odmítá mluvit o strukturách sociálních činností, o regulativních strukturách, o kulturních strukturách, o struktuře jazyka a o všech dílčích strukturách, které se vztahují k jednotlivým oblastem společenského života. Přesto je nespornou zásluhou Gurvitche, že postihl závažnost problematiky společenské struktury a že v ní vidí jednu z os sociologické problematiky, že usiluje o její všestranné, opravdu systémové řešení.

Velmi poučné — a to jak v pozitivním, tak i v negativním smyslu — je Gurvitchovo vymezení *elementů sociální struktury*, na němž je založeno vypracování jeho typů globálních společností. Stanovení typů globálních struktur vychází ze série kritérií, z nichž některá jsou plně zdůvodněna Gurvitchovou rozvinutou sociologickou teorií. Jsou to zejména hierarchie dílčích skupin, třídní struktura společnosti, kombinace různých projevů sociability a specifické zdůraznění jednotlivých hloubkových úrovní. Je závažnou skutečností, že při popisu struktury globálních společností, při vypracování jejich typů, Gurvitch nevystačí s těmito svými obšírně analyzovanými „sociálními útvary“, nýbrž že k nim přidává další, a to způsoby dělby práce a akumulace, hierarchii sociálních regulací a sociální kontroly a systém civilizačních výtvorů (oeuvres de civilisation), popř. civilizaci jako celek; k nim dále připojuje škálu sociálních časů a hierarchii sociálních determinismů, charakteristickou pro ten kte-

rý typ globální společnosti. Doplnění a rozšíření kritérií pro vypracování typů struktury globálních společností, které jsme uvedli, jistě není nahodilé ani neoprávněné, postrádá však u Gurvitcha explicitní teoretické zdůvodnění. Tato skutečnost nasvědčuje tomu, že Gurvitch ve svých základních teoretických východiscích při analýze prvků společenské skutečnosti opomenul některé podstatné dimenze společenské reality, a proto musí ve své další analýze doplnit svou koncepci určitou korekcí ad hoc. Přestože Gurvitch neustále zdůrazňuje složitost a mnohorozměrnost sociální reality, dopouští se podle našeho názoru neoprávněného zjednodušení již při analýze forem sociability, u níž postihuje jen jednu její dimenzi, totiž bezprostřední interakční aspekt, a především psychickou stránku tohoto interakčního aspektu. Tím vlastně Gurvitch proti své vůli následuje koncepcí formalistické sociologie, které v jiných souvislostech tak prudce kritizuje. Jiné aspekty mikrosociálních procesů, zejména vztah ke přírodě a vztah ke kultuře, Gurvitch ve své výchozí analýze opomíjí, což zčásti odčítá svou zmíněnou korekcí provedenou už na úrovni vyšších společenských útvarů.

Gurvitchovu základní filosofickou pozici v sociologii a řešení jeho vztahu mezi sociologií a filosofií jak v teoretické rovině, tak v kontextu konkrétní vědecké praxe není snadné charakterizovat. Někteří jej pokládají za příslušníka fenomenologické školy v sociologii (Don Martindale), jiní jej označují jako novopozitivistu (J. P. Sartre), a někteří jej konečně pokládají téměř za marxistu. Všechny tyto „diagnózy“ jsou jednostranné, současně však mají svůj díl pravdy, i když nesporně velký a odlišný podle hledisek, která zvolíme, a podle Gurvitchova vývojového období, jež máme na mysli.

Řešení vztahu mezi filosofií a sociologií prodělalo u Gurvitcha svůj vývoj. Některé z jeho starších sociologických studií, zejména první předválečné pokusy o klasifikaci forem sociability, byly přímo inspirovány z filosofických zdrojů a zejména byly ovlivňovány fenomenologií, k níž se Gurvitch otevřeně hlásil. Tyto

vlivy se oslabují, nepřestaly však zcela v Gurvitchově díle fakticky působit ani v poválečném období, kdy se Gurvitch chce od nich osvobodit jako od vazeb pro vědeckou sociologii neúnosných, přičemž řešení vidí v tom, že se snaží oprostit se od jakékoli filosofické závislosti a příslušnosti. Tím dospívá k určitému zjednodušenému řešení a přímo podcenění vztahu mezi filosofií a sociologií, i když se vyslovuje — zejména ve svých pozdějších pracích — „pro nutnou spolupráci mezi sociologií a filosofií“.

Při promýšlení vztahu filosofie a sociologie si Gurvitch uvědomuje nebezpečí, jež pro sociologii plyne z podléhání nesprávným, předpojatým a svévolným filosofickým koncepcím, které tolik brzdí vývoj vědy a dusí její pokrok. Současně si však stále více uvědomuje konkrétní význam *dialektiky* a její nezbytnost pro sociologickou práci. Proto také věnuje jednu ze svých nejzávažnějších knižních publikací problematice vztahu dialektiky a sociologie.⁴ Gurvitch pojímá dialektiku jako jednotu tří aspektů: a) jako skutečný pohyb lidských totalit, které vznikají a zanikají, přičemž tento pohyb se projevuje jednak jako vzájemné působení jejich celků a částí, jednak jako interakce činností a produktů těchto činností apod.; b) jako metodu, která umožňuje postižení pohybu těchto totalit; a konečně c) jako dialektický vztah, který se vytváří mezi vědou, její metodou a skutečným bytím.

Funkci dialektiky v sociologii vykládá Gurvitch spíše negativně než pozitivně. Vidí v ní především cestu k osvobození od předpojatých stanovisek, opravdovou očistu teorie a teoretických přístupů; chápe ji jako prostředek, který umožňuje rozbití zkonstatěných a sklerotizovaných pojmů, jako postup, který umožňuje překonání jednostranné diskurzivního a abstraktního myšlení, jež se vzdává konkrétní totality a ulpívá na rovinách myšlení dosažených v dílčích fázích myšlenkového postupu a na fragmentárním, pouze statickém postižení skutečnosti.

Přitom dialektika podle Gurvitcha nevysvětluje a nepřináší žádné schéma pro výklad skutečnosti. Dialektika, jak zdůrazňuje Gurvitch, vede jen na práh expli-

⁴ G. Gurvitch, *Dialectique et sociologie*, Paris, Flammarion, 1962.

kace v sociologii, avšak nikdy nepřekračuje tento práh. Jejím úkolem je jen připravit rámec pro výklad, podnitit popis skutečnosti; naproti tomu výklad skutečnosti může být zprostředkován jen teoretickým aparátem sociologie jako odborné vědy, přičemž její explikativní postupy jsou proměnné a jsou závislé na konkrétním charakteru objektů vědeckého zkoumání.

Gurvitchův výklad dialektiky patří nepochybně mezi nejpromyšlenější a nejpronikavější pokusy, které nacházíme v současné západní sociologické literatuře. Jeho základní přínos vidíme v tom, že varuje proti simplicistním identifikacím nebo krátkým spojením mezi rovinami filosofického a sociologického myšlení. Mnoho podnětného najdeme u Gurvitche zejména v jeho analýze dialektických operačních postupů, které se vztahují k třetímu aspektu dialektiky. Gurvitch rozlišuje pět základních operačních postupů, a to: 1. dialektickou komplementaritu, 2. vzájemnou dialektickou implikaci, 3. dialektickou dvojznačnost, 4. dialektickou polarizaci, 5. perspektivní reciprocitu. V této souvislosti se zabývá Gurvitch některými aspekty dialektické problematiky, jimž dosud nebylo věnováno mnoho pozornosti. Přitom však je konstitutivní slabostí Gurvitchovy analýzy vztahů sociologie a dialektiky, že problematiku dialektiky sleduje spíše jen v gnoseologickém kontextu, zatímco v ontologické rovině je jeho analýza dialektiky neobyčejně málo bohatá nebo téměř bezobsažná. Také dialektický vztah mezi rovinami filosofických zákonitostí dialektiky a mezi pravidly explikace v sociologii není řešen uspokojivě. Kvalitativní transformace obecného ve zvláštní a zvláštního v obecné v teoretickém myšlení zůstává v Gurvitchově dile nevyřešeným problémem.

S ještě většími mělčinami se u Gurvitche setkáváme v aplikaci dialektického myšlení při řešení konkrétních vědeckých problémů. Gurvitch programově označuje své stanovisko v sociologii jako empirismus, relativismus a pluralismus. Gurvitch pronikavě analyzuje pojem dialektické komplementarity a vzájemné dialektické implikace a dokládá, že z hlediska dialektické analýzy je za určitých okolností připsávání zcela protikladných vlastností témuž objektu zcela zdůvodněné, sám

však pojímá zmíněné pojmy empirismu, relativismu a pluralismu naprosto nedialekticky a přehlíží, že tyto pojmy jako programová hesla teoretické orientace v sociologii jsou pro dialektické myšlení stejně jednostranné a nepřijatelné jako jejich mechanické protiklady, že dialektické myšlení vyžaduje integrování těchto protiv v jednotu vyššího řádu a že tudíž dialektická sociologie nemůže být ani relativistická, ani empirická, ani pouze pluralistická. Proto nám nezbyvá než konstatovat, že požadavek dialektického myšlení je v Gurvitchově teoretické koncepci „dialektického hyperempirismu“ v sociologii nenaplněným, nebo alespoň ne zcela naplněným programem.

Obdobná kritická úvaha se vnučuje při četbě Gurvitchových koncepcí, týkajících se teorie změny a společenského vývoje. Gurvitch pokládá materialistický monismus při výkladu společenského života za neslučitelný s poznatkem, že v jednotlivých stránkách společnosti přísluší jednotlivým stránkám těchto společností, jednotlivým jejich prvkům, oblastem činnosti či skupinám odlišná úloha v sociálním determinismu. Marx není Gurvitchovi dosti „relativistický“. Zřejmě není Gurvitchovi myšlenka jednoty a různosti společenských determinismů dosti dialektická, a proto staví vnějším způsobem oba zcela koherentní pohledy na společenský vývoj proti sobě.

Gurvitch často opakuje požadavek, aby sociologie postihla pohyb společenské skutečnosti. S tímto oprávněným metodologickým postulátem však podivně kontrastuje skutečnost, že charakterizuje sociologickou metodu v její podstatě jako typologickou a že sociologii přímo definuje jako *kvalitativní diskontinuální typologii*.

Ve vypracování série typologií nesporně tkví těžiště Gurvitchovy „diferencio-nální sociologie“. Jistě mají typologizační procedury své významné místo v sociologii a jejich oprávněnost je nesporná, jestliže jsou správně začleněny do celku sociologické metody. U Gurvitche se však setkáváme s nepoměrnou hypertrofií typologizačních postupů, která mu znemožňuje uplatnění jiných procedur, jež by v některých případech byly zdůvodněnější a účelnější. Gurvitch je jistě příliš jednostranný ve svém boji proti jednostran-

nostem kvantitativní, zejména americké sociologie, které vytýká se Sorokinem „kvantofrénií“ a „testománií“. Přes svou módnost, časté jednostranné aplikace a odtržení od potřebných kvalitativních analýz představují kvantitativní metody v sociologii významnou součást metodologického aparátu současné sociologie. Je nedostatkem Gurvitchovy metodologické koncepce, že tyto metody v jejich správné aplikaci nedoceňuje a zejména, že jich v praxi nevyužívá. Typologické postupy Gurvitchovi umožňují, aby vypracoval řady typů, vztahujících se k jednotlivým společenským skutečnostem nebo k celým společnostem; některé z těchto řad vyjadřují i určitý časový sled; postihují však jen určité, kvalitativně odlišné úrovně společenského vývoje, avšak otázky přechodu společenské skutečnosti z jedné úrovně ke druhé, přeměnu jednoho typu v druhý, nechává tato metoda v podstatě bez řešení a dokonce bez pozornosti. Pojetí typologické metody jako základní nebo dokonce jako jediné sociologické metody je naprosto neslučitelné s orientací na dialektizaci sociologie, již by chtěl Gurvitch sledovat.

Přitom Gurvitch dospívá často při vypracování a při zacházení se svými typologickými konstrukcemi až k určité reifikaci pojmů, která přehlíží složitý zprostředkovaný charakter pojmů; v problematickém, fenomenologii inspirovaném pojetí zachází s obsahem pojmů jako s bezprostředním určením skutečnosti. Tak např. ve své sociologii morálky vypracovává Gurvitch osm typů morálky, které jsou založeny na převaze toho nebo onoho typu morální orientace. (Jsou to morálka tradiční, utilitární, morálka ctností, morálka ohlížející se na soudy jiných, imperativní morálka, morálka ideálních symbolických obrazů, aspirační morálka a morálka činů a tvorby.) Přitom pokládá Gurvitch za hlavní úkol sociologie morálky studium funkčních korelací mezi druhy, formami a systémy morálních postojů na straně jedné, a typy sociálních útvarů (např. globálních společností nebo skupin) na straně druhé. Charakter morálky v jednotlivých globálních společnostech se snaží Gurvitch vyjádřit určitou hierarchií takto vypracovaných typů morálky, již pokládá za charakteristickou pro daný typ společnosti.

(Tak např. společnosti liberálního kapitalismu se prý vyznačují ve svém morálním životě touto hierarchií morálních typů: první místo zaujímá morálka symbolických ideálních obrazů a utilitární morálka; druhé místo imperativní morálka a morálka inspirační; třetí místo přiznává tvůrčí a aktivistické morálce; na čtvrté místo v hierarchii řadí tradiční morálku, morálku ctnosti a morálku ohlížející se na dodatečné soudy jiných.) Obdobným způsobem Gurvitch charakterizuje morální soustavy jiných globálních společností. Je více než zřejmé, že taková charakteristika je velmi hrubá a svým metodologickým postupem naprosto nedostatečná. S typovými určeními v sociologii jistě nelze zacházet jako s prvky chemické sloučeniny, které v určitém spojení vysvětlují vznik a vlastnosti této sloučeniny. Problematika transformace obecných typologií do operacionálně aplikovatelné roviny, potřebné pro konkrétní sociologické výzkumy, není u Gurvitche často řešena uspokojivým způsobem a není jí ani věnována dostatečná pozornost.

Přes jisté vlivy fenomenologie a novopozitivismu představuje *vyrovnání se s marxismem* u Gurvitche ve vzrůstající míře jednu z hlavních os jeho myšlenkového vývoje. Gurvitch jistě není marxista, je však nepochybně marxismem hluboce poučen a silně ovlivněn. K četbě Marxe se neustále vrací, zejména v poválečném období, a v intenzivním kontaktu s Marxovým dílem a myšlením vypracovává svou teoretickou koncepci. Je zasvěceným znalcem, a namnoze i úspěšným vykladačem Marxova díla, i když ovšem jeho interpretace je často jednostranná nebo přímo nesprávná, neboť jeho vlastní teoretické koncepce, utvářené z rozporných teoretických a ideologických zdrojů, jsou Gurvitchovi posledním kritériem a rozhodující měrou. Přitom i v těch problémech, kde Gurvitchovo řešení s marxismem výrazně diverguje, je si Gurvitch vědom síly a přímo převahy marxistických přístupů. Není bez zajímavosti, že kapitoly věnované sociologickému dílu Marxovu patří mezi ty, které jsou v nových vydáních Gurvitchových spisů zásadně přepracovány nebo přímo nahrazeny novými texty. Proces

vyrovnávání se s Marxem je u Gurvitche stále neuzavřeno a stále aktuální.

Při všech kritických výhradách, které máme ke Gurvitchovu výkladu a hodnocení marxismu a marxistické sociologie zvláště, nemůžeme upřít Gurvitchovi zásluhu, že velmi záhy postřehl autenticky sociologickou dimenzi v Marxově učení a že tento sociologický charakter marxismu vysvětloval a obhajoval v době, kdy značná část samotných marxistů u nás i na západě neměla jasno v otázce, zda existuje nebo zda je vůbec možná marxistická sociologie, anebo zda naopak pojem marxistická sociologie je, jak se v minulosti psalo, pouhou „*contradictio in adiecto*“. Ve svých statích věnovaných zakladatelům současné sociologie Gurvitch výstižně napsal: „I když Marx nikdy nevyslovil toto jméno“ (tj. jméno »sociologie«), „byl vždy především teoretikem sociologie a sociologickým badatelem.“

Obdobný výklad a vysoké hodnocení Marxovy sociologie rozpracovává Gurvitch v posledním vydání svého základního spisu *La vocation actuelle de la sociologie*. V závěru obsáhlé stati věnované Marxovi Gurvitch shrnuje nejpodstatnější ze svých závěrů: „Marx zůstává nejvýznamnějším ze zakladatelů současné sociologie. Zaujímá své místo daleko před Comtem, Spencerem a Proudhonem.“ (*Vocation*, II. sv., str. 322.)

Velkou zásluhou Gurvitchovou je, že ze svých teoretických pozic neváhal vyvodit praktické závěry pro svou občanskou veřejnou činnost a pro politickou práci. Byl oporou pokrokově orientovaných sociologů a intelektuálů ve Francii vůbec a aktivně se hlásil ke spolupráci s komunisty. Úmrtí G. Gurvitche je ztrátou pro pokrokově orientovanou vědu a pro pokrokové síly v dnešním složitém světě.

**Toward a Unified Theory of Management.
Edited by Harold Koontz**

McGraw-Hill Book Company, New York, 1964. Str. 265. Osobní a věcný rejstřík.

Kniha je souborem referátů a diskusních příspěvků, které byly předneseny na téma *Teorie a výzkum řízení: jejich úloha ve zdokonaleném řízení* na sympoziu pořádaném Vysokou školou obchodní při Kalifornské universitě (Graduate School of Business Administration of the University of California, Los Angeles) 8.–9. listopadu 1962. Symposia se zúčastnili jak teoretikové řízení (např. profesori Mason Haire, James C. March, Jacob Marschak, F. J. Roethlisberger, Herbert A. Shepard, Herbert A. Simon), tak zkušení praktikové v tomto oboru z obchodních, výchovných a vládních kruhů.

Symposion bylo zaměřeno především na otázku možnosti a nutnosti vybudovat obecnou (systematickou) teorii řízení. Vedle toho se zabývalo i významem teorie a výzkumu řízení pro řídicí pracovníky (anglicky: managers) a úlohou university v teorii a výzkumu řízení.

Podnět ke svolání symposia dal článek profesora Harolda Koontze, uveřejněný v r. 1962 v časopise Harvard Business Review pod titulem *Making Sense of Management Theory*. Článek, který se zabýval analýzou zmatků existujících v současné americké teorii řízení, se stal předmětem diskuse účastníků symposia a je uveřejněn jako úvodní příspěvek v této knize. V naší recenzi se soustředíme především na něj, jakož i na závěrečný referát téhož autora, nazvaný *Management Theory and Research: Some Conclusions*, ve kterém jsou shrnuty závěry symposia.

Koontz nejprve připomíná, že systematické zkoumání problémů řízení je — až na několik výjimek — plodem tohoto století, a zejména posledních dvou desetiletí. Až do nedávna se zabývali analýzou řídicího procesu téměř výhradně praktikové, kteří mohli opřít své úvahy o dlouholeté zkušenosti. Ale v posledních letech se množí výzkumy a publikace, které vycházejí z akademických kruhů. Vzrůstající zájem o tento problém přinesl však s sebou rozdíly a zmatky. Džungle v teorii řízení se projevuje existencí různých škol a je charakterizována zejména sémantickou nejednotností (např. termín „organizace“ je používán někdy ve významu formální organizace, jindy ve významu společenská struktura, v dalších případech ve významu podnik), rozličnými názory na řízení, rozpory o platnosti jednotlivých zásad

řízení a jednotlivých poznatků vůbec, vzájemnou nechutí k dorozumění.

Koontz klasifikuje současné teorie řízení do šesti hlavních skupin: škola řídicího procesu (the management process school), empirická škola (the empirical school), škola lidského chování (the human behavior school), škola společenského systému (the social system school), škola teorie rozhodování (the decision theory school) a matematická škola (the mathematical school).

Škola řídicího procesu, nazývaná též „tradiční“ nebo „univerzalistickou“ školou, má za svého duchovního otce Henri Fayola. Pojímá řízení jako proces, jímž se dávají věci (záležitosti) vykonat lidmi, kteří působí v organizovaných skupinách. Její základní přístup spočívá v tom, že analyzuje funkce řídicích pracovníků a vyvozuje z nich určité základní principy, které slouží k pochopení a zdokonalení řízení. Její příslušníci se obvykle nepokoušejí zahrnout do teorie řízení celé oblasti sociologie, ekonomie, biologie, psychologie, fyziky, chemie atd., a to nikoli proto, že tyto vědní obory nejsou důležité pro řízení nebo nemají k němu vztah, ale protože skutečného pokroku ve vědě nebylo nikdy dosaženo bez významného oddělování poznání.

Empirická škola ztotožňuje řízení se studiem zkušenosti, někdy s úmyslem odvodit generalizace (a pak se přibližuje škole řídicího procesu), ale často pouze s úmyslem přenést tuto zkušenost na praktiky a studenty. Zdá se, že spočívá na premise, že analýzou zkušeností úspěšných řídicích pracovníků nebo chyb učiněných při řízení je možno naučit se aplikovat nejučinnější řídicí techniky.

Škola lidského chování (označovaná též jako „human relations approach“, „leadership approach“, „behavioral approach“) spočívá na ústřední tezi, že studium řízení musí být soustředěno na vztahy mezi lidmi, protože řízení zahrnuje ukládání úkolů lidem. Jejím prvotním ohniskem je motivace jedinců jako sociálně psychologických bytostí. Její příslušníci jsou silně orientováni na psychologii a sociální psychologii. Ve škole existuje několik proudů, z nichž každý zdrazňuje jiný aspekt lidských vztahů jako vlastní předmět studia řízení (např. někteří soustřeďují zájem na řídicího pracovníka jako na vůdce a někdy ztotožňují řízení s vůdcovstvím; jiní zkoumají skupinovou dynamiku a mezilidské vztahy pouze jako sociálně psychologické vztahy).

Škola společenského systému má blízký vztah k předchozí škole a bývá s ní někdy

zaměňována. Považuje řízení za společenský systém, tzn. za systém kulturních vzájemných vztahů, přičemž systém je někdy omezen na formální organizaci, jindy zahrnuje nejen formální organizaci, ale jakýkoli druh lidských vztahů. Tato škola je ve své podstatě silně sociologická.

Škola teorie rozhodování se soustřeďuje na racionální přístup k rozhodování — na volbu směru činnosti nebo ideje z různých možných alternativ. Její příslušníci zkoumají tento problém z různých hledisek a v různém rozsahu, přičemž škola má tendenci neomezovat se pouze na zkoumání vlastního procesu hodnocení alternativ, ale zabývat se celou oblastí lidské činnosti v podniku.

Matematická škola hledí na řízení jako na systém matematických modelů a procesů (např. operační výzkum nebo operační analýza). Zastává názor, že jsou-li řízení, organizace, plánování nebo rozhodování logické procesy, mohou být vyjádřeny v termínech matematických symbolů a vztahů.

Po rozboru současného stavu americké teorie řízení obrací Koontz pozornost na nezbytná nápravná opatření. Podle jeho názoru je za prvé nutno definovat řízení jako oblast specifického poznání. Studium řízení nemělo by zahrnovat všechny kulturní, biologické a fyzické jevy. Matematika, operační výzkum, účetnictví, ekonomická teorie, sociometrie, psychologie a další musí být uznány za důležité nástroje řízení, nikoli však — samy o sobě — za část obsahu oblasti. Za druhé, studium řízení je nutno integrovat s druhými vědními obory. Řízení by bylo považováno za specifickou disciplínu a druhé disciplíny (např. ekonomie, matematika, psychologie, sociologie, sociální psychologie, statistika, ale též historie, lékařská věda, mechanika aj.) by tvořily její základ — jakož i základ řídící praxe. Dále je nutno vyjasnit řeč řízení, tzn. jeho terminologii a pojmový aparát. A konečně je nutno ukázat ochotu prociťt a přezkoušet základní principy řízení.

Pokud jde o vztah mezi teorií a praxí, Koontz zdůrazňuje nutnost jejich spojení. Dobrá teorie je základem praxe a zdokonaluje ji. Na druhé straně musí být praxe konečnou zkouškou přesnosti teorie řízení a tato teorie musí být vyvinuta ze skutečného života řízení. K úkolům teorie řízení patří: 1. pomáhat zdokonalit praxi řízení; 2. zahrnout do soustavy svých poznatků výsledky a příspěvky těch specializovaných výzkumníků a badatelů, kteří nezkoumají řídící činnost v její celistvosti; 3. poukázat na ty oblasti řízení, které vyžadují zvláštní výzkum a pochopení; 4. pomáhat při školení řídících pracovníků.

Koontz dále připomíná, že je nutno rozlišovat mezi popisnou teorií (anglicky: descriptive theory), která zahrnuje popis vztahů k situaci, a mezi normativní teorií, která zahrnuje cíl a pokouší se vyjádřit kauzální vztah, kterým může být cíl dosažen. Normativní teorie však nesmí být ztotožňována s uměním řídit (anglicky: the art of engineering).

Větší pozornost musí být rovněž věnována výzkumu, především aplikovanému, což však nesmí znamenat vyloučení základního výzkumu. Při výzkumu nutno mít na paměti, že každý vědecký výzkum počíná a končí teorií: vědec musí vyvinout pojmové schéma jako výsledek analýzy procesů probíhajících ve zkoumané oblasti, stanovit hypotézy a pak zkoumat jejich platnost ve světle skutečnosti; následkem toho původní teorie (nazývaná někdy anglicky „conceptual scheme for investigation“) prodělá změny a nově vyvinutá teorie (nazývaná někdy anglicky „theory of explanation“) se zpravidla od původní teorie liší.

Tolik o Koontzových názorech, které jsou obsaženy v jeho dvou zmíněných příspěvcích. Připojme ještě, že Koontz sám patří v podstatě ke škole řídícího procesu, jak dokazují jeho dřívější knihy (např. Harold Koontz — Cyril O'Donnell, *Principles of Management. An Analysis of Managerial Functions*, New York—Toronto—London, 1959, Second Edition). Ostatně ve svém závěrečném referátu na sympoziu znovu připomíná, že studium lidského chování nebo motivací nebo studium matematických aplikací na řešení obchodních problémů nepředstavuje celou oblast řízení.

Recenzovaná kniha je důkazem, že ve Spojených státech v současnosti sice neexistuje jednotná teorie řízení, že se však ucelené, systematické teorii řízení věnuje značná pozornost a usiluje se o její vybudování. Tato tendence není omezena jen na oblast teorie řízení, ale projevuje se i v současné americké sociologii, politické vědě a psychologii. Ve všech těchto vědách je zmíněná tendence spojena s odmítáním ryze spekulativních systémů a naopak se zdůrazňováním empirického základu takových teorií.

Recenzovaná kniha potvrzuje dále, že (podobně jako v jiných vědních oborech) existuje i v této oblasti snaha po vybudování samostatné, od ostatních vědeckých disciplín odlišené disciplíny s přesně vymezeným specifickým předmětem bádání. Z hlediska takové disciplíny by byly druhé vědecké disciplíny pouze disciplínami pomocnými. Na druhé straně se však ukazuje tendence považovat teorii řízení za jednu z tzv. věd o lidském chování (anglicky: behavioral sciences) a požadovat při studiu řízení spolupráci více vědních oborů.

Recenzovaná kniha zaujme především ty pracovníky, kteří se zabývají teorií řízení, výchovou řídících kadrů a úlohou vysokých škol při této výchově.

Josef L. Porket

Příspěvek k sociologii manažerů

O spojitosti mezi řízením ekonomiky a sociologií ekonomiky není již třeba uvádět mnoho argumentů. Tato závislost vyplývá logicky z požadavku, který je vlastně předpokladem vědeckého řízení jakékoli reality — totiž z požadavku komplexnosti pohledu

na řízenou realitu. Od sociologie se v ekonomické sféře očekává zprostředkování poznatků o struktuře a pohybu sociálního subjektu, o významných sociálních skupinách, na jejichž činnosti je závislý pohyb ekonomiky vůbec — a jeho tempo zvláště. Vědomi si této organické závislosti sociologie a řízení, rozšiřují prof. Miller a Form druhé vydání své dnes již proslulé učebnice sociologie průmyslu právě o kapitoly řízení ekonomiky.

Stále více se však objevují monografie, které si všímají managementu a sledují vazby mezi teorií řízení a kybernetikou, teorií řízení a psychologií, teorií řízení a sociologií. Sotva ovšem lze vypareparovat vždy jeden zorný úhel v oblasti, kde právě jde o komplexnost. A tento základní charakter má i práce, již chceme věnovat několik pohledů nyní — práce Rogera Falka, *The Business of Management*. Byla napsána v roce 1961 a vydávána v každém dalším roce znovu (poslední vydání Penguin Books, London 1965).

Práce je tedy věnována řízení vůbec, ale autor sám je zárukou, že jeho pohled nebude jednostranný a specialistní, nýbrž že zahrne i hlediska sociologická a psychologická. To proto, že je sám velmi úspěšným — manažerem. Tím věcnější a také průkaznější jsou jeho poznámky v tomto směru: nejde o výzvy odborníka, dávajícího dobré rady praxi, která se chápavě usmívá jeho vášnivému zaujetí: z pera jiných specialistů čte přece nejméně stejně vášnivé argumenty o významu poznatků zase jejich věd pro management. Falkova práce tento přístup znemožňuje eo ipso. Přirozeně, že vedle této pozitivní stránky má jeho práce — právě pro tento přístup — i svá minus. Křivdili bychom autorovi, kdybychom ho obvinili z prosté empirie. Snaží se o hodnocení zkušeností, má bystrý úsudek a schopnost zobecnění. Avšak jeho přístup k teorii je manažersky sebevědomý i manažersky prostý. Již tím „oceněním“, jak je sám uvádí na str. 12, že nějaké principy a nějaká filosofie jsou prý jistě lepší než žádné — aby tak veřejně manifestoval svou bezstarostnost v tom směru, jaké tedy principy či filosofie jsou vůbec správné. A tak výchozí filosofické, politické, ale i ekonomické „principy“ nemusí být zachycovány v recenzích let 1966—1967, když již před sto lety Marx v *Kapitálu* nepovažoval za nutné se příliš zdržovat tezemi o „líných“ dělnících, kteří by měli skoncovat se „zlobným pohledem“ na zisk, který reprezentuje spravedlivou odměnu za „riziko“ podnikatele, atd. atd. Avšak podstata práce je jinde, a tam tedy zaměříme svou pozornost.

Roger Falk uvádí řadu faktů dokazujících, že v Anglii se problémům vědeckého řízení po léta nevěnovala pozornost. Proto v letech 1949 až 1953 bylo vysláno 67 týmů specialistů do USA, aby tam systematicky studovaly teorii i praxi řízení.

Zejména dlouho byl v ekonomickém řízení podceňován marketing. Falk jej řadí jako třetí základní prostředek, jímž může řízení

ekonomiky dosahovat svých cílů: Za první považuje produkci, za druhý finance. Řízení těchto dvou oblastí dlouho vnukalo názor — a zde již začíná zajímavý přínos autora k sociologii manažerů —, že jedinou a oprávněnou kvalifikací pro manažera je technická kvalifikace. Roger Falk však na základě svých dlouholetých zkušeností upozorňuje, že takováto kvalifikace představuje obyčejně právě nekomplexní, zúženou přípravu, užze speciální pohled. To však je právě v protikladu s požadavky moderního řízení. Zajímavý je rovněž postřeh autora, zaměřený kriticky vůči polyhistorickým koncepcím přípravy manažerů. Jde o soustavné výzvy ke studiu řady vědeckých prací, málo reálně vzhledem k charakteru práce manažera. Autor však navíc ukazuje i na to, že se od manažera právem očekává svěžest myšlení, nová inspirace, vlastní ideje. Vytváření typu manažera, který se neustále a v každé situaci hledí opřít jen o autory a citace, vede často k nejistotě v rozhodování, k hlásání idejí z druhé ruky, k bezradnosti při změně podmínek. Zde se autor plně přiklání k těm teoretikům, pro něž řízení je i vědou, i uměním. Promyšlení této teze má zcela praktické důsledky: Je-li řízení vědou, nutno přijmout názor o tom, že manažerskou činnost lze rozložit na řadu komponentů, racionálně je studovat a vyučovat. Tedy — že manažery lze vychovávat, že nejde o výjimečné, přírodou již k této funkci predestinované bytosti. Je-li však řízení zároveň uměním, nelze zůstat jen u této koncepce přípravy: Už při výběru nutno hledat předpoklady pro manažerskou funkci, uznat tedy určitý význam nadání. Zejména však i přípravu této profese věst tak, aby se vytvářela i schopnost být manažerem, jednat jako manažer, formovat se v manažerskou osobnost. Falk uvádí realizaci takové linie v praxi: Harvard School of Business Administration. Pracovníci Harvardské university připravují každoročně asi 700 studentů tak, že je vedou k řešení nesčíslných praktických příkladů (cases), v nichž posluchači musí vystupovat aktivně a řešit i dořešit je. Vychází se z názoru, že nikdo nemůže naučit řízení lépe než posluchač sám, a život. Řešení případu pozoruje celá skupina, hodnotí, uvažuje, diskutuje, učí se manažersky myslit. Učitel — který zná skutečné vyřešení příkladu v praxi — může teoreticky i prakticky zdůvodnit, které prvky vedly k úspěchu či naopak ke ztroskotání.

Z hlediska aplikace sociologie jsou významné zejména ty poznámky autora, jimiž podtrhuje na základě svých zkušeností subjektivní stránku řízení. Stanoví-li vrcholové řízení základní linií, nelze ji přenášet do praxe v této podobě: pro lidi může často znít jako mlhavé fráze, které nemobilizují.

Manažeri myslí, že uchopí-li do ruky technické, finanční a komerční faktory, uchopí to hlavní. Nikoli — to tkví v motivaci lidí. Aby se přiblížil k pochopení této motivace, musí manažer znát celých 24 hodin svých pracovníků. Ale nejen to: řízení se stává tak komplexním a komplikovaným, že se musí

nutně odrazit ve formování celé sociální skupiny manažerů. Zde již autor hovoří jako sociolog a velmi přínosně upozorňuje, že početnost manažerských funkcí již přímo objektivně znemožňuje, aby se rodiny vlastníků staly dostatečnou kadrovou základnou pro tuto profesi. Avšak ještě dále: Dnes se tato sociální skupina rozšiřuje nad svůj sociální rámec v tom smyslu, že celou řadu svých úkolů přesouvá ve stále širší míře na výzkumníky a specialisty v řízení — na konzultanty a experty. A tak zejména manažeri malých firem programově přenechávají posouzení efektivnosti nové techniky, organizace práce, marketingové operace atd. speciálním ústavům.

A tak vlastní těžiště manažerské práce stále výrazněji spočívá v hluboce kvalifikovaném řízení týmů pracovníků, v jejich dokonalém poznání a stimulování. Není např. pochyby, že lidé v podstatě chtějí pracovat: Kde však tký kořeny snah člověka, táže se Roger Falk, aby chtěl nejen pracovat, nýbrž pracovat stále lépe? Není pochyby, že manažeri chtějí řídit efektivně: Jaké však jsou optimální metody, jimiž vytvářejí nejvíce inspirující klima, jimiž zbavují lidi pocitu nudy při práci? atd.

Práce Rogera Falka je kritizována po mnoha stránkách. Podařilo se jí však ukázat, že autor zná praxi a přemýšlí o ní. Ačkoli vůbec není sociologem, jeho názor je závažným hlasem pro sociologii a její aplikaci v ekonomice. Autorovi se však zejména podařilo dokázat, že na řadu obtížných problémů řízení moderní ekonomiky skutečně nereprodukuje — jak to v práci oprávněně kritizuje — jen „second hand ideas“, pozice, názory a ideje z druhé ruky. A to je na práci právě nejceněnější.

Jaroslav Kohout

Czlowiek w organizacji przemysłowej

Sociologická monografie průmyslového závodu. Kolektivní práce pod redakcí Marie Hirsowiczové; Państwowe wydawnictwo naukowe; Warszawa 1965; str. 315.

Člověk v průmyslovém závodě — jeho postoje, chování, faktory, které je ovlivňují — to bylo téma výzkumu, jež prováděla skupina polských sociologů vedená M. Hirsowiczovou v jednom varšavském závodě na výrobu přesných nástrojů a měřicích zařízení v letech 1962—63. Loni dostala veřejnost do rukou výsledky této kolektivní, metodicky důkladně připravené práce v podobě obsáhlé sociologické monografie, jež svým obsahem a promyšleným tematickým řazením upoutá i neodborného čtenáře.

V teoretickém úvodu k celé práci se M. Hirsowiczová zamýšlí nad tím, jaké místo zaujímá průmyslový podnik v sociologické teorii. Z konfrontace marxistického pojetí s manažerskou sociologií i její kritikou pak vyvozuje, jak má sociologie přistupovat ke zkoumání socialistického podniku a člověka v něm. Hirsowiczová zdůrazňuje, že

Marx ve svém historicko-logickém výkladu průmyslového podniku operoval dvěma soubory proměnných, které nelze navzájem izolovat: technologickými proměnnými a proměnnými makrostrukturálními (formacyjne zmienne). Z prvního souboru, který se týká materiálních aspektů výrobní činnosti, pokládal Marx za rozhodujícího činitele charakter výrobních sil, který působí na zásady dělby práce a určuje charakter i rytmus dílčích činností, kvalifikační strukturu, systém řízení i vnitropodnikový řád. To vše je soubor proměnných, které rozhodují o *podstatě* průmyslové organizace a jen v ohraničeném stupni jsou věci svobodného posouzení a výběru. Charakter pracovního procesu rozhoduje také o charakteru bezprostředních kontaktů a spoluurčuje formy skupinového života na závodě. Druhý soubor proměnných se týká společenského rámce, v němž se výrobní činnost odehrává, neboť procesy probíhající na závodě jsou dány nejen technologickými podmínkami, ale jsou zároveň prodloužením a odrazem změn a konfliktů globálního světa. Proto byly Marxovy úvahy o kapitalistickém podniku nerozlučně spjaté s jeho teorií zákonitostí kapitalistického hospodářství, což se projevovalo zvláště v analýze řízení pracovního procesu, v osvětlování toho, jakou roli má v tomto procesu dělník a kteří činitelé určují základní konflikty v pracovních vztazích.

Hirsowiczová ukazuje na to, jak americká, západoněmecká i francouzská kritika „human relations“ se blíží marxistické koncepci tím, že opět klade důraz na objektivní determinanty vztahů v průmyslovém podniku. Tak např. Sayles na základě svého bádání dochází k závěru, že charakter lidských vztahů v pracovních skupinách v průmyslu nezávisí ani v nejmenším stupni na osobních rysech účastníků, ani se neutváří pod vlivem obecných zákonů skupinového chování, ale je určen charakterem výrobního procesu. Hirsowiczová však upozorňuje, že i když polský výzkumný tým v souhlase s Marxem považuje technologické činitele za podstatné pro objasnění struktury podniku a procesu, jež se v něm odehrávají, neznamená to v žádném případě technický fatalismus nebo determinismus. Průmyslové podniky nevisí ve vzduchoprázdnu, ale jsou součástí složitěho a dynamického globálního systému, s nímž jsou spjaté svými funkcemi, cíli, organizací činnosti. Pro marxistické sociology není východiskem svět manažerů, ale svět výrobců; nevidí závod jako autonomní středisko, ale jako prvek společenské organizace; pracovník pro ně není doplňkem technologického a organizačního procesu, ale naopak chápou tento proces jako vnější projev a pole přirozené aktivity lidí.

Po analýze teoretických a metodologických tendencí spjatých se zkoumáním kapitalistického podniku zaměřuje M. Hirsowiczová pozornost na socialistický podnik, aby z toho, čím se liší od podniku kapitalistického, vyvodila i nutnou teoretickou a metodologickou specifičnost výzkumu socialistické průmyslové organizace. Socialistický podnik je

státní vlastnictví, je zařazen do určitého systému plánování, řízení a kontroly. To se odráží i v jeho vnitřní struktuře. Vztahy v něm jsou podřízeny celospolečensky platným politickým zásadám a normám. Důsledek nových principů socialistického zřízení se projevuje v pozici společenských organizací na závodech a ve vlivu veřejného mínění na vnitřní věci závodu. Pracující průmyslového podniku jsou zapojeni do sítě vztahů specifických pro novou společenskou formaci, což samozřejmě působí na jejich životní vzory a aspirace, na utváření systému uznávaných hodnot. Proto polští sociologové považují za hlavní rys metodologie výzkumu socialistických závodů důsledné spojování procesů probíhajících v průmyslu s konkrétními historickými podmínkami a etapami výstavby socialismu v dané zemi. I když uvnitř socialistického podniku může být řada organizačních variant, vedle aktuálního stavu výrobních sil bude stále se opakující dominantou konkrétní ekonomická, politická a ideologická situace i řada dalších proměných, jež tvoří specifičnost dané etapy.

S tímto teoretickým a metodologickým východiskem přišla skupina polských sociologů do závodu, jenž patří k nejlepším ve Varšavě i v celém Polsku a jež někteří členové týmu znali už z výzkumu z let 1957–58. Podle pečlivě připraveného plánu se v rozhovorech s dělníky, vedoucími závodu a funkcionáři společenských organizací, anketou i studiem dalších materiálů snažili získat obraz o podstatných podmínkách, na nichž závisí výrobní a společenská aktivita pracovníků závodu. Popisu a analýze výsledků výzkumu předchází kapitola z pera J. Matysiaka, K. Burschové a G. Pomianové, která podává souhrnný obraz o zkoumaném podniku. Čtenář se v ní seznámí s charakterem a hlavními ukazateli výroby, organizačním členěním závodu a demografickou strukturou jeho osazenstva.

Druhá kapitola, jejíž autorkou je G. Pomianová, je věnována problému kvalifikace průmyslových dělníků. Autorka v ní informuje o úrovni odborné přípravy dělníků závodu, o tom, jakou hodnotu přiřkládají dělníci sami vzdělání a kvalifikaci, co dělá závod pro zvýšení jejich kvalifikace a jaké problémy mají dělníci, kteří se při zaměstnání dále vzdělávají. Výzkum ukázal, že dělníci přiřkládají odborné průpravě a vzdělání často větší význam než jejich vedoucí. Vzdělání považují za integrální součást odborné kvalifikace, za nezbytnou hodnotu i při prosté, opakující se práci. Teoretická příprava je činí nezávislejšími na technickém dozoru, přináší určité finanční výhody, otevírá jim přístup k zajímavější práci a usnadňuje i přechod k jinému povolání. Na utváření názorů o hodnotě vzdělání působí především místo a druh vykonávané práce, vzájemné vztahy mezi nadřízenými a podřízenými a daleko méně osobní rysy člověka. Větší význam mu přiřkládají muži než ženy, mladší dělníci než starší a více kvalifikovaní než dělníci s kvalifikací nižší. Názory vedoucích nejsou zcela jednotné — závisí na charak-

teru práce v provozu, který řídí, a často jsou v rozporu s celospolečenským úsilím. Stále častěji se však u vedoucích objevují poukazy na spojení mezi teoretickou přípravou a kulturou práce, která zprostředkovaně podmiňuje i konečný výrobní efekt. Přesto však vedení závodu vidí především požadavky výroby, jimiž jsou dány i nároky na kvalifikaci. Naproti tomu dělníci spojují své kvalifikaci své životní plány, postavení, možnost odborného a společenského uplatnění. Jejich postoj je více v souladu se zájmy státu, který ve zvyšování kvalifikace spatřuje důležitou podmínku iniciativy a společenské aktivity výrobců.

V třetí kapitole pojednává K. Burschová o zásadách postupu dělníků jako elementu personální politiky. Výzkum se zaměřil na to, jaké možnosti výhodných změn dává dělníkům závod, které z dosažitelných hodnot dělníci uznávají a proč, a jak závod svou personální politikou uspokojuje aspirace zaměstnanců. Z možných změn považuje 57⁰/₀ dělníků za výhodné zařazení do vyšší kvalifikační třídy, 23,2⁰/₀ postup do funkce vedoucího pracovní skupiny nebo mistra, 13,6⁰/₀ postup do funkce technika a jen 3,1⁰/₀ postup na místo úředníka. Snaha o postup je u více než poloviny motivována finančně; třikrát méně dělníků je motivováno touhou po zajímavější práci; ostatní chtějí získat lepší pracovní podmínky nebo větší prestiž. Vedení závodu se však zjednodušeně domnívá, že jakákoli touha dělníků po změně je nesena pouze snahou o finanční zlepšení. Také zde se u dělníků ukázala závislost jejich aspirací především na vzdělání a kvalifikaci.

V další kapitole o aspiracích mladých dělníků zkoumá její autor J. Tułski, v jakých podmínkách a v jakém stupni se u mladých dělníků rodí svědomitý vztah k závodu, co má rozhodující vliv na jejich budoucí odbornou činnost, jak se připravují nebo chtějí připravit na technický pokrok a modernizaci závodu, jaké typy povolání mají pro ně vysokou hodnotu, a proč. Mezi mladé zahrnuje dělníky ne starší než 25 let a člení je do věkových kategorií 16–18, 19–21 a 22–25 let. Uvnitř těchto věkových skupin vytváří tři typy mladých dělníků: aktivní, v povolání nestabilizované a pasívní. Nejvyšší aktivitu nachází u nejmladší skupiny (87,5⁰/₀), nejmenší je ve věku 19–21 let (43,1⁰/₀) a u nejstarší skupiny aktivita opět stoupá (64,7⁰/₀). Mladí dělníci si cení náročnou, zajímavou, kvalifikovanou práci a chtějí dobře ovládat své povolání. Nejmladší skupina při tom téměř ještě nebere v úvahu finanční efekt takové práce. Aktivní dělníci ve všech věkových skupinách kladou vysoké nároky na své nadřízené. Nejmenší stabilizace je v prostřední skupině, která v očekávání vojenské služby si neklade žádné vyhraněné životní cíle. U skupiny pasívních (u nejmladších se vůbec nevyskytuje) je zdrojem jejich pasivity většinou osobní, rodinná situace a materiální potíže. Mladé dělnice mají na rozdíl od mladých dělníků a mužů vůbec nižší průměrné vzdělání, pracují

v méně přitažlivých provozech, mají menší výdělků a dříve i častěji zakládají vlastní rodiny. Skupinu aktivních (17,4 % z celkového počtu) tvoří většinou vyučené dělnice, které touží stejně jako chlapci po zajímavém povolání a náročné práci, jež přináší vnitřní uspokojení. Dívky nestabilizované v zaměstnání (23,5 %) vidí svou budoucnost v jiném povolání — jako úřednice, švadleny, kadeřnice. Svou nynější činnost považují za přechodnou, neboť podle jejich názoru není práce v továrně vhodná pro ženy: je fyzicky namáhavá, má malý prestiž a těžko ji lze sladit s rodinnými povinnostmi. Proto se tato děvčata nijak nesnaží o zvýšení své kvalifikace. Pro nejpočetnější skupinu pasivních dívek (59,1 %) je práce nutností, na kterou nemohou rezignovat. Jejich možnosti vzestupu v zaměstnání omezuje mimopracovní sféra (rodina, děti, dojíždění) i sám charakter práce, která je často jednotvárná a fyzicky vyčerpávající.

V páté kapitole (*Spolupráce a spolužití v BSP*) shrnuje Z. Sufin výsledky rozhovorů a sociometrických studií ve třech brigádách socialistické práce, které v době výzkumu na závodě existovaly. Cílem bylo zjistit, čím je podmíněn vztah členů brigád k práci. Jako rozhodující činitele se ukázaly odborná kvalifikace dělníků a způsob práce (individuální nebo kolektivní na společný účet). Pozitivní motivace — nejen v deklaraci určitých postojů, ale i v jejich realizaci — byla zjištěna u vyšší kvalifikace a kolektivní práce.

Při zkoumání role a pozice mistrů (kapitola VI.) si autorky K. Burschová a G. Pomianová kladly otázku, zda existuje jeden typ mistra, společný pro celou továrnu. Zjistily, že pozice mistra závisí (viděno očima dělníků) především na provozu, v němž pracuje — na charakteru mistrovsky práce, na jeho vzdělání a chování. Ideálem mistra, shodně uznávaným dělníky, mistry i vedením, je dělník s dlouholetou zkušeností a praxí a se vzděláním na úrovni střední technické školy. K výchově takových mistrů směřuje i kádrová politika závodu.

V sedmé kapitole A. Grzelaková pojednává o nevyrobních zaměstnancích závodu, které si rozděluje na skupinu vedoucích, inženýrů a úředníků. Postoj vedoucích k práci, ocenění vlastní pozice a pojetí vlastní role jsou dány především charakterem práce oddělení a odborů, které řídí. Nejvíce ceněné vlastnosti vedoucích jsou: 1. rychlost rozhodování; 2. iniciativa; 3. odborné znalosti; 4. umění jednat s lidmi opřeně o základní znalosti psychologie. Přitom za největší klad se považuje rychlost rozhodování a za největší zlo — neschopnost jednat s lidmi. U skupiny inženýrů zjistila autorka nejsilnější zájem o povolání. Pro ně už není práce jen prostředkem obživy, ale především tvůrčího odborného uplatnění. Nejvíce si proto cení technické aktivity a koncepčního charakteru práce. U skupiny úředníků rozhoduje o jejich vztahu k práci a odborných aspiracích místo, které zaujímají v úřednické hierarchii, a stupeň jejich vzdělání.

Obecně převládá názor, že ve vztahu k pracovišti jsou úředníci nejvíce stabilizovanou skupinou. Ale empirická verifikace ve zkoumaném závodě říká něco jiného: jen 21,6 % úředníků se cítí silně spjato se závodem, zatímco pro 78,4 % je práce všude stejná, na závodě jim nezáleží. Přesto jen 17,2 % chce odejít — ostatní o tom neuvažují z nechuti ke změnám, ze zvyku, kvůli potížím při získávání jiného zaměstnání. Zdrojem jejich „stabilizace“ je tedy pasivita; jsou spokojeni i s málo složitou a málo zajímavou prací. Autorka se domnívá, že tato pasivita může být vyvolávána nedostatkem profesionalizace úřednické práce, nedostatkem jasných kvalifikačních kritérií i malou diferenciací mezi úředníky.

Obsáhle osmá kapitola (autor W. Morawski) je věnována popisu a analýze činnosti dělnické samosprávy jako institucionalizované formy podílu osazenstva na spouštění závodu. V době výzkumu převažovali v samosprávných orgánech závodu inženýrsko-techničtí a administrativní pracovníci nad dělníky. Samospráva se zabývala z větší části výrobně ekonomickými problémy a jen z menší části problémy sociálními. Materiály pro ni připravoval hlavně administrativní aparát, zatímco samosprávě připadala iniciativa a kontrola — ovšem poněkud pochybná, jestliže samospráva nezna- la podstatu věci. Dělníci se na přípravě materiálů i diskusí o nich podíleli minimálně, protože jim k tomu chyběly potřebné odborné znalosti. Tak se projednávání materiálů omezovalo v podstatě na vedoucí jádro závodu a na období příprav — diskuse v samosprávném orgánu byla pak už víceméně formální. Zkušenosti ze zkoumaného závodu ukázaly, že role samosprávy, jejíž činnost je determinována výrobně ekonomickými úkoly, může být vedle silného vedení zcela nepatrná. Autor definuje trojí možnou orientaci samosprávy (1. orientace pracovní — orgán bezprostřední reprezentace zájmů pracujících; 2. administrativní — pomocný orgán vedení, jenž mobilizuje k plnění výrobních úkolů; 3. funkcionální — orgán mnohostranných vlivů sjednocující k realizaci společných cílů) a dochází k závěru, že samospráva zkoumaného závodu se nejvíce blíží orientaci administrativní. Samospráva zde byla pomocníkem vedení proti tlaku zvenčí, shora, a proto také měla tendenci vidět závod jen jako autonomní jednotku. Tyto rysy její práce signalizovaly nedostatky v centrálním plánování a řízení. Slabá činnost samosprávy byla podle názoru autora způsobena ne nedostatkem obětavých aktivistů nebo zlou vůlí vedení závodu, ale byla důsledkem ekonomicko-sociálních mechanismů, jimž samospráva přizpůsobila svou činnost.

Na kapitolu o samosprávě úzce navazuje pojednání Z. Heinrichové o činnosti smírčí komise na závodě — o počtu a druhu sporů, o delegátech do smírčí komise, o praktickém postupu před komisí a o správnosti či nesprávnosti jejího rozhodování.

Zajímavým doplňkem monografie je kapi-

tola o sousedských vztazích na závodním sídlišti, kterou zpracoval Z. Szczyński. Ukazuje se, že atmosféra v sídlišti obydlím pracovníků téhož závodu je ze 72 % oceňována záporně, z 20 % kladně a z 8 % neutrálně. Sousedské vztahy na sídlišti se neuvářejí pod vlivem pracovních vztahů — ty tu mají vliv spíše negativní. Sídlíště nesplňuje potřebu anonymity, nedává možnost rozhraničit svět práce a soukromí, ale naopak vytváří monotónní kruh stále týchž záležitostí, týchž lidí.

Polská monografie o jednom průmyslovém závodě si neklade vysoké teoretické cíle; její závěry jsou vysloveně hypotetické. Autoři sami považují monografické studium za určitou etapu nutnou pro další práci a zkoumání. Přesto jejich cíl — najít činitele typické pro většinu závodů, ukázat reálná dilemata a signalizovat společné problémy — se jim plně zdařil. A navíc to, co zjistili v jednom polském závodě, není bez užitku ani pro průmyslovou sociologii ostatních socialistických zemí.

Libuše Háková

Recenze časopisu Studia socjologiczne za II. pololetí 1965 (č. 3—4)

Třetí číslo Studií socjologicznych přináší materiály z III. sjezdu polských sociologů, o němž referujeme na jiném místě, a proto se těmito materiály zde zabývat nebudeme.

Čtvrté číslo je téměř monotematické. S výjimkou úvodní stati Marie Dziewické z Ústřední školy plánování a statistiky, která pojednává o otázce struktury socialistické společnosti, a s výjimkou stati S. Morawského o umění a pornografii a S. Tyrowicze o sociologii a ftiatrii, přináší příspěvky devíti autorů, týkající se vesměs problematiky urbanistické, resp. problematiky struktury městského a vesnického osídlení.

Závažný úvodní článek M. Dziewické se dotýká principiálních otázek zkoumání struktury socialistické společnosti.

Dziewická vychází ze známé struktury třídního rozdělení kapitalistické společnosti a zkoumá kritéria rozdělení společnosti socialistické po překonání třídního rozdělení, podmíněného soukromovlastnickými vztahy k výrobním prostředkům. Zánik třídních rozdílů považuje autorka za proces, po jehož ukončení vystupují do popředí nové formy základních společenských rozporů, které jsou už vlastní společnosti socialistické. Socialistická společnost totiž také není společností bezkonfliktní a vývoj i této společnosti probíhá v dialektickém procesu překonávání společenských rozporů. Základní rozpor socialistické společnosti je třeba hledat, stejně jako v případě předchozích společností, v jejím způsobu výroby, a to ve způsobu výroby a přivlastňování globálního produktu a národního důchodu. Zkoumání společenské struktury je možno provádět nejen ve vztahu ke společenským třídám, ale lze zkoumat jakékoliv společenské skupiny konsti-

tuující strukturu dané společnosti, počítaje v to i společnost socialistickou. Předpokladem ovšem je, že východiskem je zkoumání základního konfliktu dané společnosti.

Dziewická konstatuje, že sociologové doposud věnovali málo pozornosti konfliktu, specifickému pro socialistickou společnost, tj. konfliktu, který je dobře znám ekonomům jako konflikt mezi spotřebou a akumulací. Je to konflikt mezi celospolečenským a individuálním či skupinovým zájmem. Tento konflikt pokládá Dziewická za základní v socialistické společnosti. Dovojuje, že charakter socialistického vlastnictví určuje základní mechanismus výroby i rozdělení národního důchodu, a současně rozdělení společnosti na základní společenské skupiny. Ani v socialistické společnosti se dělnická třída nestává jediným vlastníkem základních výrobních prostředků, ale dělí se o toto vlastnictví se všemi ostatními skupinami existujícími v socialistické společnosti. Tak se dělnická třída ani v socialismu nestává a nemůže stát vlastníkem celého produktu své práce. I zde existuje rozdělení vytvořeného národního důchodu na základní produkt a na nadvýrobek. Vztah nadvýrobku k základnímu produktu je možno v socialistickém hospodářství označit za míru celospolečenského plnění. Tato míra závisí při daném rozsahu mezd na cenách výrobku a při daných cenách na výši mezd. Toto je hlavní ekonomická základna, první forma projevu konfliktu mezi celospolečenským zájmem a — v tomto případě — mezi zájmem dělnické třídy. Jde tu o konflikt na podkladě mezd, cen a rozdělení národního důchodu na základní produkt a na nadvýrobek. Dělnická třída je však nejen spoluvlastníkem základních výrobních prostředků, ale má zájem i na existenci a na rozsahu tohoto nadvýrobku, protože nadvýrobek je zdrojem rozšířené reprodukce, tj. přírůstku nových pracovních příležitostí, a zdrojem příjmů vrstev obsluhujících dělnickou třídu.

Spolutvůrcem národního důchodu je však také rolnictvo, jehož účast na tvorbě národního důchodu je rovněž nemalá.

Ve společnostech třídních se konflikt mezi zájmem celospolečenským a skupinovým projevuje jako konflikt tříd mezi sebou. Ve společnosti socialistické, ve které jsou třídní konflikty eliminovány, se tento konflikt osvobozuje od třídních forem a projevuje se jako napětí mezi spotřebou a akumulací. Na rozsahu a formě akumulace závisí rozsah a forma účasti jednotlivých společenských skupin na rozdělení národního důchodu.

Článek Dziewické je pokusem o stanovení základních rysů teorie zkoumání celku socialistické společnosti na základě hlavního, základního rozporu, existujícího v této společnosti; autorka jde o to, jak praví v závěru, aby správně poznala základnu a formy projevu tohoto konfliktu, aby tak bylo možno vytvořit lepší podmínky pro vědomé překonávání tohoto hlavního rozporu.

Problematika, kterou se Dziewická v tomto článku zabývá, zasluhuje jistě značné pozornosti a vyžadovala by detailnějšího a

důkladnějšího rozboru. Lze však říci, že omezený úkol, totiž postihnout základní rysy této problematiky, se autorce podařilo se zdarem splnit. Rozhodně je článek Dziewicke velmi podnětný a zajímavý.

Autory článků, dotýkajících se hlavního tématu, kterému je číslo věnováno, jsou Z. Pióro z Institutu urbanistiky a architektury, K. Przecławski z Polské akademie věd, W. Piotrowski z Lodžské university, A. Wallis z Polské akademie věd, B. Jalowiecki z Vratislavi, B. Tejkowski z Varšavské university, Anna Chramiecová z Institutu urbanistiky a architektury, B. Gałęski z Polské akademie věd a W. Adamski z Vysoké školy společenských věd. Jejich články podrobně rozebírají různé aspekty urbanizace i strukturální problémy určitých městských aglomerací, jakož i historické základy a současné urbanizační tendence vývoje vesnické společnosti.

Stefan Morawski ve stati *Umění a pornografie* zkoumá vztahy mezi těmito dvěma oblastmi. Za rozlišovací kritérium pokládá autor především estetickou strukturu díla. Nepodává definici umění a odvolává se na své předchozí publikace o této otázce, podává pouze stručnou charakteristiku svého stanoviska a dovolává se i názorů G. Lukáče, L. Goldmanna a E. Fischera v daném kontextu. Dále pak podává definici pornografie, přičemž je si vědom historicko-sociologické podmíněnosti výkladu této otázky; ilustruje to na řadě příkladů různého posuzování kompletních výtvorů. Rozebírá z uvedeného hlediska celou řadu výtvarných, literárních i filmových projevů, starších i současných, a ukazuje na jejich podmíněnost společenskou situací, kritickým postojem autorů k moralistním představám současné společnosti, atd. Uvádí názory současného francouzského sociologa zabývajícího se především sociologií kultury, E. Morina, obsažené zejména v jeho studiích o filmu. Morin pokládá zaměření k erotismu, charakteristické pro současnou civilizaci, za výraz totálního pocitu osamocení jedince v zautomatizované, homogenizované, neosobní civilizaci. Erotismus je Morinem chápán jako forma protestu, která znamená návrat k intimním mezilidským vztahům a která dává člověku možnost být sebou samým. Z hlediska marxismu pokládá autor tuto otázku za mnohem širší — tato otázka se totiž podle autorova názoru dotýká všeobecně procesů odcizení, jejichž hlavním zřídlem je jak sféra ekonomicko-sociologická, tak společensko-politická. Zde poukazuje autor zejména na studie Hannah Arendtové (*The Human Condition*, Chicago 1938) a na marxistické řešení těchto problémů u G. Lukáče (*Geschichte und Klassenbewusstsein*, Berlin 1926), u L. Goldmanna (*Recherches dialectiques*, Paris 1959), a nejnověji u Adama Schaffa (*Marksizm i jednostka ludzka*, Warszawa 1965).

Studie Morawského je velmi ilustrativní a mnohostranná a je v ní zřejmá autorova

bohatá erudice, široký rozhled a hluboká znalost zkoumané tematiky.

V závěrečné stati o ftiziiatrii a sociologii pak Stanisław Tyrowicz ukazuje na sepětí sociologie a medicíny v určitých medicínských oborech, zejména ve ftiziiatrii. Protituberkulózní boj je problémem dokonce více společenským než klinickým, praví Tyrowicz. Pak podrobně zkoumá společenské podmínky protituberkulózního boje a formuluje hypotézu, že protituberkulózní boj v Polsku je brzděn spíše nevhodnými společenskými podmínkami, ve kterých nemocní žijí, než nedostatkem lékařskotechnických prostředků. Proto navrhuje co nejúžší spolupráci ftizeologů a sociologů.

Kromě těchto statí přináší 4. číslo Studií sociologických recenze knih, přehled výzkumů v oboru sociologie města v Polsku, zprávu o konferenci sociologie města, konané ve dnech 13. a 14. listopadu 1964 a pořádané Ústavem sociologie města při Polské akademii věd. Na této konferenci přednesli referáty prof. P. Rybicki o problémech městského obyvatelstva a městské společnosti, doc. J. Ziolkowski o hlavních teoretických směrech v sociologii města, doc. J. Turowski o problémech společenského sousedství starých a nových měst a konečně prof. S. Nowakowski o sociologii měst a urbanizačních procesů v poválečném Polsku.

Konečně toto číslo Studií sociologických přináší referát J. Sedláčka z Karlovy university v Praze, přednesený na sympoziu Karlovy university a Varšavské university, konaném v dubnu 1965 v Praze, o vlivu polské sociologie na formování sociologie v ČSSR.

Dušan Slávik

Jean Fourastié: 40 000 hodin.

(Robert Laffont, Paris, 1965)

Jean Fourastié je významným francouzským ekonomem a filosofem. Je znám svými četnými spisy, z nichž většina má veliký ohlas, je stále znovu vydávána a překládána do řady jazyků: *Civilizace 1975, Velká naděje XX. století, Stroje a blahobyt, Produktivita, Proč pracujeme, Velká metamorfóza XX. století*, eseje o některých dnešních problémech lidstva apod. Fourastié má však též vlivné oficiální postavení v orgánech francouzského plánování a je vedoucím skupiny „Francie 1985“. Pro svou knihu *40 000 hodin* použil z velké části materiálů a závěrů této plánovací skupiny.

Práce *40 000 hodin* se nezabývá pouze ekonomickými otázkami, ale jak je to u Fourastié-a obvyklé, též problémy sociálními a lidskými, otázkami využití volného času, problémy stáří, rodiny, postavení ženy atd. Ústředním tématem knihy, z něhož se odvíjí všechna ostatní problematika, je postupné zkracování pracovní doby až na 40 000 hodin za celý život, které umožní osvobození člověka od neustálého soustředění na zajištění materiálních potřeb, poskytne mu dosud ne-

tušenou míru volného času, v němž bude moci rozvíjet své záliby, vyvíjet tvůrčí činnost a dosáhnout plného rozkvetu. Mimoto je postupně zkracování pracovní doby jediným možným regulátorem správného vztahu výroby a spotřeby, což je základní podmínkou ekonomické rovnováhy. Proto v této otázce vidí Fourastié klíč ke všem ostatním aspektům budoucnosti lidstva.

K uvedené cifře 40 000 hodin dochází autor na základě následujícího propočtu: trvání pracovní doby se zkrátí na 30 hodin týdně, na 9 měsíců v roce (tzn. 3 měsíce dovolené), a na méně než 35 let za život. Fourastié přitom nedoporučuje snížení věkové hranice pro odchod do důchodu, které by bylo nesmyslné v situaci, kdy věda neustále prodlužuje lidský život, ale spíše prodloužení školní docházky a doby věnované vzdělání vůbec. Uvažuje o včlenění několika přestávek v celkovém trvání 4–5 let do pracovního období, které by byly věnovány dalšímu vzdělávání.

Faktorem, který má výše popsany vývoj umožnit, je stoupající produktivita práce a z toho vyplývající zvyšování životní úrovně. Z těchto faktorů též autor vychází, když dokazuje realnost svých předpovědí a propočítává časové, kdy asi může být dosaženo oněch 40 000 pracovních hodin. Zkracování pracovní doby souvisí totiž velmi úzce se zvyšováním životní úrovně. Stoupající produktivita lze použít buď pro první účel, nebo pro druhý, nebo v určité proporci pro oba. Zatím však lze pozorovat, že lidé touží víc po zvýšení svého reálného příjmu než po zkrácení pracovní doby — a je to vidět i v USA, kde je životní úroveň třikrát vyšší než ve Francii. Autor odhaduje (avšak sám říká, že bez jakéhokoliv solidního podkladu), že teprve při zvýšení životní úrovně asi na pětinašobek stavu, který je dnes ve Francii, budou lidé ochotni dát přednost snížení pracovní doby až na 40 000 hodin před dalším zvyšováním životní úrovně. Dojde k tomu však jistě během XXI. století.

Charakteristickým rysem Fourastié-ových prací jsou velmi dlouhodobé projekce jednotlivých faktorů do daleké budoucnosti i do daleké minulosti (často mluví o „měřítku lidstva“, kde 100 let neznamená nic). Otevírají se přitom naprosto zarážející a téměř neuvěřitelné perspektivy, zejména pokud jde o životní úroveň. Tak např. autor vychází z cifer růstu francouzské ekonomiky za posledních 20 let, kdy bylo dosaženo průměrného ročního vzestupu produktivity o 4,8 % v zemědělství, o 4,4 % v průmyslu a o 3,5 % v obchodu a konstatuje, že ještě nikdy v dějinách lidstva nebyl po tak dlouhém období rozvoj tak rychlý a nepřetržitý — přitom u některých národů je tempo ještě rychlejší. Perspektivy jsou tedy skvělé. Výše uvedená čísla znamenají ztrojnásobení výroby za 25 let, tzn. ztrojnásobení životní úrovně každých 30 let, což znamená 32násobné zvýšení za 100 let, 1024násobné zvýšení za 200 let a 1 050 000násobné zvýšení za 300 let; to je již úplně nesmyslné. Znamená to však, že

se rychle a s matematickou přesností blížíme věku naprosté hojnosti.

Přesto, že perspektivy jsou tak skvělé a jedinečné, nevypývá z toho, že se utíší neklid a „ekonomický apetit“, neboť je známo, že právě v okamžicích, kdy zaslíbená země je již v dohledu, je netrpělivost největší.

Období 1965–1985 zůstane tedy v myslích většiny lidí ve znamení ekonomických problémů. Průměrný člověk (Fourastié stále mluví ve svých úvahách o „průměrném člověku“ a vše posuzuje pouze ve vztahu k němu) zůstane zaujat především svou kupní silou, svou životní úrovní a nejmateriálnějšími faktory svého způsobu života. Teprve po roce 1985 se bude „homo economicus“ postupně vytrácet a postoupí místo člověku komplexnějšímu, rozmanitějšímu, neznámému až dosud v měřítku mas i ve vyšších příjmových třídách. Bude to člověk, pro něhož bohatství nebude již ani problémem ani prestiží, člověk velmi odlišný od nás.

Lidstvo v budoucnosti bude muset řešit zcela nové problémy, které se již nyní stávají naléhavými. Je to především „demografická exploze“, která se dostavila jako nechtěný důsledek zlepšení lékařské péče a zvýšení množství potravy. Dosavadní tempo stoupání počtu obyvatelstva je naprosto nepřijatelné a vedlo by ke zkáze. S tím souvisejí otázky nedostatku místa na zemi, přelidnění měst. Lidí přibývá a přitom se stoupající životní úrovní a pohyblivostí zabírá každý člověk stále více místa.

Světová populace, která po dlouhá staletí stagnovala, přestože se v průměru rodilo 4,1 děti na jednu domácnost, dozrává nyní obrovského rozmachu. V roce 1920 činil celkový počet obyvatelstva naší planety 1 811 mil., v roce 1940 2 249 mil. a v roce 1960 již 3 008 mil. Nejnovější předpovědi OSN počítají pro rok 2000 s minimální cifrou 6 280 mil. lidí. Toto tempo představuje zdvojnásobení populace každých 40 let a znamená, že v roce 2300 by počet obyvatelstva na světě dosáhl 1000 miliard: při hustotě obyvatelstva, jaká je dnes v New Yorku, by tento počet lidí pokryl nejen celý povrch zemské souše, ale též povrch Měsíce, Marsu a Venuše. I při značně pomalejším demografickém rozvoji — např. takovém, jaký je nyní ve Francii — by se dosáhlo v r. 3000 počtu 3000 miliard lidí. To vše je naprosto nepřijatelné, znamenalo by to záhubu a dává to zřetelný obraz, před jak naléhavým úkolem lidstvo v tomto směru stojí. Průměrný počet dětí na jednu rodinu smí přesáhnout číslo 2,1 jen o několik málo setin, nemá-li vývoj nabýt katastrofálního rázu.

Velikého významu nabývá nutnost potlačování hluku, zachování normálního přírodního prostředí, zajištění čistoty vody, čistoty vzduchu. To vše bylo dříve zdarma, teď to bude stát mnoho práce.

Problémy vzdělání nabudou nového rozsahu. Již nyní dochází k „explozi vzdělání“. V roce 1850 dosáhlo maturity (středoškolského vzdělání) 4147 osob, tj. 1/2 % z příslušného ročníku. V roce 1910 to bylo asi 1 %, dnes je to 15 %, v roce 1972 se očekává

30 0/0 a v roce 1985 40–45 0/0. Za 60 let (od 1850 do 1910) se dosáhlo zdvojnásobení tehdy nepatrného počtu, nyní se dosáhlo zdvojnásobení již vysokého množství za 10 let od 1951 do 1961 a v desetiletí 1961–1971 se čeká další zdvojnásobení. Podobná situace je i ve vysokoškolském vzdělání. Počet profesorů a asistentů na vysokých školách činil v roce 1900 – 2087, v roce 1940 – 2399, v roce 1952 – 3767, v roce 1960 – 7946, v roce 1963 – 15 033, v roce 1970 se předpokládá 28 600 a v roce 1985 – 50 000.

Mnoho místa je věnováno otázkám stáří. Stáří v masovém měřítku je nový jev v dějinách lidstva. Půjde o pocit spokojenosti starých lidí, o jejich organické začlenění do společnosti.

Otázka ženské práce a práce v domácnosti vůbec nepozbývá své naléhavosti. Stroje, vhodnější volba materiálů, služby atd. práci usnadňují, ale zároveň neustále stoupají požadavky na kvalitu práce, na normy čistoty, pořádku, krásy a elegance. Péče o dítě se stává stále náročnější činností, řízenou téměř podle vědeckého režimu. Ve Francii se v domácnostech ročně odpracuje více hodin než v zaměstnání (45 miliard hodin proti 44 miliardám).

Závěrem lze říci, že Fourastié-ova práce je neobyčejně zajímavá a podnětná. Přináší řadu nových myšlenek a nových podkladů. Autor nestojí na pozicích marxistické ideologie, i když se často zmiňuje o Marxových myšlenkách se sympatiemi. Jeho definice pojmu „socialismus“ je např. ve velkém rozporu s definicí uznávanou u nás. Fourastié se však nehlásí k žádné ideologii, říká, že na 100 nebo 200 let se budeme muset obejít bez ideologie, neboť nynější přechodné období prudkých změn vůbec neumožňuje nějakou platnou ideologii vytvořit.

Vydání českého překladu knihy *40 000 hodin*, jež se zabývá především věcnými problémy, které jsou nebo budou i u nás středem zájmu, se připravuje v Nakladatelství Mladá Fronta. Zkonfrontování názorů bude velmi užitečné a plodné.

Ivan Strup

Individuum a společnost

Jednotlivce ve společnosti, proti ní, pro ni, bez ní a společnost s jednotlivci, proti nim, pro ně, bez nich — to je životní situace, v níž všichni společně a každý z nás sám reálně nějak jsme. Vztah jednotlivce a společnosti je proto předmětem zájmů sociologů, pedagogů, psychologů, spisovatelů, scenáristů, politických pracovníků etc. Každý odborník jej řeší svou profesionální metodou. Přes různost přístupů se však všichni většinou shodují ve své první nebo poslední otázce:

„Jaká je podstata vztahu individuum — společnost?“ „Co říká „o věci, o kterou jde“, filosofie, zvláště marxistická filosofie?“ Studium filosofické literatury obvykle nevede k potřebnému výsledku, protože monografické zpracování tohoto předmětu je v mar-

xistické filosofické literatuře ojedinelé. Proto každý, kdo byl zjištěním mezi a nejistotou svého dílčího pojetí vztahu individuum — společnost vyprovokován k hledání všech podstatných souvislostí mezi individuem a společností vcelku, musí uvítat právě vydanou monografii Karla Michňáka *Individuum a společnost* (Academia, 1966, 210 str.), která na tuto oprávněnou a žádoucí zvědavost dává důkladnou odpověď. Nikoliv ovšem „všeřešící“, nýbrž také svého druhu.

Michňákova metoda je filosofická a vztah individuum — společnost je pro jeho metodu totalitou, v níž se současně vyjevuje a současně maskuje podstata člověka a jeho dějin. Toto „vyjevování a maskování podstaty“ je v období rozvinutých zbožných vztahů (individuum má abstraktní podobu a je skryto za zbožím) a moderního státu (lidská pospolitosť je iluzorní a je mystifikována státem) do krajnosti rozdroveno a vzájemně od sebe izolováno tak, že v teorii mluvení o individuu nezprostředkovává závěry o společnosti a naopak. Proto se může stát, že i taková teorie, jakou je dialektika, připravená pro Marxovy objevy Hegelem, která odhaluje skrytou zprostředkovanost obou „nezprostředkovaných“ protikladů, je viděna „izolovaným abstraktním individuem“, tj. interpretem dialektiky — z téže pozice jako skutečnost sama: nedialekticky. To je našemu autorovi důvodem, aby založil svůj „příspěvek k problematice depersonalizačních účinků zbožné kapitalistických vztahů“ na kritice omylu celé historické řady tzv. marxistů, kteří místo toho, aby vytěžili nejdříve z Hegelova a potom Marxova odkazu všechno, co dosud leží ladem, hledají na svou pést, jakoby to, co Hegel a Marx vyslovili zdánlivě jen o společnosti jako obecném, našlo svou protiváhu v tom, co oni vysloví o člověku jako jednotlivém (viz různé pokusy o marxistickou filosofickou antropologii). Na rozdíl od těchto autorů patří Michňák mezi kultivované marxistické marxology důkladně seznámené nejen s Marxem, ale i s prameny jeho učení (německá filosofie, francouzský socialismus a anglická ekonomie — !), kteří dešifrují takzvané oddělené Marxovy společenské kategorie a ukazují jejich důslednou antropologickou povahu. Michňák tak chce nastolit v teorii rovnováhu a odstranit nedialektickou převahu, která je způsobena jednostranným přetížáním na misce „společnost“, zvýšením váhy na misce „individuum“. V tomto smyslu má práce ještě jeden neskromný cíl: být příspěvkem v úsilí o znovu-navrácení dialektice jejího původního „antropocentrického“ obsahu. „Svoje navrácení dialektice jejího původního obsahu vidí v tom, že implicitně obsažená tvrzení o individuu (jedinlivém) a o společnosti (obecném) v celku Hegelovy a Marxovy dialektiky explikuje oběma protikladnými směry, a to na témže metodologickém základě: každá ekonomická a historická kategorie totiž představuje vztah individua a společnosti. Proto se nelze ptát, co z obojího vzniklo dříve. Nebylo to ani individuum, ani společnost, nýbrž „něco třetího“. Tímto třetím jsou různé formy

„přirozeně vzniklé pospolitosti“. Individualita se zrodila postupnou diferenciací individua (omezeného v převážne prírodných vzťahoch) a přirozené pospolitosti v předkapitalistickém období. Přírodní omezenost překlenula dělba práce a soukromé vlastnictví, které vytvořily předpoklad další individualizace a diferenciace individua a společnosti a spolu s tím novou — společenskou — omezenost individua. Individuum je zároveň s tím, jak se stává jednotlivinou v protikladu ke společnosti, tj. jak se z biologického individua stává společenskou bytostí, depersonalizováno: abstraktní práci, penězi, vlastnictvím, dělbu práce, státem. Toto abstraktní individuum vytváří náboženství, ideologii, vědu, filosofii jako věrnou teoretickou podobu své praktické situace: teoreticky řeší v praxi nepřeklenutelné, teoreticky se doplňuje s prakticky nespojitelným. Teoretická produkce abstraktního individua zvyšuje depersonalizační účinky zbožné kapitalistických vztahů. Teprve třetí historický stupeň je praktickým řešením všestranného rozvoje a svobody individua. O tom si však autor dovoluje podat jen obrysový nástin.

Pro chápání vztahu individua a společnosti v historicky přechodných zbožné socialistických vztazích, které mají rovněž svoje depersonalizační účinky, je však Michňakova kultivovaná a originální filosofická práce cenným přínosem a podnětem. Proto ji nelze přejít.

Miluše Havlinová

Robert Escarpit: *Sociologie de la littérature*

3. vyd. Paris, Presses universitaires de France 1964, 127 s.

Autor publikácie je profesorom filozofickej fakulty univerzity v Bordeaux a riaditeľom Inštitútu pre literatúru a umelecké masové techniky pri tejto univerzite[1]. Má pozoruhodnú a pomerne pestrú paletu záujmov. Publikoval predovšetkým z oblasti literárnej histórie (štúdie o Byronovi, Kiplingovi, Hemingwayovi), zo sociológie literatúry (*Atlas čítania v Bordeaux, Revolúcia knihy* a i.), a sám je pôvodcom niekoľkých románov. Recenzovaná publikácia bola preložená aj do nemčiny a vyšla pod názvom *Das Buch und der Leser. Entwurf einer Literatursoziologie*. Toto priekopnícke Escarpitovo dielo má 4 časte (Principy) a metódy. Výroba. Rozšírenie. Spotreba), v rámci ktorých pertraktuje problematiku sociológie literatúry. Po zdôvodnení potreby špeciálnej sociológie literatúry vychádza z tézy, že každá literárna skutočnosť predpokladá 3 činitele: spisovateľa, knihu a čitateľa, inými slovami — tvorcov, dielo a publikum. Aby ich ozrejmil a objasnil, načrtol stručný dejinný vývoj sociologického chápania literatúry a v tejto súvislosti komentuje aj náhľady klasikov marxizmu-leninizmu o literatúre. Na to analyzuje literárne javy z hľadiska troch zásadných foriem poznania — ako knihu, lektúru

a literatúru. V tejto súvislosti bližšie rozoberá sociologickú problematiku knihy a zaoberá všetkým, ktorí sa pokúšali jednostranne definovať pojem knihy, ktorú prevažne chápali ako hmotný predmet a nie ako prostriedok kultúrnej výmeny. Sám však knihu nedefinuje! Pozoruhodným je však jeho postreh, aby do pojmového určenia knihy sa začlenili čitatelia, ktorí ju používajú, pracujú s ňou (knižovníci) a všakovak ju využívajú. V ďalších statiach sa zaoberá metodologickou stránkou sociológie literatúry. Za najnáročnejšiu metódu pre pochopenie literárnych javov — knihy, čítania a literatúry — považuje *dotazníkovú metódu*, hoci sám na základe skúseností z výskumov má voči nej kritické výhrady, pričom nepopiera ani význam skúmania osobných dokumentov (memoárov, korešpondencie, katalogov knižníc), rozhovorov s čitateľmi v knižniciach, metódu ankety atď. Pomerne vysoko hodnotí štatistické metódy najmä pri konkrétnych sociologických výskumoch: „Štatistické údaje umožňujú pochopiť v hrubých črtách literárnu situáciu, pričom objektívne údaje majú slúžiť k tomu, aby ju interpretovali. Vyplývajú zo skúmania sociálnych štruktúr, z literárneho stavu a z technických prostriedkov, od ktorých závisia: politické systémy, kultúrne zariadenia, sociálne rozvrstvenie, kategórie profesií, voľný čas, stupeň gramotnosti, hospodárske pomery, právne postavenie spisovateľov, knihkupcov a nakladateľov, jazykové problémy a i.“ (str. 27—28). Lutovať možno, že v treťom vydaní recenzovaného diela autor vynechal veľmi dômyselný náčrt plánu pre výskum čitateľských pomerov a knižnic v mestách, ako ho poznáme z nemeckého prekladu. Namiesto tohto v 3. vydaní celkom stručne uvádza sériu programov výskumov, vykonaných v r. 1963 v Ústredí sociológie literatúry v Bordeaux. Ústredie napr. skúmalo distribúciu a cirkuláciu kníh v Bordeaux, psychosociológiu čitateľa, čítanie v závodných knižniciach, čítanie ľudových románov a pod. Z hľadiska metodológie by bolo akiste vhodnejšie, keby bol autor oboznámil čitateľa s priebehom celého sociologického výskumu, s metódami, ktoré používal a s akým výsledkom a pod.

Predmetom 2. časte publikácie je literárna produkcia a autor sa tu zaoberá tvorbou spisovateľov, problematikou generácie a skupiny, zástojom spisovateľa v spoločnosti a problémom financovania literárnej tvorby. Hodne zaujímavých a podnetných postrehov má vo svojich náhľadoch o generácii. Po vymedzení pojmu generácia a po rozlíšení literárnej a biologickej generácie znázorňuje formou grafu „vekovú pyramidu“ spisovateľov v rozpätí rokov 1810—1830. Na základe hlbšieho štúdia „vekových pyramíd“ spisovateľských generácií dochádza k záveru o striedaní jednotlivých generácií. V tejto súvislosti konštatuje, že pre zaradenie do určitej spisovateľskej generácie nie je smerodajným ani vek, ani dosiahnutie zrelosti. Vstup do literatúry je vlastne komplexný proces, ktorého rozhodujúca perióda sa odohráva vlastne až po štyridsiatke. To je,

pravda, diskutabilný názor! Vzhľadom na nejasnosť pojmu generácia autor navrhuje ako vhodnejší termín „skupina“, súc prужnejším a organickejšim.

Niekoľko interesantných postrehov vyjadril autor aj v stati, kde sa bližšie zapodieva zástojom spisovateľa v spoločnosti. Predovšetkým analyzuje problém pôvodu, najmä zemepisného a socio-profesionálneho pôvodu. V tejto súvislosti rozoberá zistenia moderného literárneho zempisu a na grafoch ukazuje vplyv prostredia a inštitúcií na literárnu profesiu. Bolo by treba ustanoviť štatistiku socio-profesionálneho pôvodu. V tejto súvislosti poukazuje na dve sondáže. V ďalšej stati sa zmieňuje o sociologických aspektoch financovania spisovateľov. V tejto súvislosti pripomína okrídenú tézu, že literatúra neuzivá spisovateľa. Bolo by preto nezmyslom popierať vplyv materiálnych podmienok na literárnu produkciu. Spisovateľ môže sa vyživíť dvojako: buď vnútorným financovaním (autorské práva) alebo vonkajším, ktoré je dvojaké: mecenstvo alebo vlastné náklady.

Dalšia — 3. časť — knihy je venovaná problémom distribúcie literatúry. Autor historickou metódou uvádza, ako medzi knihu, spisovateľa a čitateľa sa v priebehu doby dostáva ďalší faktor, nesporne významný — *vydavateľ*. Tento mal, pravda, svojich predchodcov (potulní rozprávači, kolportéri a i.). Najskôr sa objavuje rukopisná kniha, v Aténach a v Ríme jestvujú „scriptoriá“, spisovateľské dielne a kópie sa predávali v skutočných kníhkupectvách. Neskorší vynález kníhtlače zdoraznil publikovanie. Prví tlačári boli už aj obchodne založení. Ekonomicky zámožnejší tlačári zverujú vytlačenie kníh odborníkom a delegujú im väčšiu časť svojich obchodných funkcií. Tak postupne vzniká obchod s knihami — kníhkupectvo. Vydavateľ je podnikateľom, ktorý zverujúť tlačiarovi funkciu technickú a kníhkupectvi obchodnú, preberá iniciatívu vydavateľstva, koordinuje výrobu s potrebami trhu, uzatvára zmluvy s autormi a pod. Inými slovami, kapitalistická exploatácia nahradzuje remeselníku. Táto zmena sa udiala v dôsledku hospodárskeho, politického a kultúrneho pozdvižnutia buržoázie. Literatúra prestáva byť výsadou vzdelancov. Vydavateľskú funkciu redukuje autor na tri podstatné úkony, vyjadrené slovami: hľadať, vyrábať a distribuovať. Tieto tri spolupatriace a navzájom sa podmieňajúce úkony tvoria uzavretý cyklus, ktorý konštituuje vydavateľský počin. Týmto trom činnosťami zodpovedajú tri služby vydavateľského podniku: literárna komisia, výrobný úrad a obchodné oddelenie. Vydavateľ koordinuje ich činnosť, dáva im smer a preberá zodpovednosť (riziko). Ďalšiu časť venuje veľmi aktuálnym a zaujímavým úvahám o okruhoch distribúcie. V tejto súvislosti dosť dôkladne, podrobne analyzuje problematiku kníhkupectiev, okruhu vzdelancov a okruhu ľudu a v tejto relácii sa zapodieva otázkou masovej lektúry, potrebami a záujmami masového čitateľského publika.

Poslednú partiu svojho spisu venuje autor veľmi dôležitým problémom publika a čita-

teľstva. Predovšetkým rozlišuje medzi teoretickým, viac-menej pomyselným publikom, s akým operuje vydavateľ a medzi reálnym publikom, s akým počíta kníhkupec a ktoré sa prejavuje predovšetkým v klientele. V ďalšom opisuje autor vzdelanecké publikum, ktoré je heterogenné a vskutku pozostáva zo sociálnych, rasových, náboženských, profesionálnych, geografických, historických, svetonáhľadových skupín. Osobitnú pozornosť venuje faktorom, od ktorých v podstate závisí úspech literatúry (knihy) u publika. Veľa poznatkov a skúseností, získaných sociologickými výskumami v teréne, uložil Escarpit v závažnej stati o *čítaní*. Je to v kocke sociológia čítania a čitateľa. Čitateľ je mu konzumentom a ako každý spotrebiteľ je vedený vkusom dlho predtým, než vynáša o knihe svoj úsudok. Obe tieto hodnotiace hľadiská — vkus a úsudok — musia spolu existovať. Sociologicky čítanie má tri výrazné funkcie: izoluje, individualizuje a socializuje. Escarpit, pravda, podrobnejšie nerozvádza tieto činnosti. Bližšie sa zaoberá „uvoľňovacou“ alebo „odpútavacou“ lektúrou a čítaním ženy, ktorej záľubu o uvoľňovaciú lektúru, najmä pri mladých ženách, nazýva priliehavým výrazom „Bovaryzmus“. Sociologická problematika čítania nie je taká jednoduchá a autor preto právom varuje pred tým, aby sa predtým, než sa vykoná sociologický výskum, urobil nezvyčajný obraz „common reader“ t. j. priemerného čitateľa. Mnoho nových pohľadov, získaných početnými socio-psychologickými výskumami, uložil autor do statí o motívoch čítania a príležitostiach k čítaniu. Medzi funkčnými pohľadmi k čítaniu uvádza napr. informáciu, dokumentáciu a profesionálne čítanie. Ba, zabíhajú až do biblioterapie, rozvádza aj terapeutické užívanie, pri ktorom kniha hrá liečebnú úlohu.

Záverom niekoľko kritických pripomienok k tejto inak veľmi podnetnej a výskumami fundovanej práci. Po jej prečítaní čitateľ je ohúrený množstvom bystrých postrehov a zaujímavých poznatkov tohto erudovaného sociológa. Za závažný nedostatok považujem predovšetkým, že autor nezačleňuje sociológiu literatúry do systému odvetových sociológií, že bližšie nerozvádza susedné hraničiacie oblasti (literárna veda, literárna história, dejiny knižnej kultúry atď.), že okrem charakteristík vlastne bližšie nedefinuje výmer sociológie literatúry. V súvislosti so sociológiou literatúry spomína síce aj osobitne sociológiu kníh, avšak vôbec sa nezmiňuje ani o sociológii čítania a čitateľa. V súvislosti s niektorými pretriasanými otázkami (ako napr. utváranie literárneho publika, druhy publika, vplyv verejnej mienky na publikum, jeho vkus a pod.) bolo by bývalo záhodno konfrontovať Escarpitovo stanovisko s náhľadmi iných sociológov (ako napr. Schückinga; J. St. Bystróna a i.), ktorí publikovali diela na príbuzné témy. Hoci nepochybujeme, že autor so svojimi spolupracovníkmi vykonal mnoho sociologických výskumov a bazíruje na ich výsledkoch, neprezrádza nám, aké metódy, procedúry a tech-

niky pri nich používal a s akým výsledkom. Ak v úvode sa zmieňuje o dotazníkovej metóde, akiste by bolo zaujímalo mnohých čitateľov, keby sa bol bližšie zmienil o štruktúre dotazníka, o reprezentatívnosti výskumov, o tom, či a ako doplňoval a overoval výsledky získané dotazníkovou metódou. Ostatne, viaceré kapitoly — najmä o druhoch a charakteristikách publika, motívoch čítania, jeho sociologických typoch, príležitostiach čítania (špeciálne čo sa týka čítania žien!) priam prezrádzajú, že ich autor vysondoval pri výskumoch. No, aj popri spomenutých najzávažnejších nedostatkoch, Escarpitova práca obsahuje množstvo poznatkov, postrehov a postojov, za ktoré sme mu vďační. Dúfame, že autor nepovedal posledné slovo v sociológii literatúry a že sa môžeme právom tešiť ešte na novšie práce.

Ignác Gašparec

[1] Čile, metódy a úkoly Institutu pro literaturu a umělecké masové techniky při universitě v Bordeaux

Mezi hlavní cíle francouzského *L'Institut de littérature et de techniques artistiques de masse* při filosofické fakultě university v Bordeaux, knihu jehož ředitele profesora Roberta Escarpita *Sociologie de la littérature* (Paris, 1964) zde recenzuje I. Gašparec, patří:

1. pokračovat ve výzkumech Sociologického střediska literárních faktů filosofické fakulty této university (Centre de Sociologie des Faits Littéraires), týkajících se šíření kultury prostřednictvím knihy a různých masových komunikačních prostředků, prohlubovat je a rozšiřovat;
2. reorganizovat a koordinovat pedagogické a vědecké prostředky různých věd zabývajících se studiem kulturních jevů (dějiny literatury, dějiny umění, sociologie, sociální psychologie, ekonomie aj.);
3. přispívat výzkumem a výukou ke zvýšení kulturní úrovně mas knihou, obrazem a zvukem;
4. zvyšovat úroveň techniků užívajících masové sdělovací prostředky se zřetelem ke kulturním cílům;
5. spolupracovat s profesionálními institucemi vydavatelskými, knihovnickými, filmovými, rozhlasovými a televizními, stejně jako s odpovědnými úřady a s mezinárodními organizacemi k provádění národních i mezinárodních knižní politiky.

Mezi metodami, jichž Institut užívá, převažují metody historické, avšak jsou kombinovány s metodami dotazníkovými, které umožňují chápat realitu sociálních mechanismů, nedostupných historikovi. Za první vůdčí zásadu výzkumu považují pracovníci Institutu *postžení sociálních dimenzí dějin literatury*. Jestliže historikové literatury většinou chápou tyto dimenze a pokoušejí se o jejich výklad, chybí jim přesto dosud přesná vědecká metoda aplikovatelná na tuto oblast, kterou Lucien Febvre definoval jako „historickou historii“, „historii literatury v dané epoše, v jejích vztazích se sociálním životem této epochy“. Vzhledem k to-

mu, že literární fakt je faktem vzájemné komunikace, je nutno studovat vztahy mezi obecněstvem a autorem a fungování těchto vztahů. Takové studium zahrnuje např. reaktivaci literárního díla v důsledku jeho interpretací novým publikem, překlady, jeho znovuoobjevení jinou generací atd. Jestliže tedy další vůdčí zásadou výzkumu je *sociální mechanismus literárního faktu*, lze za třetí princip označit *postžení materiálních podmínek literárního faktu*. Výměnný metabolismus autor-čtenář předpokládá institucionální nadstavbu, kterou lze studovat v několika směrech: status spisovatele ve společnosti, knižní výroba a distribuce, „mechanismus přijetí“ publikem (jeho kulturní úroveň, ideologie, slovní zásoba, předsudky, funkce literární kritiky aj.).

Patří tedy k historickým metodám především studium archivů, korespondence, časopisů, katalogů, prospektů k získání obrazu „průměrného čtenáře“ v rozličných údobích, studium dokumentů o materiálních podmínkách literárních jevů v rozličných údobích.

Z dotazníkových metod užívá Institut jednak hloubkový a soustředěný interview, dotazník, účastnickou anketu a obsahovou analýzu minulých nebo současných děl.

Podnikané výzkumné práce jsou dvojího typu: individuální a kolektivní. Kolektivní práce jsou prováděny ve spolupráci s různými zainteresovanými institucemi a organizacemi: odborovými, mládežnickými, vojenskými, výrobními a vydavatelskými.

Hlavní tematické okruhy výzkumu Institutu jsou:

1. *Sociologie a literární kritika*. Jde o řadu výzkumů, pokračujících v linii Escarpitovy knihy *Sociologie de la littérature*.
2. *Studie o distribuci knih v městě Bordeaux*, kde R. Escarpit a N. Robine navazují na publikaci *Atlas de la lecture à Bordeaux*, vydanou roku 1963.
3. *Psychosociologická studie čtenáře v Bordeaux*, týkající se městských výpůjčních knihoven. N. Robine tu dokončil předvýzkum.
4. *Historická literární sociologie*. P. Orechioni v práci o francouzských spisovatelích období 1830–1848 aplikoval metody sociologie literatury na dějiny literatury. M. Nealová publikovala studii o anglických čtenářích Flaubertových a C. Kubler pracuje na publikaci o německých čtenářích Sartrových.
5. *Chování mladých branců a čtení*. Zde si R. Escarpit stanovil za cíl určit mechanismus literární četby na různých úrovních inteligencí a kultury vůbec ve vztahu k různým sociálním prostředím.
6. *Čtení v dělnickém prostředí*. Toto téma zpracovávají J. Boussinesq a H. Marquier na základě dat závodních knihoven v Bordeaux.
7. *Sociologie literatury a sociologie náboženství*. Zde uveřejnil M. F. Pagès studii o knězi ve francouzské literatuře období 1918–1952.
8. *Studium sociálního obsahu*, kde se Frugier zabývá politickými tématy v periodikách pro mládež a Y. Aguilard a C. Lassartesse sociální problematikou detektivky.
9. *Mezinárodní slovník literárních termínů*, kde Institut je koordinátorem díla, které zadala Mezinárodní asociace srovnávací literatury (*L'Association internationale de Littérature comparée*).

Jak je zřejmé i z této stručné informace, je činnost francouzských literárních sociologů a spřízněných pracovníků i mimo metropol bohatá a rozmanitá. Naše obnovovaná i nově se rozvíjející sociologie literatury a sociologie kultury vůbec by tu našla mnoho podnětů k plodné spolupráci.

Bedřich Baumann

Několik poznámek k měření předpokladů stabilizace brigádníků na Ostravsku

Ve svém diskusním příspěvku se zabývám metodikou měření předpokladů jednotlivých brigádníků ke stabilizaci v OKR, která byla zveřejněna v článku Štěpána Prochovníka *K problému stabilizace hornických brigádníků na Ostravsku* v 5. čísle Sociologického časopisu z r. 1965. Cíl, který si autor recenzovaného článku vytýčil, je jistě závažný a má i své bezprostředně praktické důsledky, domnívám se však, že navržená metodika, přes svou nespornou zajímavost, není zcela adekvátní vyřešení úkolu.

Mé připomínky se týkají těchto okruhů problémů:

a) všeobecných metodických předpokladů konstrukce měřicích škál a požadavků, které na tyto stupnice klademe,

b) statistických problémů, vyplývajících z manipulace nominálními znaky, a snahy vytvořit na jejich základě vhodná měřítka.

Diskusní příspěvek si neklade za úkol zhodnotit vyčerpávajícím způsobem navrženou metodiku a nechce být ani bezprostředním návodem k řešení těchto problémů. Snaží se jen ukázat na některé problematické body předložené metodiky a alespoň v hrubých rysech naznačit možný směr jejich překonávání.

Obecně můžeme klást na každou měřicí škálu tyto všeobecně platné požadavky:

a) měřicí škála musí vycházet z údajů, které zachycují jednání člověka v podmínkách, pro něž je měříme, nebo z údajů, které s tímto jednáním vysoce korelují;

b) škála má zahrnovat pouze ty faktory, které výrazně ovlivňují měřené jednání;

c) měřicí škála musí být prověřena velkým počtem případů a má být odvozena z velkého počtu případů;

d) škála musí výrazně diferencovat pozitivní, negativní a neutrální faktory a znaky a musí mít vysoký stupeň reliability.

Podíváme-li se na navrženou metodiku pod zorným úhlem prvního požadavku, pak ihned zjistíme některé nejasnosti. Autoři metodiky volí jako základ své měřicí škály tzv. koeficient stabilizace, což je matematicky vyjádřený vztah mezi brigádníky, kteří se rozhodli zůstat v OKR natrvalo, a těmi brigádníky, kteří se dosud nerozhodli, nebo již počítají se svým odchodem z Ostravska. V této části se nebudu zabývat matematickou

stránkou koeficientu stabilizace, ale naopak gnoseologickým obsahem znaků, se kterými provádíme matematické operace. Nejprve bych se chtěl z tohoto hlediska zamyslet nad kategorií brigádníků dosud nerozhodnutých. Tuto sice autoři projektu jednoznačně pokládají za již „nestabilizovatelnou“, ale tento závěr není nikde v článku solidně zdůvodněn. Naproti tomu zkušenosti z předvolebních průzkumů v celé řadě zemí spolehlivě prokázaly, že skupina dosud nerozhodnutých se nalézá zpravidla v konfliktní situaci, ve které se střetává řada navzájem protichůdných faktorů různé síly a závažnosti. Tito jedinci mají většinou tendenci odkládat své rozhodnutí a nakonec se rozhodují náhodně, často pod vlivem naposledy nejintenzivnější působícího vlivu. Před obdobným případem stojíme i zde, a proto pokládám toto východisko průzkumu za značně problematické a domnívám se, že by bylo lépe tuto skupinu vůbec nezahrnovat do výpočtu jednotlivých položek měřicí škály.

Ostatně i sama kategorie „rozhodnutých“, ať tak či onak, není tak samozřejmá, jak s ní autoři projektu pracují. Každé verbální rozhodnutí má totiž celou řadu stupňů jistoty, od „jsem nezvratně rozhodnut“ k „pravděpodobně se rozhodnu tak a tak, ale musím si to ještě řádně rozmyslet“. Přechod mezi jednotlivými stupni jistoty je ovšem plynulý, což otázka, tak jak je formulována¹, nemůže dost dobře odlišit. A je přirozené, že odpověď na otázku v anonymní, neoficiální anketě má pro dotazovaného daleko menší stupeň závažnosti než odpověď před flukuační komisí.

Tyto úvahy nás bezprostředně zavádějí k další důležité otázce, a to k problému, kdy byla vlastně dotazníková akce provedena. Tato otázka nebyla v článku objasněna, přes její zřejmou důležitost. Rozhodování brigádníka si totiž můžeme obecně představit jako proměnné kontinuum, které přes různé stupně jistoty a závažnosti neustále tenduje k dichotomickému, závažnému rozhodnutí, jehož efektem je buď odchod brigádníka z OKR nebo jeho opak. Z toho ovšem vyplývá i důležitý závěr: *relace těchto verbálních rozhodnutí ke konečnému efektu může být obecně jiná v kterémkoliv období pobytu brigádníka v OKR.*

Námítky proti validitě výchozích údajů můžeme tedy shrnout do následujících bodů:

a) *výchozí údaje neregistrují skutečné jed-*

¹ Viz Sociologický časopis, 1965, č. 5, str. 568.

nání brigádníků, ale pouze jejich verbální výpovědi, jejichž relace ke skutečnému rozhodnutí není konstantní, ale proměnná v čase;

b) výpovědi brigádníků o svém rozhodnutí mají různou úroveň jistoty a závaznosti;

c) skupina B+C není ani zdaleka homogenní, ale je tvořena různým poměrem brigádníků „pevně odhodlaných“ odejít z OKR k těm brigádníkům, kteří se dosud nerozhodli.

Vzhledem k těmto skutečnostem se domnívám, že navržená metodika, spočívající v dotazníkovém zjištění rozhodnutí brigádníků (nikoliv postojů jak tvrdí autoři), není nejvhodnější, a jsem toho názoru, že daleko spolehlivější výsledky by poskytla analýza osobních dokumentů, při které by celá řada těchto problémů odpadla. Použitý způsob dotazníkového šetření by ovšem poskytl cenné poznatky tehdy, kdybychom zkoumali změny v rozhodování v průběhu brigády.

Stejně podstatné námitky můžeme mít i k samotným výchozím předpokladům konstrukce měřicí stupnice. Řekl jsem již v úvodu, že za základ měřicí škály bereme ty faktory, u kterých můžeme prokázat vysokou pozitivní, resp. negativní korelaci se zkoumaným jednáním. Pro kontingenční tabulky můžeme korelační vztah do jisté míry vyjádřit tzv. koeficientem kontingence². Proměřil jsem tímto koeficientem kontingence (dále jen C) autorem předložené tabulky, a dospěl jsem k výsledkům, které podávám v následující tabulce³:

Výše příjmu a rozhodnutí pro stabilizaci	0,23 C
Rodinný stav a rozhodnutí pro stabilizaci	0,26 C
Bytové poměry a rozhodnutí pro stabilizaci	0,18 C
Vzdělání a rozhodnutí pro stabilizaci	0,18 C
Fluktuace a rozhodnutí pro stabilizaci	0,14 C
Národnost a rozhodnutí pro stabilizaci	0,08 C

Uvedené koeficienty kontingence⁴ jsou poměrně malé a tudíž nemůžeme tyto faktory pokládat za významně ovlivňující rozhodování brigádníků. Jejich význam by přitom v některých případech ještě poklesl, pokud bychom je analyzovali některou z forem faktorové analýzy, nebo pokud bychom použili některého z vyšších stupňů třídění. Malé veličiny C nám zároveň signalizují, že

problém stabilizace brigádníků bude zřejmě ovlivněn podstatně více jinými, do stupnice nezahrnutými a zřejmě ani v průzkumu neanalyzovanými faktory. Mezi ně můžeme např. zařadit pracovní podmínky na pracovišti, relaci mezi platem na předchozím pracovišti a na Ostravsku, a celou řadu dalších, jejichž závažnost je však nutno předem prověřit seriózním průzkumem.

Právě tak můžeme oprávněně klást požadavek, aby uvnitř jednotlivých faktorů byly řádně zhodnoceny jednotlivé klasifikační znaky z hlediska jejich pozitivního, negativního nebo neutrálního působení na příslušné rozhodování, a to s přihlédnutím k náhodnému kolísání absolutních četností, které je neodmyslitelným průvodcem všech výběrových šetření. Proměřil jsem náhodnost odchylek absolutních četností od vypočtených teoretických hodnot prostřednictvím χ^2 testu, a na tomto základě jsem dospěl k následujícímu zhodnocení odchylek ve smyslu plus, resp. minus⁵.

U všech tabulek se výsledná hodnota χ^2 pohybovala pad nebo těsně okolo kritické 50% hodnoty χ^2 , která je ve statistické teorii pokládána za hranici, pod níž se obecně považují odchylky od vypočtených hodnot za náhodné. Významnější odchylky od očekávaných hodnot bylo možno při velmi shovívavém posuzování určit u těchto znaků: ve smyslu lepších předpokladů pro stabilizaci u brigádníků, kteří jsou ženati, měli příjem menší než 1200 Kčs nebo v intervalu od 1801 do 2000 Kčs, kteří absolvovali střední školu a dosud změnili jen jednou zaměstnání; ve smyslu horších předpokladů pro stabilizaci u brigádníků, kteří jsou svobodní, vydělávali v intervalu 1200 až 1400 Kčs nebo nad 2000 Kčs a vlastnili rodinný domek v městě. U ostatních znaků nejsou odchylky od očekávaných hodnot významné a je možno je pokládat za kategorie neutrální, které podstatně neovlivňují rozhodování brigádníků. Domnívám se však (ze statistických důvodů), že je správnější interpretovat je tak, že tímto průzkumem nemůžeme pečlivě zhodnotit vliv těchto znaků. Totéž platí i o znacích s pozitivní nebo negativní odchylkou, protože tyto odchylky byly konstatovány pouze ve skupině brigádníků, kteří se rozhodli zůstat v OKR. V této skupině se odchylky také kompenzovaly a nebyly vyváženy žádnou adekvátní změnou v kategorii brigádníků, kteří se rozhodli opačně.

Seřadíme-li jednotlivé znaky od nejprznivějšího k nejméně příznivému podle koeficientu stabilizace a podle χ^2 testu, dojdeme přibližně ke stejným závěrům. Mezi prvnimi osmi znaky sestavenými podle koeficientu stabilizace najdeme i všechny znaky, u kterých byly χ^2 testem zjištěny pozitivní

² Informace o χ^2 a koeficientu kontingence nalezne čtenář v: Malý, V.: *Statistická analýza kvalitativní dat*. A. Univ. Carol. medica 9 33, 1962.

³ Tabulky 3, 8, 9, nebylo možno proměřit koeficientem kontingence a χ^2 testem, protože nesplňovaly tyto podmínky: některé očekávané hodnoty byly menší než 1 a celkový počet očekávaných

hodnot menších než 5 překročil 20% všech očekávaných hodnot.

⁴ Koeficienty kontingence nejsou normalizovány, což však v tomto případě nemá rozhodující vliv na směr úvah.

⁵ Měření bylo provedeno u stejných tabulek jako v předchozím případě.

odchylky, a obdobný stav zjistíme i u nejvíce negativních znaků. Mezi těmito extrémními polohami leží pak poměrně homogenní pole znaků, kterým jsem χ^2 testem přisoudil neutrální hodnotu.

Tato relativně velmi dobrá shoda mezi oběma hodnoceními je však do jisté míry znehodnocena tím, že škála sestavená na základě koeficientu stabilizace je stupnicí intervalovou, přičemž tato stupnice nerozlišuje ve středu škály výrazně mezi dvěma po sobě těsně následujícími znaky (ve středu škály se liší znaky pouze o setiny koeficientu stabilizace), ani mezi negativními, nulovými a pozitivními znaky. Škála prakticky plynule přechází od nejpozitivnějšího k nejnegativnějšímu a poměrně dobře rozlišuje pouze nejvíce negativní a nejvíce pozitivní faktory. Avšak tyto pozitivní a negativní faktory rozlišuje zcela nedostatečně od nulových faktorů. Např. pozitivní znak „změnil jen jedno zaměstnání“ je ohodnocen právě tak hodnotou 0,27 jako neutrální znak „vydělávat v předchozím zaměstnání mezi 1601–1800 Kčs“. Právě tak porovnáme-li závěr, který můžeme učinit na základě součtu koeficientů stabilizace u těch znaků, které byly na základě χ^2 testu označeny za znaky pozitivní, se závěrem učiněným na základě součtu nejvíce ohodnocených neutrálních znaků (polská národnost, rozveden, domek v kolonii, neukončené vzdělání, výdělek 1601–1800 Kčs, vystřídání dosud tří zaměstnání), dostaneme stejný ohodnocení a dokonce vyšší úhrnný koeficient stabilizace než v předchozím případě.

Nevhodnost volby intervalové stupnice je zřejmá rovněž tehdy, připomeneme-li si dříve uvedené námitky proti validitě výchozích dat a zhodnotíme-li z hlediska statistické indukce jednak celkový počet prvků ve výběru, jednak dílčí četnosti u jednotlivých znaků. Velikost výběru má zcela evidentní význam, protože statistická indukce je možná pouze za předpokladu splnění podmínek zákona velkých čísel, které počet 204, s nímž se v tabulkách operuje, nesplňuje, a tím méně pak četnosti u jednotlivých znaků, které se většinou pohybují kolem 10, často klesají pod 5, a můžeme zde nalézt i případ, kdy statistická indukce se provádí na základě jednoho příkladu (tab. č. 4)! V takovém případě pochopitelně nemůžeme předpokládat, že se nám budou kompenzovat chyby způsobené malou validitou dat, a chyby vzniklé na základě výběrového šetření.

Uveďme jeden výrazný příklad: v tab. č. 11, která zjišťuje rozdíly mezi předpoklady brigádníků z hlediska jejich předchozí fluktuace, uvažují autoři skupinu dvou brigádníků, kteří změnili dosud zaměstnání více než třikrát. Oba brigádníci se dosud nerozhodli a proto byla tato skupina ohodnocena koeficientem 0,00. Kdybychom se zeptali

těchto dvou brigádníků třeba jen o dva týdny později, mohli bychom se setkat s případem, kdy buď jeden nebo druhý, či dokonce oba dva se rozhodnou zůstat v revíru. V takovém případě bychom pak získali buď koeficient stabilizace 1,00 nebo 0,00. A tyto koeficienty bychom porůznu získávali od každé náhodně vybrané dvojice brigádníků, kteří jsou nositeli uvažovaného znaku.

Tím jsme se dostali i k problematice vhodnosti tzv. koeficientu stabilizace. Námitky proti jeho zavedení lze souhrnně vyjádřit asi takto:

a) koeficient stabilizace pro $A = 0$ nebo $B + C = 0$ je vždy nulový, přestože bychom u případu, kdy $B + C = 0$ a $A > 0$ očekali naopak maximální koeficient stabilizace;

b) výsledná hodnota koeficientu stabilizace je především v malých četnostech, s kterými autoři běžně počítají, bezprostředně závislá na absolutních četnostech u jednotlivých znaků.

Viděli jsme již v předchozím výkladu, že u dvou příkladů může koeficient stabilizace nabýt pouze dvou hodnot — 0,00 nebo 1,00. Vezmeme-li tři prvky, můžeme obdržet koeficient stabilizace rovný 0,00, 0,50, 2,00, a takto bychom mohli pokračovat dále. Koeficient stabilizace je totiž závislý na počtu variant, které můžeme z daných prvků vytvořit. Tuto nesnáz odstraňuje pouze dostatečně velký počet prvků zahrnutých do zkoumání (100 a více u jednotlivého znaku), v uvažovaných malých četnostech je však použití koeficientu stabilizace jak gnoseologicky, tak i formálně matematicky nesprávné. Ostatně i za předpokladu dostatečně velkých četností by bylo podle mého názoru lépe počítat prostou pravděpodobnost, která má již zavedenou a matematicky zdůvodněnou metodiku použití.⁶

Mé stanovisko k metodice měření předpokladů stabilizace brigádníků v OKR, která je sama o sobě inspirující, lze tedy závěrem shrnout do následujících bodů:

a) V článku nebylo prokázáno, že údaje, o které se konstrukce měřicí škály opírá, jsou validní pro oblast měření, a že metodika navržená pro jejich získání je vhodná a nezbytná.

b) Autorům se nepodařilo dokázat, že faktory, na jejichž základě byla sestavena měřicí škála, jsou stanoveny na základě rozboru závažnosti jednotlivých faktorů.

c) Četnosti zahrnuté do výběru neumožňují ve všech případech spolehlivě provést statistickou indukci.

d) Volba intervalové stupnice je nekorektní vzhledem k náhodným výkyvům v četnostech, problematičností koeficientu stabilizace a k tomu, že neodlišuje výrazně nulové pozitivní a negativní znaky.

Vysokou správnost předpovědi chování

⁶ Ostatně i samotná formulace koeficientu jako podílu skupiny A:B, ke kterému přičteme skupinu C [(A:B) + C], neodpovídá ani logice výpočtu, ani vypočteným koeficientům stabilizace. Tomu by

daleko spíše odpovídala formulace: skupina A dělená součtem B a C [A:(B + C)]. Zde však jde pravděpodobně o systematickou chybu tisku.

brigádníků na jejím základě lze vysvětlit tím, že poměrně dobře rozlišuje pozitivní a negativní znaky. Přes tuto správnost předpovědi se však domnívám, že daleko lépe by bylo považovat navrženou stupnici za stupnici ordinální, která by rozlišovala pouze vysoce pozitivní, resp. negativní faktory od neutrálních a mezi sebou navzájem. Taková stupnice by mohla mít např. tvar —, —, 0, +, ++, nebo tvar —2, —1, 0, 1, 2.

Závěrem bych chtěl vyjádřit své přesvědčení, že předložená metodika *nezaručuje vypracování skutečně objektivní měřicí stupnice, na jejímž základě bychom mohli spolehlivě předvídat rozhodování brigádníků.*

Jiří Linhart

Registrátory nebinárních vyvolaných odpovědí

Při výzkumu názorů nebo mínění skupiny sledovaných osob v kině, v divadelním hledišti, v přednáškovém sále atd. velmi často nevystačíme jen s přímou odpovědí binárního charakteru (ano-ne, líbilo-nelíbilo, souhlasím-nesouhlasím), ale potřebujeme stupeň zájmu, zainteresovanosti diváka, nějakým způsobem dále rozlišit (líbilo se mi málo-více-nejvíce, z předvedených příkladů považuji za nejvhodnější první, za méně vhodný třetí, za nejméně vhodný šestý, osmý případ odmítám). V takových případech, kdy pro sbírání odpovědí používáme jakoukoliv signalizační techniku (např. evalograf), nevystačíme s běžnými liniovými registrátory, které pracují na principu přerušovaných impulsů.

Korelační zapisovače pracují obecně vždy na principu elektrického modelu, kterým nahrazujeme při zápisu vlastní situaci ve zkouškovém sále s panelem diváků. Nejúčelnější korelační modifikaci nám poskytuje prvek *napětí elektrického proudu*, který je v přesné úměrnosti počtu zapojených okruhů i napětí, jež prochází jednotlivými okruhy. Výsledkem takového měření není již vícekanálový záznam, jako dostáváme u evalografu, ale jediná souhrnná křivka, jejíž změny přesně odpovídají napětí zapojených okruhů v sále. Na tomto principu pracují korelační zapisovače *Miniscript* a *Multiscript*, vyráběné firmou Goerz Elektro ve Vídni.

Někdy je pro sociologický výzkum důležitý i prvek času, v jakém se diváci nebo účastníci shromáždění rozhodují pro určitý

názor nebo postoj (např. při volbách aklamací, při všech většinových rozhodnutích apod.). V takovém případě můžeme používat *potenciometrického zapisovače*, který přesně registruje *průběh křivky* od výchozího ke stabilnímu vrcholovému bodu. Takovým přístrojem je např. zapisovač *Servogor* z výroby téže firmy. Při střídavém zapojení obou typů zapisovačů dostáváme v zapisovacím poli *Servogoru* tzv. *vrcholový záznam*, tj. záznam situace v určitém okamžiku, který odpovídá času, ve kterém jsme zapisovač zapojili.

Konečně potřebujeme v některých případech zjišťovat odděleně přání a požadavky sledovaných osob k určitému stupni zájmu (vydělit všechny odpovědi diváků, jež označují postoj líbilo se — „průměrně“, souhlasím s — „třetím příkladem“, uděluji známku „3“). V takovém případě je možno použít *vícekanálového korelačního zapisovače*, kde je sledován jen určitý stupeň napětí, získávaného z kontrolních bloků v sále.

Všechny zmíněné přístroje zjednodušují značně práci sociologa při získávání výchozích dat při skupinovém průzkumu. Prakticky okamžitě po skončení předváděného programu dotazové série má sociolog k dispozici přesný záznam, který může podle předešlého připraveného grafického pravítka vyhodnotit a ev. provést opravy záznamu hloubkovým interviewem u těch otázek nebo u těch diváků, kteří z jakéhokoli důvodu vybočili z rámce průzkumu.

Registrátory nebinárních vyvolaných odpovědí nemusí pracovat jen na principu elektrického modelu odpovědi. Jsou známy též pneumatické zapisovače nebo různé druhy mechanických sondážních přístrojů. V současné době je však pro naše podmínky nejvýhodnější modelovat sondážní situaci pomocí elektrických obvodů, protože přístroje tohoto druhu jsou nejjednodušší, pro sociologa dosažitelné, a při použití baterií nezávislé na zdroji energie.

Literatura:

- Katalog firmy Hartmann-Braun, Frankfurt a. Main, červen 1965, No. 453.
- Katalog firmy Goerz Elektron-Wien, květen 1965, No. 33-455.
- Informace:
Přednášky TG (technische Gesellschaftstelle) Frankfurt a. Main září 1965.
- Mezinárodní brněnský veletrh, pavilón C, informační kancelář pro měřicí techniku.

Miroslav Malík

Konference o sociální struktuře v Jugoslávii

V jugoslávském přístavu Splitu se ve dnech 9. až 12. února t. r. konala konference, kterou pořádající Jugoslávská sociologická společnost nazvala *Změny třídní struktury současné jugoslávské společnosti*. Letošní konference navazovala na loňskou, jež byla věnována otázkám samosprávy za socialismu, a stala se tak druhým krokem rozvíjejícím tradici pravidelných soustředění odborníků k aktuální i teoretické významné problematice jugoslávské společnosti. Značný počet domácích účastníků konference z nejrůznějších domácích sociologických pracovišť byl doplněn hosty z Československa, Maďarska, NDR, Polska, Rumunska, Sovětského svazu a Spojených států.

Jednání na konferenci probíhalo jen v plénu a bylo rozděleno do čtyř základních částí: 1. Obecně teoretická problematika sociální struktury socialistické společnosti, 2. problematika třídní struktury, 3. referáty a diskusní vystoupení s empirickým zaměřením, 4. obecná, generální diskuse. Vzhledem k životní a bohatosti střetávajících se koncepcí i k problematice oddělitelnosti teoretických okruhů a teoretických i empirických stránek jednotlivých vystoupení bylo toto rozdělení jen rámcové a spíše programové. Proto se jím ve své informaci neřídíme přesně ani my a snažíme se zachovat vnitřní souvislosti jednání.

Jádro konference spočívalo především v teoretických vystoupeních účastníků, k nimž se také soustřeďovala diskuse. Na konferenci se střetla celá řada nejrůznějších koncepcí sociální struktury společnosti vůbec a socialistické zvláště, pojetí tříd a třídní povahy socialistické společnosti, koncepcí sociální stratifikace a nově vzniklých sociálních skupin.

Celá řada referátů se orientovala na problematiku *tříd za socialismu*. Určitým podnětem k diskusi byla ne zcela jednoznačně formulovaná koncepce Radomira Lukiće, který ve svém referátu bezprostředně spojoval existenci společenských tříd s existencí vykořisťování. Podle jeho názoru můžeme rozlišit dva druhy vykořisťování: klasické a nové, socialistické. Pouze první forma však vytváří třídní boj a třídy, zatímco druhá jen výjimečně. Lukić vyslovil domněnku, že by mohly existovat skupiny nekvalifikovaných fyzicky pracujících dělníků, nezaměstnaných, chudých rolníků apod., které vykořisťují vysoce kvalifikovaná byrokracie (politická i ekonomická) a spekulanti. Na tomto základě by bylo možno tvrdit, že

v současné Jugoslávii existují třídy nebo jejich pozůstatky. Jestliže ovšem předpokládáme rozdělování podle práce, vycházejíce z podstaty socialismu, pak vyvstává otázka, jaké jsou ty druhé, z hlediska sociologie základní skupiny, které v jugoslávské společnosti existují nezávisle na třídách. Podle názoru R. Lukiće to jsou tyto společenské skupiny: zemědělci, dělníci, obchodníci, pracovníci v sektoru služeb a turistiky, duševní pracovníci, byrokracie (profesionální političti a ekonomičti vedoucí), spekulanti a deklasovaní. Znakem těchto skupin je shodné chování v důležitých situacích, blízké vzájemné vztahy, společná ideologie a stejné postavení.

Kritika Lukićova referátu se zaměřovala v diskusi přirozeně na jeho bezprostřední spojení tříd s vykořisťováním bez ohledu na vlastnictví a dále na Lukićovo pojetí vykořisťování za socialismu, v němž mnozí spatřovali vzhledem k formulaci tendence k posilování rovnostářství. Na druhé straně v diskusi uvedl ovšem Lukić i možnosti „vykořisťování“ vysoce kvalifikovaných pracovníků podhodnocením jejich práce.

Řada jugoslávských sociologů vychází ve svém pojetí sociální struktury z *dělbý práce*. Zde se projevilo ještě mnoho teoretických otázek, například v příliš úzkém spojení některých politicko-ekonomických charakteristik s technickými stránkami práce, jako tomu bylo u Zorana Vidakoviće, který se zabýval otázkou teoretického přístupu ke studiu vztahů mezi dělbou práce a třídní strukturou v současné jugoslávské společnosti. Základní třídní rozdíly způsobené třídním vlastnictvím sice již odumřely, avšak pokud dělba práce obsahuje ještě řadu podstatných znaků vzniklých ve společnosti kapitálu a námezdní práce, potud z třídní povahy tohoto jevu plynoucí tendence k sociální struktuře s určitými třídními charakteristikami. Podle jeho názoru právě z elementů třídní dělby práce vyplývají všechny důležitější druhy sociální stratifikace současné jugoslávské společnosti. Odhlížeje od sociální stratifikace na základě nekapitalistického soukromého vlastnictví, autor považuje za základní kritérium rozdílů mezi sociálními vrstvami existenci charakteristik svobodné sjednocené práce a charakteristik námezdní práce, které odpovídají elementům monopolistické kontroly nad podmínkami práce a moci nad prací v sociálním postavení jednotlivých společenských skupin. Charakteristiky námezdní práce shledává především u pracovníků fyzické práce, zatímco charakteristiky svobodné práce jsou u pracovníků složitější práce.

Mnohem odstíněněji vyšel z dělby práce Ivan Perić, který se ve svém referátě zabýval problémem sociální struktury dělnické třídy, jejího postavení a úlohy v současné jugoslávské společnosti. Analyzoval dvě základní pojetí dělnické třídy: široké a úzké. První pojetí považuje za dělnickou třídu všechny pracující lidi, kteří se účastní společenského procesu práce v socialistických ekonomických vztazích. Ti všichni mají stejné cíle: větší produktivitu, rozvoj výrobních sil, zvyšování výroby, rozdělování podle práce a stále širší rozvoj společnosti jako jednotného výrobce. Proti tomuto pojetí stojí úzké, které chápe dělnickou třídu jako ty, kdo plní fyzické podfunkce práce ve sféře materiální výroby (A. Dragičević). Ivan Perić tento druhý názor kritizuje na základě Marxova pojetí souhrnného dělníka a v souvislosti se současným vývojem techniky, který stále více odstraňuje manuální práci z průmyslu. Ukazuje však, že rozšíření pojmu dělnické třídy na základě současných procesů nutí věnovat v daleko větší míře pozornost problémům vnitřní struktury dělnické třídy. Podle Perićova názoru je třeba sledovat především dva momenty této vnitřní struktury dělnické třídy: 1. Dělnická třída je produktem současného průmyslového rozvoje. S růstem produktivity práce v průmyslu však stále více lidí pracuje mimo průmysl, ve sféře služeb apod. 2. Uvnitř dělnické třídy existují rozpory, které jsou založeny na staré dělbě práce. Na základě této dělby existují různé sociální skupiny a vrstvy v dělnické třídě, jejichž překonání nelze v nejbližší budoucnosti předpokládat. Napak současné tendence ukazují na vytváření ještě větších sociálních diferencí uvnitř dělnické třídy. Zvláštním problémem, na který se v závěru svého referátu snaží Perić orientovat pozornost sociologů, je pracovní kolektiv jako ekonomicko-sociologický jev.

Osobitá a diskusní byla koncepce Mihajlo Popoviće, která vychází z analýzy sociální činnosti mající čtyři základní rozměry: 1. technologicko-instrumentální, 2. rozměr dělby činnosti, 3. rozměr dělby (distribuce) sociální moci a 4. hodnotově normativní rozměr. Analýza druhého rozměru vede k pojmu sociální role a analýza třetího k pojmu sociální pozice (status). Na základě těchto čtyř rozměrů sociální činnosti a ve vztahu k nim se rozvíjejí částečné, partikulární struktury: technologická struktura, struktura dělby práce, struktura moci a ideologická struktura.

V další části referátu se M. Popović zabýval otázkou tříd za socialismu. Třídy definoval na základě vlastnictví výrobních prostředků a tak dospívá k závěru, že za socialismu třídy neexistují. Podle jeho názoru v socialistické společnosti existují tři základní druhy vrstev: 1. vrstva vysokých politických a ekonomických vedoucích, 2. střední vrstva nižších a „malých“ vedoucích a různých profesí jako inženýrů, doktorů, profesorů, administrativních úředníků apod., 3. vrstva přímých výrobců — dělníků. Z tohoto hlediska je za socialismu velice závažný

proces socialistické demokratizace (rozvoje samosprávy), který postupně zkracuje sociální vzdálenosti mezi centry společenského rozhodování a hlavně zpočátku vytváří příznivé sociální klima pro rozvoj vztahů spolupráce a vzájemného pochopení mezi vrstvami.

Specifictvostí jugoslávského přístupu k problematice sociální struktury socialistické společnosti je její úzké sepětí s otázkami diferenciace moci a samosprávy. Zatímco v předchozí koncepci Popoviće nacházíme důraz na roli samosprávy při vytváření podmínek pro lepší spolupráci jednotlivých vrstev, tvoří samospráva v referátě Miroslava Pečujliće přímo jednu ze základních součástí pohybu sociální struktury socialistické společnosti.

Východisko studia sociální struktury je ve změnách charakteru výrobních vztahů. Ty mají dva aspekty důležité pro teorii společenského seskupování: 1. strukturální aspekt (vztah k podstatným podmínkám práce, způsob spojení, sjednocení v práci a povaha konfliktů) a 2. lidský smysl strukturálních změn (jejich význam pro určování osudů a nadějí lidí). Základními skupinami jsou ty skupiny, které vznikají ve sféře materiální výroby a podstatně určují rozdělení politické moci. V procesu likvidace podmínek tříd se třídní vztahy mění na quasi-třídní a ty na společensko-profesionální, které již nemají třídní charakter. První etapa, zákonitý stupeň v překonávání třídní struktury, je charakterizována státním vlastnictvím a jí odpovídající byrokratickou formou seskupování. Byrokracie je určena především monopolem řízení, avšak je jednoznačně odlišena od tříd. Likvidace státního vlastnictví a jeho přechod ve společenské vlastnictví, stejné jako likvidace zvláštní vrstvy řídících, vede ke společensko-profesionálnímu typu seskupování a organizace na principech samosprávy. Základem společenského seskupování je různé postavení v technické, profesionální dělbě práce. Na tomto základě se vytváří diferenciace podfunkce duševní práce a převážně fyzické práce a podfunkce řízení (vedení) a koordinace proti podfunkci vyplňování. Řízení lidí se mění v řízení technických procesů a všechna ostatní podstatná rozhodnutí, cíle i obsazování řídicích funkcí určuje organizace samosprávy.

Mezi těmito dvěma etapami je přechodná etapa, která je charakterizována dvěma zákonitými rysy: 1. Existence decentralizovaného byrokratismu, kdy u nejnižších orgánů dochází k monopolizaci moci, a 2. neformální druh byrokratismu, kdy centrální instituce byrokratického systému mají při decentralizaci tendenci vytvářet uvnitř „právní fasády“ velmi úzké neformální skupiny, které monopolizují moc a hájí své zájmy.

Koncepci Pečujlićovu v několikerém vystoupení kritizoval Vojin Milić, především pro „mírnost“ vůči byrokracii vůbec a centralizované zvláště. Navrhoval zavést pojem oligarchie, již si vytváří byrokratický aparát. Pečujlić v odpovědi zdůraznil, že jeho pokus o obecné nastínění fází vývoje socialismu neznamenal ztotožnění soudobé

jugoslávské společnosti, v níž centralizovaná byrokracie má určitou úlohu, s některou z těchto fází. Milíć spatřuje podmínky stability demokracie a) v relativní sociální rovnosti, b) ve svobodném působení tvůrčích skupin na veřejné mínění.

I u Ante Fiamenga je samospráva bezprostředně spojena s překonáváním třídní struktury. Samospráva podle jeho názoru nejlépe podporuje likvidaci třídních a byrokratických skupin, je nejpevnější základnou pro překonávání těch politických sil, které v minulosti vládly nad výrobci, vede k postupné likvidaci odcizení a k realizaci genetických vlastností člověka, apod.

Problému byrokracie byl věnován i referát Vladana Cetkoviće. Zajímavé je srovnání těchto teoretických koncepcí s referáty, které vycházely z konkrétních výzkumů.

Rudi Supek ze Záhřebu se na základě výzkumu, respektujícího rozdílnosti v technickém charakteru práce dotazovaných dělníků, zabýval otázkou reálné struktury vlivu na závodech a jejím odrazem v mínění dělníků. (Tato struktura odpovídá tomu, co se často nazývá strukturou moci.) Klasifikace vlivu v nynějších podmínkách ukazuje jasný rozpor mezi teoretickými postuláty a výsledky výzkumu. Dělníci staví na první místo v reálné struktuře vlivu ředitele, na druhé technické vedení, dělnickou radu až na třetí, masu dělníků na šesté. Vliv technického rozvoje se projevuje na automatizované úrovni výroby, kde se na první místo dostávají inženýři, zatímco ředitelé až na druhé.

Podobně další záhřebský sociolog Obradović, který referoval o výzkumu sociálně psychologických důsledků dělby práce, dospěl k velmi skeptickým závěrům pokud jde o vliv některých sociálních faktorů (typu vlastnictví, účasti na řízení) na postoj dělníka k práci, na stupeň odcizení apod.

V diskusi Josip Županov, rovněž ze Záhřebu, uvedl výsledky výzkumu, z něhož vyplynulo, že různé podmínky vyvolávají i různé postoje k modelům řízení. Zatímco k demokratickému modelu se klonili ve zkoumaném vzorku nejvíce Srbové a studenti sociologie, vyjádřili Záhřebané a pracovníci průmyslu nejvíce sympatií k modelu polyarchickému.

Janez Jerovšek se věnoval problému vztahu sociální diferenciace struktury moci na lokální úrovni v socialistické společnosti. Za mocenské skupiny nepovažuje jen ty skupiny, které přímo zasahují do řešení závažných otázek, ale i skupiny, které mají jen potenciální moc a mohou ji kdykoli aktivizovat. Na základě stupně rozvoje současné jugoslávské společnosti a na základě některých empirických výzkumů vymezil jako základní kritéria sociální diferenciace na lokální úrovni 1. úroveň obecného a speciálního vzdělání, 2. materiální postavení, 3. role v pracovním místě (moc). Za vedlejší kritéria považuje vztahy k výrobním prostředkům, charakter činnosti a v soulase s ním zdroj příjmu, množství vlivu a moci, způsob života, společenský prestiž. Na základě výzkumů pak dochází k závěru, že sociální

diferenciace může brzdit nebo zcela znemožnit, aby moc na lokální úrovni byla rozdělena tak, jak to předpokládají normativní nebo hodnotoví ukazatelé, jmenovitě systém samosprávy na lokální úrovni.

Sovětskou koncepci sociální struktury přednesl na konferenci Vadim Semjonov. Sociální strukturu sovětské společnosti charakterizoval jako přechodnou a složitou strukturu nerovnosti. Je to struktura *sociálně třídních rozdílů*, charakterizovaná těmito základními rysy: 1. strukturou tříd (dělníci a rolníci), 2. sociálními rozdíly (duševní a fyzická práce, inteligence), 3. rozdíly mezi městem a venkovem, 4. vnitrotřídní strukturou (vztahy mezi jednotlivými vrstvami uvnitř základních sociálních skupin). Struktura těchto sociálně třídních rozdílů závisí na tom, co socialistická společnost zdědila z minulosti. Čím je vyšší ekonomická úroveň země, tím rychleji se ztrácejí třídní rozdíly. Nelze proto např. po této stránce klást na rovný vývoj a strukturu Sovětského svazu a ekonomicky rozvinutějšího Československa. Avšak ani v Sovětském svazu neexistují již třídy v původním slova smyslu. Třídy se ovšem necharakterizují jen vlastnictvím a vykořisťováním, ale i podmínkami života, moci, vládou, kulturou, vzděláním apod. Zvláštní pozornost věnoval Semjonov vnitrotřídní struktuře, kde jako základní kritérium stratifikace používal stupně kvalifikace jednotlivých skupin.

Podobně jako Semjonov kladl i druhý sovětský host, Gennadij Osipov, důraz na praktické otázky sociální struktury proti aspektům terminologickým. Sociologická problematika sociální struktury je především praktická otázka související s otázkou svobody člověka. Značnou pozornost věnoval sociálním důsledkům rozvíjející se druhé průmyslové revoluce. V současné době lze pozorovat dvě tendence, jednak překonávání třídních rozdílů a jednak udržování sociálních rozdílů, vyplývajících z daných podmínek, v některých případech dokonce i technicky podmíněné „rozevírání“ sociálních rozdílů. Proto je třeba problém svobody řešit v konkrétních daných podmínkách závodů a pracovišť. Přístupy sovětských účastníků byly hodnoceny v diskusi jako výrazný pokrok sovětské sociologie v odrážení reálných procesů, byly však proti nim vznášeny i námitky zejména pro podcenění politických momentů.

Referát W. Wesolowského (Polsko) vycházel z kritiky koncepce polského ekonoma Bronislawa Mince, který rozlišuje v socialistické společnosti dvě třídy: třídu pracovníků státního a třídu pracovníků družstevního sektoru. Wesolowski kritizuje především jednorozměrnost této koncepce a staví proti ní *polydimenzionální přístup*. Ačkoliv třídy během vývoje socialismu mizí, zůstávají určité sociální vzdálenosti, rozdíly mezi skupinami, které můžeme nazývat straty. Tyto straty vznikají podle různých kritérií, jež pak jsou shrnuta v statusové charakteristice. Po revoluční změně dochází k dezintegraci (dekompozici) statusové cha-

rakteristiky těchto strat, jež se projevuje např. v tom, že dochází k určité nivelizaci nebo i přímé změně poměru rozdílů ve statusových charakteristikách (např. výše příjmu nebo stupeň prestiže apod.).

V závěru referátu je analýza zaměřena především na popis této dekompozice v současné polské společnosti a na zdůraznění otázky vzájemného vztahu různých oblastí stratifikace.

Hledisko mnohorozměrnosti, podobně jako u Wesolowského, se vyskytovalo v řadě referátů. Např. András Hegedűs (Maďarsko) kritizoval dichotomní model sociální struktury socialismu a v duchu názorů, jež několikrát vyjádřil při svých návštěvách Československa, rozvíjel myšlenku mnohorozměrné diferenciace, již se pokusil symbolicky vyjádřit.

Rovněž Pavel Machonin (Československo) předložil polydimenzionální model sociální struktury, který zná čtenář z článku uveřejněného v Sociologickém časopise č. 6, 1965. Ve svém vystoupení podtrhl strukturotvorný význam kultury (pojmané v nejširším slova smyslu jakožto souhrn osvojených materiálních i duchovních hodnot). Charakterizoval zralý socialismus jako jeden z typů industriální společnosti. Vyzdvihl význam diferenciace v charakteru práce a zmínil se o nutnosti denivelizačních procesů v sociální struktuře CSSR.

Z jugoslávských sociologů potřebu polydimenzionálního přístupu podtrhla v diskusi Golubovićová-Pešicová, jež také postavila zásadní otázku, z čeho se má vyvozovat závěr o významu té či oné diferenciace: zda ze stupně její intenzity či z její kvalitativní charakteristiky.

Profesor Robert Schulz (NDR) v obsáhlém vystoupení předložil zejména poměrně propracovaný návrh jednotného sociologicko-statistického třídění všech pracujících podle kvalifikace a vzdělání. Přihlásil se rovněž nepřímě k polydimenzionálnímu modelu sociální struktury, v němž však mezi determinantami neuvedl postavení v politickém systému. Kritizoval Semjonova za to, že kvalifikační a jiné rozdíly chápe jen jako vnitrotřídní a nikoli celospolečenské. Kritizoval i Machonina pro přecenění denivelizačních procesů.

Velice dobrým doplňkem rozborů sociální struktury socialistické společnosti byl referát Seymoura M. Millera (USA), který se pokusil interpretovat některé nedávné změny v sociální stratifikaci Spojených států. Jako základní překážku svého pokusu uvedl skutečnost, že ve Spojených státech nejsou empiricky podložené a teoreticky orientované materiály o charakteru americké společnosti. Většina učebnic sociální stratifikace spíše analyzuje, co by měl sociolog psát nebo zkoumat, než aby se pokoušela o interpretaci americké stratifikace. Prvním důležitým rysem vývoje americké společnosti za posledních třicet let je růst bohatství Američanů; protikladem tohoto růstu je však vzestup spotřebních aspirací, které rostly nepochybně rychleji. Dále je charakteristický růst

vládou řízené ekonomiky a jemu odpovídající rostoucí vliv státu na utváření sociální stratifikace. Příjem dnes sám o sobě stále méně charakterizuje třídní pozici ve Weberově pojetí. Ta je charakterizována nejen příjmem a jeho zdrojem, ale i stavem jmění a přístupem k použití sociálních a školských služeb. Miller kritizuje ve svém referátě „slavnou euforii“, že národní produkt Spojených států nejen roste, ale je také spravedlivěji rozdělován. Ukazuje, že „tato revoluce“ se týkala vyšší střední třídy (30⁰), jejíž podíl na výnosu vzrostl, zatímco dno (20⁰) mělo stabilní a možná klesající podíl. Vedle celé řady momentů Millerovy analýzy bezpochyby patří mezi nejzajímavější jeho názor na úlohu vzdělání v stratifikaci americké společnosti. Podle jeho názoru vede rostoucí credentialismus ve Spojených státech k vytvoření diplomované elity. Očekává, že dojde k velké dělbě v americké společnosti mezi těmi, kdo mají vysokoškolský diplom a těmi, kdo jej nemají.

Na konferenci zaslali své referáty i Alvin W. Gouldner, který analyzoval současnou krizi funkcionalismu a jeho vliv na marxistickou sociologii, a Leonard Reissman, který se snažil obrátit pozornost především na analýzu třídního systému, v němž vidí důraz na změny v třídních vztazích a funkcích, zatímco struktura podle jeho názoru vypovídá o relativně statickém popisu třídních kategorií a charakteristik. Kritikou funkcionalismu z pozic marxistické metodologie se zabýval ve svém vystoupení v generální diskusi i Rudi Supek, který podtrhl dynamický přístup marxismu, protikladnost společenského pohybu a hledisko totality.

Podobně jako otázkám samosprávy, o které jsme se již zmínili, věnovali se v empiricky orientovaných referátech účastníci konference jednotlivým problémům sociální struktury.

Jožč Goriear (Ljubljana) referoval o výsledcích výzkumu, jenž se snažil určit sociální prestiž některých zaměstnání na základě názoru lidí na tato povolání. Souhrnným ukazatelem bylo „syntetické pracovní místo“ jako střední hodnota ocenění těchto míst na základě otázek o obtížích jednotlivých profesí, stupni vzdělání, možnosti zaměstnání v dané profesi, odpovědnosti, přitažlivosti, samostatnosti práce, uspokojení profesí, stálosti práce, osobním důchodu a o tom, co by chtěl dělat sám tázaný. Výsledky ukázaly výraznou hranici mezi duševní a fyzickou prací. Všechna povolání v oblasti duševní práce, kromě kněze a administrativního úředníka, byla v první polovině tabulky syntetického ukazatele prestiže, zatímco povolání fyzické práce byla kromě profese šoféra ve spodní polovině tabulky. O výsledcích podobného výzkumu, jenž sledoval vztah odměny a prestiže, referoval Pavel Novosel.

Adam Sarapata (Polsko) ve svém referátě srovnával na základě originálních výzkumů prestižní strukturu kapitalistických států a současnou polskou společnost, a analy-

zoval stratifikaci a společenský pohyb v Polsku. Zvláštní pozornost věnoval metodologické roli spravedlivého odměňování za socialismu, protože podle jeho názoru má celou řadu předností; dává přednost podstatným a technickým charakteristikám a zobečňuje spravedlivou odměnu jako kritérium společenské stratifikace.

Zdravko Mlinar se zabýval integrační a dezintegrační rolí společenské diferenciace. V první řadě zdůraznil význam sociologické studia sociálních hodnot v dané populaci pro správné zaměření praktické akce. Jako výchozí hypotézu svého referátu vyslovil tvrzení, že vertikální struktura je v podstatě strukturou odměňování. Zkušenost získaná jugoslávskými empirickými výzkumy ukázala nesprávnost představy, že zostření rozdílů (např. ve výši důchodů) již samo o sobě přináší zostření konfliktu mezi „vyššími“ a „nižšími“. Jedině nezasloužené rozdělování zostruje konflikty a hraje disfunkční roli v daném společenském systému. Stejně rozdělování za nestejnou práci hraje disfunkční roli proto, že ti, kdož jsou v horší pozici a, nemohou se z takového „vykořisťování“ vymanit, přirozeně a logicky zmenšují svůj vklad práce. Za nejkomplexnější výraz společenského ocenění každého člověka a jeho role považuje sociální prestiž. Rovněž jeho diferenciace v daném systému, je-li spontánní, systém upevňuje. Zvláštní pozornost věnoval Mlinar nebezpečí, že vertikální společenská diferenciace vytvoří uzavřený systém společenské stratifikace. Vcelku vzato jeho referát jako jeden z mála upozornil na nebezpečí rovnostářství a podtrhl pozitivní význam vertikální diferenciace pro socialismus.

Miroslav Janičijević se pokusil v nejobecnějších rysech ukázat změny ve struktuře jugoslávské společnosti za posledních několik desítek let na základě údajů o sociálně profesionální struktuře obyvatelstva z roku 1931, 1948 a 1961. Analýza vychází z určení pěti základních společenských kategorií: rolníků (v r. 1961 48,0 % celkového počtu obyvatelstva), dělníků (26,5 %), soukromých řemeslníků (1,5 %), obchodníků — podnikatelů (—), zaměstnanců a inteligence (17,0 %), ostatních (7,0 %). Každá z těchto kategorií se dále v referátu analyzuje podle specifických kritérií svého rozvoje, která závisejí na funkcionálních charakteristikách a roli každé kategorie v daném systému společenské organizace jako celku.

C. Safilios — Rotschildová (USA) srovnávala výsledky výzkumu stratifikace v řeckém městě s údaji ze Spojených států a ukázala význam subjektivních aspektů stratifikace, které jsou různé v různých podmínkách a v daném srovnání i protikladné. Psychologické aspekty vedou k tomu, že stratifikace má objektivní třídní strukturu.

Otázkou inteligence v jugoslávské společnosti se zabýval Miroslav Striber ve své statisticko-dynamické analýze struktury inteligence. Miroslav Ahtik se inteligencí zabýval ve vztahu k rozdílům vztahu

dělníků a inteligence k prostředkům masové komunikace.

Petar Marković ukázal na významné přeměny jugoslávské vesnice, vyvolané industrializací. Podobně i Stipe Šuvar analyzoval strukturu současného jugoslávského venkova, v němž stále více přibývá obyvatelstva s nezemědělskými profesemi. Vzhledem k významu a váze zemědělského a vůbec venkovského obyvatelstva v jugoslávské společnosti byla této problematice věnována poměrně malá pozornost.

Ke konci konference vystoupili jugoslávští sociologové Milić a Kuvačić s názorem, že podstata rozdílnosti jednotlivých koncepcí je ve dvou základních možných přístupech k socialistické společnosti: humanistickém a technicistickém. Jako humanistické teorie by bylo možné vzhledem k obsahu přednesených referátů a příspěvků charakterizovat ty, které v analýze pohybu sociální struktury vycházely z politických forem překonávání třídních rozdílů. Jako technicistické se naopak jevily některé empirické koncepce, a dále teorie vycházející při analýze z charakteru práce, kvalifikačních rozdílů nebo jiných charakteristik spojených s povahou a délkou pracovních činností.

V závěru diskuse s replikou vystoupili Pavel Machonin (ČSSR) a Vadim Semjonov (SSSR), aby ukázali na nutnou komplexnost analýzy sociální diferenciace ve všech sférách společenského života, kterou jejich teorie plně akceptují. Pavel Machonin ve svém vystoupení plně souhlasil s aktuálním významem politického rozměru sociální diferenciace společenské struktury, avšak ukázal přitom na klíčovou úlohu rozvoje společenské kultury v nejširším slova smyslu jako aktivní podmínky rozvoje nejen výroby, ale i spotřeby, stejně jako politických forem, volného času a konečně i samotné sociální struktury jako celku. Zdůraznil, že kontrapozice technických a humanistických aspektů vývoje společnosti není nutná. Je možný třetí přístup, který vidí v celistvosti společenské kultury syntézu technického i humanistického aspektu společenského vývoje.

Vcelku vzato se na konferenci ve Splitu projevila řada poměrně rozdílných přístupů k sociální struktuře socialismu. Při všeobecném souhlasu s tím, že se postupně realizuje odumírání třídních vztahů, zdůrazňovali jako hlavní sociální difference jedni difference mezi dělníky a rolníky, resp. inteligencí, druhí difference mezi skupinami různou měrou se podílejícími na moci, třetí difference vyplývající z dělby práce. Současný stav empirického výzkumu socialistických společností, jakož i objektivní nevyzrálost a značná konkrétně historická různorodost sociálních útvarů, nedovoluje dnes dělat příliš určité závěry o správnosti či nesprávnosti té či oné koncepce. Cestu k řešení těchto problémů spatřujeme především v tom, aby na bázi empirických výzkumů byly jednotlivé hypotézy verifikovány, aby se postupně vytvářel komplexní, polydimenzionální mo-

del sociální struktury socialismu, úzce spjatý s modely fungování a vývoje jednotlivých sfér společenských činností, a aby se rozvíjely i pokusy o postižení historických fází vývoje a „národních“ zvláštností socialismu, jež zřejmě mají rozhodující vliv na stupeň významnosti té které sociální difference.

Ivan Fišera, Pavel Machonin

Podnětný seminář o základních sociologických otázkách

Principy kategoriální výstavby každé vědy, a marxistické sociologie jako v našich podmínkách poměrně mladé vědní disciplíny zvlášť, vyžadují věnovat dlouhodobou pozornost mnohým základním problémům teoreticko-poznávacího charakteru, jako např. problémům systému, struktury, funkce apod. Ujasňování si i dalších otázek vytváří totiž vhodné podmínky i pro samotnou diskusi o modelech sociologických systémů.

Celostátní seminář, uspořádaný ve spolupráci Čs. a Jihomoravského výboru Socialistické akademie, Čs. akademie věd a brněnského odbočky Sociologické společnosti ve dnech 9.—10. XI. 1965 v Brně, zahrnul ve třech základních referátech (dr. Strmisky, doc. Machonina CSc., a M. Petruska) problematiku obecné teorie sociální struktury, systému a funkce, aplikace jejich vzájemných vazeb na problematiku konceptu sociální struktury socialistické společnosti, a posléze základní problémy sociologie malých skupin. V tomto smyslu možno chápat seminář nejen jako návrat k problémům řešeným zvlášť na hrazanské konferenci v červnu 1964, na užších seminářích pracovníků kateder marxismu-leninismu v Ledči n. Sáz. a ve Veselí na Moravě. Čtenář má možnost zatím jen ze stručných, spíše přehledových informací i v našem časopise (čís. 1. z r. 1965), v Otázkách marxistické filozofie, sledovat teoretický pohyb v této svou povahou nesporně nejzávažnější oblasti, přerůstající v mnohem rámec sociologie a naopak zase umožňující rozvoj teoretické práce v rámci sociologie.

Úvodní slovo dr. Strmisky, vědeckého tajemníka Sociologického ústavu Čs. akademie věd, *K obecné teorii sociální struktury*, bylo vážným teoretickým pokusem pokoušejícím se interpretovat a) kategorii struktury, systému a funkce, b) model společenské struktury a společenského systému, jakož i c) skupinovou strukturu společenské struktury. Zabýval se zvlášť charakteristikou strukturálně funkcionalistické školy (T. Parsons), a to v relaci struktura — systém. Upozornil na možnost tří postupů sociologické analýzy. Strukturu možno takto chápat jako konkretizaci systému, jako relační síť, jakož i jako protiklad k dynamickým aspektům systému. Systém je definovatelný jako komplex elementů spojených v jednotné vzájemné působení, podstatné pro charakter daných elementů v systému jako celku. (K otázkám funkcionálního přístupu k struktuře systému

viz Klofáč—Tlustý: *Soudobá sociologie* I, NPL 1965, str. 125.) V souvislosti s charakteristikou kategorie systému poukázal referent na významnost Mertonova přístupu k analýze funkčnosti a disfunkčnosti systému, jejich možné proměnlivosti. Společenskou strukturu definoval autor jako soustavu vztahů lidí vytvářejících se ve společenském životě. Společenská struktura je určena charakterem stránek (částí, prvků) sociální skutečnosti a úhrnem vzájemných vztahů mezi elementy struktury a mezi těmito elementy a celkem struktury (Strmiska, *K základním otázkám pojetí marxistické sociologie*, Přehled, čís. 2/1965, str. 110 an.). V této souvislosti se dotkl též problematiky společenské činnosti, zkoumatelné z hlediska obecných dimenzí struktury. V úvodu do problematiky skupinové struktury hovořil referent o klasifikační typologii skupinotvorných znaků. Uvedl klasifikaci strukturálních a funkčních skupinotvorných znaků kvantitativního aneb kvalitativního charakteru a klasifikaci podle oblastí společenského života. Hovořil i o problematice stratifikačních kritérií.

V diskusi k referátu byly vzneseny dotazy k problematice sociálního konsensu a sociální situace (dr. Obrdlíková, Brno), byla učiněna poznámka k vymezení politiky jako regulace sociálních systémů na úrovni globální společnosti s třídní strukturou (poznámka s. Machonina o tzv. užším a širším vymezení politiky, dotaz k aplikovatelnosti teorie organizace a struktury osobnosti z hlediska sociologie, psychologie apod.).

Úvodní slovo k problematice *Sociální struktura socialistické společnosti* (konfrontace teoretického konceptu a historické reality) přednesl doc. P. Machonin CSc., ředitel Ústavu marxismu-leninismu pro vysoké školy v Praze. Po vymezení sociální struktury jako relativně stabilního systému podstatných funkčních vztahů společenských skupin a jednotlivců mezi sebou (tedy v určitém hierarchickém sledu), jakož i uvnitř jich samých v určité vývojové etapě konkrétní společnosti (s tímto vymezením se ztotožnil i předřečník), zdůvodnil s. Machonin přístup k problému, předpokládajícímu prohlubující se empirické poznání a trvalou nutnost vědecké verifikace vytyčovaných hypotéz. Z tohoto hlediska je nutná správná analýza možných odchylek, deformací v praxi. Marxismus-leninismus disponuje značnými teoretickými předpoklady k realizaci uměřeného teoretického řešení, vycházejícího z historického chápání socialismu zbaveného ideologických a sociálně psychologických deformací. Socialismus je možno v rovině teoretického konceptu charakterizovat jako moderní průmyslovou společnost s odpovídajícím rozvojem duchovní kultury a životní úrovně. Je charakterizovatelná těmito základními proměnami společenských vztahů: výrobní podmínky a výsledky výroby jsou socialistickým vlastnictvím, prosazuje se plánovitá celospolečenská kooperace a uplatňuje se rozdělování podle práce; z organizačně institucionálního hlediska možno konstatovat

základní soulad cílů řízení společnosti a jejich uskutečňování, jakož i určitý stupeň rozvoje společenské aktivity lidí, socialistické demokracie; posléze převládla zásadní ideová jednotna společnosti v celkovém pozitivním postoji k socialistickému zřízení. Komplexnost sociální struktury je určena jednotou a vzájemným prolínáním řady diferenciálních kritérií (biologický moment, etnický, kulturně vzdělanostní, moment účasti na řízení atd. — viz *Základy vědeckého komunismu*, Bratislava 1965, str. 491 an.). Objektivní pojetí stratifikace není možno ztotožňovat s jejím chápáním subjektivním. Je nutno empiricky zkoumat i sociální mobilitu obyvatelstva v socialistické společnosti. Teoretickou analýzu si zasluhuje funkce diferencujících a integrujících mechanismů v rozvoji sociální struktury. V souvislosti s otázkou vedoucí úlohy dělnické třídy je možné, jak na to správně ve svých statích poukazuje R. Richta, vzít v úvahu podněty z diskuse v Otázkách míru a socialismu, jakož i skutečnost, že u socialistických tříd nejde fakticky o třídy v původním slova smyslu. Do popředí vystupují jako diferenciální kritéria ta, jež jsou spojena se změnami charakteru práce. Není možno přehlédnout, že průměrná úroveň složitosti, tvořivosti, jakož i kvalifikovanosti práce zatím u nás není příliš vysoká a že v jiných rovinách sociální diferenciace jsou silné tendence k nivelizaci. Je to zřejmé z mnoha údajů o kvalifikační struktuře pracovníků. Závěrem zdůraznil referent potřebu zkoumat okruh otázek souvisejících s vertikální sociální diferenciací.

V diskusi k referátu (prof. dr. Tlustý aj.) bylo poukázáno na mnohé závažné otázky související se samotným pojmem „koncept socialismu“ na rozdíl od „modelu“, na problematiku objektivních a subjektivních zájmů dělnické třídy, apod. Složitost teoretického bádání, jak poukázali mnozí diskutující, je nesporně determinována značnou problematičností používané pojmové aparatury.

K problematice *sociologie malých skupin* vystoupil s podnětným, spíše však přehledným úvodním slovem vědecký pracovník Ústavu marxismu-leninismu pro vysoké školy M. Petrusek. Věnuje-li se v určité reakci na dřívější zanedbávání problematiky v marxistické teorii pozornost těmto otázkám, má to hlubší kořeny související s rozvojem tzv. masové společnosti a jejími paradoxy, např. s nepřímou úměrností mezi fyzickou blízkostí individuí a zvětšující se sociální distancí (některé závěry v této rovině uvádí i polská socioložka — A. Kłosowska). Referent se dotkl několika nemarxistických pohledů na problematiku malých skupin (Moreno, Bales, Homans) a dále se zabýval některými relacemi makro- a mikrostruktury. Poukázal na námitky proti teorii malých skupin, vyplývající jednak z obecnosti této teorie, jednak z nejednoznačného pojmu „malá skupina“ (Sorokin). Cenná je poznámka ke dvěma rovinám zkoumání sociálních útvarů, zahrnujícím jak aspekt úkolového, cílového chování, tak aspekt sociálně

emocionální, opírající se o Olmstedtův a Hareův model malé skupiny. Klasifikace malých sociálních skupin závisí na klasifikaci základních sociálních činností v souvislosti se stupněm genetických, strukturních a funkčních závislostí v organizačních celcích, do nichž malé skupiny patří. Druhým možným způsobem přístupu k problematice klasifikace malých skupin je hodnocení skupin z hlediska širší sociální struktury, a to ve smyslu kritérií funkčnosti, disfunkčnosti a afunkčnosti. Hlubší rozbor by zasluhovaly další problémy sociologie malých skupin, především problém vůdcovství, atraktivnosti skupiny a minimálního stupně konformismu, problémy sociální kontroly (hierarchie činnosti a norem) aj., které mohly být v referátu jen přehledně naznačeny.

V diskusi vystoupil mj. s. dr. Slejška CSc. k otázce kolektivistického aspektu, který údajně s. Machonin opominul, a k problematičnosti dichotomie makro- a mikrostruktury.

S. dr. Hájek (FF UJEP Brno) upozornil na trvalou nutnost modifikace teoretických koncepcí výzkumnou činností a nastolil jako problém sepětí disfunkčnosti se sociálně politickými jevy. S. Petrusek v odpovědi poukázal s. Slejškovi na malou teoretickou explikativní a metodologickou hodnotu kategorie kolektivismu.

V podnětném diskusním vystoupení s. J. Bluchy CSc. (Ústav marxismu-leninismu) bylo poukázáno na složitost chápání pojmu „dělnická třída“ ve světle některých sociologických výzkumů. Změny v charakteru dělnické třídy ovlivňují mnohé dynamické faktory. Vznikají problémy s překvalifikováním dělnické třídy, známé jsou problémy zaměstnanosti žen apod.

Diskusní vystoupení s. doc. J. Macků (LF UJEP Brno) bylo věnováno některým momentům empirických průzkumů postavení a smýšlení inteligence. Těžištěm vystoupení byly kritické poznámky k rozboru průzkumu amerických sociologů (publikovaného v knize Paula F. Lazarsfelda a Wagnera Thielense Jr. *The Academic Mind*, Glenkoe, Illinois, 1958. Viz též Sborník prací FF UJEP, 1963).

Do rámce semináře podnětně zapadlo závěrečné vystoupení s. D. Cahové CSc. (UJEP Brno). K *některým otázkám procesu sociální adaptace mládeže*. Vycházejíc z mnoha racionálních postřehů i nemarxistické literatury a z dlouholeté teoreticky fundované práce, s. Cahová upozornila především na rozpornost procesu sociální adaptace, charakterizované dynamickým střetáváním ideálů a cílů mladých lidí s relativně stabilizovanými institucemi a s příslušnou hierarchií hodnot. K budování solidního teoretického zázemí v této oblasti přispívají i některé dílčí výzkumy (Brno, Ostrava, Olomouc).

Náročnost semináře (jehož materiály, stejně jako materiály konference v Hrazanech, vyjdou tiskem) byla výrazem správně teoretické a vědeckovýzkumné orientace našich vědeckých pracovníků v oblasti marxistické

sociologie, jakož i neobyčejně složité inter-
pretace některých základních sociologických
problémů.

Otakar Mošner

Prof. dr. Wladyslaw Markiewicz v ČSSR

V listopadu loňského roku přednášel u nás
lektor ÚV PSDS soudruh Wladyslaw Mar-
kiewicz, profesor a vedoucí katedry socio-
logie university A. Miczkiewicze v Poznani,
zástupce ředitele Západního institutu, na téma
*Současný stav a hlavní úkoly sociologického
výzkumu v Polské lidové republice a O vý-
sledcích konkrétních sociologických výzku-
mů polských sociologů v Poznani.*

Přednášky a besedy v Praze, Plzni, Děčíně
a Bratislavě poskytovaly účastníkům dobré
informace nejenom o stavu polské sociologie,
která již našla svou vlastní cestu a úspěšně
se vyrovnává se západní sociologií, ale i o sou-
časných úkolech sociologické vědy. Zejména
pro odborníky, kteří u nás začínají na úseku
sociologie pracovat, byly konkrétní zkušenosti
polských sociologů i zdůrazňování nutnosti
vybudování vlastní marxistické sociologie a
prohloubení její spolupráce v socialistických
zemích velmi poučné.

V Plzni se přednášky zúčastnilo 40 posluchačů, v Bratislavě na Ústřední škole KSS
asi 150—200 posluchačů, v Praze 50—60 pra-
covníků Sociologického ústavu a členů Čs.
sociologické společnosti, a v Děčíně kolem
100 soudruhů. Otázky kladené soudruhu
Markiewiczovi byly na všech místech ob-
dobné a týkaly se předně teoretických pro-
blémů, které lze stručně shrnout do oblasti
vztahu sociologie a historického materialismu
(kupř. zda sociologie patří do výuky vědec-
kého komunismu; shoda a rozdíly mezi mar-
xistickou a západní buržoazní sociologií).
Druhou oblast tvořily otázky problematiky
metod a konkrétních zkušeností ze socio-
logických průzkumů v průmyslu, politické
a kulturní úrovni a veřejného mínění. Otázky
se dále týkaly vztahu konkrétních výzkumů
a celkových hospodářsko-kulturních plánů
určitých oblastí, institucionálních a pospoli-
tých (formálních a neformálních) vztahů
v závodech, výzkumu ztotožňování se (identi-
ty) jednotlivých vrstev pracovníků se závo-
dem, toho, do jaké míry vyhovovat jejich
objednávkám a jak tyto objednávky spojo-
vat s celkovým plánem sociologických výzku-
mů, apod.

Podle soudu profesora Markiewicze jsou
pro československou sociologii nejnaléhavější
tyto tři základní otázky: 1. Otázka předmě-
tu sociologie, jejího vztahu k historickému
materialismu, 2. otázka organizace a metod
průzkumu, 3. otázka vztahu sociologické
teorie a její aplikace. Při rozboru první
otázky vycházel z toho, že sociologie se zhr-
ba dělí na tři oblasti: na obecnou sociologii,
jejíž funkci v podstatě plní historický ma-
terialismus, neboť v přístupu k problema-
tice a výzkumu se již vychází z určitých
světónázorových a vědeckých pojmů; dále

na speciální sociologii a tzv. sociografii ne-
boli popisnou sociologii. Právě v oblasti obe-
cné sociologie se marxistická a západní socio-
logie nejvíce odlišují. Přitom není třeba se
bát v ostatních oblastech přejímat poznatky
buržoazní sociologie, která v mnohém směru
mnoho převzala z marxismu. V otázkách
organizace a metod průzkumu upozorňoval,
že je třeba se vyhnout nebezpečí úzké spe-
cializace, která nakonec obvykle vede i k zú-
žení metodickému a ideologickému. Měli
se tomu zabránit, je třeba spolupracovat
i s ostatními vědními obory (demografií, sta-
tistikou, filosofií, politickou ekonomikou, tech-
nickými disciplinami...). Hlavní funkci so-
ciologie je předvídat, poskytovat podklady
k vědeckému řízení společnosti — proto musí
být vždy politická — a lidé, kteří se jí za-
bývají, toho musí být schopni. Proto ne-
může být sociologem každý, což je třeba
mít na paměti při výchově mladých socio-
logických odborníků.

V třetí oblasti otázek týkajících se vztahu
sociologie a praxe upozornil soudruh Mar-
kiewicz na dvě tendence, které, jak mohl
usoudit za svého krátkého pobytu, u nás
existují. Jednak pochybnosti o potřebnosti
sociologie a na druhé straně očekávání zá-
raků a neuměrných výsledků. Smysl socio-
logie a příčiny jejího rozvoje v socialistic-
kých zemích vidí však v tom, že hlavní vý-
znam sociologie spočívá v její poznávací
funkci jako v metodě potvrzující pravdivost
nebo dokazující falešnost určitých předpo-
kladů. Je mylné očekávat od samotné so-
ciologie převratné řešení a nápravu, okamži-
té služby a řešení. Je třeba hledat rozumný
kompromis mezi dlouhodobou perspektivou
a konkrétními úkoly.

Ladislav Prokůpek

K vytváření socialistického modelu průmys- lových vztahů

Přinášíme zprávu o referátu, předneseném
na sjezdu polských sociologů, jehož autory
byli Kazimierz Doktor, Maria Hirs-
zowiczová, Alexander Matejko
z Varšavy a Jolanta Kulpińska
z Lodže. Referát obsahoval řadu teoretických
závěrů, které jsou velmi zajímavé a obec-
néji platné a které byly formulovány na
základě konkrétních výzkumů polských so-
ciologů v jejich podmínkách. Aktuálnost pro-
blematiky tohoto referátu je v našich pod-
mínkách dána jednak tím, že na některé
výsledky polských výzkumů lze přímo navá-
zat i u nás při zavádění sociologie do naší
průmyslové praxe, jednak startem nové sou-
stavy řízení našich průmyslových podniků a
konečně ohledy teoretickými a srovnávací-
mi.

Autoři v úvodu referátu rozlišují dva
hlavní směry zkoumání: zkoumání procesů
přizpůsobení člověka průmyslové organizaci
a zkoumání přizpůsobení organizace člověku.
První směr je dostatečně zastoupen v pra-
cích polských i zahraničních, méně se pra-

cuje ve směru druhém, který, podle mínění autorů, je zvláště důležitý z hlediska vytváření socialistických průmyslových vztahů. Směr a zásady socialistických přeměn byly narysovány v Marxově vizi socialistického zřízení jako formace, ve které se překonávají všechny formy společenského oddizení. Socialistický model průmyslových vztahů by tedy měl být vytvořen tak, aby v něm bylo skutečně překonání oddizení bezprostředních výrobců na základě

- *integrace* průmyslového systému na podkladě společenského vlastnictví,
- *demokratizace* na podkladě řídicích oprávnění výrobců,
- *racionalizace*, spojené s vědomým tvořením společenských vztahů.

Tyto tři zásady musí být ovšem konkrétně zavazovány z důvodů:

1. potřeb ideologických, souvisejících s fungováním určitého vzoru očekávaných vztahů jako kritéria hodnocení lidského chování v průmyslové organizaci;

2. potřeb výrobně hospodářských, spočívajících v hledání optimálních řešení průmyslových vztahů z hlediska stanovených celospolečenských cílů a hodnot;

3. potřeb sociotechnických, tj. nezbytnosti organizace snažení lidí ve směru realizace celospolečenských zájmů a racionálních přeměn průmyslových vztahů;

4. potřeb vědeckých; uznání důležitosti stanoveného vzoru souvisí totiž s otázkou praktických prostředků, sloužících k jeho uskutečnění. Z toho vyplývá význam diskusí ustalujících pořadí cílů a potřeb, a rovněž badatelského úsilí souvisejícího s jejich realizací.

Rozlišení těchto tří zásad je ovšem relativní a autoři je použili pouze za účelem analýzy. Ve skutečnosti tyto zásady musí být pojímány nerozděleně, tj. integrace předpokládá demokratizaci a racionalizace je myslitelná pouze na základě zintegrovaného systému. Autoři se v referátu omezili na zkoumání těchto zásad ve vztahu k podnikům a závodům, k čemuž měli dostatek empirického materiálu z prací polských sociologů. Vztah zkoumaných zásad ke globálnímu průmyslovému systému, k jednotlivým průmyslovým odvětvím, autoři vědomě pominuli, ač si uvědomují, že nevyčerpávají celou tematiku.

Na počátek zkoumání zásady integrace kladou autoři citát z díla Tadeusze Kotarbińskiego *Traktát o dobrej robotce* (Warszawa—Warszawa 1959, str. 110): „... organizování spočívá na tvoření organického celku z daného souhrnu lidí, z daného nahromadění lidí, nebo na zvyšování stupně organičnosti tohoto seskupení“. Dále citují J. Szczepańskiego (Założenia i ogólna koncepcja planu badań nad rozwojem klasy robotniczej w Polsce Ludowej, dle *Studia nad rozwojem klasy robotniczej*, č. 1., Lodž—Warszawa, 1961, str. 10): „Integrace... tvoření celku z drobných částí, znamená... stav či proces utváření zorganizovaného seskupení, schopného plnit určité úkoly, skloubeného

svazkem neantagonistických vztahů, ve kterém se skladebné prvky vzájemně přizpůsobily a zharmonizovaly své úsilí... Integrace je „přirozeným“ procesem vytváření celku, nejen utvářením společných formálních institucí, ale rovněž utvářením společných hodnot, vzorů činnosti, zájmů a názorů.“ Ve vztahu k nejpočetnější skupině pracujících v průmyslu — k dělnické třídě — integrace znamená „... vytváření skupiny kulturně stejnorodé, uznávající společná kritéria hodnot, solidární, mající pocit společného poslání, uznávající společnou ideologii, sledující společné cíle celku“ (Szczepański, cit. dílo, str. 12). O integraci lze mluvit, v případě že: 1. jsou akceptovány hlavní hodnoty systému; 2. zintegrované cíle organizace se stanou základnou organizačních rozhodnutí. Z tohoto hlediska snaha o zvýšení organičnosti společenských organizací je vázána na:

- a) harmonizaci zájmů jedinců a cílů organizace, tj. *organizační integraci*;
- b) obohacení obsahu, rozsahu a charakteru společenských svazků mezi účastníky organizace, tj. *společenskou integraci*.

Současná etapa průmyslové civilizace vyžaduje intenzifikaci integračních procesů s ohledem na zkomplikování organizačních struktur, vyžadujících ve stále větší míře delegaci moci ve prospěch zúčastněných. Integraci v kapitalistickém průmyslu překážejí konfliktní vztah mezi majiteli podniku a jejich zaměstnanci, který ztěžuje skloubení formální a neformální struktury a přeměnu podniku na jednotlou skupinu společentvím uznávaných hodnot a norem chování. V socialistickém podniku se věc jeví jinak: neexistuje rozdělení na „kapitál“ a „práci“ a není místo pro antagonistický vztah mezi majiteli výrobních prostředků a jejich reprezentanty a světem práce, jak to vykládá Z. Bauman (*Zarys socjologii*, Warszawa 1962, str. 292). Sondáže veřejného mínění ukazují pozitivní vztah dělníků k úkolům podniku a nový typ názorů na hodnotu práce, všeobecně platné akceptování technického pokroku a pocit životní stabilizace. To svědčí o změně pozice přímého výrobce v průmyslovém systému, ale není to ještě výrazem plně, automaticky se vytvářející integrace pracujících. „Fungování společenského systému podniku, v němž se řízení opírá o administrativní příkazy a o iniciativu pracujících podřízených příkazům, problémy důležitosti a společenského uznání s tím spojené, dělba práce a užívání pobídky atd. mohou být činitelem dezintegrace a mohou vytvářet konfliktní situace...“, praví na toto téma S. Kowalewska (*Psychospoleczne warunki pracy w przedsiębiorstwie przemysłowym. Studium o systemie społecznym socjalistycznego przedsiębiorstwa*, Ossolineum, 1962, str. 143), kterou autoři referátu citují. Výzkumy vztahů k vykonávané práci ukazují, že v polských podnicích je možno hovořit o různých stupních integrace, od postoje „pracuji jen tolik a proto, abych žil“ až k postoji úplné identifikace s kolektivem a jeho cíli. První typ postoje se v různé intenzitě vy-

skytuje především u žen, málo kvalifikovaných dělníků, kovoročníků a fluktuantů. Tendenci k druhému typu postoje pozorujeme častěji u vysoce kvalifikovaných dělníků, u vedoucích kádrů a rovněž u společensko-politického aktivu mnohých závodů. Tyto okolnosti, svědčící o neúplné realizaci vzoru socialistických společenských vztahů, často unikají pozornosti sociologů.

Otázka intenzifikace a urychlení integračních procesů se stává zvláště významnou v podmínkách, kdy politika plně zaměstnanosti a systém sociálních záruk snižují účinnost trestu a represe ve vztahu k pracovníkům, lhostejným ke svým povinnostem. Dále autoři referátu kritizují návrhy, aby se užilo plánované a regulované nezaměstnanosti a prohlašují je nejen za společensky reakční, ale i utopické s ohledem na posunutí východiska v celém průmyslovém světě z těžkosti motivačních mechanismů a tlaků základních obav směrem k rozvinutému systému pozitivních podnětů.

Pokud jde o první ze dvou rovin integrace, o integraci organizační, autoři hovoří o tom, že práce sama je zdrojem uspokojení pouze pro určité skupiny povolání — pro inženýrský personál, vyšší administrativu, část kvalifikovaných dělníků —, a že veliký význam mají sekundární hodnoty, kterých člověk dosahuje díky práci. Dá se říci, že z tohoto hlediska je v socialismu mezi zájmy jedince a cíli organizace trojí vztah:

1. pracovník podniku, přispívá k jeho úspěchu, má zisk jako člen společnosti ze zvýšení celkové životní úrovně národa jakožto výsledku jeho průmyslové činnosti; 2. úsilí zúčastněných v podniku přináší určité zisky kolektivu pracovníků (závodní fond, prémie a odměny, sociální fondy, prestiž podniku); a 3. účastník průmyslové organizace může počítat s tím, že jeho přínos organizaci bezprostředně zvětší jeho individuální šance dosáhnout společensky uznávané hodnoty (plat, služební a společenský postup, sociální či organizační výhody). Tyto vztahy vytvářejí dilemata svého druhu: čím více je svazek mezi úsilím jedince a dosahovanými zisky zprostředkovaný, tím slabší je motivační efekt tohoto svazku. Proto se znova studuje problém dosahu a efektivnosti individuálních i skupinových podnětů a tyto otázky je třeba teprve synteticky sociologicky zpracovat.

Nutno uvažovat i druhou z jmenovaných rovin integrace — společenskou, která často vytváří kompenzační motivace a komplexnětní vztahy k organizačním prostředkům ovlivnění a kontroly. Ve světle dosud nemnohých výzkumů věnovaných integraci lze zjistit, že stupeň společenské integrace závodních kolektivů je funkcí několika základních proměnných:

- rozmištnění a spojení lidí v procesu společenské práce;
- složení pracovních kolektivů;
- rozpětí stratifikačních předělů;
- kulturních vzorů a tradic;
- vlivu symbolů, spojených s historií závodu, účastí na jeho výsledcích, oceněním a reakcí vnějšího okolí.

Rozmištnění a spoje lidí v pracovním procesu nebyly dosud empiricky zpracovány, ale je větší počet prací týkajících se struktury osazenstva podniků a stratifikačních poměrů.

Pak se autoři zmiňují, že spolu se socialistickou industrializací výrazně působí činitelé brzdící integrační proces (migrační pohyby, příliv mládeže spojený s vrcholem demografického činitele, velká pohyblivost osazenstva podniků atd.). Nemalý vliv na procesy integrace má i nivelizace stratifikačních předělů, tj. zmenšení vzdálenosti mezi různými společenskými skupinami podle povolání v závodě. Rozdílnost příjmů a výhod může prohlubovat a prohlubuje skutečné rozdíly v životním stylu, prestiži, kolegiálních svazcích a společenských stycích. Lze pozorovat dvě protikladné tendence, zjišťují autoři referátu. Na jedné straně je velká mobilita, kompenzační působení sociální politiky, plná zaměstnanost, malé rozpětí mezd a rovněž panující ideologie egalitarismu; platové disproporce v průmyslu se zmenšily, zvláště ve vztahu fyzických a duševních pracovníků. Na druhé straně veliké rozpětí v úrovni vzdělání, rozrušení pracovních náplní a mechanismů materiálních pobídek a rovněž tendence omezování určitých sociálních zásahů ve prospěch jejich účinnosti prodlužují existenci stratifikačních předělů, což se jeví zvláště v postavení nekvalifikovaných dělníků. Ve směru zvětšování společenských vzdáleností působí rovněž postupující dělba práce a omezený přístup určitých skupin k rozhodování, praví dále autoři.

Otázkou, která se stává v poslední době předmětem stále početnějších výzkumů, je, zda směřuje existující systém osvěty pro dospělé dělníky a instituce služebního postupu proti stálosti stratifikačních předělů. Autoři pak poukazují na tři obecnější otázky:

1. že společenská integrace nemusí mít vždy funkcionální charakter: jak ukazují monografické výzkumy továren, integrace pracovních kolektivů probíhá často na základě protikladu k přáním vedení a vymyká se organizačním mechanismům ovlivňování a kontroly; autoři kladou otázku, jak působit proti dualismu, v jehož důsledku neformální organizace působí vedle a často dokonce proti společensky ustáleným cílům podniku;

2. že integrace na úrovni podniku neřeší ještě sama o sobě systém vázanosti závodu s širším systémem hospodářským; naopak, často lze pozorovat, že zintegrované podniky jako solidární jednotky působí ve směru ohrožujícím ekonomickou rovnováhu a finanční disciplínu;

3. že mluví-li se o organizačních a společenských aspektech socialistické integrace, nesmí se zapomínat na to, že integrace se vztahuje na aktuální vztah výrobních sil a jim odpovídajících postulátů; žádný dosažený stav rovnováhy není ale trvalý; v tom spočívá zdroj stálých protikladů mezi vypracovanými formami organizace a společnosti a mezi potřebami výrobních organismů.

Proto je nutné zkoumat integrační procesy

z hlediska dynamické rovnováhy, tj. z hlediska mechanismů, které zajišťují maximum vázanosti při minimu úsilí, rozvíjejí iniciativu a ulehčují přizpůsobení. Tyto problémy vedou autory k otázkám samosprávy a racionality, kterými se pak dále zabývají.

Otázku samosprávy zkoumají jako demokratizaci průmyslových vztahů. Tuto zásadu vztahují k problematice společenské účasti, která je od jisté doby v centru zájmu vědců i politiků. Autoři zjišťují, že nelze zajistit normální fungování podniku bez činné kooperace jeho pracovníků. Nestačí omezit se na ty roviny integrace, o kterých byla dosud řeč, ale je nutno vytvořit institucionální podmínky spolupráce v realizaci funkce rozhodování. Důsledná demokratizace průmyslových vztahů je možná jen v podmínkách společenského vlastnictví výrobních prostředků a je částí procesu rozvíjení celospolečenské samosprávy. Současná výrobní organizace vyžaduje použití různých forem společenské účasti pracujících, aby se kompenzovaly následky detailní práce a nedostatku kontroly ze strany pracujících. Tyto pokusy jsou podnikány i v kapitalistických zemích. Pojetí společenské účasti se týká celého společenského systému, počítaje v to všechny stupně řízení průmyslu. Účast se týká výrobní činnosti závodu a znamená účast v rozhodování a kontrole při stanovení pracovních podmínek a stavu osazenstva, činnosti v oboru výchovy, integrace a sociální pomoci. V užším smyslu autoři účastí rozumí spolupráci pracujících s vedením podniků prostřednictvím dělnické rady a konference dělnické samosprávy podle modelu v Polsku zavedeného.

V dalším se autoři zabývají efektivností činnosti samosprávy jako instituce společenské účasti a konstatují, že závisí na třech činitelích:

1. na rozsahu rozhodnutí, které je možno učinit v závodě, tj. na stupni autonomie podniku v různých sférách jeho činnosti; čím větší je rozsah rozhodování v závodě, tím větší jsou možnosti účastníků ovlivňovat tato rozhodnutí; čím častěji se důležité rozhodnutí činí mimo závod, tím je omezenější rozsah aktivity institucí společenské reprezentace ve prospěch jiných mimozávodních forem kontroly;
2. na rozsahu a charakteru reálného vlivu orgánů samosprávy na orgány závodní administrativy: závody jsou klasickým příkladem zhierarchizovaných a zcentralizovaných organizací a účast pracujících v rozhodování může hierarchickou stavbu modifikovat: postoj dělníka ve vztahu k představitelům vedení a dozoru závisí mezi jiným na tom, zda dělník je aktivním účastníkem některé ze společenských organizací nebo pasivním řadovým pracovníkem;
3. na dosahu faktické účasti osazenstva v samosprávných funkcích; aktiv samosprávy na celozávodní úrovni činí asi 2–3 % osazenstva závodu, na všech organizačních stupních samosprávy vzrůstá asi na 8–10 % osazenstva závodu. Skutečná účast je tedy omezena jen na jistou část osazenstva; kro-

mě toho je účast odstupňována od úplně elementární, jako je zájem a informovanost o činnosti samosprávy, až k aktivnímu členství a vedení určitých společensko-politických organizací. Časté omezení samosprávy na úroveň ředitelství závodu ovlivňuje vztah pracujících ke společenské účasti vůbec. Takový stav způsobuje nedostatek zájmu o problémy závodu, lhostejný postoj a nechuť k rozhodnutím učiněným „nahore“.

Výzkumy ukazují, že dělníci převážně uznávají potřebu existence samosprávy a žádají rozšíření řídicích práv této instituce a reprezentaci svých zájmů před orgány administrativy. Existují různé „orientace“ o významu dělnických rad, a to a) orientace pracovní — nejvšeobecnější —, zdůrazňující potřebu spojení mezi ředitelstvem a pracujícími a potřebu kontroly administrativy a hájení pracujících; b) orientace funkcionální, zdůrazňující společenství zájmů a potřebu společné péče o závod; c) orientace administrativní, chápající dělnickou radu jako pomocný orgán ředitelství. Konfliktnost těchto očekávání není ničím překvapujícím. Je podmíněna logikou rozdělení rolí a s nimi spojených zájmů. Každá názorová skupina se snaží vylíčit instituci samosprávy ve směru jí požadovaném. A reálná pozice samosprávy se vytváří v závislosti na skutečném poměru sil a na stavu vytvořené relativní rovnováhy.

Předěl mezi formální a neformální organizací průmyslového podniku se redukuje, když průmyslová organizace vychází vstříc potřebám a očekáváním pracujících, a když pracující nacházejí výraz v činnosti samosprávných institucí. Tak instituce samosprávy je nezbytnou podmínkou zintegrování pracovních skupin v celky celozávodního systému. Neformální vztahy nabývají na významu, když závod realizuje cíle, s nimiž se pracovníci neidentifikují. Neformální mínění se pak stává protiváhou oficiálních názorů v podmínkách nedostatku informací, frázovitých řečí, selhání samosprávy atd. Spoluúčast v řízení vyžaduje však značnou technickou a ekonomickou připravenost, což způsobuje potíže a vyvolává dvě protichůdné tendence: první, zdůrazňující potřebu zvětšení role inženýrů v orgánech společenské účasti (technokratismus), druhou, propojující redukcí řídicích funkcí samosprávy v zájmu zvětšení jejich oprávnění v oborech, které mají být zvláště společensky ovlivňovány a kontrolovány.

Přes nedostatky činnosti samosprávy je idea demokracie integrální součástí socialistického společenského systému. „Aktivně kritické“ postoje (požadování pořádku ve výrobě, zlepšení podmínek bezpečnosti práce apod.) vytvářejí tlak jdoucí vstříc úmyslům středisek ústředního plánování a přispívají k pokrokovým přeměnám a organizačním zlepšením.

Pak se autoři zabývají vytvářením racionálního systému průmyslových vztahů a za první krok ve směru k vytvoření globální společenské struktury, spočívající na základech racionálního plánovaného hospodářství, po-

kládají dobytí moci dělnickou třídou a vybudování základů socialismu. O racionalizaci lze mluvit ve dvou rovinách, tj. o sféře racionalnosti stanovených cílů, již se autoři nezabývají, a o relaci mezi cíli přijatými jako dané a prostředky sloužícími k jejich uskutečnění, tj. o racionalnosti používaných prostředků. Tato rovina je předmětem zkoumání autorů referátu.

Autoři konstatují, že v prvních letech obnovy a výstavby průmyslu v Polsku byl nedostatek kvalifikovaných sil a podceňoval se význam odborníků ve výrobě. V posledních letech došlo ke zlepšení v obou směrech a zejména po r. 1956 se pozice inženýra v závodě zásadně změnila. Nyní se posiluje pozice ekonomů a vzrůstá počet pracovníků se speciálním vzděláním a dochází ke zvedání systému řízení. Zvyšuje se počet a význam závodních laboratorů, konstrukčních kanceláří, orgánů pro ekonomickou a organizační analýzu a ředitelé si zvykají systematicky využívat pomoci svých štábů.

Zřídlem konfliktů v podniku jsou produkční organizační dilemata. Projevuje se konflikt mezi lidmi orientovanými na plán a lidmi orientovanými na dlouhodobý zájem výroby. První — hlavně administrativní vedoucí pracovníci — prosazují zásadu primátu plánu ve smyslu jeho terminovanosti a souhlasu se základními ukazateli. Druzí — hlavně inženýři a část ekonomů — se vyslovují pro primát technických a organizačních rozhodnutí, zvyšujících jakost. Tyto zásady se často rozcházejí a plánované úkoly se realizují na úkor technických a organizačních zlepšení. Inženýři pak často nevidí možnost uspokojení na půdě průmyslových závodů. Snaha o překonání odcizení členů štábu a odborníků-expertů, zaměřených výlučně na realizaci specializovaných úkolů, nachází platformu v rámci samosprávy, kde odborníci uplatňují svůj vliv jinak, než jim přiznává oficiálně zhierarchizovaný systém řízení i neformální stav spojů. Účast odborníků v samosprávě je tím reálnější, čím větší je význam samosprávných institucí.

Problém racionalizace systému se neomezuje na formulování technických, ekonomických či organizačních řešení, ale týká se i možnosti jejich uskutečnění. Zde se otevírá široké pole možností k výzkumům. Mezi vědami, které se mohou ukázat jako užitečné v racionalizaci průmyslových vztahů, má své místo i sociologie. V základech mnoha těžkostí, napětí a konfliktů jsou nedostatky organizační, technologické a ekonomické. Výzkum ukázal, že kolem 31 % dělníků si stěžuje na špatnou organizaci práce a jen 16,4 % vyjadřuje svou nespokojenost z důvodu tzv. mezilidských vztahů.

Sociologické hledisko je třeba posuzovat jako doplněk hlediska ekonomického, organizačního a politického. Sociologie může a musí vyjít vstříc potřebám průmyslu. Jde o neustálé přizpůsobování společensko-hospodářských institucí měnícím se potřebám a situacím a o zdůraznění funkce sociologů jako nástroje stálého zdokonalování socialistického systému. V současné době se stalo

vysoce aktuální vyřešení praktické role sociologie v průmyslových závodech. Role sociologa v průmyslu vyvolává četné otázky. Plná krystalizace této role je nepochybně otázkou let. Ale je možno vyjmenovat hlavní obory použití sociologie v průmyslové praxi: a) zveřejňování znalostí sociologie mezi praktiky, především mezi personálem vedoucím podniky a rovněž mezi aktivem společensko-politickým; b) provádění průzkumů, týkajících se klíčových praktických problémů, a pak použití dosažených výsledků v praxi; c) poskytování sociologických porad podnikům; d) účast při stanovení sociotechnických činitelů racionálního formování mezilidských vztahů v závodech (personální administrativní, stanovení vzorů postupu představených vůči podřízeným, stanovení kritérií služebního postupu, oceňování podřízených atd.). Užíváním vědeckých metod je možno se vyhnout mnoha omylům a řešením ad hoc, prováděným narychlo lidmi ne dosti kompetentními a fundovanými.

V závěru pak autoři poukazují na to, že vnitrozávodní vztahy zůstávají pod velmi silným vlivem celku společenských vztahů. Jde o širší problém vztahu závodu a jeho „společenského“ prostředí, zkoumaného v průřezu ekonomickém, kulturním, demografickým, právně organizačním atd. Zvláště je třeba věnovat pozornost vztahům mezi fázemi průmyslového rozvoje v socialistických zemích a organizací průmyslu jako celku, o nichž hovořil na sjezdu prof. Szczepański. A rovněž vztahům v rámci závodu.

Zásady integrace, demokratizace a racionalizace průmyslové organizace jsou, podle mínění autorů referátu, základem normativního cílevědomého vzoru socialistických průmyslových vztahů. V realizaci těchto zásad existuje mnoho variant řešení, které vyžadují další studium a empirické zkoumání. Další prohloubení teoretického a praktického poznání vyžaduje spojení úsilí, rozšíření rozsahu bádání a spolupráci s jinými disciplínami, zaangažovanými ve zkoumání různých aspektů socialistické industrializace: tak končí autoři svůj referát.

Dušan Slávik

Seminář o sociologii veřejného mínění

Ve dnech 14. a 15. března t. r. se v Liblicích konal celostátní seminář k otázkám sociologie veřejného mínění, uspořádaný ÚV Socialistické akademie a ČSAV. Necelá stovka přítomných sociologů, filosofů, novinářů, pracovníků výzkumných pracovišť (ČSAV, Čs. rozhlasu a televize, Reklamy obchodu aj.) a několik politických pracovníků čs. armády zde vyslechlo 5 referátů a 13 diskusních vystoupení.

Dr. D. Slejška CSc. přednesl úvodní referát *Marxistické pojetí sociologických otázek veřejného mínění*. Referát se týkal zhruba tří problémových okruhů: vymezení pojmu veřejné mínění, utváření a vývoje veřejného mínění a funkcí veřejného mínění

v socialistické společnosti. Mínění charakterizoval jako vztah člověka k jevům skutečnosti, především společenské skutečnosti. Tento vztah je podložen zájmy, je vztahem odrazovým, ideálním, má svou poznávací složku i složku hodnotící (normativní); jestliže je intenzivní a ustálený, přechází v postoj, který podstatně ovlivňuje společenskou činnost člověka. Při vymezování „veřejnosti“ upozornil, že veřejné mínění nelze redukovat na mínění oficiální (především mínění mocenských kruhů), či naopak jen na mínění neoficiální. Veřejné mínění má sice „své“ instituce, ale není omezeno jen na ně.

D. Slejška kritizoval pojetí sovětského teoretika A. K. Ulédova (veřejné mínění ve třídních společnostech jako mínění utlačovaných tříd a vrstev) i opačné pojetí Urxova z roku 1934. Veřejné mínění charakterizoval jako složku společenského vědomí, utvářeno souborem kolektivních názorů, hodnocení a soudů, s nimiž lidé na základě svého materiálního postavení, zájmů a postojů přistupují (ve skupinách i globálně) k řešení otázek společenského života. Veřejné mínění je i v socialistické společnosti rozporné, vyvíjí se (krystalizuje ve výrazné přesvědčení a postoje, v malých i velkých společenských skupinách dochází k homogenizaci mínění), dochází k polarizaci skupin a celku: veřejné mínění se organizuje a částečně se váže na instituce. Přes rozpory dochází k určité unifikaci mínění. V tomto směru D. Slejška považuje za negativní skutečnost, že v období kultu osobnosti u nás došlo k vysokému stupni unifikace veřejného mínění a také prostředků masové komunikace.

V socialistické společnosti má veřejné mínění tyto funkce: aktivizace širokých mas, podíl na vytváření nových tradic a hodnot a jejich přijetí, rozšiřování sféry působnosti veřejného mínění v oblasti práva i morálky; zkoumání veřejného mínění je jedním ze zdrojů uvědomělé samoregulace společnosti. Závěr referátu vyústil v názor, že „... by bylo třeba uvolnit veřejnému mínění více prostoru, stále méně stavět veřejnost před hotová řešení, poskytovat více možností pro uplatnění názorových rozdílů v diskusích a polemikách...“

Doc. dr. H. Steiner CSc. z katedry sociologie filosofické fakulty v Brně přednesl referát *O západních nemarxistických teoriích veřejného mínění*. Pojednal o názorech významných západních sociologů (Tarde, Tönnies, aj.), o pojetí veřejného mínění v dílech teoretiků veřejného mínění Lippmana, Allporta, Albiga a o vztahu klasického a novějšího freudismu k veřejnému mínění (freudismus jako jedna z teorií o iracionální povaze veřejného mínění). Při kritice agnostického základu teorie stereotypů u některých autorů upozornil na nutnost rozlišovat — také v našich podmínkách — stereotypy poměrně pravdivé typizující a stereotypy hrubě zkreslující a zjednodušující skutečnost. („V každém případě ovšem zjednodušené stereotypní myšlení zůstává určitým problémem i u nás a zůstane jím pravděpodobně trva-

le.“) Podrobněji v závěru rozebíral vztah západních teoretiků k technice vytváření veřejného mínění (propaganda) vzhledem k jejich východiskům o povaze veřejného mínění — zda je chápou jako převážně racionální, nebo naopak převážně iracionální.

Dr. C. Adamec CSc. z Ústředí zdravotnické osvěty a pracovník poválečného Čs. ústavu pro výzkum veřejného mínění přednesl obsáhlý a hodnotný referát *Výzkumy veřejného mínění u nás v letech 1946–1948*. (Tento referát byl zveřejněn v Sociologickém časopise č. 1 a 3 1966.)

O výzkumech veřejného mínění v Polsku referoval plk. J. Nováček CSc. z Vojenské politické akademie. Popsal organizaci a metody práce Ośrodka badania opinii publicznej (OBOP) při polském rozhlasu. OBOP (od února 1965 OBOP i studiów programowych) má tři základní směry: výzkum veřejného mínění (sít 1800 tazatelů), výzkum mezi posluchači rozhlasu (sít 1000 tazatelů) a výzkum televizních diváků (sít se ustavuje). Ve srovnání s Čs. ústavem (1946–1950) jsou zde shodné prvky v organizaci i metodách, ale i některé rozdíly — velikost sítí, odměňování tazatelů, organizace průzkumů. Průzkumy uvnitř PSDS podniká pracoviště při Vysoké škole stranické, jež vede doc. Bauman.

Doc. dr. V. Lamser CSc. ze Sociologického ústavu ČSAV přednesl referát *Některé zkušenosti a výsledky výzkumu veřejného mínění v západních zemích, zejména ve Francii*. Zdůraznil potřebu doplnit mezery v odborné literatuře u nás a nezbytnost vybudovat solidní dokumentaci v oboru sociologie. Výzkum veřejného mínění na Západě dnes není zaměřen především na předvolební předpovědi a na čistě politické otázky — ve Francii představuje tato problematika pouze necelou čtvrtinu průzkumů. Hlavně se zkoumají otázky hospodářské, životního stylu, sociální, zdravotnické, kulturní a osvětové. Dr. Lamser informoval o několika průzkumech (informace u zemědělců, průzkumy dovozených, opakované průzkumy popularity de Gaulla a pravidelně opakované průzkumy politického vývoje, ekonomických a sociálních problémů). Uvedl, že výzkum veřejného mínění dnes nezjišťuje především a výlučně jen rozdělení, ale také intenzitu a zaměření mínění.

O vztahu masových komunikačních prostředků a veřejného mínění v diskusi hovořili s. Kadlecová z Čs. rozhlasu, V. Jisl z Večerní Prahy a s. Lano z Našeho vojška. O výzkumu problematiky války, míru a ozbrojených sil ze září 1965 promluvil s. Řiška. V. Kalivoda z ÚKLKS hovořil o koncepci výstavby ústavu pro výzkum veřejného mínění a o podmínkách pro jeho činnost, dr. M. Cyžowa z VÚZE o výzkumu veřejného mínění mezi zemědělci, s. Wynnyczuk o průzkumech Státní populační komise, s. Vydra o sociologických průzkumech na Ostravsku ve vztahu k veřejnému mínění. O výzkumu trhu, o tržních zvyklostech a chování spotřebitelů a o propagaci hovořili E. Rejmánek z Reklamy

obchodu, s. J. Alouec z laboratoře analýzy trhu při Ústředním výzkumném ústavu potravinářského průmyslu a s. Vydřová ze Zbožíznaleckého ústavu obchodu. Inž. J. Vytlačil z ÚKLKS předložil vystoupení ke statistickým otázkám výzkumu veřejného mínění písemně. Polemicky v diskusi vystoupil I. Sviták, který mj. zdůraznil, že veřejné mínění není vždy v souladu s pravdou (mínění jsou různá, pravda je jen jedna). K ostatním jeho názorům se vrátili referenti v závěrečných slovech a solidně proti nim argumentovali (vztah teorie a praxe veřejného mínění, vztah ideologie a vědy).

Skupina zájemců o výzkum veřejného mínění během libického jednání dala podnět k vytvoření sekce veřejného mínění při Čs. sociologické společnosti. Celkový ráz semináře byl v podstatě adekvátním obrazem stavu sociologie veřejného mínění u nás: diskutovalo se o elementárních otázkách teorie a výzkumu veřejného mínění. Proto poznámka dr. Lamsera („až se za několik let znovu sejeme, budeme již moci hovořit na zcela jiné úrovni“) správně charakterizuje celý seminář. Byl to ovšem seminář velmi užitečný i podnětný a nesporně je impulsem k rozvoji sociologie veřejného mínění i vlastního výzkumu veřejného mínění v ČSSR.¹ Za to patří díky také organizátorům semináře.

V. Kalivoda

Z činnosti Čs. sociologické společnosti

28. února 1966 se konala ustavující schůzka sekce pro teorii a komparaci industriálních společností. Na programu byla informace o hlavních úkolech sekce a informace o některých probíhajících komparativních výzkumech v ČSSR. Předsedou této sekce je dr. Jindřich Filipec CSc. z Filosofického ústavu ČSAV a místopředsedou doc. Jiří Houška CSc. ze Sociologického ústavu ČSAV.

Sekce rodiny a mládeže pořádala dvě přednášky dr. Marty Klímové CSc. z Psychologického ústavu UK. První přednáška *Vývoj a současný stav poradenství pro volbu povolání ve světě* se konala 28. února 1966. Tématem této přednášky byly vybrané problémy vývoje poradenství pro volbu povolání v první polovině 20. století a po roce 1945 v zahraničí i u nás. Tématem druhé přednášky, která se konala 28. března 1966, byla charakteristika současného stavu a perspektiv školní a profesionální orientace v ČSSR i jiných socialistických zemích.

22. března t. r. pro členy sekce sociologie venkova přednášel doc. Pavel Machonin CSc. z Ústavu marxismu-leninismu UK na téma *Sociální struktura společnosti*.

Sekce sociologie politických a právních vztahů a pracovní skupina sociologie politiky

a práva při Katedře OTSP právnické fakulty UK uspořádala společnou schůzku 24. března 1966, na které přednášel doc. F. Šamalík na téma *K některým problémům sociologie organizace*.

Společně s Čs. psychologickou společností při ČSAV, sekci sociální psychologie, byla 24. března t. r. pořádána přednáška prof. K. R. Hammonda, profesora psychologie a ředitele Institute of Behavioral Science na Koloradské universitě v USA. Prof. Hammond přednášel na téma *Interpersonal Conflict and Interpersonal Learning*.

Na výroční schůzi 14. března t. r. podal zprávu o činnosti pobočky v Brně její předseda dr. Josef Solaf. Činnost pobočky se soustřeďuje jednak do sekcí, jednak do přednáškové činnosti. Ze sekcí rozvíjejí úspěšnou činnost zvláště sekce obecné sociologie a dějin sociologie, která se soustřeďuje na studium dějin české sociologie, dále sekce sociologie venkova, sociologie rodiny a mládeže, které uskutečnily své sociologické průzkumy. Začíná se rozvíjet též činnost sekcí sociologie města, sociologie kultury, sociologie politiky a práva a sekce metod a technik sociologického průzkumu. Odbočka organizovala pravidelné přednášky — sociologické pondělky —, na nichž referovali členové pobočky (J. Blažke, D. Cahová, M. Hájek, J. Macků, J. Obrdlíková) i sociologové mimo-brněnští (J. L. Fischer, P. Machonin, V. Lamser a jiní). Mimo sociologické pondělky přednášeli i zahraniční hosté (J. Sczepański, A. Hegedüs, A. Matejko). Ve druhé části výroční schůze přednesl doc. Jan Macků referát na téma *Brněnská sociologická škola a její místo v dějinách československé sociologie*, který vyplynul z práce sekce dějin sociologie a činnosti katedry sociologie na filosofické fakultě UJEP.

Liberecká pobočka pokračuje v pravidelném pořádání sociologických úterků. V březnu t. r. přednášel doc. Otakar Nahodil na téma *Mládež jako věková a generační skupina*.

Alena Gabalová

Nová sekce Čs. sociologické společnosti — sekce pro teorii a komparaci industriálních společností

Dne 28. 2. 1966 se konala první pracovní schůze nové sekce Sociologické společnosti, která tímto zahájila svou činnost. Jejím úkolem je přispět ke kritické analýze a rozpracování teoretických základů industriálních společností, jakož i ke zkoumání metod a modelů komparace jednotlivých fenoménů, projevujících se v různých sociálně ekonomických soustavách. Těžištěm práce této sekce bude výzkum konvergentních a divergentních procesů, ovlivňujících postavení člověka v technicky rozvinutých zemích současného kapitalismu a socialismu. Zpracování těchto problémů nutně vyžaduje

¹ Těsnopisný záznam libického semináře vydala Socialistická akademie v červnu t. r.

uplatnění interdisciplinárního přístupu a předpokládá spolupráci odborníků z oblasti sociologie, ekonomie, demografie, filosofie, politické vědy apod. Jako předseda sekce byl schválen dr. Jindřich Filipce CSc., místopředseda doc. Jiří Houška CSc. a vědecká tajemnice dr. Zdeňka Štátná. Sekce má zatím 25 členů.

Schůzi zahájil předseda s. Filipce stručným teoretickým výkladem hlavních pojmů v oblasti zmíněné problematiky a posléze přešel k vytyčení základních úkolů sekce. Dále vyzval přítomné, aby přispěli k ujasnění těchto úkolů svými zkušenostmi, názory a informacemi.

Podle slov s. Filipce je třeba při sociologickém zkoumání společenské struktury zemí průmyslově rozvinutého kapitalismu a rozvinutého socialismu uplatnit dialektický analyticko-komparativní přístup, pomocí něhož můžeme zjistit,¹ „že nemáme co činit se dvěma striktně oddělenými světy, z nichž jeden by byl absolutně bílý a druhý absolutně černý. Jde tu spíše o jakýsi živý celek, o dialektickou totalitu, protkanou ovšem v rámci této své celistvosti zásadními protiklady a některými divergenčními tendencemi.“

Nutno konstatovat, že ve světové sociologické literatuře dosud neexistuje, jak uvedl dále s. Filipce, úspěšný a komplexní pokus o adekvátní dialektickou analyticko-komparativní analýzu některého fenoménu v odlišných technicky rozvinutých společenských strukturách současného světa. Bendixova kniha² *Work and Authority in the Industry* tu například mohla sehrát průkopnickou roli, ale bohužel její postup a výběr partnerů (idealizovaná fakta z USA a dnes již zastaralé údaje z NDR) tento nárok takřka anulují. Podstatnější přínos v tomto směru představují výsledky srovnávací studie volného času v šesti evropských zemích a zejména nadějný projekt srovnávacího výzkumu téhož fenoménu pod vedením J. Dumazediera ve Francii, Americe, Kanadě, Švýcarsku, Švédsku a ČSSR.

Skutečnost, že základním protikladem současné epochy je protiklad mezi kapitalismem a socialismem, ještě neznamená, jak uvedl dále s. Filipce, že se tento protiklad vymyká obecným zákonitostem dialektiky. Jde tu totiž o srovnání dvou společností a nikoliv o srovnání společnosti a ne-společnosti. Srovnání těchto současných protikladů společenských struktur dokazuje, že představují složitou spleť odlišného v totožném a totožného v odlišném, kde pouze vědecký rozbor skutečnosti samé může pomoci citlivě vystihnout jak shody, tak rozdíly.³ „Oba tyto modely společnosti představují v různých rovinách či průmětech srovnání a v různých přesně vymezených ohledech zároveň a vzájemně svoji minulost, současnost i budoucnost. Z tohoto hlediska pak ovšem marx-

istická kritická analýza současného technicky rozvinutého kapitalismu není jen jeho paušální nedialektickou negací, ale podněcuje k určité sebereflexi marxismu“. Je zároveň výpovědí o sobě samém, úsilím o hlubší pochopení socialismu z hlediska jeho geneze, dějinných osudů a perspektiv. V tomto smyslu také vědecký komparativní přístup k jednotlivým fenoménům různých industriálních společností nemá pouze význam prestižního důkazu aktuální či potencionální převahy toho kterého systému organizace společnosti. Komparativní metoda tu v neposlední řadě také slouží k hlubšímu poznání zkoumaného jevu, k odlišení nahodilých stránek a proniknutí od jevu k podstatě a její vnitřní dynamice.

Proto je nutno se snažit o seriózní výzkum konkrétní skutečnosti, který umožní přiměřenou konfrontaci, ale nejen to, protože nejde jen o fotografii současného stavu. Jde také o to, aby takový výzkum byl podnětem, programem a účinnější formou rozvíjení dialogu mezi technicky rozvinutým kapitalismem a rozvinutým socialismem, který by překonal pouhou konfrontaci. Taková solidní analýza a konkrétní průzkumy doposud chybí.

Je nutno také pečlivě zvážit, které fenomény je možno vybrat pro konfrontaci. Dále přešel s. Filipce k hlavním úkolům sekce, které, jak řekl, vyplývají mimo jiné z usnesení presidia ČSAV o průzkumu forem pronikání vědy do života, jehož průběh má dvě fáze: 1. sociologickou analýzu fenoménu vědy v podmínkách ČSSR, 2. komparativní studii daného problému z hlediska několika různých technicky rozvinutých zemí s odlišným společenským zřízením.

Pokud jde o první fázi, empirický výzkum se netýká jen funkce vědecké expertizy v oblasti přírodních a technických věd, ale zabývá se také expertizou společenskovědní. Nejzajímavějším objektem z tohoto hlediska je v ČSSR jednak příprava nové ekonomické soustavy řízení národního hospodářství (skupina ekonomů pod vedením O. Šíka), jednak interdisciplinární rozbor problémů vědeckotechnické revoluce (skupina pod vedením S. Richty).

Těžiště tohoto průzkumu se vcelku zaměřuje jak na proces popularizace vědeckých poznatků k systému výchovy dospělých (ve srovnání Francie—ČSSR), tak zejména na společenskou funkci vědní expertizy a jejich konkrétních možností, mezi a perspektiv v technicky rozvinutých zemích současného socialismu a kapitalismu⁴. „Vědecká expertiza tu ovšem není pojímána ani jako fetiš moderní doby, ani jako předvědecká informace k administrativním účelům, ale jako fundamentální činitel racionálnější tvorby dějin. Jde také o zodpovězení takových otázek, jako je problém vztahu vědy a institucí, vliv skupinových a profesionál-

¹ ² Příspěvek J. Filipce do pracovní skupiny I. sekce Unité et diversité en sociologie na VI. světovém sociologickém kongresu v Evianu v září 1966.

³ Tamtéž.

⁴ Tamtéž.

ních iluzi na postup i formulaci závěrů vědecké expertizy, problém komplexnosti zřetelů při přijímání konečného rozhodnutí a tím problém decize vůbec a státnické decize zvláště.“

Specifický úkol sekce je předložit dva modely ankety, odpovídající oběma fázím zmíněného průzkumu, který má za účel komparaci konkrétních jevů u nás a v kapitalistických státech. Má ukázat určitou prognózu — i pesimistická analýza má význam často větší než jiná. Má také ukázat, kde rozdíly jsou a kde skutečně nejsou. Poznání podstaty daných fenoménů a otázka, co je moderní věda — vědecká výpověď o skutečnosti —, musí nutně ukázat něco o člověku samém.

V době mezi 15. až 25. květnem 1966 se uskutečnila v ČSSR konference na téma *Cesty vědy do života*, jejímž pořadatelem byla ČSAV.

Hlavním úkolem této konference za účasti odborníků z oblasti přírodních, technických a společenských věd bylo prodiskutovat možnosti, formy i překážky v pronikání vědy do života naší společnosti a soustředit k této problematice další náměty a podněty. V této souvislosti šlo zejména o otázky: a) realizace výsledků vědeckého výzkumu v národním hospodářství i v kultuře, b) popularizace vědeckých poznatků, c) uplatňování poznatků vědecké expertizy v rozličných oblastech společenského života.

Rozpracování koncepce konference, přípravou podkladů pro úvodní slovo akademika F. Šorma a koreferáty byla pověřena skupina pracovníků ČSAV v tomto složení: Tondl, Bažant, Filipce, Richta, Cvekl, Dubská, Starnovský, Proškovec (Škoda — Plzeň), Smetana (KT), Jan Bolina.

Po vystoupení předsedy sekce s. Filipce následovala informace o některých probíhajících výzkumech a diskuse:

S. Chváta z Ústavu plánování vědy ČSAV uvedl některé zkušenosti z oblasti projednávané problematiky. Poukázal zejména na neujasněnost cílů a na mezery při plánování různých komparativních výzkumů. Často se srovnávají státy, mezi nimiž je skutečně řádový rozdíl (tzv. špičkové vyspělé státy jako USA a SSSR a státy střední a malé, s různým stupněm vyspělosti), takže jsou ve skutečnosti nesrovnatelné. Jsou to často nákladné výzkumy (space research, oceanografie), a pak mohou být jen málo užitečné. Bylo by třeba se spíše zaměřit na státy střední velikosti nám odpovídající — i Francie je problematičtější — spíše Belgie apod.

S. Filipcová (SÚ ČSAV) informovala o tom, že proběhl srovnávací výzkum volného času v šesti evropských zemích (Polsko, Jugoslávie, Holandsko, Finsko, Francie, Dánsko), který se zaměřil hlavně na hierarchii zájmů a činností ve volném čase. Tento průzkum byl veden J. Dumazedierem. Nyní se připravuje další fáze rovněž pod jeho vedením, která se bude zabývat srovnávacím výzkumem volného času (Francie, USA, Kanada, Švýcarsko, Švédsko, Československo),

v jehož první fázi budou posunuty do popředí především otázky metodologické. S. Filipcová dále uvedla, že někteří sociologové se v duchu námitek s. Chváta snaží odlišit specifické fenomény tzv. špičkových zemí, a ty pak s ostatními nesrovnávat.

S. Krpata (Sociologická laborator ČVUT) informoval o proběhlém „olomouckém výzkumu“ volného času, který byl součástí mezinárodního srovnávacího výzkumu časového rozpočtu a vlivů, které na něj působí. Byl řízen Evropským sociologickým centrem (Szalai). Metodiku vypracovala Belgie, takže se ČSSR na přípravě nepodílela. Byla to určitá výhoda, ale současně nevýhoda v podobě nemožnosti ovlivnit zaměření výzkumu. Výzkum byl prováděn v jedenácti zemích a je nyní ve stavu zpracování. Byl zkoumán časový rozpočet v průběhu 24 hodin u náhodně vybraného ekonomicky činného obyvatelstva — čas a doba trvání jedné primární aktivity — sekundární aktivity. Bylo sledováno, kdo byl nositelem této aktivity, kde probíhala a kdo byl přítomen, takže mohla být získána frekvence činností a další údaje. Dále s. Krpata upozornil na některé dílčí problémy v oblasti metodik a technik takovýchto výzkumů, o kterých se pak rozhovořili i další přítomní, zejména ss. Zajíček, Kadlecová, Disman, Filipce.

S. Hulínská (MŠK) nabídla pomoc při registraci v současné době probíhajících výzkumů.

S. Kadlecová (SÚ ČSAV) informovala o rozsáhlém mezinárodním srovnávacím výzkumu religiozity středoškolské mládeže hlavních měst některých socialistických zemí (ČSSR, Maďarsko, Bulharsko, Jugoslávie, NDR). Koordinátorem tohoto výzkumu je Praha, která měla také prvotní iniciativu při přípravě metodiky. Výzkum nyní probíhá; zpracování bude provedeno v každé zemi zvlášť a konečné výsledky se soustředí rovněž v Praze. S. Kadlecová, která výzkum vede, uvedla pak některé potíže a problémy, s kterými se při přípravě, provádění a hodnocení výzkumu setkala, a některé další poučné zkušenosti.

S. Disman (FON) informoval o srovnávacím mezinárodním výzkumu zdrojů odporu vůči zavádění nových metod ve vzdělávání, kterého se účastní jejich pracoviště, a o komparativním výzkumu výchovy dospělých v ČSSR — Francie, který je rovněž součástí státního plánu vědeckovýzkumných úkolů pod číslem X—10 1a—4.

S. Houška (SÚ ČSAV) informoval o úkolu, na němž se podílí oddělení, které vede, a který je zařazen do státního plánu vědeckých výzkumných úkolů pod názvem *Sociologická teorie industriální společnosti a světového vývoje*. Podal návrh, aby se účelně koordinovala činnost příslušných oddělení SÚ a sekce, aby byla provedena potřebná delimitace práce a aby byla pořízena evidence probíhajících prací za účelem koordinace, protože se v současné době přesně neví, kdo na čem a jak pracuje. Potřebný přehled nemá ani MŠK, ani ČSAV. Pak by bylo efektivní scházet se k určitým kon-

krétním úkolům a při tom důsledně prosazovat interdisciplinární kooperaci, což je jeden z úkolů sekce.

S. Richta (FÚ ČSAV) poukázal na potíže se sháněním materiálů, kde často hraje roli otázka prestiže. Často probíhají paralelní výzkumy, které jsou někdy nesrovnatelné, protože nikdo nemá iniciativu v tom, aby je zkoordinoval. Bylo by možno probrat zkoumání již provedená a navázat na ně stejnou metodikou, takže by byla zajištěna srovnatelnost. Jinak často množství energie

vynaložené na naši práci neodpovídá pak získanému efektu. S. Richta dále doporučuje maximálně spojit síly a podporuje myšlenku hlavního úkolu sekce.

Na závěr schůze bylo usneseno, že s. Filippec a s. Houška připraví plán práce, s. Disman a s. Juřík připraví do konce měsíce návrh ankety pro zmíněnou druhou fázi výzkumu *Cesta vědy do života*. Bude rovněž přeložen, rozmnožen a dán k dispozici francouzský materiál o výzkumu volného času.

Zdena Štastná

Z domova . . .

Delikventností mládeže jako společenským jevem se zabývá Anton Jurovský v článku *Novšie pohľady na delikventní mládež* (Vychovateľ, 1965, 5). — Konstatuje, že delikventnost mládeže i v kulturně a civilizačně velmi vyspělých zemích stoupá a že se zároveň mění důvody a motivy kriminality mládeže. Proto tento problém překročil zájmovou oblast kriminalistů a dnes se mu věnuje mnoho vědeckých pracovníků, zejména pedagogů, sociologů a psychologů; je zřejmé, že delikventnost mládeže je třeba považovat za složitý společenský jev, který je třeba popsat, pochopit a vysvětlit.

Sociologický výzkum mladých delikventů potvrzuje, že 70 i více procent přestupků připadá na úkor dvojic; i výsledek přestupku se velmi zřídka týká jedince, ale participuje na něm více mladistvých. Už několik desetiletí se sleduje, že mladí delikventi žijí ve skupinách, a proto tyto skupiny, tlupy, gangy a bandy se studují. Ukazuje se, že je nelze zakázat ani znemožnit, protože vznikají spontánně, vykazují velkou dynamičnost a existují neformálně. Mladý delikvent není asociálním živlem, svým začleněním do skupiny i bandy vrstevníků psychologicky získává; problém tedy není v tom, že mladistvý delikvent žije ve své tlupě, ale v tom, že ztrácí kontakt s těmi svými skupinami, které by měly na něj vykonávat jen příznivý vliv, a že v důsledku toho se octne v silném vztahu jen ke své skupině mladistvých. Bud tedy při potírání delikventnosti mladých musíme posilovat vázanost mladistvých na legální a společností kontrolované skupiny a instituce, anebo vytvořit takové možnosti, aby potřeba mládeže žít ve svých skupinách se mohla uplatnit před očima veřejnosti, na místech a způsoby, které jsou z hlediska společenských norem přípustné.

Jurovský dále zjišťuje vysoce zajímavý fakt, že delikvence mladistvých se vyskytuje pětikrát častěji (i více než pětikrát) u mužské než u ženské mládeže, že je tedy převážně mužskou záležitostí. Podle všech zjištění se ženská mládež daleko lépe přizpůsobuje daným společenským formám a pasivněji je přijímá, zatímco mužská mládež už od útlého dětství vykazuje více těžkostí v přizpůsobování se společenským požadavkům.

V posledních letech zdomácněly názory, podle nichž je člověk mechanickým výsledkem svých životních podmínek a zapomínalo

se na hluboké biologické a psychologické determinanty lidského života. Tak se stalo, a dosud stává, že snad v žádné jiné oblasti nedošlo k tolika nešetrným zásahům jako ve výchově člověka, v jeho vedení a organizování, v oblasti působení masovými propagačními prostředky na něho. „Rozhodovali len požiadavky — např. hospodářské, technické, organizační, obchodné, politické apod. — všetko ostatné bolo vedľajšie. Osobitosti a svojráznosti ľudského jedinca sa prostě považovali za »subjektívne prekážky«, ktoré boli na to, aby sa premáhali, nie aby viedli vychovávateľov a organizátorov mládeže k zamysleniu“.

V závěru autor znovu zdůrazňuje, že delikventnost mládeže je skutečným problémem. A protože se jasně ukázalo, že je nemožné řešit jej administrativními metodami, je na čase, aby se k jeho řešení přibraly příslušné vědy. O tom, že tento problém dovedou vyhmátnout a vyjasnit, není nejmenších pochybností.

O sociologii veřejného mínění

uvazuje Vladimír Kalivoda v Kulturní tvorbě (1966, 3) v souvislosti se zřízením pracoviště pro výzkum veřejného mínění při ČSAV: Veřejné mínění a jeho výzkum mají velký praktický význam pro politiku, pro každé — a tím spíše pro vědecké — řízení společenských procesů. V podstatě půjde o kritické využití metod, které jsou spojovány se jménem G. Gallupa: máme i své vlastní zkušenosti z Čs. ústavu pro výzkum veřejného mínění, který existoval (u tehdejšího ministerstva informací) v letech 1946–1950 a vycházel jak z Gallupovy varianty, tak ze zkušeností britské Mass-Observation. — Pro výzkum jsou dále důležité i jeho společenské předpoklady, např. důvěra veřejnosti ve výzkum, přesvědčení o jeho užitečnosti a serióznosti. V našich podmínkách bychom měli dále ušlovat o co největší publicitu výsledků výzkumů, i když samozřejmě jednotlivé průzkumy budou zcela nebo zčásti nevěřejné.

V závěru autor poukazuje, že v Čs. rozhlasu již pracuje skupina odborných pracovníků, která metodami sociologického výzkumu zjišťuje řadu skutečností důležitých pro řízení rozhlasu. Podobná skupina pracuje již také v televizi. Pracoviště pro výzkum veřejného mínění při ČSAV zahájí svou činnost „za nepříznivých odborných předpokladů a v situaci, kdy se teprve budou

vyjasňovat (a někdy i vytvářet) jeho společenské podmínky. — Jestliže poválečný Čs. ústav pro výzkum veřejného mínění dokázal, že státní instituce je schopna objektivně zkoumat veřejné mínění, a jestliže tehdy patřil nejméně mezi lepší průměr, pak nyní — po dvaceti letech — bychom měli mít přinejmenším takovou ctižádost.“

Sociologie a odbory

V lednu letošního roku navštívil prof. dr. Jan Szczepański Prahu; svědčí o stoupajícím zájmu našich novin o sociologii, že deník *Práce* (1966, 18) pohotově využil této příležitosti a obrátil se na polského hosta s řadou otázek. Ve svých odpovědích prof. Szczepański vysvětloval rostoucí zájem o sociologii tím, že dnešní moderní společnost je vysoce organizovaná. Vezměte (pokračoval) kteroukoliv oblast života a zjistíte, že tak či onak do ní zasahuje nějaká organizace. Chtějí-li tyto organizace dobře znát a proniknout do hloubky lidských vztahů, žádají právem pomoc sociologů, což platí i pro oblast ekonomiky a řízení výroby.

K otázce, zda polské odbory využívají sociologie, odpověděl host kladně, neboť ji také nejvíce potřebují. „Proto také, provádíme-li průzkumy v závodech, opíráme se o pomoc závodního výboru daleko více než o ředitele závodu. Při ústřední radě polských odborů existuje Komitét ekonomických analýz, ve kterém pracují rovněž sociologové. Odbory nejvíce žádají na sociologii, aby zkoumala především práci žen, pracovní prostředí a vztahy mezi lidmi“.

Zajímavá je odpověď prof. Szczepańskiego na otázku, zda mladá generace je světovým problémem. „Nesouhlasím (zněla odpověď). Problémem je starší generace. Mně se naopak zdá, že mládež lépe rozumí dnešnímu modernímu světu. Můžeme ji odsuzovat za to, že byla válka, koncentrační tábory, nebo že naše ekonomiky překonávají těžké zkoušky? To přece není dílo mladé generace. Ale z něho se také rodí vzájemné vztahy dvou generací, jejich představy, sny a plány. Proto myslím, že není třeba takovýto problém nastolovat. Spíš hledat formy soužití a porozumění“.

Sociologickým průzkumem politických názorů čs. mládeže

— výzkumem svého druhu — byla široce založená akce, v níž KSČ dala podnět k diskusi s mladými lidmi o problémech současnosti, o postavení a perspektivách mládeže v rozvíjející se socialistické společnosti. V článku *Mladá generace a naše společnost* (Nová mysl 1966, 1) zachytil M. Vaculík první výsledky této diskuse: Nepotvrdila jednostranný názor o apolitičnosti mládeže; mladí lidé politicky myslí a problémy naší společnosti jim nejsou lhostejné; jejich po-

hled se však neobrací příliš do minulosti, zajímá je víc přítomnost a budoucnost. „Mladí lidé (pokračuje autor) již dnes žádají své místo ve společnosti. Mají vážné a často oprávněné výhrady ke starším spolupracovníkům a vedoucím na pracovištích. Hovoří o nepochopení, nedocenění i úplném přehlížení mladých lidí v pracovních kolektivech. Poukazují na rozpory mezi slovy a činy dospělých. Při besedách s dělnickou mládeží byly uváděny příklady toho, že mladí vyučení dělníci a dělnice dostávají nižší plat, než stanoví směrnice, pracují na horších strojích, přidělují se jim práce, které nechťejí dělat starší dělníci. Znají a citují zásadu: Za stejnou práci stejnou mzdu — a poukazují na to, že se nedodrží. Mrzí je často přezíravý postoj k jejich zlepšovacím námětům i k jejich iniciativě“.

Pokud jde o vztahy dospělých k mládeži, není vše zcela v pořádku. Existují vážné problémy a nedostatky, které je třeba postupně, ale velmi energicky řešit (bytové problémy, uplatnění odbornosti atd.). Diskuse s mládeží dále ukázala, jak jsou velmi živé a mnohostranné reageance na oblast ideových a kulturních problémů současnosti. Autor upozorňuje na jistou dezorientaci v myšlení mladých lidí, která je také důsledkem schematického objasňování socialistické skutečnosti v minulých letech; mladí však mají smysl pro spravedlivé soudy, snaží se dopátrat pravdy, což jsou pozitivní rysy, které by dospělí měli rozvíjet. „Mládež je dost náchylná k infekci ideologickou koexistencí právě proto, že neprožila třídní zápas a nemá příslušná zakalení“. Většina mládeže se však distancuje od chuligánských výstřelků a nálad jednotlivců i skupinek narušujících vztahy a normy socialistické společnosti. Je velmi mnoho mladých lidí, kteří nejsou ovlivňováni organizacemi ČSM, pro které není jejich práce přitažlivá — to je další závěr z diskuse. „S mládeží“ uzavírá autor „bychom měli vést rozhovor stále, citlivě reagovat na její myšlenky, potřeby a zájmy, vytvářet podmínky pro její uplatnění, ukazovat jí perspektivy budoucnosti v celé složitosti, neboť pro tuto budoucnost mládež vyrůstá.“

Jaká je funkce sociologie v řízení

a co znamená sociologicky myslet — píše A. Kožíšková v *Učitelských novinách* (1966, 3) —, to vše se dostává na pořad i v řídicí praxi na školách. Zájem (pokračuje autorka), který projevuje studující mládež o sociologické otázce, zavazuje učitele, a tedy hlavně ředitele, aby se jimi blíže zabývali. Není možno správně a spravedlivě řídit a rozhodovat o lidech, o nichž víme pouze fakta z kádrového materiálu. Zpracování základních sociologických studií o učitelích (a učitelkách) je dosud před námi: což nikterak neznamená, že bychom se neměli v řízení kádrové práce opírat o hlubší poznání sociálních podmínek a poměrů,

o úrovni bydlení a stravování, o to, jak tomu skutečně je s novou kategorií, kterou vyslovujeme s povzdechem, s kategorií volného času.

Sjednocení sociologických pracovišť

navrhl a zdůvodnil Jiří Lederer, pracovník studijního oddělení Čs. rozhlasu. Vedle tohoto studijního oddělení (píše v „Novinář“ 1966. 2), v jehož celkové činnosti je sociologický výzkum jen jednou částí, rozvíjí jej Čs. televize (studijní odbor, v němž pracuje průzkumové oddělení). Dále v kulturní oblasti ještě pracuje Filmový ústav, v němž je také menší skupina pro sociologický výzkum; i Divadelní ústav se zabývá podobným plánem. Existují dále výzkumny Osvětového ústavu, bylo schváleno založení Ústavu pro výzkum veřejného mínění. Je tedy řada pracovišť, která se pokoušejí sociologicky zkoumat oblast kultury — zatím ovšem za nedostatečných podmínek kádrových, finančních i technických. Proto autor navrhuje (po našem soudu zcela správně): rozhlas a televize by měly sociologický výzkum rozvíjet společně a obě jejich pracoviště by měla být spojena v jedno. Také výzkumná činnost v celé kulturní oblasti (film, divadlo, knihy, tisk, osvěta atd.) by měla být společně, koordinovaně koncipována.

... i ze světa

O sociologii v Sovětském svazu

píše v Trybuně (1966, 8) Jan Brodzki, který se účastnil s delegací Svazu polských novinářů 14denní cesty po SSSR, věnované především společenské problematice a otázkám právních vztahů. Ve své zprávě uvádí také výňatek z rozmluvy s vedoucími pracovníky oddělení propagandy ÚV KSSS, v němž čteme: „Zdá se, že stále účinněji se vymaňujeme z jisté dřívější jednostrannosti pojetí. Mimo jiné chceme hlouběji vniknout do motivů jednání lidí, lépe jim rozumět. Cesty nejsou ještě zcela vyznačené. Ale jistě je například, že chceme-li lépe pochopit motivy konání, chceme-li angažovat společenské síly do vytváření socialistických forem soužití i k ochraně před jejich porušováním, musíme všude dát zelenou pro sociologii a psychologii.“

Podobně A. Żolatkowski v článku *Od statistiky k výzkumu* (Politika) v úvaze o sociologii v SSSR připomíná, že nejdříve měla sovětská sociologie mocnou podporu v pracích Leninových, který nejednou žádal větší znalost fakt a méně povídání. V dvacátých letech vyšlo v SSSR na 300 knih a brožur, které obsahovaly výsledky sociolo-

gických studií. Po přestávce, v níž bylo slovo sociologie bylo na indexu, se nyní v Sovětském svazu obnovují sociologické práce. Mladí, třicetiletí kandidáti věd, ekonomové, filosofové a matematici dobrovolně změnili směr svých studií a zabývají se sociologií. Značná část se jich shromažďuje v Sociologickém ústavu filosofického institutu Akademie věd. Inspirátory rozšiřujících se sociologických výzkumů jsou často místní úřady a stranické instance mimo obvod Moskvy, které se utíkají o pomoc k vědeckým pracovníkům, aby jim pomohli řešit praktické problémy v jejich oblasti.

Sociologický průzkum manželství v SSSR

přinesl řadu zajímavých dat, i když závěry jsou činěny z ankety, do níž bylo pojata pouze 500 mladých manželských párů, a nelze je tudíž pokládat za obecně platné. Prvý záměr průzkumu ukázal, že plně dvě třetiny manželských svazků tvoří lidé téměř stejného věku; ve zbytku zkoumaných manželství věkový rozdíl mezi manžely nepřesahuje tři roky, manželství s věkovým rozdílem větším než 10 let je výjimkou. Pokud jde o motivy, jež vedly k uzavírání manželství, 80⁰/₀ dotázaných uvedlo lásku a shodu názorů, vzájemnou důvěru a přátelství, 13,2⁰/₀ pokládá pro manželství za nejdůležitější vzájemnou úctu a rovnoprávnost. Pouze 1,6⁰/₀ uvádí lásku a blahobyť, 0,6⁰/₀ chce mít potomky, 0,2⁰/₀ uvádí realistický vztah k životu a 4,2⁰/₀ dotázaných neodpovědělo.

Podle dalších zjištění ankety (jak uvádí Przekrój 1966, č. 1085) 27,2⁰/₀ novomanželů se poznalo na besedách u známých, 21⁰/₀ na pracovišti, 17⁰/₀ při studiu, 9⁰/₀ se jich znalo od dětství, 5,2⁰/₀ se seznámilo prostřednictvím svých společných známých, 5⁰/₀ na dovolené, 3,3⁰/₀ v rodině, 1,7⁰/₀ manželství pochází z náhodného seznámení. V převážném počtu zkoumaných manželství trvala známost obou partnerů nejméně rok.

Sociologie i do základních škol

Novým předmětem v 7. a 8. třídě základních škol v Polsku (obdobá naší devítiletky) je občanská výchova. Učební program tohoto předmětu obsahuje složky z různých věd, především ze sociologie, ekonomiky, práva a etiky. Nakladatelství Książka a Wiedza počalo již vydávat učební texty nového předmětu, které vychází pod souborným názvem „Biblioteka Wychowania Obywatelskiego“. V 7. třídě se občanské výchově vyučuje bez učebnice, vychází se z pozorování a sledování společenského života v místě a z výkladu učitelova.

Z již vyšlých učebních pomůcek občanské výchovy možno uvést např. *Mleczkowsky Otázky soudobé kultury*, *Kurzovy Orgány vlády Polské lidové republiky* a soubornou práci *Polsko a svět*.

Chuligánství jako společenský jev

a bo proti němu je předmětem pokračující diskuse v Polsku. Počátkem letošního roku oznámilo velitelství Veřejné bezpečnosti, že v roce 1965 vzrostl počet chuligánských výtržností, bitek a jiných přestupků na 46.129 případů proti 43.664 v roce 1964. Proto bylo rozhodnuto postupovat mnohem důrazněji proti všem projevům chuligánství. Ještě více než dosud bude používána zásada urychleného trestního řízení a plánuje se zřízení zvláštní skupiny Veřejné bezpečnosti pro potírání chuligánství. — Tolik tedy po stránce administrativní.

Sociologický pohled na tento problém zastává Czesław Czapów. Je autorem knihy *Czy Johnny stanie się gangsterem*, knihy úvah o metodách boje proti delikventnosti mládeže, která vyšla v Polsku už v roce 1959 a u nás, myslím, dosud nenašla ohlasu. Czapów nyní v časopise *Prawo i Życie* (1966, 1) se snaží ukázat hlubší podstatu chuligánských výtržností. Soudní praxe — praví — kvalifikuje tyto zjevy především na podkladě hodnocení jejich motivů. Je však možno analyzovat je také z prostředí, v němž nejčastěji vznikají, protože ve většině případů tato delikventnost není spojena s osobním interesem a protože její agresivnost je spojena se členstvím v nějaké specifické skupině (tlupě); a právě chuligánství tohoto druhu je dnes náležitým společenským problémem.

Společenská funkce mladé inteligence,

její skutečná podoba, názorové rozvrstvení atd. jsou tématem četných a stále ovšem neuzavřených analýz, které jsou více či méně podloženy objektivním sociologickým i faktologickým materiálem. K těm, které se zabývají společenskou funkcí mladé inteligence v socialistickém státě a přinášejí základní statistický materiál (nutný pro každou sociologickou analýzu tohoto druhu), patří i rozbor, který podal W. Jarosiński na kongresu polského studentstva: V počínající pětiletce dospěje do reprodukčního věku na 3 200 000 chlapců a děvčat, kteří musí být společensky i pracovní zařazeni. Budování moderní socialistické společnosti vyžaduje početné kádry inteligence. V uplynulém dvacetiletí lidového Polska vyšlo z vysokých škol 354 tisíc absolventů (což je 4,5krát více než v období mezi oběma válkami) a v letech 1966 a 1970 má vysokoškolské diplomy kvalifikovaných specialistů získat 135 tisíc osob. „Zásadně se změnil (pokračoval Jarosiński, viz *Trybuna* 1966, č. 5) charakter i společenská role polské inteligence. Většina této inteligence přichází z pracujícího lidu, ze společenského vzestupu dělníků a zemědělců. Jiná je dnes také funkce inteligence ve společnosti — představuje vedoucí kádry socialistické ekonomiky i administrativy, tvůrce osvěty, vědy a kultury“. — Více než 90 % kadrů s vyšším vzděláním v národním hospodářství socialistického sektoru je mladá inteligence.

Zajímavé jsou i údaje týkající se vysokoškolského studentstva. V minulé pětiletce vyšlo z jeho řad více než 8000 nových doktorů a 1500 nových docentů. Plnějším pochopením společenských potřeb, které na studenty a mladou inteligenci kladé socialistická společnost, slouží cyklus přednášek o společenských otázkách, nově zaváděný předmět *základy politických věd*. Problémem zůstává vysokoškolská „úmrtnost“: jen asi polovina studentů přijatých do prvního ročníku vysokých škol končí tento ročník v předepsaném termínu. V dalších ročnících sice „úmrtnost“ klesá, ale jen pozvolna, ročně o 1–2 %. Je také mnoho studentů, kteří se neúčastní žádné společenské činnosti. Kromě ZSP (Sdružení polských studentů), v němž je organizováno na 85 % celkového počtu studentů, pracují na vysokých školách ještě ideově politické organizace, a to Svaz socialistické mládeže a Svaz vesnické mládeže; je proto třeba jejich činnost účelně koordinovat.

Sociologické studie o manželství mladých lidí v NDR,

které byly provedeny v souvislosti s přípravou nového kodexu rodinného práva (jenž od 1. dubna 1966 vstoupil v platnost), se zabývaly především otázkou brzkých sňatků východoněmecké mládeže. Také v NDR, jako v mnoha jiných zemích, bylo konstatováno, že zejména v letech 1952–1962 se značně snížil věk, v němž jsou manželství uzavírána. Byly proto zkoumány příčiny, které vedou k tomu, že chlapci i děvčata ve značné míře uzavírají manželství již mezi 18. a 21. rokem. Sociologické sondáže ukázaly, že především o tom rozhoduje těhotenství děvčete. Ačkoliv byly značně otupeny společenské i rodinné projevy diskriminace vůči nemanželskému dítěti a svobodné matce, přece každé těhotenství u děvčat vyvolává snahu vdát se za každou cenu. Ukazuje se, tvrdí sociologové, že děvčata se raději rozhodují pro manželství, byť od samého počátku je předurčené k rozbití, než k tomu, aby se jim narodilo dítě mimo manželství. Nasvědčuje tomu i skutečnost, že podíl mladých a velmi mladých manželství v celkovém počtu rozvodů neustále stoupá. Jak bylo zjištěno, v NDR se rozvádějí muži nejčastěji mezi 25. až 30. rokem života a ženy mezi 21. a 25. rokem. Mezi příčinami rozvodů je na prvním místě nevěra mladých mužů, na druhém nerozmyslně, ukvapeně uzavřené manželství.

Sociologický průzkum tedy i zde odhalil hlubší příčiny předčasného uzavírání manželství i stejně rychlých rozvodů: nemohl nezjistit nedostatečnou mravní sebekázeň části mládeže v oblasti sexuálního života, která se nutně vrací k povrchnímu požitkářství, jakmile vztahy mezi mužem a ženou „osvobodila“ od podřízenosti jakýmkoliv etickým normám. — Zajímavé v této diskusi byly i návrhy, aby „manželský věk“, tj. zákonem stanovená věková hranice pro mož-

nost uzavírání manželství, byla posunuta na 20, 21 i více let; nakonec zákon stanovil, že manželství může být uzavřeno, jestliže muž a žena dokončili 18 let života.

Pro srovnání uvádíme některá poslední data o manželských vztazích v Polsku. Podle údajů Glównego Urzedu Statystycznego a jeho zvláštního sešitu *Statystyka ludności* (1966) od roku 1959 soustavně klesá počet sňatků: na tisíc obyvatel v roce 1959 připadalo 9,5 sňatků, v roce 1961 připadalo 8,2 sňatků, v roce 1964 připadalo 7,4 sňatků.

Příčinou tohoto zjevu je především změna věkové struktury v Polsku, číselný pokles mladých ročníků, ale také stále rostoucí snaha mládeže po životní stabilizaci, než se rozhodne založit rodinu — což je bezesporu kladný rys ve tváři mladého Polska. Statistická data dále zjišťují, že největší procento manželství se uzavírá v téže společenské skupině. Venkovské ženy se však častěji provdávají za muže — nezemědělce, protože to pro ně obvykle znamená sociální vzestup; ženy z měst naopak velmi zřídka uzavírají manželství s rolníky.

Výzkum provedený na universitách v Itálii

ukázal nejednu formu krize, v níž se již mnoho let nacházejí. Parlamentní komise, kritici z řad profesorů i žurnalistika se vcelku shodují, že italské vysoké školy neodpovídají potřebám současné doby. V Itálii pracuje 24 universit a počet jejich posluchačů neustále vzrůstá: v letech 1951–52 bylo do prvních ročníků přijato kolem 40 tisíc studentů, v letech 1963–64 již 83 tisíce posluchačů; diplomy však obdrží ročně poměrně stále stejný počet 21–23 tisíce studentů. Výzkum zjistil, že jen asi 25 % studentů končí studia s úspěchem, 30 % jich přerušuje studia po druhém roce, v některých oborech je „úmrtí“ dokonce 60–70 %.

Příčiny těchto zjevů (jichž obdobu známe i z domova) jsou četné, a některé jsou specificky italské. Pro nás je však zajímavé, že se uvádí příliš úzká sociální základna, z níž se studenti rekrutují, jako jedna z četných příčin neuspokojujících zjevů, která způsobuje i snížení úrovně studia. Výzkum parlamentní komise totiž zjistil, že 51 % těch, kdo obdrželi diplom (tj. skončili studium úspěšně a obdrželi akademický titul), pochází z rodin inteligence a buržoazie, naopak 18,5 % z dělnického prostředí. Další důvody neutěšeného stavu vidí průzkum v zastaralých didaktických metodách, v nedostatku profesorů, docentů a asistentů, v malém kontaktu studentů s učiteli atd. Na 150 žáků připadá průměrně jeden profesor. Na ekonomické fakultě v Neapoli však na jednoho docenta připadá 124 studentů a jeden asistent „pečuje“ o 225 vysokoškoláků.

Sociologický výzkum politické orientace ve Francii

Francouzský institut pro studium veřejného mínění (IFOP) získal na vážnosti, když jeho

odhady při poslední volbě presidenta se maximálně přiblížily skutečným výsledkům prvního i druhého kola presidentských voleb. (Také u nás před válkou prof. Chalupný a jeho žáci se značným úspěchem předem odhadovali volební výsledky.) Proto se nyní ve francouzském tisku těší značné pozornosti výsledky další ankety uvedeného ústavu, která zjišťovala politické mínění Francouzů a jejich názory na komunistickou stranu i na možnosti nového levicového seskupení.

Na prvou otázku, zda se v posledních 10 letech zvýšil, zmenšil či nezmenšil vliv komunismu ve Francii, odpovědělo 48 % dotázaných, že se zvýšil, 11 % že se zmenšil a 29 % usoudilo, že situace je beze změny; 12 % dotázaných neodpovědělo.

Druhá otázka zjišťovala, zda jednoty a spolupráce komunistů a socialistů lze dnes snáze dosáhnout než před 10 lety. 55 % dotázaných odpovědělo kladně, 21 % nedovedlo přesněji odpovědět.

Třetí otázka zněla, zda dotázaný soudí o příští možné účasti komunistů v levicové vládě kladně, odmítavě nebo lhostejně. 38 % by s touto spoluúčastí souhlasilo, 30 % zaujalo negativní postoje, 23 % lhostejný a 9 % se nevyjádřilo.

Na čtvrtou otázku, zda tato situace (účast komunistů ve vládě) se může stát reálnou, odpovědělo 48 % dotázaných kladně, 24 % negativně.

Zajímavá jsou i další zjištění této ankety: Z příslušníků socialistické strany, kteří byli dotázáni, 75 % se vyslovilo pro spolupráci s komunisty a 52 % se vyslovilo pro účast komunistů ve vládě. Také z dotazovaných příslušníků radikální strany se 54 % vyslovilo pro účast komunistů ve vládě, z příslušníků katolické MRP 18 %, a z členů gaullistické UNR by s tímto řešením souhlasilo 22 % dotázaných.

Varšavská Trybuna (1966, 61) upozorňuje v této souvislosti na úvahu francouzského novináře M. Duvergera, která souvisí s výsledky uvedené ankety. Duverger byl jedním z hlavních stoupenců kandidatury socialisty Defferrea na funkci francouzského presidenta, kterýžto kandidát byl proti spolupráci s komunisty. Nyní však — po ztroskotání této kandidatury — Duverger revidoval své dřívější stanovisko, připomíná účast francouzských komunistů v Lidové frontě, v protifašistickém boji atd., a uzavírá: V dnešní situaci neexistuje možnost vytvořit levicovou většinu bez komunistů. Kdo nerespektuje tuto základní skutečnost, odsuzuje francouzskou levici k bezmocnosti nebo ke spolupráci s „centrem“, což ve skutečnosti je pouze zastíráním konzervativní politiky.

Americké „bílé límečky“

Americký sociolog Ch. Wright Mills, zesnulý už před čtyřmi léty, je znám především jako autor knih *Mocenská elita* a *Bílé límečky*. První z nich (po nepředstavitelně dlouhém opoždění) vyšla posléze i u nás, zatímco

např. v Polsku mají k dispozici už i překlad druhé Millsovy práce. (Ch. Wright Mills: *Białe kolnierzyki. Amerykańskie klasy średnie*, Książka i Wiedza, 1965, str. 594.)

K polskému překladu napsal hodnotící úvod W. Wesolowski, který v něm především zdůrazňuje Millsovo pokrokové stanovisko v soudobé americké sociologii: Prvá část Millsovy knihy (má celkem čtyři kapitoly) je věnována charakteristice dřívějších středních tříd. V širokém rámci používá autor kritérií, která do vědy o společnosti zavědli Marx, analyzuje skutečnost „z čistě marxistické perspektivy“. Plastiicky ukazuje (pokračuje Wesolowski) postupnou degradaci někdejších středních vrstev, klade hlavní důraz na změny ve sféře *vlastnictví*, poukazuje na jeho ohromnou centralizaci, která byla vyvolána rozvojem kapitalismu.

„Bílé límečky“ v Millsově pojetí (abychom co nejstručněji naznačili obsah 600stránkové knihy) je rozlehlá a stále rostoucí kategorie námezdních pracovníků, kteří se zabývají duševní (nemanuální) prací; to je ona „nová střední třída“ soudobé americké společnosti. V roce 1870 námezdní duševní pracovníci představovali pouhých 6,6 % z celkového počtu pracujících ve zmrde — ale v roce 1954 již 30,8 %. Tato „nová třída“ se rekrutuje z dřívější střední třídy (self — employed), z bývalých farmářů, obchodníků, drobných výrobců atd., jejich počet v uvedeném období poklesl ze 40,6 na 13,3 %. Místo dřívější střední vrstvy drobných vlastníků nastoupily tedy „bílé límečky“; ekonomická změna struktury střední třídy je přechod ze stavu vlastnictví do stavu námezdních pracovníků. „Bílé límečky“ přejaly od svých historických předchůdců část jejich prestiže, ale ztráta vlastnictví ve společnosti, v níž hodnota člověka se obvykle měří dolary, nemohla zůstat bez vlivu na jejich společenskou pozici. I tato nová střední třída je ovšem vnitřně diferencovaná, převládají však v ní skromní pracovníci, prodávající v obchodech atd. Molocho novodobé byrokracie vyžaduje, aby se každé kolečko točilo náležitou rychlostí. A proto prvním příkazem pro člověka s bílým límečkem je *poslušnost*, vlastnost důležitější než iniciativa, což činí z lidí osodobněné poloautomaty. Oddělíme-li (pokračuje Millsova analýza) nepočetnou vrstvu vedoucích a dobře situovaných duševních pracovníků, je zbývající a početně nejmocnější část „bílých límečků“ vlastně nejbližší dělnictvu. Jejich *společenské vědomí* je však jiné, kteréžto téma — psychologickou podobu nové střední třídy — autor obsírně analyzuje: Nemají pevnou, jednotnou společenskou pozici, o jejich cestě rozhoduje privátní, individuální pozice; jsou nerozhodní, v jejich názorech panuje zmatek, jejich jednání nemá společenský cíl. „Na politickém trhu americké společnosti čeká nová střední vrstva na svého kupce. Každý, kdo se zdá hodný

úcty a má dost síly, může ji koupit; nikdo však dosud vážně nezahájil dražbu“.

Millsova kniha vyšla už před 15 léty. J. Ruszczyce praví ve své recenzi (Trybuna 1966, 56), že je přesto stále aktuální (i když podle našich znalostí mnohá její statistická data jsou dnes už zastaralá a dalším vývojem překonaná), protože problém „bílých límečků“ není teritoriálně ohraničen na USA, a protože mnohé z toho, co je zde typické, platí obecně pro každou průmyslovou společnost: snad tedy celkové pokrokové stanovisko autorovo, výborný styl, množství materiálu a jeho metodické zvládnutí dopomůže i této knize, aby aspoň své dvacáté narozeniny oslavila také na našem knihkupeckém trhu.

Sociologie urbanizace — Francie i Polsko

Problémy, které jsou spojeny s urbanizací a se sociologií města, jsou ovšem vlastní všem moderním pospolitostem, v nichž převážná část obyvatelstva se kupí do velkoměstských aglomerací. Číslo z Francie, přesněji z Paříže, dobře ukazují, o jak složitý problém tu jde, i jak urbanizace soudobé společnosti nezadržitelně pokračuje: Počet obyvatel „Velké Paříže“ (vlastního města a přidružených předměstí) dosahuje již dnes 9 miliónů — jediné velkoměsto má tedy více obyvatel než mnohá země střední velikosti. Tím však není proces urbanizace zakončen, protože v příštích 20 letech má mít Velká Paříž — 12 miliónů obyvatel. Urbanizace, v menším či větším stupni, postupuje celou Francií; v roce 1962 přes 34 milióny osob, tj. 74,4 % všeho obyvatelstva, bydlilo ve městech, a tato tendence dále pokračuje. Za osm let (1954 — 1962) počet městského obyvatelstva stoupl o 13,8 %, zatímco celkový počet obyvatel v téže době vzrostl o 8,1 %.¹ Podobně v Polsku (podle posledních údajů Glównego Urzedu Statystycznego z ledna 1966) z celkového počtu 31,6 miliónů obyvatel 15,7 miliónů bydlilo ve městech a 15,9 miliónů na vesnici, takže počet obou hlavních skupin obyvatelstva se vyrovnává. Vezmeme-li v úvahu, že v polském průmyslu je zaměstnáno téměř 3,5 miliónů pracovníků, ale v zemědělství a lesnictví asi 650 tisíc, je zřejmé, že i Polsko pocítuje problémy urbanizace: proto také polská sociologie tyto otázky zpracovává.

O pracích ze sociologie urbanizace v Polsku přehledně informuje čtvrtletník Studia Socjologiczne (1965, 3), o němž referujeme na jiném místě.

Americká sociologie a armáda

Washingtonský dopisovatel Trybuny Z. Broniarek podal (1966, č. 65) podrobnou zprá-

¹ Megalopolis Tokio čítá 11 miliónů obyvatel; v příštích 20 letech bude mít — podle odhadů — 20 miliónů obyvatel!

vu o vytvoření meziministerské skupiny v americké vládě, která se má zabývat nevojenskou činností USA ve světě. K reorganizaci došlo — a to je právě nejzajímavější — po výsledku před sněmovní subkomisí, kde vyšlo najevo, že „ministerstvo pozemních sil koncentruje ve svých rukou naprostou většinu sociologických bádání a výzkumů, které vláda USA provádí za hranicemi“. Ministr zahraničí Dean Rusk zastával již dříve stanovisko, že se mají tyto výzkumy mimo území USA provádět diskretně, pokud možno nepřímou, prostřednictvím universit a vědeckých ústavů jednotlivých zemí, a že financování nákladů na ně mají být částečně či zcela hrazeny americkou vládou; tyto názory se nyní zřejmě realizují.

Tato „politická sociologie“ a její výzkumy se mají soustředit na terény „potenciálně krizové“, a zjišťovat místa, „v nichž by mohl vypuknout národně osvobozenecký boj“; nyní, po provedené reorganizaci, ovšem diskretně.

Raymond Aron a sociologie politiky

Přední francouzský sociolog uveřejnil v revui Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie (1965, 3) zajímavé poznámky k sociologické klasifikaci politických režimů.

Podle jeho mínění je třeba pokládat Aristotela a Montesquieu-a za zakladatele historické a politické sociologie. Aristotelovo dílo *Politika*² obsahuje ve skutečnosti srovnávací analýzu vládních forem řeckých měst. Přináší i zmínky o režimech v mimořeckých městech, obzvláště o monarchistických režimech. Ale povětšinou Aristoteles uvažuje o infrastruktuře politických institucí řeckých měst, která je specifickým objektem jeho myšlení. Aristotelova *Politika* měla tak rozhodující vliv na myšlení Západu, že klasifikace, která je zde uváděna — monarchie, oligarchie a demokracie — platila po staletí za evidentní, ba dokonce za jediné možnou a myslitelnou: suverenita jedince, několika, všech.

Teprve Montesquieu ve svém díle *Esprit des lois* provedl nové rozdělení, které se liší od Aristotelova, ač měl jeho dílo stále před očima. Montesquieu pokládá způsob výkonu vládní moci za právě tak důležitý jako počet představitelů suverenity. V monarchii — podle jeho učení — tak jako v despotismu vlastní jedinec suverénní moc, ale monarchie a republika představují umírněný výkon moci, pokud zůstávají věrny své vlastní podstatě, tj. pokud respektují zákony. „Moderně vyjádřeno (pokračuje Aron), Montesquieu používá dvou variabilních (proměnných) měřítek, a nikoliv pouze jediného, aby klasifikoval systémy vlády. A druhá proměnná, způsob, jímž je vládní moc vykonávána, je nakonec důležitější než prvá. Co je rozho-

dující, je svoboda. Moc lidu (národa) není ještě nutně jeho svobodou. Monarchie zabezpečuje určitou míru svobody, ovšem za předpokladu, že každý plní povinnosti svého stavu a král respektuje zákony.“ Montesquieu se pokusil i o klasifikaci politických režimů z hlediska geografického: republika odpovídá městům či malým státům, monarchie středním, despotismus nejrozlehlejší. Tento determinismus připravuje tedy občana o svobodu a je sankcionován rozlehlostí říší. V tomto je Montesquieuovo myšlení bližší Maxu Weberovi.

Známa klasifikace Maxe Webera — tradiční, racionální a charismatická vláda — patří jiné epoše a odpovídá jiné metodologii. V díle *Wirtschaft und Gesellschaft* slouží tyto tři typy k vypracování svého druhu kazuistiky vládních politických systémů. Pro svůj abstraktní charakter jsou použitelné pro každou společnost, ale umožňují (ptá se Aron) pochopit historicky konkrétní režim?

Aristotelova klasifikace předpokládá infrastrukturu řecké společnosti, Montesquieuova se snaží pojmout v jediný typ sociální infrastrukturu a politický režim, Weberova klasifikace je formalistní v tom smyslu, že každý režim současně, byť v rozdílných proporcích, je tradiční, racionální a charismatický. Aristotelova klasifikace byla ve skutečnosti klasifikací režimů, držela se jediné proměnné; v tomto smyslu byla klasifikací režimů určitého společenského typu, jedné konkrétní epochy. Weberova klasifikace objasňuje jistě aspekty všech historických režimů, ale nedovoluje pojmout vlastní podstatu historicky zvláštního režimu, protože neizoluje jeho podstatné znaky. Je možné tyto rozdíly obou teorií překlenout? Aron se neodvazuje kategorické odpovědi a svou úvahu končí: Archaické, historické a industriální společnosti koexistují ve 20. století a jsou poprvé ve vzájemné komunikaci; v technickém ohledu mají průmyslové výsoce vyvinuté společnosti aspoň porozumět zemím vývojovým.

Pro sociologii informačních prostředků

shromáždila základní faktologický materiál z celého světa zpráva UNESCO, *Informace ve světě*. Jsou to statistická data svědčící o ohromném rozšíření někdejší „sedmé velmoci“, časopisů a novin, k nimž přibyl rozhlas, televize a film, takže souhrnně bychom o tomto souboru informačních prostředků mohli mluvit jako o „první velmoci“. Informační prostředky rostou rychleji než počet obyvatelstva, jsou však nerovnoměrně rozděleny, a proto stále ještě 70 % obyvatel naší Země, kteří žijí ve více než deseti zemích Afriky, Asie a Jižní Ameriky, nemá dostatečně vybudovanou informační síť.

Aspoň základní údaje z uvedené zprávy: Každého dne 314 miliónů výtisků novin, 436

² Do češtiny přel. A. Kříž, vydal 1939 Jan Laichter.

milionů radiopřijímačů a 142 milionů televizorů předává informace pozemšťanům a ovlivňuje je.

Noviny: Za minimum odběru pokládá zpráva 10 výtisků denních novin na 100 obyvatel; tento základ k dalším propočtům doporučuje UNESCO. V Anglii připadá 49 výtisků denních novin na 100 obyvatel, což je nejvyšší počet na světě. V Africe naopak na 100 lidí připadá pouze jeden výtisk denních novin. Ve světě dnes pracuje 160 tiskových a zpravodajských agentur. V zásadě se denní tisk opožďuje za rychlým růstem druhých informačních prostředků. Za posledních 20 let se např. počet radiopřijímačů zvýšil o 60 %, počet biografů se zdvojnásobil a počet televizorů ztrojnásobil; počet výtisků denních novin se však zvýšil jen o 20 %.

Rozhlas je ve světovém měřítku přední informační prostředek; na každých 100 obyvatel Země připadá 13,8 radiopřijímačů. Rozvojové země daly vesměs rozhlas na prvé místo své informační sítě. Stále však tam připadají pouze dva radiopřijímače na 100 lidí, zatímco v Oceánii 17,5, v Evropě 23 a v Severní Americe 72,3 radiopřijímačů; v USA připadá radiopřijímač na každého obyvatele.

Televize. Zpráva udává, že na světě je 142 272 000 televizorů, které jsou opět velmi nerovnoměrně rozděleny. Prvenství si zachovaly Spojené státy, kde 90 % domácností má televizní přijímač. Hned za nimi však následuje Japonsko s téměř 14 miliony televizorů, což je 95 % všech televizorů v Asii. V Africe 41 států nemá dosud televizi.

Biografie. Na světě je více než 212 tisíc biografů a v této oblasti vede Sovětský svaz. Výroba filmů a návštěva biografů klesá jak v Evropě, tak ve Spojených státech, stále se však zvyšuje v SSSR a v rozvojových zemích. Počet návštěvníků biografů je v Sovětském svazu největší na světě. Každý občan Svazu jde každoročně průměrně 18krát do kina; naproti tomu většina obyvatel Afriky jde do kina průměrně jednou do roka.

Václav Osvald

Švédští socionomisté v Praze

Dne 3. dubna 1966 přijela prostřednictvím Čedoku šedesátiletá výprava švédských turistů na týdenní návštěvu Prahy. Jednalo se o soukromý zájezd učitelů a žáků školy „Jakobsbergs folkhögskola“ ze Stockholmu pod vedením ředitele školy pana Erika Hammarkvista. Tato škola vychovává pracovníky pro uplatnění v oborech se sociální problematikou (sociální pracovníci pro státní a komunální zařízení, dobročinné organizace, sekretářky různých spolků a výborů), jakož i odborné pracovníky ve finančnictví, plánování a administrativě. V návstevném studiu, které trvá až tři a půl roku, se studenti mimo jiné zabývají též studiem sociologie průmyslu a sociologie skupin a v praxi se uplatňují jako „socionomisté“. Polovina z nich jsou ženy.

4. dubna byla v hotelu Palace uspořádána beseda s účastníky zájezdu a pracovníky Sociologického ústavu ČSAV a University 17. listopadu. Švédští socionomisté se zajímali především o otázky z oboru sociálního zabezpečení, o věkovou hranici pro dosažení důchodu u žen a mužů, o péči o děti v sociálních zařízeních všech druhů, jakož i o otázky kriminality mládeže a znovuzapojení provinilců po odbykání trestu, o rozsah trestního zákona a rozsudek smrti v CSSR. Během diskuse byly vzneseny i dotazy o promiskuitě a prostituci mládeže, o cikánské otázce a rasové diskriminaci.

Průběh besedy byl velmi přátelský a ředitel školy projevils zájem o zaslání materiálů ze zpracovaných sociologických výzkumů na základě reciprocity.

Rosemarie Pavlů

Anotace

Zdeněk Valenta: Fyzická a duševní práce za socialismu

Praha 1965, NPL, 296 str.

Kniha je zhuštěným a populárním výtahem z autorovy rozsáhlejší kandidátské práce.

První kapitola řeší otázku, proč dnes v podmínkách naší socialistické společnosti stále existuje dělba práce na fyzickou a duševní. Hlavní příčinu autor hledá v materiálně technické základně socialismu. Upozorňuje, že významnou roli tu hraje skutečnost, že stroje u nás ve většině případů netvoří soustavu a jsou částečně fyzicky a částečně morálně opotřebované. Ukazuje na důsledky, které to pro život socialistické společnosti má. Dále rozebírá příčiny pomalého vytlačování fyzické práce z výrobního procesu.

Druhá kapitola je obecnějším pokusem o všestranné srovnání, odlišení a vymezení duševní a fyzické práce. Srovnání je provedeno ze sedmi hledisek: 1. z hlediska fyziologických odlišností obou druhů práce, 2. z hlediska psychické aktivity, kterou je nutno při jejich výkonu projevit, 3. z hlediska jejich technického vybavení, 4. z hlediska jejich stupně složitosti, 5. z hlediska stupně jejich kulturně technické náročnosti, 6. z hlediska jejich relativně odlišných funkcí a 7. z hlediska pracovního prostředí, ve kterém jsou oba druhy práce vykonávány.

Třetí kapitola podrobněji rozebírá, jaké rozdíly mezi fyzickou a duševní prací existují za socialismu. Používá se při tom — jako ostatně v celé práci — konkrétních dat týkajících se CSSR. Autor upozorňuje na závažnou skutečnost, že asi 2,5 — 3 miliony lidí v československém hospodářství pracují ručně, bez strojové technické výzbroje. Považuje to za jednu z největších brzd rozvoje našeho hospodářství a zároveň v tom vidí i jeho velkou zranitelnost (např. výkyvy počasí). Dále se zabývá vnitřní dělbou fyzické a duševní práce. Uvádí také data, jak se

poměr počtu vykonavatelů obou druhů prací u nás v období budování socialismu vyvíjel. Dochází k závěru, že „problém fyzické a duševní práce není vůbec v našich podmínkách vyřízenou záležitostí, naopak, v jeho řešení jsme více méně na počátku, v řešení velmi nesnadném a dlouhodobém“ (str. 113).

Čtvrtá kapitola se zabývá vztahy fyzických a duševních pracovníků za socialismu, a to ze čtyř hledisek: 1. z hlediska vzájemné kooperace a dělby práce, 2. z hlediska rozdělování výrobních prostředků, 3. z hlediska směny činností a 4. z hlediska rozdělování spotřebních předmětů.

Pátá kapitola se snaží odpovědět na otázku, zda u nás existují velké rozdíly v kulturně technické úrovni fyzicky a duševně pracujících, a to předně z hlediska stupně všeobecného vzdělání a za druhé z hlediska odborné kvalifikace. Pokud jde o první hledisko, zjišťuje autor, že se tu jedná o rozdíl podstatný a zatím stále se zvětšující. Když pojednává o odborné kvalifikaci, ukazuje, že necelá polovina dělníků u nás je po této stránce na odpovídající úrovni. Stejně tak velká část duševně pracujících zastává místa, pro která nemá dostatečnou kvalifikaci. Tak např. „podle předběžného průzkumu kvalifikovanosti pracovníků ministerstev a ostatních ústředních úřadů je podmínka předepsaného vzdělání zaměstnanců v průměru plněna jen na 55,57 %, přičemž některá ministerstva jsou hluboko pod uvedeným průměrem“ (str. 170).

Šestá kapitola se zabývá kritikou nesprávných názorů na podstatu rozdílů mezi fyzickou a duševní prací, spjatých jejich příčinu pouze v kulturně technické úrovni.

Šedmá kapitola posuzuje vztah duševní a fyzické práce jako problém etický. Její první část nejprve rozebírá, jaké jsou názory fyzicky pracujících na duševně pracujících a naopak za kapitalismu. Druhá si všímá toho, jak vypadá stejná otázka za socialismu. Konečně třetí se zabývá společenským postavením inteligence v období diktatury proletariátu. Zde se autor snaží vysvětlit, proč má dělnická třída za socialismu vedoucí úlohu ve společnosti a jaký je v tomto období vztah dělnické třídy a inteligence.

Osmá kapitola si ve svém úvodním oddíle všímá, jaký vliv mají kroky ve výstavbě materiálně technické základny komunismu a současné technické vývojové tendence na pohyb podstatného rozdílu mezi fyzickou a duševní prací. Druhý oddíl podrobněji rozebírá, jaké jsou z tohoto hlediska důsledky automatizace. Třetí oddíl pak poukazuje na některé další současné příznaky sblížení duševní a fyzické práce, přičemž na základě statistických údajů upozorňuje, že za dnešního stavu nehraje v tomto procesu zlepšovatelské hnutí a studium pracujících takovou roli, jak se mnohdy nesprávně předpokládá a přeceňuje. Poslední oddíl osmé kapitoly je věnován základním směrům sblížení procesů mezi duševní a fyzickou prací, tj. a) změnám v jejich kvantitativním vztahu, b) růstu všeobecného vzdělání a c) růstu odborného vzdělání.

Závěrečná devátá kapitola se pokouší nastínit perspektivy organického slučování fyzické a duševní práce v komunismu.

Kniha je doplněna seznamem použité literatury a přehledem materiálů, které na dané téma napsal Z. Valenta sám, nebo na nichž se podílel jako spoluautor.

—js—

Čihák M.: Vědeckotechnická revoluce a její důsledky v soudobém kapitalismu

Praha, NPL 1966

Přehledný výklad o sociálně ekonomických souvislostech vědeckotechnické revoluce, opatřený řadou zajímavých statistických tabulek. Jeden z hlavních rysů vědeckotechnické revoluce vidí autor v tom, že věda se stává bezprostřední výrobní silou; za její základní směry považuje automatizaci výroby a změny používaných pracovních předmětů (hlavně umělé hmoty). Vědeckotechnická revoluce působí strukturální změny v průmyslu: stálý růst počtu odvětví a oborů (statistika průmyslu OSN dnes zahrnuje 12 470 skupin výrobků v 740 oborech), vyčleňování řady oborů pracovních činností ze zemědělství, stavebnictví, obchodu a jejichž zprůmyslovění, přechod chemie a elektronického průmyslu — vedle strojírenství — do čela odvětví zpracovatelského průmyslu. Autor se dále zabývá státními zásahy do kapitalistické ekonomiky, vyvolanými bezprostředně vědeckotechnickou revolucí. Rozděluje je do tří skupin: 1. Státní zásahy, které si kladou za cíl vytvořit podmínky pro rozvoj nejprogressivnějších směrů vědeckotechnické revoluce, jež by nebyl schopen realizovat soukromý sektor; 2. zásahy, které mají cíl snižovat riziko spojené s rozvojem techniky v dnešních podmínkách a vytvářet stimuly pro investice a modernizaci v soukromých společnostech; 3. zásahy, které směřují k odstranění důsledků, jež vyvolávají technický rozvoj a strukturální přeměny spojené s vědeckotechnickou revolucí. Rozbor údajů o vlivu této revoluce na zaměstnanost ukázal stagnaci zaměstnanosti ve zpracovatelském průmyslu a její růst v výrobní sféře. Sociologicky nejzajímavější je v práci partie, ukazující, že v automatizovaných provozech se začínají vyhraňovat tři základní kategorie pracovníků: 1. inženýrsko-technický personál, který připravuje výrobní programy a dohlíží na chod linek; 2. opraváři a údržbaři automatických strojů, jejichž počet vzrůstá; 3. operátoři automatických linek, u nichž je fyzická práce nahrazena nervovým vypětím (rychlost reakce, přesná a nepřetržitá sledování signálů). Autor zdůrazňuje, že rostou požadavky na kvalifikaci a že se sblíží fyzická a duševní práce, v některých případech zcela zaniká rozdíl mezi dělníkem a inženýrem. Podceňuje však zjevné tendence k dequalifikaci u části operátorů. Ač řada výzkumů (např. ve Francii, ale i u nás) prokázala tyto tendence vyslovené u automatizujících se provozů, autor hledá

vysvětlení v nerovnoměrném vývoji techniky, jenž se projevuje v tom, že se v řadě odvětví teprve realizuje mechanizace, zavádí se pásová výroba atd. Tím autor eliminuje reálnou vnitřní rozpornost daného procesu. Závěr knihy je věnován otázkám vlivu vědeckotechnické revoluce na strukturu dělnické třídy. Autor vystupuje proti sektářskému postoji vůči kterékoliv ze tří početných skupin pracovníků, které tvoří rozhodující sílu této revoluce: skupině kvalifikovaných průmyslových dělníků, skupině pracovníků nevýrobní sféry a skupině techniků, inženýrů a výzkumných pracovníků.

D. S.

Ernst Topitsch (vyd.): Logik der Sozialwissenschaften

Kiepenheuer a Witsch, Köln/Berlin 1965, 568 str.

Sborník statí k otázkám obecné metodologie a teoretické výstavby společenských věd vůbec a sociologie zvláště. Vydavatel vybral 31 reprezentativních statí 30 autorů, většinou zvučných jmen. Statí jsou seskupeny do těchto tematických celků: řeč, logika vědy a sociální výzkum (E. Topitsch, P. F. Lazarsfeld), jednota reálných věd z hlediska logiky vědy (A. Gehlen, E. Topitsch, V. Kraft), k logice výzkumu: pojmy a hypotézy jako nástroje kauzální interpretace (C. G. Hempel, G. Bergmann, K. R. Popper, H. Albert, R. K. Merton), hodnotící soudy ve společenských vědách (Ch. von Ferber, H. Albert), možnosti zvláštních postupů ve společenských vědách: celostní myšlení, funkcionální analýza, dialektika (M. Schlick, E. Nagel, G. Carlsson, K. R. Popper, J. Habermas), použití formálních technik ve společenských vědách: logistika, matematika, statistika (O. Morgenstern, L. Festinger, E. K. Scheuch, D. Rüschmeyer), k praxi společenskovědního výzkumu: metodologické problémy jednotlivých disciplín (A. Malewski, H. C. Selvin, H. Albert, A. R. Lindesmith, A. Strauss, B. F. Skinner, H. D. Lasswell, S. M. Lipset), věda a praxe: použití a působení společenskovědního výzkumu (H. L. Zetterberg, E. von Beckerath, T. W. Adorno, R. Mayntz). Svazek je doplněn důkladnou výběrovou bibliografií.

* * *

Sborník představuje první svazek sociologické řady *Neue Wissenschaftliche Bibliothek*, vycházející v nakladatelství Kiepenheuer a Witsch. Svazky této edice shromažďují významné a většinou těžko dostupné studie z různých oborů společenských věd a mají tak podávat jakýsi průřez současným stavem společenskovědního myšlení, empirického výzkumu a jeho metod. NWB zatím vychází v pěti řadách: ekonomické vědy, psychologie, sociologie, literární vědy a historiografie. Sociologickou řadu řídí frankfurtský profesor J. Habermas, žák T. W. Adorna. Program této řady je rozvržen do tří částí:

1. Předpoklady, kde kromě již zmíněného sborníku má vyjít svazek *Výzkumné metody sociologie*, red. E. K. Scheuch, (mimořádný profesor university v Kolíně n. R.), 2. Disciplíny, kde vyjde mj. svazek *Sociologie rodiny*, red. R. König, a *Průmyslová sociologie*, red. R. M. Lepsius, (prof. na Vysoké škole ekonomické v Mannheimu), 3. Problémy, kde je mj. plánován sborník *Sociologie techniky*, red. H. Kesting, (Vysoká škola ekonomická v Cáchách), *Sociální stát a masová demokracie*, red. J. Habermas, *Volný čas a masové komunikace*, red. R. Mayerson (Columbia University), a kam patří již vydaný svazek *Mládež v moderní společnosti*, redigovaný profesorem L. von Friedenburgem z berlínské university. Tento ediční podnik zřejmě představuje jednu z možných forem, jimiž je nutno čelit soudobé „krizi vědeckých časopisů“.

B. J.

V. I. Tereščenko: Organizácia a riadenie. Skúsenosti USA

VPL, Bratislava 1966

Sovětský autor, který v minulosti dlouhá léta pracoval v řídicích institucích zemědělství USA, široce přístupnou formou seznamuje se svými poznatky. Odmítá pojem „organizace řízení“. Organizace je podle něho struktura, ve které se uskutečňují určitá opatření („anatomie“ podniku, „statika“), kdežto řízení je souhrnem zkoordinovaných opatření, zaměřených na dosažení určitého cíle („fyziologie“ podniku, „dynamika“). Věda o organizaci a řízení má tři základní části: problémy teorie a praxe organizace, otázky pracovních podmínek a inženýrsko-ekonomické problémy. V první části autor osvětluje význam organizačních tabulek. Zejména však zdůrazňuje zkušenost, že nelze připustit, aby kvalifikovaný pracovník ztrácel čas na to, co může udělat osoba, která umí pouze číst a psát. V USA nikoho nelekají fakta prudkého vzrůstu početnosti pomocného kancelářského personálu (z 2,5 % všech pracujících koncem 19. stol. na 16 % v r. 1959). Porušení ekonomického principu, podle něhož ani jeden vysoce kvalifikovaný pracovník s vysokou mzdou nemá konat práci, kterou může konat člověk s nižší kvalifikací a za nižší mzdu, zvyšuje vlastní náklady a znamená mrhání lidskými zdroji. K souboru otázek pracovních podmínek uvádí autor své zkušenosti o významu fyziologie práce, psychofyziologie, psychotechniky a kolektivní psychologie, jak se projevují v technických (např. klimatizace) i společenských (např. volba forem trestu a stimulace dle věku, pohlaví, vzdělání a celkového profilu člověka) podmínkách práce. Sebeobětování v práci je ušlechtilá věc, pokud je racionální a nevyhnutelné. Je-li však vyvoláno pouze špatnou organizací a nedostatkem sebedisciplíny, je přečinem vůči sobě i vůči společnosti, neboť člověk je nejdražší ze všech výrobních zdrojů. Vyžaduje se brát v úvahu neformál-

ní „neviditelnou hierarchii“, která přirozeně vzniká v každém kolektivu, uvážit možnosti anketového hodnocení zaměstnanců „shora“ i „zdola“. Třetí část podává analýzu činnosti odborníka—organizátora, který přizpůsobuje organizaci potřebám plynulého fungování moderní nové techniky. Za nejtěžší úlohu organizace je považováno vědecky zorganizovat práci vědeckých pracovníků.

D. S.

Ralf Dahrendorf: Industrie- und Betriebssoziologie

3. vyd., 103 sv. Sammlung Götschen, Walter de Gruyter & Co., Berlin 1965

První kapitola podává přehled současných názorů na pojem, předmět, metody a cíle průmyslové a podnikové sociologie a uvádí možnosti a formy, jimiž tato oblast sociologie může pomoci dnešní praxi průmyslových podniků.

Druhá kapitola je nástinem vývoje úvah o společenských a sociálních důsledcích rozvoje průmyslové výroby, a to od myšlenek A. Smitha a D. Ricarda přes práce z počátku tohoto století, v nichž lze spatřovat zárodek konstituování samostatného odvětví sociologie v oblasti této problematiky, až k dílu E. Mayo, k Hawthornským studiím a k současnému stavu bádání v této oblasti.

Třetí kapitola je věnována sociální historii průmyslové výroby.

Ve čtvrté kapitole je rozebírán sociální systém průmyslového podniku. Probírá se v ní problematika formální (funkcionální) organizace (tzn. rozdělení práce a kooperace) a skalární organizace (systém hierarchie — nadřízenosti a podřízenosti), dále problematika sociální role a neformálních skupin.

V páté kapitole se autor zabývá průmyslovými a podnikovými konflikty; sleduje jejich příčiny, formy, předmět, dimenze, jakož i možnosti a formy jejich řešení.

Šestá kapitola pojednává o sociologii průmyslové práce a zabývá se postavením průmyslového dělníka ve společnosti a jeho postojem k práci v průmyslovém podniku.

Závěrečnou, sedmou kapitolu věnuje autor problematice vztahu průmyslu a společnosti.

—nk—

W. Wesolowski: Robotnicy o swojej pracy i swoich zakładach

„Studia socjologiczno-polityczne“ I. 1962, No. 12, II. 1963, No. 14.

Analýza výsledků výzkumu, provedeného v 15 velkých závodech čtyř odvětví: bavlnářského, obuvnického, elektrotechnického a strojírenského. Zpracovány byly dotazníky, vyplněné dělníky alespoň s šestiletou stáží v závodech, pokud je vhodili do úřen. (Výběr tedy není reprezentativní, neproporcionálně převládá aktivnější část osazenstva.) Autor provádí důsledně pouze meziodvětvová porov-

nání, nikde neuvádí souborná statistická data z celého výzkumu. Uspokojení závodem bylo vyšší v bavlnářském a obuvnickém průmyslu než v odvětvích těžkého průmyslu. S tím výrazně korelují názory na to, zda dělnická samospráva spíše zastává zájmy vedení nebo dělníků. Pokud se týče uspokojení povoláním, jsou údaje vyrovnanější. Ke sporům s mistry dochází podle údajů dělníků častěji v odvětvích těžkého průmyslu. Jako nejčastější příčina je všude uváděn špatný vztah mistra k dělníkům. V odpovědích na otázky týkající se produktivity, pokud šlo o prvek sebehodnocení, byli dělníci strojírenského a elektrotechnického průmyslu pozitivnější (naproti tomu negativněji hodnotili vnější podmínky), dělníci z ostatních dvou odvětví byli kritičtější. Relativní většina v prvních dvou odvětvích si chce zvyšovat kvalifikaci sebevzděláním, v druhých dvou tím, že se budou učit u mistrů. Podle všech kritérií u mužů převládala mínění kritická nebo vyvážená, u žen mínění pozitivní, nebo neměly mínění. Podíl pozitivních odpovědí roste s věkem, podíl kritických odpovědí se vzděláním. Rozdíly mezi odvětvími nelze vysvětlovat pouze rozdíly v demografickém složení osazenstev, např. vyšším podílem žen v lehkém průmyslu. V těchto odvětvích mají totiž pozitivnější postoje nejen ženy, ale i muži. Autor hledá příčiny též v samotné příslušnosti k určité průmyslové skupině. Korelací mezi uspokojením závodem a pozitivním hodnocením různých pracovních okolností vyvozuje, že nejsilněji na uspokojení nebo neuspokojení působí hodnocení organizace práce, dále hodnocení vedení a lidských vztahů. Špatné lidské vztahy a špatná organizace práce se spojují v obecnější komplex příčin neuspokojení. Ve skupině s nejvyšším vzděláním je nejvyšší procento osob „psychicky neadaptovaných“ ke své práci v povolání a v závodě. Mezi ukazateli uspokojení profesí a závodem (které jsou podle autora skladebnými položkami ukazatele uspokojení prací) je značná konvergence, zvláště v lehkém průmyslu. Hodnocení dělníků byla srovnávána s objektivním stavem produktivity, disciplíny a organizace práce. Ukázalo se, že mohou být vzata za přibližný ukazatel tohoto stavu, ovšem s výhradami. Ti, kdo pracují v lepších podmínkách a jsou pevněji spjati se závodem, jsou např. spíše disponováni k příznivějšímu hodnocení kvality a dodávek nástrojů. Všeobecná atmosféra, utvářející se v důsledku kumulace určitých špatných nebo dobrých jevů na závodech, působí pak na hodnocení určitých konkrétních jevů, a to i těch, které předem nemusely participovat na utváření dané všeobecné atmosféry. Tento závěr považuje autor za hypotetický, dává mu však přednost před jinými výklady.

D. S.

Ján G. Žatkuliak: Psychológia a sociológia v hospodárskej praxi

Metodické pomůcky. Série Bibliografia č. 4, Bratislava, Slovenská technická knižnica 1963, 54 str.

Po prehľadnom ozrejmnení zástoja psychológie v spoločenskej praxi — najmä v hospodárskom živote — a funkcie psychológa v priemyselnom podniku, a po stručnej výberovej bibliografii odbornej psychologickéj literatúry obdobne načrtáva autor aj zástoj, úlohy a najzávažnejšie oblasti, ktorými sa má zapodievať súčasná marxistická sociológia v intenciách Uznesenia ÚV KSČ. V tejto súvislosti autor veľmi správne postrehol aktuálny dosah aplikovanej hospodárskej sociológie aj s jej odvetvami, ako sú sociológia práce, priemyslu, techniky, povolania, spoločenských skupín atď. V tejto oblasti nemá u nás sociológia veľkú tradíciu. V tejto súvislosti by azda bolo treba podotknúť, že napr. v Bratislave sa ekonomická sociológia prednášala jednak na Vysokej škole obchodnej, jednak na Vyššej družstevnej škole. No boli to len číre začiatky, v ktorých sa plánuje nepokračovalo. Preto autor právom upozorňuje na sociologické výskumy priemyselnej sociológie najmä v Poľsku, SSSR, v Juhoslávii a i., kde považujú sociológov v podnikoch za dôležitých odborníkov, ktorí majú vedeniu závodu pomáhať pri riešení naliehavých problémov v konkrétnych sociálno-ekonomických podmienkach. A pre informáciu vedúcich ekonomických a podnikových pracovníkov uvádza v abecednom prehľade zoznam sociologickej literatúry (výberový zoznam) a stručný zoznam sociologických časopisov. Záverom podáva prehľad súčasných psychologických a sociologických pracovísk v ČSSR. Táto vhodná a solídna metodická pomôcka plní akiste veľmi dobre svoje informatívne poslanie v rukách tých, ktorým slúži Slovenská technická knižnica.

I. G.

Z. Sufin: Współzależności między technicznymi, organizacyjnymi i społecznymi warunkami pracy

„Studia socjologiczno-polityczne“, 1963, No. 15

Na toto téma bola provedená v r. 1961 anketa na stavbe hornicko-energetického kombinátu v Turoszow, doplnená a prohloubená rozhovory se 100, pracovníků. Nejkritičtější byly hodnoceny pracovní podmínky, nejvýrovnanější organizace práce, nepozitivnější lidské vztahy. Rozhovory však ukázaly, že pojem „pracovní podmínky“ je chápán velmi mnohoznačně: jako vnější, jindy spíše jako technické podmínky, někdy dokonce inkluзивně podmínek organizačních a společenských. Organizaci práce hodnotili v rozhovorech pozitivně především ti, kteří byli práci uspokojeni vzhledem k vysokým výdělům. Při její kritice se poukazovalo nejčastěji na nedostatek nástrojů a materiálů, zřídka na špatnou koordinaci a prostoje, což nepochybně plyne z pocitu solidarity s nejbližšími spolupracovníky. Zdrojem konfliktů, zvláště mezi vedoucími a řadovými pracovníky, jsou často technické a organizační potíže. Technické, organizační i společenské podmínky práce jsou častěji hodnoceny poziti-

vně ve vztahu k pracovní skupině, řídící v provozu, nejřídící pro celý závod. Lze předpokládat též závislost mezi stupněm kriticismu a stupněm informace o situaci na daném stupni. Nejsilnější vliv na celkovou nespokojenost s prací mají lidské vztahy. Potvrdily se výsledky jiných výzkumů, podle nichž nejvyšší procento nespokojených se závodem je mezi těmi, kteří si stěžují na špatné vztahy v závodě, na druhém místě pak mezi těmi, kteří si stěžují na nízké výdělky a na špatnou organizaci práce.

D. S.

M. Procházka: K otázkám rozvoje lékařské sociologie

Čas. Lék. čes., 104, 1965, 43, str. 1189—1191

Článek stanoví význam lékařské sociologie jednak pro sociologii, jednak pro lékařství. Uvádí její konkrétní úkoly ve zdravotnictví, a to v oblasti organizační, ekonomické i ve vlastní zdravotnické práci.

Pro rozvoj lékařské sociologie navrhuje její výuku na fakultách, doškolovacích ústavech a na středně zdravotnických školách. Výukou, otázkami metodicko-pedagogickými a teoretickými by se zabýval kabinet lékařské sociologie, který by se měl vytvořit při katedře organizace zdravotnictví. Výzkumnou činností by mělo být podle autora pověřeno centrální sociologické pracoviště při Výzkumném ústavu organizace zdravotnictví.

V. R.

B. Petrák: Základní vymezení problematiky sociologie tělesné výchovy jako speciální sociologické disciplíny

Teorie a praxe tělesné výchovy, r. 14, 1966, č. 1, str. 16—20

Staf, kterou se uvádí sociologie tělesné výchovy v novém pojetí. Uvádí se základní pojmy. Stručný přehled literatury. Tělovýchovná činnost obsahuje spontánní až vysoce organizované formy. Vystupuje v nich osobnost člověka, má vztah k mikrosociologii a makrosociologii. Různé společenské útvary mají vztah k tělovýchově. Sociologicky specifické rysy jednotlivých sportů. Společenské funkce sportu.

LR

Leopold Rosenmayr — Eva Köckeis: Umwelt und Familie alter Menschen

Herman Luchterhand Verlag GmbH, Neuwied am Rhein—Berlin 1965

Kniha je významným příspěvkem k řešení problému starých lidí, který v industrializovaných krajinách vyvolávají tři základné příčiny:

1. Vzrastajúci podiel starých ľudí na celkovom počte obyvateľstva.
2. Zmeny vo vzťahu k starým ľuďom ako dôsledok zmien v povolani a v štruktúre rodiny v priebehu industrializácie a urbanizácie.
3. Zmeny v hodnotení starých ľudí celou spoločnosťou i vo vlastnom hodnotení samých sebe.

Viedeň v porovnaní s ostatnými európskymi veľkomestami je mestom, kde podiel starých ľudí je najvyšší — každý šiesty obyvateľ mesta má nad 65 rokov. Vo výstavbe mesta boli preto vyčlenené menšie stavby pre domovy starých — „Altersheimstätten“. Autori v knihe hodnotia na základe obsiahleho výskumu spôsob života starých ľudí

v týchto domovoch. Jednotlivé kapitoly sa zaoberajú popisom vnútorného prostredia a okolia domovov, ďalej opisujú sociálne vzťahy starých ľudí, vzájomné kontakty, kontakty so svojimi deťmi, prácu, využívanie voľného času, opateru chorých, atď. Kniha obsahuje tiež teoretické závery k jednotlivým problémom gerontologie a návrhy na nové formy sociálnej práce medzi starými ľuďmi. Záver načrtáva odporúčanie plánovania bytov pre starých ľudí, ktoré podľa prevedeného výskumu by mohli v najoptimálnejšej miere zodpovedať ich objektívnemu postaveniu v súčasnej spoločnosti a tiež subjektívnym požiadavkám — špecifickým pre vyššie vekové skupiny. Preto sa kniha popri sociológoch doporučuje tiež architektom.

J. J.

Z nejnovější britské sociologické literatury

- ADAMS, R. N.: *Social Change in Latin America*, Vintage 12/ T.A.B.S.
- ALLGROVE, G.: *Love in the East*, 1590 3/6 Panther
- ANDERSON, N.: *Hobo, The*, Phoenix P 71, 15/ Chicago
- ANDREWS, A.: *Sex and Marriage*, Key Bks., 3/6 Newnes
- ANTHONY, J. J.: *Marriage and Family Problems*, Cedar 13 2/6 World's Work
- ARENDT, H.: *Human Condition*, Anchor 10/ T.A.B.S.
- ARNOLD, M.: *Marriage, Sex and Society*, 5/ Mayflower
- ARON, R.: *German Sociology*, 15/ Free P.: Collier
- BAILEY, S.: *Sexual Ethics: A Christian View*, Common Sense S. 6/ Gollancz
- BALDWIN, V. & L.: *To Marry with Love*, P. B. Inc. 3/6 Thorpe
- BALTZELL, E. D.: *American Business Aristocracy*, BS92 7/6 Collier
- BARKER, Sir E.: *Principles of Social and Political Theory*, 7/6 Oxf.
- BARNETT, H. G.: *Innovation: Basis of Cultural Change*, 03793 28/ McGraw
- BARUCH, D. W.: *How to Live with Your Teenager*, 04039 16/ McGraw
- BARZUN, J. Race: *A Study in Superstition*, Torchbooks 15/ Harper
- BEARD, M. R.: *Woman as a Force in History*, BS83 7/6 Collier
- BEAUVOIR, S. De: *Nature of the Second Sex*, F376 3/6 Four Square
- BEAUVOIR, S. De: *Second Sex*, F700D 5/ Four Square
- BECKER, H. & H. E. BARNES: *Social Thought from Lore to Science*, 3v. Dover 20/; 20/; 19/ Constable
- BEER, Z. J. De: *Multi-racial South Africa*, 6/ I. R. R.: Oxf.
- BELL, B. I.: *Crowd Culture*, Gateway 8/ Regnery: Bailey Bros.
- BELL, D.: *Sociology of Ideology*, Fdns. of Mod. Sociol. 12/6 Prentice-Hall
- BENEDICT, R.: *Patterns of Culture*, 18 8/6 Rout.
- BIGGAR, J.: *Dating without Tears*, 708 2/6 Hodder
- BLOCH, I.: *Sexual Life in England*, BG7161 8.6 Corgi
- BLOOD, R. O.: *Husbands and Wives*, 22/6 Free P.: Collier
- BLUM, J.: *Lord and Peasant in Russia*, Atheneum 28/ T.A.B.S.
- BOONE, P.: *Twist Twelve and Twenty*, Cedar 91 5/ World's Work
- BOORSTIN, D. J.: *Image, The*, A611 4/6 Penguin
- BOTTOMORE, T. B.: *Sociology*, Unwin Univ. Bks 21/ Allen & U.
- BRACKENRIDGE, H. H.: *Modern Chivalry*, Lib. of Class. 25 22/ Hafner
- BRADLEY, S. (Ed.): *Arts in Renewal*, Perpetua 10/ Yoseloff
- BRANDT, R. B. (Ed.): *Social Justice*, Spectrum 16/ Prentice-Hall
- BREDEMEIER, H. C. & J. TOBY: *Social Problems in America*, 35/ Wiley
- BREMNER, R. H.: *American Philanthropy*, CHAC 12/6 Chicago
- BRIDENBAUGH, C.: *Myths and Realities: Societies of the Colonial South*, Atheneum 10/ T.A.B.S.
- BRIGHTBILL, C. K.: *Challenge of Leisure*, Spectrum 14/ Prentice-Hall
- BROWN, F. & R. T. KEMPTON: *Sex Questions and Answers*, 08356 16/ McGraw
- BROWN, H. G.: *Sex and the Office*, III. F1342D 5, Four Square
- BROWN, H. G.: *Sex and the Single Girl*, III. F1135D 5/ Four Square
- BUCHANAN, R. A.: *Technology and Social Progress*, 2213 15/ Pergamon
- BUREN, A. Van.: *Dear Teenager*, Cedar 128 5/ World's Work
- BUXBAUM, E.: *Understanding Your Child*, Evergreen 2/6 T.A.B.S.
- CALDER, R.: *Starving World*, Common Sense S. S/ Gollancz
- CAPLOW, T.: *Sociology of Work*, 09778 24/ McGraw
- CARSTAIRS, G. M.: *This Island Now*, 2133 3/ Penguin
- CARTER, M. P.: *Education, Employment and Leisure*, 1449 15/ Pergamon
- CASA, G. D.: *Galateo*, L77 3/6 Penguin
- CHAFEE, Z. Jr.: *Documents on Fundamental Human Rights*, v. 1 & 2. Atheneum ea. 16/ T.A.B.S.
- CHAI, C. & W.: *Changing Society in China*, M SK 365 6/ New Eng. Lib.
- CHAMBERLAIN, N. W.: *West in a World without War*, 10429 10/ McGraw
- CHESSER, E.: *Is Chastity Outmoded?* 3/6 Mayflower
- CHESSER, E.: *Life is for Living*, XP 56 3/6 Pan
- CHESSER, E.: *Love and Marriage*, Pipers S. XP11 3/6 Pan
- CHESSER, E.: *Sexual Behaviour*, FG1482 5/ Corgi
- CHILDE, V. G.: *Social Evolution*, Fon. Lib. 810L 6/ Fontana

- CHISHOLM, C.: *Retire and Enjoy it*, PH73 4/6 Penguin
- CLEUGH, J.: *Love Locked Out*, T7 5/ Tandem
- COHN, N.: *Pursuit of the Millenium*, Mercury 23 21/ Secker
- COLE, G. D. H.: *Essays in Social Theory*, Science Lib. 7/6 Oldbourne
- COLE, G. D. H. & R. POSTGATE: *Common People*, UP22 12/6 Methuen
- COLEMAN, J. S.: *Community Conflict*, 15/ Free P.: Collier
- COMFORT, A.: *Sex in Society*, A683 3/6 Penguin
- COOLEY, C. H.: *Social Organization*, Schocken 17/ Bailey Bros.
- COSER, L.: *Functions of Social Conflict*, 15/ Free P.: Collier
- DAVIS, M.: *Sex and Adolescence*, P. B. Inc. 3/6 Thorpe
- DAVISON, R. B.: *Commonwealth Immigrants*, 8/6 I.R.R.: Oxf.
- DAVISON, R. B.: *West Indian Migrants*, 7/6 I.R.R.: Oxf.
- DEAN, J. & A. ROSEN: *Manual of Inter-group Relations*, 12/ Chicago
- DEMANT, V. A.: *Christian Sex Ethics*, 4/6 Hodder
- DIXON, C. W.: *Society, Schools and Progress in Scandinavia*, 2421 25/ Pergamon
- DOBRINER, W.: *Class in Suburbia*, Spectrum 16/ Prentice-Hall
- „DOCTOR, A.“: *Marriage, Courtship and Sex*, African Elephant Bks. 4/6 Allen & U.
- „DR. X“: *Abortionist*, Evergreen 4/ T.A.B.S.
- DOLLARD, J.: *Caste and Class in a Southern Town*, Anchor 10/ T.A.B.S.
- DRAKE, ST. C. & H. CAYTON.: *Black Metropolis*, 2v. Torchbks. ea. 19/ Harper
- DRAPER, E.: *Birth Control in the Modern World*, A776 5/ Penguin
- DRUCKER, P. F.: *Future of Industrial Man*, M/SK 625 6/ New Eng. Lib.
- DURKHEIM, E.: *Division of Labour in Society*, 18/ Free P.: Collier
- DURKHEIM, E.: *Montesquieu and Rousseau*, Ann Arbor AA98 12/6 Cresset
- DURKHEIM, E.: *Rules of the Sociological Method*, 15/ Free P.: Collier
- DURKHEIM, E., etc.: *Essays on Sociology and Philosophy*, Torchbks. 20/ Harper
- DUVERGER, M.: *Introduction to the Social Sciences*, Minerva 28/ Allen & U.
- EDWARDES, A.: *Jewel in the Lotus*, T17 5/ Tandem
- EICHENLAUB, J. E.: *Marriage Art*, 5/ Mayflower
- EISENSTADT, S. N.: *From Generation to Generation*, 18/ Free P.: Collier
- ELLIS, A.: *American Sexual Tragedy*, Evergreen 6/ T.A.B.S.
- ELLISON, M.: *Missing from Home*, XP58 3/6 Pan
- EMBREE, J. F. Suye Mura: *Japanese Village*, 21/ Chicago
- EPTON, N.: *Love and the English*, 2192 5/ Penguin
- EPTON, N.: *Love and the French*, 2190 5/ Penguin
- EPTON, N.: *Love and the Spanish*, 2191 5/ Penguin
- ETZIONI, A.: *Modern Organizations*, Fdns. of Mod. Sociol. 12/6 Prentice-Hall
- EVANS, J.: *Three Men*, Evergreen 5/ T.A.B.S.
- FARBER, S. M. & R. H. L. WILSON (Ed.): *Man and Civilization: The Family's Search for Survival*, 19933 26/ McGraw
- FEDDER, R.: *Girl Grows Up*, 20298 3e. 16/ McGraw
- FERRIS P.: *City, The*, A584 4/6 Penguin
- FESTINGER, L., etc.: *When Prophecy Fails: A Social and Psychological Study of a Modern Group That Predicted the Destruction of the World*, Torchbks. 12/ Harper
- FIELDING, M.: *Parenthood: Design or Accident?* 3/6 Benn
- FIELDING, W. J.: *Sex and Love-life*, P. B. Inc. 3/6 Thorpe
- FINK, A. E.: *Causes of Crime*, Perpetua 15/ Yoseloff
- FISER, W. S.: *Mastery of the Metropolis*, Spectrum 16/ Prentice-Hall
- FORDE, C. D. (Ed.): *African Worlds*, 15/ I. A. I.: Oxf.
- FORDE, C. D.: *Habitat, Economy and Society*, UP58 16/ Methuen
- „FORTUNE“: *America in the Sixties*, Torchbks. 14/ Harper
- FRANK, L.: *Conduct of Sex*, Evergreen 3/6 T.A.B.S.
- FRAZIER, F.: *Black Bourgeoisie*. 18/ Free P.: Collier
- FRIEDENBERG, E. Z.: *Vanishing Adolescent*, Laurel S. 4/6 Mayflower
- FRIEDMANN, G.: *Anatomy of Work*, 15/ Free P.: Collier
- FRIEDMANN, G.: *Industrial Society*, 18/ Free P.: Collier
- FROMM, E.: *Sane Society*, 42 12/6 Rout.
- FROST R.: *Backward Society*, F1225C 3/6 Four Square
- FULLER, A. H.: *Buarij: Portrait of a Lebanese Muslim Village*, 18/ Harvard: Oxf.
- GALBRAITH, J. K.: *Affluent Society*, A545 5/ Penguin
- GANS, H. J.: *Urban Villagers*, 18/ Free P.: Collier
- GEDDES, D. P. (Ed.): *Analysis of Kinsey Reports*, MSK 108 5/ New Eng. Lib.
- GINZBERG, E. (Ed.): *Negro Challenge to the Business Community*, 23272 13/6 McGraw
- GLUCKMAN, M.: *Custom and Conflict in Africa*, 7/6 Blackwell
- GOODE, W. J.: *Family, The*, Fdns. of Mod. Sociol. 12/6 Prentice-Hall
- GOODE, W. J.: (Ed.): *Readings on the Family and Society*, 32/ Prentice-Hall
- GOODE, W. J.: *Women in Divorce*, 22/6 Free P.: Collier
- GORDON, M. M.: *Social Class in American Life*, 20/ Oxf.
- GORDON, M. M.: *Social Class in American Sociology*, 23786 24/ McGraw
- GOULD, J. (Ed.): *Penguin Survey of the Social Services*, 2337 4/6 Penguin
- GOULDNER, A. W.: *Patterns of Industrial Bureaucracy*, 15/ Free P.: Collier
- GREER, S.: *Emerging City*, 15/ Free P.: Collier

- GRIEVE, R. & D. J. ROBERTSON: *City and the Region*, Glasgow Univ. Soc. & Econ. Pprs. 2 5/ Oliver
- GRIFFITH, E. F.: *Modern Marriage*, 7/6 Methuen
- GRINKER, R. R. & J. P. SPIEGEL: *Men Under Stress*, 24883 21/ McGraw
- GRUND, F. J.: *Aristocracy in America*, Torchbks. 12/6 Harper
- GUTTMACHER, M.: *Mind of the Murderer*, Evergreen 5/ T.A.B.S.
- HACKER, R.: *Opposite Sex*, XP16 3/6 Pan
- HACON, R. J.: *Conflict and Human Relations Training*, 2227 15/ Pergamon
- HALLORAN, J. D.: *Control or Consent?* Owl 12/6 Sheed
- HALLS, W. D.: *Society, Schools and Progress in France*, 2473 25/ Pergamon
- HAMBLETT, C. & J. DEVERSON: *Generation X*, T13 3/6 Tandem
- HARDIN, G. (Ed.): *Population, Evolution and Birth Control*, D8 Golden Gate Bks. 12/6 Freeman
- HARRIS, S.: *Nobody Cries for Me*, 3/6 Mayflower
- HAUSER, P. M. (Ed.): *Population Dilemma. American Assembly S.* 16/ Prentice-Hall
- HENDERSON, N. K.: *Statistical Research Methods in Education and Psychology*, 30 Hong Kong: Oxf.
- HENRIQUES, F.: *Love in Action*, 1683 8/6 Panther
- HENRIQUES, F.: *Pretence of Love*, 1814 8/6 Panther
- HIGHAM, J.: *Strangers in the Land: Patterns in American Nativism, 1860—1925*. Atheneum 16/ T.A.B.S.
- HILL, C. S.: *West Indian Migrants and the London Churches*, 8/6 I.R.R.: Oxf.
- HIRSCH, W. Z. (Ed.): *Urban Life and Form: Essays*, 28/ Holt
- HOFFER, E.: *True Believer*, M SK 434 5/ New Eng. Lib.
- HOFSTADTER, R.: *Social Darwinism in American Thought*, Beacon 15/ T.A.B.S.
- HOGGART, R.: *Uses of Literacy*, A431 5/ Penguin
- HOLLINGSHEAD, A. B.: *Elmtown's Youth*, Science e. 19/ Wiley
- HOLMES, E.: *Friendship*, 6/ S.C.M.
- HOROWITZ, I. L.: *New Sociology*, Galaxy 14/ Oxf.
- HORWITZ, J.: *Inhabitants, The*, F1322C 3/6 Four Square
- HOSELITZ, B. F.: *Reader's Guide to the Social Sciences*, 22/6 Free P.: Collier
- HOUGHTON, W. E.: *Victorian Frame of Mind*, 21/ Yale
- HOWELLS, W.: *Mankind in the Making*, Mercury 55 21/ Secker
- HUNDLEY, D. R.: *Social Relations in Our Southern States*, Torchbks. 17/ Harper
- HUNT, E. F. & J. KARLIN: *Society Today and Tomorrow*, 30/ Collier
- HYAM, S.: *Sex, Sin and Society*, 1937 2/6 Consul
- IBERT, J. C. & J. CHARLES: *Love the French Way*, F1099C 3/6 Four Square
- INGLIS, B.: *Private Conscience: Public Morality*, F1207D 5/ Four Square
- INKELES, A.: *What is Sociology?* Fdns. of Mod. Sociol. 12/6 Prentice-Hall
- INKELES, A. & D. J. LEVINSON: *Personality and Social Structure*, Fdns. of Mod. Sociol. 12/6 Prentice-Hall
- JACOBS, J.: *Death and Life of Great American Cities*, A681 8/6 Penguin
- JAFFE, G.: *Design for Loving*, 5/ Mayflower
- JENNES, D.: *People of the Twilight*, Phoenix P32 10/6 Chicago
- JOHNS, E. A.: *Social Structure of Modern Britain*, 2281 17/6 Pergamon
- JOHNSTON, N. etc.: *Sociology of Punishment and Correction*, 34/ Wiley
- JUNCK, R.: *Children of the Ashes*, A599 5/ Penguin
- JUNKER, B. H.: *Field Work: Introd. to the Social Sciences*, 26/ Chicago
- KAPLAN, B. H.: *Leisure in America*, 27/ Wiley
- KING, E. J.: *Society, Schools and Progress in the U.S.A.*, 2335 25/ Pergamon
- KLAPP, O. E.: *Heroes, Villains and Fools*, Spectrum 16/ Prentice-Hall
- KLUCKHOHN, C.: *Culture and Behaviour*, 18/ Free P.: Collier
- KLUCKHORN, C.: *Mirror for Man*, 35071 16/ McGraw
- KORNHAUSER, W.: *Political Sociology*, Fdns. of Mod. Sociol. 12/6 Prentice-Hall
- KRICH, A. M. (Ed.): *Facts of Love and Marriage for Young People*, Laurel S. 4/6 Mayflower
- KROEBER, A. L.: *Style and Civilizations*, 12/6 Calif.: Camb.
- LAZARSFELD, P. F.: *Language of Social Research*, 35/ Free P.: Collier
- LEE, D.: *Freedom and Culture*, Spectrum 16/ Prentice-Hall
- LENICA, J. & A. SAUVY: *Population Explosion*, Laurel S. 7/6 Mayflower
- LERNER, D.: *Passing of Traditional Society*, 18/ Free P.: Collier
- LEVY, R.: *Social Structure of Islam*, 18/6 Camb.
- LEWIS, L. J.: *Society, Schools and Progress in Nigeria*, 2362 17/6 Pergamon
- LEWIS, O.: *Children of Sanchez*, 2094 8/6 Penguin
- LEWIS, O.: *Five Families*, 15/ Wiley
- LEWIS, R. & R. STEWART: *Boss, The*, Aldine 6/6 Dent
- LITTLE, K. L.: *West African Urbanization*, 15/ Camb.
- LONDON, J.: *People of the Abyss*, 1595 2/6 Panther
- LOVE, S. De: *Quiet Betrayal*, Gateway 6/6 Regnery: Bailey Bros.
- LOWIE, R. H.: *Primitive Society*, Torchbks. 18/6 Harper
- LUCAS, A. K.: *Church Children's Home in a Changing World*, 10/ Oxf.
- LYFORD, J. P.: *Talk in Vandalia: The Life of an American Town*, Torchbks. 9/6 Harper
- LYND, R. S. & H. M.: *Middletown*, D8. 20/ Constable
- LYND, R. S. & H. M.: *Middletown in Transition*, 21/ Constable

- MCCORMACK, A.: *People, Space, Food*, 9/ Sheed
- MCDONALD, F.: *We the People*, P144 21/ Chicago
- McDOUGALL, W.: *Introd. to Social Psychology*, UP6 12/6 Methuen
- MACE, D. R.: *Youth Looks Towards Marriage*, Delta 3/ Darwen
- MACGREGOR, F. C.: *Social Science in Nursing*, 15/ Wiley
- McGUIRE, J. W.: *Business and Society*, 45097 28/ McGraw
- MACIVER, R. M.: *Social Causation*, Torchbks. 20/ Harper
- MACIVER, R. M. & C. H. PAGE: *Society: Introd. Analysis*. D8. Papermacs 6 21/ Macmillan
- MALIA, M.: *Alexander Herzen and the Birth of Russian Socialism*, Universal 22/ T.A.B.S.
- MALLESON, J.: *Any Wife or Any Husband*, PH85 3/6 Penguin
- MALTHUS, T.: *Population: The First Essay*, Ann Arbor AA31 12/6 Cresset
- MARTIN, A. Von: *Sociology of the Renaissance*, Torchbks. 7/ Harper
- MARWICK, A.: *Explosion of British Society, 1914-62*, Pipers S. XP2 3/6 Pan
- MASEFIELD, G. P.: *Famine: Its Prevention and Relief*, Three Crowns 5/ Oxf.
- MASON, P.: *Race, Common Sense S.*, 6/ Gollancz
- MASSEIALAS, B. G. & F. R. SMITH: *New Challenges in the Social Studies*, 32/ Wandsworth: Prentice-Hall
- MATTHEWS, E. R.: *Sex, Love and Society*, 6/ Gollancz
- MAY, E.: *Wasted Americans*, M/SK 2603 5/ New Eng. Lib.
- MAYER, A.: *Indians in Fiji*, 9/6 I.R.R.: Oxf.
- MEAD, G. H.: *Social Psychology*, Ed. A. Strauss. 21/ Chicago
- MEAD, M.: *Male and Female*, A575 6/ Penguin
- MEISEL, J. H.: *Myth of the Ruling Class*, Ann Arbor AA69 15/ Cresset
- MERTON, R. K., etc.: *Sociology Today: Problems and Prospects*, 2v. Torchbks. 13/6; 15/ Harper
- MILUKOV, P.: *Outlines of Russian Culture*, 3v. Ed. M. Karpovitch. Perpetua ea. 10/ Yoseloff
- MILLER, N. E. & J. DOLLARD: *Social Learning and Imitation*, Y65 15/ Yale
- MILLS, C. W.: *Power Elite*, Galaxy 12/6 Oxf.
- MILLS, C. W.: *White Collar*, Galaxy 10/6 Oxf.
- MINER, H.: *Primitive City of Timbuctoo*, Anchor 12/6 T.A.B.S.
- MITFORD, J.: *American Way of Death*, 1995 4/ Penguin
- MOORE, W. E.: *Social Change*, Fdns of Mod. Sociol. 12/6 Prentice-Hall
- MORISON, S. E.: *Intellectual Life of New England*, 16/ Cornell: Oxf.
- MORSE, E. S.: *Japanese Homes and Their Surroundings*, Dover 16/ Constable
- MORSE, M.: *Unattached*, A737 3/6 Penguin
- MOUSTAKAS, C.: *Loneliness*, Spectrum 14/ Prentice-Hall
- MUMFORD, L.: *Condition of Man*, Mercury 41 21/ Secker
- MURDOCK, G. P.: *Social Structure*, 18/ Free P.: Collier
- MURTAGH, J. M. & S. HARRIS: *Cast the First Stone*, 44106 16/ McGraw
- MYRDAL, G.: *American Dilemma*, 2v. 44280-1 ea. 28/; 44279 boxed set 55/6 McGraw
- NAIR, K.: *Blossoms in the Dust*, Paperbacks 10/6 Duckworth
- NEAL, M. A.: *Values and Interest in Social Change*, 24/ Prentice-Hall
- NEFZAWI, SHAYKH: *Perfumed Garden*, Tr. Sir R. Burton. 1643 7/6 Panther
- NEWMAN, P.: *British Guiana: Problems of Cohesion in an Immigrant Society*, 9/6 I.R.R.: Oxf.
- O'CONNOR, P.: *Britain in the Sixties: Vagrancy*, S219 3/6 Penguin
- OGBURN, W. F.: *Culture and Social Change*, Ed. O. D. Duncan 21/ Chicago
- OLIVER, M. (Ed.): *Social Purpose for Canada*, 40/ Toronto: Oxf.
- ORWELL, G.: *Road to Wigan Pier*, 1700 3/ Penguin
- PACKARD, V.: *Status Seekers*, A544 4/6 Penguin
- PACKARD, V.: *Waste Makers*, A589 4/6 Penguin
- PAGE, R. B. Le: *National Language Question*, 7/6 I.R.R.: Oxf.
- PARES, Sir B.: *Russia Between Reform and Revolution*, Ed. F. B. Randall. Schocken 17/ Bailey Bros.
- PARKER, T. & R. ALLERTON: *Courage of His Convictions*, F1102C 3/6 Four Square
- PARSONS, T.: *Essays in Sociological Theory*, 18/ Free P.: Collier
- PARSONS, T. & E. A. SHILS: *Toward a General Theory of Action: Theoretical Foundations for the Social Sciences*, Torchbks. 18/6 Harper
- PATTERSON, S.: *Dark Strangers*, A716 6/ Penguin
- PAZ, O.: *Labyrinth of Solitude: Life and Thought in Mexico*, Evergreen 15 T.A.B.S.
- PERKINS, D.: *American Way*, 11/6 Cornell: Oxf.
- PETTIGREW, T. F.: *Profile of the Negro American*, 21/6 Van Nost.
- PHILIPS, M.: *Small Social Groups in England*, 15/ Methuen
- PLAMENATZ, J.: *Man and Society*, 2v. ea. 17/6 Longmans
- POCOCK, D.: *Social Anthropology*, Newman Philos. 5/ Sheed
- POTTER, D. M.: *People of Plenty*, Phoenix P28 8/6 Chicago
- POWDERMAKER, H.: *Copper Town: The Human Situation on the Rhodesian Copperbelt*, Torchbks. 18/6 Harper
- PRINCE, S. H.: *Catastrophe and Social Change*, 17/6 Columbia
- PUMPHREY, R. E.: *Heritage of American Social Work*, 35/6 Columbia
- RADIN, P.: *Autobiography of a Winnebago Indian*, Dover 8/ Constable
- RAMOS, S.: *Profile of Man and Culture in Mexico*, 51167 20/ McGraw

- REDDING, S.: *On Being Negro in America*, H2806 3/6 Bantam
- REDFIELD, R.: *Little Community and Peasant Society and Culture*, Phoenix P53 16/ Chicago
- REIK, T.: *Masochism in Sex and Society*, Evergreen 6/ T.A.B.S.
- REISS, I. L.: *Premarital Sexual Standards in America*, 18/ Free P.: Collier
- REMY, J. & R. WOOG: *Patterns of Sex and Love*, 1631 5/ Panther
- RENSBURG, P. Van: *Guilty Land*, S205 3 6 Penguin
- RICHMOND, A. H.: *Colour Problem*, A328 4/ Penguin
- RICHMOND, M. E.: *Social Diagnosis*, 22 6 Free P.: Collier
- RIESMAN, D.: *Lonely Crowd*, r. e. 12 6 Yale
- RIESMAN, D.: *Thorstein Veblen*, Scribner 10/ T.A.B.S.
- RIOUX, M. & Y. MARTIN (Ed.): *French-Canadian Society*, v. 1 Carlton Lib. 36/ McClelland & S.: Bailey Bros.
- ROBIE, W. F.: *Art of Love*, P. B. Lib. 5/ Thorpe
- ROLPH, C. H.: *Crime and Punishment*, Common Sense S. 6/ Gollancz
- ROMANET, J. J.: *Women A-Z*, 1654 3 6 Panther
- ROPER, J. I.: *Labour Problems in West Africa*, A8 2/ Penguin
- ROSENBERG, B.: *Mass Culture*, 22/6 Free P.: Collier
- RUTTENBEEK, H. M.: *Individual and the Crowd*, M/SK 616 5/ New Eng. Lib.
- RYAN, J. & A. KEENAN: *Family Limitation*, 5/ Sheed
- SCHELLING, T. C.: *Strategy of Conflict*, Galaxy 11 6 Oxf.
- SCHWEINITZ, K. De: *England's Road to Social Security*, Perpetua 10/ Yoseloff
- SEELEY, J. R., etc.: *Crestwood Heights*, Science e. 19/ Wiley
- SHANKER, G. A.: *Sociology*, AS1025 4 6 Collier
- SHAPIRO, H. L.: *Man, Culture and Society*, Galaxy 13 6 Oxf.
- SHARP, T.: *Anatomy of the Village*, E33 2 6 Penguin
- SCHULTZ, G. D.: *Letters to Jane*, Delta 3 6 Darwin
- SIGAL, C.: *Weekend in Dinlock*, 1836 3 6 Penguin
- SIMMEL, G.: *Conflict and the Web of Group Affiliations*, 15/ Free P.: Collier
- SIMMEL, G.: *Sociology of Georg Simmel*, 22 6 Free P.: Collier
- SIMPSON, R. L. & I. H.: *Social Organization and Behavior*, 40/ Wiley
- SJOBERG, G.: *Preindustrial City*, 18/ Free P.: Collier
- SMELSER, N. J. (Ed.): *Readings in Economic Sociology*, 32/ Prentice-Hall
- SMELSER, N. J.: *Sociology of Economic Life*, Fdns. of Mod. Sociol. 12/6 Prentice-Hall
- SMITH, H. (Ed.): *Search for America*, Spectrum 16/ Prentice-Hall
- SOROKIN, P. A.: *Contemporary Sociological Theories: Through the First Quarter of the 20th Century*, Torchbks. 28/ Harper
- SOROKIN, P. A.: *Social and Cultural Mobility*, 22 6 Free P.: Collier
- SPENCER, H.: *Study of Sociology*, Ann Arbor AA60 21/ Cresset
- SPROTT, W. J. H.: *Human Groups*, A346 3/6 Penguin
- STEIN, M.: *Eclipse of Community: An Interpretation of American Studies*, Torchbks. 15/ Harper
- STEIN, M. & A. VIDICH (Ed.): *Sociology on Trial*, Spectrum 18/ Prentice-Hall
- STERN, E.: *Recognition of Excellence*, 30/ Free P.: Collier
- STERN, F.: *Politics of Cultural Despair*, Anchor 10/ T.A.B.S.
- STEVAS, N. St. J.: *Right to Life*, 624 2 6 Hodder
- STONE, L.: *Social Change and Revolution in England*, 11/6 Longmans
- STORR, A.: *Sexual Deviation*, A649 3/6 Penguin
- SUENENS, L. J.: *Love and Control*, Universe S. 4/ Burns
- SUMNER, W. G.: *Social Darwinism: Selected Essays*, Spectrum 16/ Prentice-Hall
- SUNDKLER, B. G. M.: *Bantu Prophets in South Africa*, III. 2e. 18/ I.A.I.: Oxf.
- SUTHERLAND, E. (Ed.): *Letters from Mississippi*, 92385 13/6 McGraw
- SUTHERLAND, E. H.: *Professional Thief*, Phoenix P10 10/6 Chicago
- TAJFEL, H. & J. DAWSON (Ed.): *Disappointed Guests: Essays*, 15/ I.R.R.: Oxf.
- TAYLOR, B. & R. G. RUSSELL: *Retirement*, 718 3/6 Hodder
- TAYLOR, G. R.: *Sex in History*, 1910 7/6 Panther
- THELEN, H. A.: *Dynamics of Groups at Work*, 17/ Chicago
- THIBON, G.: *Love and Marriage*, Universe S. 3 6 Burns
- THOMPSON, D.: *Discrimination and Popular Culture*, A640 4' Penguin
- THOMPSON, D. C.: *Negro Leadership Class: New Orleans, 1940-60*, Spectrum 16/ Prentice-Hall
- THRASHER, F. M.: *Gang, The*, P138 21/ Chicago
- TIRYAKIAN, E.: *Sociologism and Existentialism*, Spectrum 16/ Prentice-Hall
- TIZARD, L.: *Guide to Marriage*, U Bks. 6/ Allen & U.
- TOENNIES, F.: *Community and Society*, Torchbks. 14/ Harper
- TOWNSEND, P.: *Family Life of Old People*, A634 5/ Penguin
- TOWNSEND, P.: *Last Refuge*, 10/6 Rout.
- TYLOR, E. B.: *Origins of Culture*, Torchbks. 15/ Harper
- TYLOR, E. B.: *Religion in Primitive Culture*, Torchbks. 18 6 Harper
- TYVEL, T. R.: *Insecure Offenders*, A608 5/ Penguin
- UDOM, E. U. E.: *Black Nationalism*, Laurel S. 6/ Mayflower
- VALDES, D. M.: *Sociology in Use*, 30/ Collier
- VIDICH, A. J.: *Small Town in Mass Society*, Anchor 10/ T.A.B.S.
- WADE, M.: *French Canadian Outlook*, Carlton Lib. 18/ McClelland & S.: Bailey Bros.

- WAGLEY, C.: *Minorities in the New World*, 14' Columbia
- WALKER, K. & P. FLETCHER: *Sex and Society*, A332 4' Penguin
- WALLACE, C.: *How to Retire Successfully*, XP61 3/6 Pan
- WALLIS, J. H.: *Thinking about Marriage*, PH92 2/6 Penguin
- WARNER, W. L.: *American Life — Dream and Reality*, Phoenix P82 15/ Chicago
- WARNER, W. L.: *Democracy in Jonesville: A Study in Quality and Inequality*, Torchbks. 15/ Harper
- WARNER, W. L.: *Family of God*, 13.6 Yale
- WARNER, W. L.: *Social Class in America*, Torchbks. 12/ Harper
- WARNER, W. L.: *Yankee City*, abr. e. 17/ Yale
- WARREN, R. L.: *Studying Your Community*, 18 Free P.: Collier
- WEATHERHEAD, L. D.: *Mastery of Sex*, 7/6 S.C.M.
- WEBER, M.: *City, The*, 4/6 Collier
- WEBER, M.: *Methodology of the Social Sciences*, 15/ Free P.: Collier
- WEBER, M.: *Theory of Social and Economic Organization*, 18/ Free P.: Collier
- WEINER, N.: *Human Use of Human Beings*, Anchor 7/6 T.A.B.S.
- WELTON, H.: *Unnecessary Conflict*, 6/6 Pall
- WEST, D. J.: *Homosexuality*, A477 3/6 Penguin
- WEST, J.: *Plainville, U.S.A.* 14 13' Columbia
- WEST, M. L.: *Children of the Sun*, III. G178 2/6 Pan
- What Modern Catholics Think about Birth Control*, M/SK 2577 6/ New Eng. Lib.
- WHELAN, T. V. & B. BASSET: *Youth and You*, 4/6 Darton
- WHITE, L. A.: *Evolution of Culture*, 69682 32 McGraw
- WHITE, L. A.: *Science of Culture*, Evergreen 21/ T.A.B.S.
- WHITE, M. & L.: *Intellectual Versus the City*, M SK 583 6/ New Eng. Lib.
- WHYTE, W. F.: *Street Corner Society*, 28 Chicago
- WHYTE, W. H.: *Organization Man*, A538 5' Penguin
- WIGHTON, C.: *Dope International*, F1145C 3/6 Four Square
- WILLS, W. D.: *Juvenile Delinquency*, Common Sense S. 6/ Gollancz
- WILSON, J.: *Logic and Sexual Morality*, A741 4/ Penguin
- WINGENBACH, C.: *Guide to the Peace Corps*, 70993 8/ McGraw
- WINNICOTT, D. W.: *Child, the Family and the Outside World*, A668 4/6 Penguin
- WIRTH, L.: *Cities and Social Life*, Ed. A. J. Reiss. 21/ Chicago
- WIRTH, L.: *Ghetto, The*, Phoenix 10/6 Chicago
- WOLF, E.: *Sons of the Shaking Earth*, Phoenix 10/6 Chicago
- WOLFGANG, M. E., etc.: *Sociology of Crime and Delinquency*, 34' Wiley
- WOOD, M. W.: *Paths of Loneliness*, 3 12' Columbia
- WOODWARD, C. V.: *Strange Career of Jim Crow*, Galaxy 9, Oxf.
- YASUBA, Y.: *Birth Rates of the White Population in the U.S., 1800-60*. 40 J.H.P.: Oxf.
- YOUNG, L.: *Out of Wedlock*, 72556 16' McGraw
- YOUNG, M.: *Rise of the Meritocracy*, A485 3/6 Penguin
- YOUNG, M. & P. WILLMOTT: *Family and Kinship in East London*, A595 4/6 Penguin
- ZINKIN, T.: *Caste Today*, 6' I.R.R.: Oxf.
- ZWEIG, F.: *Worker in an Affluent Society*, Mercury 6 15' Heinemann.

Jozef Mihalik: On Problems Concerning the Development of the Sociology of Work, Industry and Industrial Enterprise in Slovakia

In the contemporary phase of the orientation of the study and research in the field of the sociology of work, industry and industrial enterprise in Slovakia, it is important to make clear and discuss the following main sets of problems: elucidation of the subject as a scientific discipline, delimitation of the set of research problems from the standpoint of the requirements of theory and practice, confrontation of the results hitherto achieved and, finally, determining the conception of work to be performed by the work-places or groups dealing with the sociology of work, industry and industrial enterprise from the point of view of both its orientation and its standard. The problems in question concern Czechoslovakia as a whole; besides, they refer to specific characteristics present in Slovakia.

The subject-matter of the sociology of work covers the widest area. It is therefore necessary to proceed from it and to devote due attention to its study. The subject-matter of the sociology of industry and industrial enterprise is not so extensive and, in many respects, proceeds from the sociology of work. To a certain degree, it would be more correct to speak of the sociology of work in industry, business, agriculture, etc., since the common denominator of different sociological areas are work relations in their widest sense of the word.

The psychology of work figures as an important frontier science promoting the development of the sociology of work. The collaboration of both of them is inevitable, especially in solving the social problems of the enterprise.

In the area of research it is important to orientate sociological research especially with respect to the necessity of solving specific problems of Slovakia. There are, in particular, the social aspects of employment and mobility of labour forces between ethnic territories, problems of women's employment and some additional social problems which can be labelled as characteristic of all Czechoslovakia, but which — with regard to the development of the economic and social structure in Slovakia — bear certain characteristic traits (research of industrialization in Slovakia and its influence on the political, social, economic and culturally technical level of people living in separate areas,

research of a group of problems concerning questions of management, organization and participation of the single organizational and managerial components in management, etc.).

A number of sociological researches of major or minor import has already been organized in Slovakia. It will be necessary to ensure their popularization by the press.

The Section of the sociology of work, industry and industrial enterprise established in the Sociological Society of the Slovakian Academy of Sciences considers the following as its major tasks: to mediate in the exchange of experience among separate work-places and groups dealing with problems of the sociology of work, industry and enterprise; to orientate all study and research in a way eliminating duplicity and aiming at coordinated activity concerned with the most significant problems; and to endeavour to achieve a high level of research and of the work done by sociologists in this area.

Libuše Háková—Zdenka Šťastná—Rudolf Batěk—Ivan Fišera—Miroslav Purkrábek—Dragoslav Slejška—Vladimír Solecý:
Social Structure of an Industrial Enterprise: Scheme of Orientation. (From the Theoretical Project of Research)

The project of the research dealing with the theme "Man in the Industrial Enterprise" is based on the assumption that an enterprise represents both a technical and a social system. As such, it is a structural component of the social system of the global society, has a character of "wholeness" (Gestalt) and, at the same time, it is a super-structure sui generis, consisting of numerous structural elements and structures. It is differentiated into social systems of organizational components within the enterprise (workshops, work groups, etc.) and content structures penetrating through all its organizational components. The diagram (see p. 530) indicates the conception in terms of which the social system of the enterprise comprises three complex structures: 1. the demographic structure, 2. the institutional (formal) structure representing a network of officially established, taken for granted by legal regulations, prescribed and regulated relations among the workers in the enterprise which are directed towards the aim of performing those common activities necessary for ensuring the productively purposeful functions of the enterprise, 3. the community

(informal) structure representing a network of voluntarily originating, spontaneously formed relations among people, between individuals and groups as well as between groups being either mutually attracted by common material, cultural and other interests, preferences and aspirations or repelled by contradictions in their interests and by antipathies. There are also structures functioning within the framework of complex structures in the enterprise.

In the demographic structures there are, first of all, the partial structures of age, sex, married or single, and length of employment in the enterprise. The internal ties and continual interconnections of the institutional and the community structures are revealed by the fact that neither of them has "its own" exclusive partial structures. According to the degree of predominance of elements of one or the other partial structures, the following groups of these structures can be distinguished:

Structures with a marked predominance of institutional elements: cooperation structure, professional structure, the structure of reward, competence structure and political structure.

Structures with approximatively balanced institutional and community elements: participation structure, structure of power (of influence) and communication structure.

Structures with a marked predominance of community elements: structures of prestige, of cultural values, reference structure, structures of acquaintance, of friendship.

The paper presents definitions of all these structures. Of course, it offers only preliminary orientation. A reliably based structural model of the social system in the enterprise will result from the completed research.

Jaroslav Kohout—Jaroslav Kolář: A Complex Sociological Research in the Tesla Works, Pardubice

The research was carried out by the Department of Sociology and Psychology, Institute of Economic Planning, Higher School of Economics, Prague, in collaboration with external workers. Not only sociologists worked in the research team, but also social psychologists, a work economist, a hygienist, a medical man and a statistician. The aim of the research was to ascertain the wide network of relations forming the social system of the plant which is one of the most important low-voltage electrical engineering plants in Czechoslovakia.

An integrated work unit producing television sets was chosen as the subject of research by means of anonymous questionnaires. Besides, there was also a special enquête concerning the research of apprentices and works canteens.

The research-team workers had both standardized and not standardized interviews, studied documents in the plant or concerning

the plant, carried out sociometric measurements and made use of direct observation.

This paper reports on the social structure of the plant, on communications, attitudes, values and aspirations of the workers. The research ascertained those social relations within the plant, the social structure of which is typical for modern mass production: one pole is represented by a large group of women working in assembly lines, the other pole is a large group of technicians working in evolution and construction. The research showed a great stability of the leading economic workers, but a small stability of workmen under the given production conditions. Essential differences in the scale of social values were discovered. Workers prefer health, foremen peace, clerks contentment, and technicians prosperity. The research pointed out a higher degree of contentment with work than of contentment within the enterprise. According to the research, the superiors have a relatively good knowledge of the problems met by the employees in their work (2/3), but only one quarter of the employees are of the opinion that their personal problems are known to their superiors. Even different communication patterns were found between workers and technicians. E. g. the plant magazine plays a greater part with the technicians. Also social connections during leisure differ considerably within the separate categories of workers. Associations with their collaborators are carried on mostly by clerks, least by technicians; workmen associate mostly with their relatives. The social orientation of workers is directed to trade-unions, that of the technicians to their superiors. One of the results is also the interpretation of the relations between aspirations and the social structure. On the whole, the relation of aspirations is low, but the number of aspirations to a higher function under the condition of a change in status of this function is considerably high. The research also qualifies the views on the conditions of promotion. The report on the research also involves some recommendations addressed to the management of the enterprise.

Rudolf Batték: Contribution to the Study of Working Groups in Socialist Industry

The author reports on a long-term research of two working groups of workmen in a metallurgical industrial plant. The case study was made in the field for two and a half years in the form of participant observation, making use of the technique of direct observation and interviews.

The specificity of the research lies in the fact that the research concerned two groups of workers — maintenance men, who

a) performed the same task in the same section of the plant

b) but were locally separated — each group worked in one of the gasworks, so that mutual contact of individuals belonging to both

groups, during working hours as well as after working hours, was minimal;

c) they were directly controlled by the same foreman.

The aim of the research was to find out, on the basis of comparison between both groups, the influences and factors conditioning certain decisions and attitudes in the groups, and, simultaneously, to analyse the phenomena calling forth differences in the activity and in the mode of action of both the groups.

The second part of the paper presents essential data about the structure, organization and functions of the institution (gas-works) in which the observed groups were working, as well as an informative description of the material milieu.

The real gist of the research is formulated as a differential analysis of the social relations in the working groups under observation. The analysis of the activity and social operation of both the groups was divided as follows:

1. Management of the groups.
2. Stability and size of the groups.
3. Social pattern and culture of the groups.
4. Working milieu of the groups.
5. Relations between individuals within the groups.
6. Solidarity and harmony in the groups.
7. Relation of the workmen in the groups to their foreman.

Sociograms were used in order to illustrate the structure of personal relations within the groups. These were based upon long-term observation of current relations within the groups with regard to working tasks, to out-of-work interests and to the study of marginal (conflict) situations. Unprepared or purposefully initiated interviews with group members represented another source for the elaboration of sociograms.

The final comparison and evaluation was carried out in accordance with eleven characteristics: 1. Material milieu. 2. Size of the groups. 3. The personality of the group leader. 4. The relation of group members to their foreman, 5. to the group leader, 6. to one another. 7. Informal structure. 8. Stability of the group. 9. Solidarity of the group. 10. Occurrence of conflicts. 11. Culture of the groups.

The ascertained facts showed a number of differences in the operation, influence, solidarity, culture and general dynamics of the groups. The development of one group, in which informal relations had a very unstable and not firmly defined form and in which no member of the group took over the role of the informal leader, was much more troublesome and contradictory than the development of the second group in which there was a clearly defined informal structure with a strongly integrating factor represented by the activity of an informal leader who was not identical with the formal leader of the group.

On the whole, this second group proved to be a more compact and integrated collective because it contained a member who was able gradually to take over the function of an informal leader and fulfil some of the

legitimate claims of the collective which the group lacked in the case of its leader.

In this case the informal leadership of the group proved to be socially positive, because it led to a deeper consciousness of the tasks, interests and position of each group member with respect to the other members as well as to superiors; further, it led to an enlargement of each individual's cultural basis and to a consciousness of wider social connections.

Jiří Musil: Max Weber's Views on the Function of Science in Society

The first part of the paper deals with the development of Max Weber's views on the objectivity of social sciences and the function of social sciences in society. It presents a survey of essential viewpoints on these problems at a period following the dispute about methods of social sciences between Menger and Schmoller and pursues the development of these problems in Weber's articles *Die Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnisse* (1904), *Der Sinn der „Wertfreiheit“ der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften* (1917), and in his lecture *Wissenschaft als Beruf* (1911).

The gnoseological starting-point of Weber's views on the objectivity in social sciences was his conviction of the polytheism of ethical and political values which are conflicting in every society, and his view that all scientific knowledge of society has a character of partiality. Max Weber, therefore, emphasized the necessity of accurately separating the judgements stating what really is from the judgements stating what should be. He contested the possibility of deriving ethical norms from the analysis of the factual condition of the society and from its development. His views on the function of social sciences which — as well as all the other sciences — primarily possess an instrumental character can be summarized in the following points: 1. Social sciences show the basic starting-points of evaluation from which contradictory views proceed. 2. The sociologist should know how to deduce probable consequences of the viewpoints of valuation from certain basic axioms, if only these axioms and no other viewpoints are used for explaining the social situation. 3. The sociologist should ascertain factual inevitable consequences resulting from the realization of a certain program. He must be capable of indicating both the means necessary for the attainment of preconceived aims and the inevitability of certain unintended consequences. 4. The sociologist must call attention to possible viewpoints which the advocate of a program failed to notice and towards which he did not take up any attitude, although he was directed to them by the realization of his own program. 5. The sociologist must state when he ceases to analyse and when he starts to evaluate.

The second part of the paper deals with

the reaction to Weber's lecture on "Science as Profession", as expressed in the books of Erich Kahler, Artur Salz, Ernest Troeltsch, Max Scheler. Also viewpoints of other economists and sociologists on this dispute are quoted (Wiese, Parsons).

In concluding his paper the author tried to evaluate Weber's views on the function of social sciences in the light of the development of sociology during the last decades, and in the light of historical events. He agrees with Weber's view on the necessary separation of special social sciences from philosophy. He does not, however, regard the autonomy of social sciences as a condition in which the contact between philosophy and

social sciences would not exist. The characteristic feature of science is the continuous overcoming of attained stages of generalization and a permanent non-terminability of science. In social sciences this moment is reinforced by a continuous emergence of new viewpoints and values important for generalizing the ascertained facts. Changes in these viewpoints and values are essentially due to the development of society itself. The changeability and the historical character of viewpoints in social sciences lay special claims on their development. The possibility of criticism, discussion and confrontation of different theoretical viewpoints is a condition for the development of social sciences.